T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ÇEVRE GÜVENLİĞİ VE ULUSLARARASI İŞ BİRLİĞİ: NATO ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

CENGİZ YAVAŞ

ULUSLARARASI GÜVENLİK VE TERÖRİZM PROGRAMI

Tez Danışmanı
DR. ÖMER ASLAN

ANKARA, 2020

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Cengiz Yavaş tarafından hazırlanan "Çevre Güvenliği ve Uluslararası İşbirliği: NATO Örneği" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Unvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Uğur Güngör	Başkent Üniversitesi	
Doç. Dr. Giray Sadık	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Dr. Ömer Aslan	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Dr. Metin Çelik	Selçuk Üniversitesi	
Dr. Sevinç Özcan	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi:03.12.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Anabilim Dalı'nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Unvan Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. Tarih: 03 Aralık 2020

İmza
Cengiz Yavaş

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde değerli bilgilerini paylaşan ve yol gösteren Doç. Dr. Kürşad Turan ve Dr. Ömer Aslan'a, çalışma süresince tüm zorlukları benimle göğüsleyen ve hayatımın her evresinde desteğini hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

Çevre Güvenliği ve Uluslararası İşbirliği: NATO Örneği

Çalışma, birçok akademisyene göre faaliyet alanının başlı başına bir çevre tehdidi olarak algılandığı NATO'nun çevre güvenlik politikasının unsurlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Güvenlik kavramı ve kavramın içeriği özellikle Soğuk Savaş sonrası genişlemiş ve derinleşmiştir. Yeni güvenlik kavramının bir parçası olarak çevre, özellikle son dönemde küresel ölçekte tartışılmakta ve korunmasına ilişkin çabalar artmaktadır.NATO Çevre Güvenlik Politikası inisiyatif alma, formülleştirme, uygulama ve değerlendirme olarak adlandırılan dört aşamalı genel politika modeli ile incelenmiştir. İnisiyatif alma aşamasında NATO'nun amacı, doğası ve temel güvenlik görevlerinin ana hatları stratejik konsept belgeleri esas alınarak doküman analizine tabi tutulmuştur. Çevre güvenliğinin NATO bünyesinde nasıl tanımlandığı ve içeriğinin hangi unsurları kapsayacak şekilde oluşturulduğu ise ikinci aşamada çevre güvenliğine yönelik NATO faaliyetleri ve bilimsel projeleri incelenerek sunulmuştur. Uygulama aşamasında çevre koruma yayınları içerik analizine tabi tutularak yorumlanmış ve değerlendirilmiştir. Çevre güvenliği kavramının NATO'nun bilimsel gündemine göreli erken bir dönemde girmiş olmasına rağmen stratejik konsept belgelerinde kendine yer bulması Soğuk Savaş sonrasında gerçekleşebilmiştir. Çevre güvenliği kavramının kapsamı ve içeriği yıllar içerisinde daralarak sadece askeri faaliyetlerin bir sonucu olarak oluşan etkinin giderilmesine odaklanmaktadır. NATO'nun çevre koruma uygulamasının öznesinin kısıtlı çevre ile kuvvetleri olduğu, güvenlik tehditleri olarak kirlilik ve çeşitli ortam zararları ile kültürel varlıklara zararların belirtildiği, yönetsel düzeyde önleyici nitelikte birçok araç tanımlandığı görülmüştür. Bağlayıcılık düzeyi düşük uygulamanın oluşturulmasında uluslararası kabul gören çevre düzenlemelerine yer verildiği ve çok farklı nitelikte belgelerden faydalanıldığı görülmekte birlikte, uygulamanın özellikle barış dönemi gerçekleştirilen askeri faaliyetlerin çevresel etkilerinin giderilmesi için uygun olduğu şeklinde bulgulara ulaşılmıştır. Başta finansal ve siyasi olmak üzere üye ülkelerin itirazları ile çevre konularında küresel ölçekte kabul gören uluslararası kurumların oluşması gibi sebepler NATO çevre güvenlik politikasının kapsam olarak daralması açıklamaktadır. NATO'nun yıllar içerisinde kapsam ve içeriğinin daraldığı çevre güvenliği konusunda küresel kabul gören uluslararası kurumlar bünyesinde çalışmaların basitleştirilerek uygulanmasının uluslararası işbirliğini artıracağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler :Çevre Güvenliği, İçerik Analizi, NATO, Uluslararası İş birliği.

ABSTRACT

Environmental Security and International Cooperation: The Case of NATO

The research aims to reveal the NATO policy elements on environmental security, of which scope, according to many academics, is perceived as an environmental threat all by itself. The concept of security and its content has been widened and deepened after the Cold War. Environmental security has been a major issue on the international agenda and cooperation within the new security concept. The study has examined NATO Environmental Security Policy through a four-stage general policy consisting of initiative, formulation, implementation and evaluation. In the first stage, NATO's purpose, nature and outline of basic security tasks were subjected to document analysis based on strategic concept documents. In the formulation stage, NATO scientific activities and environmental security projects were examined and presented to describe how environmental security is defined within NATO and which elements its content is composed of. In the third stage, environmental protection publications and standardization agreements have been subjected to qualitative content analysis, interpreted and evaluated. Although the environmental security was brought to NATO's scientific agenda at a relatively early period, the concept took place in the strategic concept documents only after the Cold War. The scope and content of environmental security has narrowed over the years, focusing only on eliminating or mitigating the impact of NATO military activities. It has been observed that the referent objects of NATO's environmental protection practice are 'limited environment' and 'its forces'; pollution and various environmental damages including damage to cultural heritage are specified as security threats, and many preventive tools are defined at administrative level. In addition, it has been seen that the policy implementation has a low level of binding, is constituted mostly from multi-lateral environmental regulations and is particularly suitable for peace time military activities. Financial and political reasons, opposition of member nations, and the formation of globally accepted international institutions on environmental issues explain the narrowing of NATO environmental security policy's scope.It has been concluded that NATO's environmental security scope and content has become narrower over the years and implementation of the studies within the globally accepted international institutions on environmental security will increase international cooperation on the subject.

Keywords: Content Analysis, Environmental Security, International Cooperation, NATO.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
İÇİNDEKİLER iii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ vii
ŞEKİLLER DİZİNİ xi
TABLOLAR DİZİNİ xii
1. GİRİŞ 1
2. GÜVENLİK KAVRAMI 10
2.1. Kavramsal Açıdan Güvenlik 12
2.2. Kavramın Ana Unsurları 13
2.2.1. Kavramsal Açıdan Güvenlik Unsurları (Nesnel/Öznel Ayrımı) 14
2.2.2. Güvenlik Özneleri 15
2.2.3. Güvenlik Tehditleri 17
2.3. Tarihsel Gelişimi 23
3. ULUSLARARASI GÜVENLİK ÇALIŞMALARI 27
3.1. Güvenlik Çalışmalarının Doğuşu 27
3.2. Güvenlik Çalışmalarında Altın Çağ 30
3.3. Güvenlik Çalışmalarının Kurumsallaşma ve Duraklama Dönemi 33
3.4. Güvenlik Çalışmalarında Canlanma ve Sorgulama Dönemi 36
3.5. Güvenlik Çalışmalarının Güncel Durumu 39
4. GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI 41
4.1. Realizm (Gerçekçilik) 41
4.2. Liberalizm 49
4.3. Sosyal İnşacılık 56

4.4. İngiliz Okulu 61
4.5. Eleştirel Görüşler 65
4.6. Kopenhag Okulu 69
5. ÇEVRE GÜVENLİĞİ KAVRAMI 74
5.1. Kavramın Ortaya Çıkışı 74
5.2. Çevre Güvenliği Tartışmasının Tarihsel Gelişimi 76
5.2.1. Birinci Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları 77
5.2.2. İkinci Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları 79
5.2.3. Üçüncü Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları 81
5.2.4. Dördüncü Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları 83
6. ÇEVRE GÜVENLİĞİ YAKLAŞIMLARI 85
6.1. Ekolojik Güvenlik 85
6.2. Ortak Güvenlik 86
6.3. Çevresel Şiddet 87
6.4. Ulusal Güvenlik 90
6.5. Yeşil Savunma 91
6.6. İnsan Güvenliği ve Çevre 92
7. ÇEVRE GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR 94
7.1. İki Taraflı Uluslararası Çevre Antlaşmaları 96
7.2. Çok Taraflı Uluslararası Çevre Antlaşmaları 97
7.3. Değerlendirme 101
8. ÇEVRE GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN ULUSLARARASI REJİMLER 102
8.1. Uluslararası Ozon Rejimi 103
8.1.1. Problemin tanımlanması ve gündemin belirlenmesi 104
8.1.2. Bilgi Toplama 105
8.1.3. Müzakereler 105
8.1.4. Uygulama 107

8.1.5. Gözden Geçirme 108
8.2. Biyolojik Çeşitlilik Rejimi 109
8.2.1. Problemin tanımlanması ve gündemin belirlenmesi 110
8.2.2. Bilgi Toplama 111
8.2.3. Müzakereler 112
8.2.4. Uygulama 113
8.2.5. Rejim Güçlendirme 116
9. POLİTİKA TANIMI VE MODELİ 118
9.1. NATO ÇGP'nın İlk Aşaması (İnisiyatif Alma) 120
9.1.1. Soğuk Savaş Dönemi 121
9.1.1.1. NATO'nun İlk Stratejik Konsepti 122
9.1.1.2. NATO'nun İkinci Stratejik Konsepti 122
9.1.1.3. NATO'nun Üçüncü Stratejik Konsepti 123
9.1.1.4. NATO'nun Dördüncü Stratejik Konsepti 126
9.1.2. Soğuk Savaş Sonrası 129
9.1.2.1. NATO'nun 1991 Stratejik Konsepti 129
9.1.2.2. NATO'nun 1999 Stratejik Konsepti 135
9.1.3. 11 Eylül Sonrası Dönem 140
9.1.3.1. NATO'nun 2010 Stratejik Konsepti 142
9.2. NATO ÇGP'nın İkinci Aşaması (Formülleştirme) 146
9.2.1. NATO'nun ÇG'e Yönelik Bilimsel Faaliyetleri 147
9.2.2. NATO'nun ÇG'e Yönelik Projeleri 153
9.2.3. STANAG'ların Oluşum Süreci 157
9.2.4. STANAG'ların Uluslararası Hukuk Açısından İncelenmesi 160
9.3. NATO ÇGP'nın Üçüncü Aşaması (Uygulama) 163
9.3.1. Yürürlükte Bulunan Belgelerin İçerik Analizi 164
9.3.2. Verilerin Kodlanması 166

9.3.2.1. Kodların Düzenlenmesi 166
9.3.2.2. Temaların Bulunması 170
9.3.2.3. Bulguların Tanımlanması ve Yorumlanması 171
9.4. NATO ÇGP'nın Dördüncü Aşaması (Değerlendirme) 197
10. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 201
11. KAYNAKLAR 226
12. EKLER 258
EK-1. Modern Toplumun Sorunları Komitesi Bünyesinde Yürütülen Projeler 258
EK-2. Kodların Sıklığı ve Kodlanan Bölümler İçindeki Oranı 283
EK-3. Kodlama Sistemi 287

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB/EU	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AJEPP	: Müttefik Müşterek Çevresel Koruma Yayını (Allied Joint Environmental Protection Publication)
AGIT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKKA	: Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
ASEAN	: Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (Association of Southeast Asian Nations)
BEA	: İki Taraflı Çevre Antlaşması (Biletaral Environmental Agreements)
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
CAREC	: Orta Asya Bölgesel Ekonomik İş birliği Programı (The Central Asia Regional Economic Cooperation)
CBRN/KBRN	: Kimyasal, Biyolojik, Radyoaktif ve Nükleer (Chemical, Biologic, Radioactive and Nuclear)
CBD	: Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (Convention on Biological Diversity)
CFC	: Kloroflorokarbon
CTCT/KDYS	: Kapsayıcı Deneme Yasağı Sözleşmesi (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty)
COPRI	: Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü (Copenhagen Peace Research Institute)
CSCE/AGİK	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı (Conference on Security and Co-operation in Europe)
ÇED	: Çevre Etki Değerlendirmesi
ÇGP	: Çevre Güvenlik Politikası
ÇKS	: Çevre Koruma Subayı/Görevlisi
ÇTA	: Çevre Temel Araştırması
ÇYK	: Çevre Yönetim Kurulu
ÇYS	: Çevre Yönetim Sistemi

DC	: Savunma Komitesi (Defence Comittee)
DPC	: Savunma Planlama Komitesi (Defence Planning Committee)
ECOMAN	: Afrika Boynuzunda Çevresel Değişim, Fikir Birliği İnşası ve Kaynak Yönetimi (Environmental Change, Consensus Building and Resource Management)
ECONILE	: Nil Havzasında Çevre ve İş birliği (Environment and Coorporation in the Nile Basin)
ENCOP	: Çevre ve Çatışmalar Projesi (Environmental Change and Conflict Project)
ENSO	: El Nino-Southern Oscillation
ENVSEC	: Çevre ve Güvenlik Girişimi (Environment and Security Initiative)
ESDI/AGSK	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği (European Security and Defence Identity)
ESF	: Avrupa Bilim Vakfı (European Science Foudation)
GECHS	: Küresel Çevre Değişikliği ve İnsan Güvenliği (Global Environmental Change and Human Security)
HUGE	: İnsan- Cinsiyet-Çevre (Human-Gender-Environment)
ICBM	: Kıtalararası Balistik Füze (Inter-Continental Ballistic Missile)
IEADB	: Uluslararası Çevre Antlaşmaları Veri Tabanı (International Environmental Agreements Data Base)
IGO	: Hükümetlerarası Örgüt (Intergovermental Organization)
IHP	: Uluslararası Hidrolojik Program (International Hydrological Programme)
INF	: Orta Menzilli Nükleer Güçler (The Intermediate-Range Nuclear Forces)
ISAF/UGYK	: Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (The International Security Assistance Force)
KAK	: Kuzey Atlantik Konseyi
MAD	: Karşılıklı Garantili İmha (Mutual Assured Destruction)
MC	: Askeri Komite (Military Comittee)
MEA	: Çok Taraflı Çevre Antlaşmaları (Multilateral Environmental Agreements)
NAC	: Kuzey Atlantik Konseyi (North Atlantic Council)

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
(North Atlantic Treaty Organization)
NBC : Nükleer, Biyolojik, Kimyasal (Nuclear, Biological, Chemical)
NCCR : National Centres of Competence in Research
NGO : Hükümet Dışı Örgüt (Non-Govermental Organization)
NPT : Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması
(The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons)
NSC : NATO Stratejik Konsepti (NATO Strategic Concept)
NSO : NATO Standardizasyon Bürosu (NATO Standardization Office)
OECD : Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
(Organisation for Economic Co-operation and Development)
OPEC : Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
(Organization of Petroleum Exporting Countries)
OSCE/AGİT : Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
(Organisation for Security and Cooperation in Europe)
PRIO : Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü (Peace Research Institute Oslo)
REC : Orta ve Doğu Avrupa Bölgesel Çevre Merkezi
(The Regional Environmental Center for Central and Eastern Europe)
SACEUR : Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanı
(Supreme Allied Commander Europe)
SACLANT : Atlantik Müttefik Kuvvetler Başkomutanı
(Supreme Allied Commander Atlantic)
SAIS : İleri Uluslararası Çalışmalar Okulu
(School of Advanced International Studies)
SALT : Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri/Antlaşması
(Strategic Arms Limitations Talks/Treaty)
SDI : Stratejik Savunma İnisiyatifi (Strategic Defence Initiative)
SHAPE : Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanlık Karargâhı
(Supreme Headquarters Allied Powers Europe)
SPS : Barış ve Güvenlik için Bilim Programı
(Science for Peace and Security)
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STANAG : Standardizasyon Antlaşması (Standardization Agreement)

START	: Stratejik Silahların Azaltılması Antlaşması (Strategic Arms Reduction Treaty)
TDK	: Türk Dil Kurumu
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (United Nations Educational, Scientitic and Cultural Organization)
UNECE	: Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (United Nations Economic Commission for Europe)
UNEP	: Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme)
UNIDO	: Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (United Nations Industrial Development Organization)
WB	: Dünya Bankası (World Bank)
WBGU	: Küresel Değişim Bilimsel Danışma Konseyi (Wissenschaftlichen Beirat der Bundesregierung Globale Umweltveränderungen)
WEU/BAB	: Batı Avrupa Birliği (Western European Union)
WHO	: Dünya Sağlık Örgütü (World Health Organization)
WMD/KİS	: Kitle İmha Silahları (Weapons of Mass Destruction)
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 3.1. Güvenlik çalışmalarının disiplin ilişkisi 40
Şekil 4.1. Realist teori ailesi 43
Şekil 7.1. İki taraflı uluslararası çevre antlaşmalarının yıllara göre dağılımı 96
Şekil 7.2. İki taraflı uluslararası çevre antlaşmaları-konu oranlarına göre 97
Şekil 7.3. Çok taraflı uluslararası çevre antlaşmalarının yıllara göre dağılımı 99
Şekil 7.4. Çok taraflı uluslararası çevre antlaşmalarının yıllara göre dağılımı 100
Şekil 7.5. Çok taraflı uluslararası çevre antlaşmaları-konu oranlarına göre 101
Şekil 8.1. Ozon rejimi organizasyon şeması 108
Şekil 8.2. Biyolojik çeşitlilik rejimi organizasyon şeması 114
Şekil 9.1. NATO stratejik konseptinin değişimi 1949-1999 139
Şekil 9.2. SPS programı kapsamında çevresel güvenlik projeleri yıllara göre dağılımı ... 156
Şekil 9.3. Yayımlanan 1203 standardın dağılımı (25 Mayıs 2018 itibari ile) 158
Şekil 9.4. NATO standardizasyon belgeleri 158
Şekil 9.5. STANAG oluşturma süreci 159

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Güvenlik tehditlerin sınıflandırılması 21
Tablo 4.1. Uluslararası güvenlik yaklaşımlarının özne, tehdit ve epistemoloji ilişkisi 73
Tablo 5.1. Üç nesil çevre araştırmaları 83
Tablo 6.1. Çevre güvenliği yaklaşımları 93
Tablo 7.1. Çevre güvenliği ile ilgili uluslararası antlaşma miktarları 95
Tablo 9.1. Güvenlik kavramı ile ilgili kodlar ve kategorileri 167
Tablo 9.2. Uluslararası işbirliğine ilişkin kodlar ve kategoriler 168
Tablo 9.3. Çevresel güvenliğe ilişkin kodlar ve kategoriler 170
Tablo 9.4. Kategoriler ve temalar 170
Tablo 9.5. Güvenlik özneleri kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 171
Tablo 9.6. Güvenlik tehditleri kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 175
Tablo 9.7. Güvenlik araçları kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 178
Tablo 9.8. Bağlayıcılık kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 184
Tablo 9.9. Çekinceler kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 186
Tablo 9.10. Mevzuat şekli kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 189
Tablo 9.11. Mevzuat düzeyi kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 190
Tablo 9.12. Bağlantı kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 191
Tablo 9.13. Yaklaşım kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 192
Tablo 9.14. Faaliyetler kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 193
Tablo 9.15. Sorumluluklar kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 195
Tablo 9.16. Uygulama kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı 196
Tablo 10.1 Özet temel bulgular 221

1. GİRİŞ

Tezin konusu; NATO Çevre Güvenlik Politikasının güvenlik kavramının genişlemesi ile uluslararası iş birliği kapsamında analiz edilmesidir. Konu olarak güvenlik ve savunma alanına odaklanan ve birçok akademisyene göre faaliyet alanının başlı başına 'çevre tehdidi' olarak algılandığı uluslararası bir örgüt olan NATO'nun çevre güvenlik politikasının güvenlik kavramının değişimi çerçevesinde şekillenmesi ve politika unsurlarının ortaya konmasıdır. Güvenlik kavramının özellikle Soğuk Savaş sonrasında belirginleşen ele alınış biçimindeki değişim NATO çevre güvenlik politikasının analiz edilmesinde ana unsurlardan biri olarak ele alınacaktır.

Bu çerçevede tezin temel araştırma problemi güvenlik kavramının değişen gündeminin devlet ve uluslararası örgütlerin güvenlik anlayışlarını etkilediği fikrinden hareketle NATO Çevre Güvenlik Politikasının güvenlik gündeminin değişikliğinden nasıl etkilendiği ve bahse konu politikanın unsurlarının neler olduğudur. Bu soruna yanıt bulabilmek amacıyla dört aşamayı içeren politika analiz yöntemi çerçevesinde güvenlik kavramının unsurları ile çevre güvenliği yaklaşımından hareket edilmiştir. Tezin temel amacı; özellikle 1990 sonrası güvenlik kavramında yaşanan değişimin devlet ve uluslararası örgütleri uluslararası iş birliği bağlamında ne kadar etkilediği, özelde ise NATO'nun çevre politikalarının Çevre Güvenlik kavramının genel dinamikleri ve performansı açısından ne ifade ettiğinin ortaya konmasıdır.

Tezin amacı doğrultusunda çevrenin korunmasına ilişkin gerçekleşen diğer uluslararası iş birliği örnekleri ile karşılaştırma, devletlerin çevre güvenlik politika incelemeleri, vb. konular kapsam dışı bırakılmıştır. Bu konuların ileride gerçekleştirilebilecek araştırma ve çalışmaların ilgi çekici gündemleri olabilme potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir.

Çevre sorunlarının yıkıcı boyutu ve evrenselliği dikkate alındığında devletlerin ve uluslararası örgütlerin soruna yaklaşımları önem arz etmektedir. Küresel ısınma, doğal kaynak kıtlığı, kirlilik vb. çevre sorunları yerel çözümlerden ziyade küresel ya da bölgesel iş birliği çerçevesinde tedbirler alınmasını zorunlu kılmaktadır. Uluslararası iş birliğiyle daha pratik ve daha az maliyetli yöntemler geliştirilebilir. Çalışma neticesinde ortaya

konacak tespitlerin Çevre Güvenlik yazınına katkı sağlayacağı ve uygulayıcılar açısından önemli girdiler sağlayacağı değerlendirilmektedir.

NATO, 1991 yılında Soğuk Savaş sonrası stratejik konsept değişikliğinde; istikrarı bozabileceği ve hatta silahlı çatışmalara yol açabileceği düşünülen çevre sorunlarını güvenliğine yönelik tehditler arasında saymaktadır. Çevresel sorunlar bu tarihten itibaren ittifakın temel tehditlerden biridir. Söz konusu tarihten günümüze NATO, çeşitli bilimsel faaliyet programları ve projeleri çerçevesinde çevre güvenliği konularını ele almaktadır. 2011 yılından itibaren ise karşılıklı anlaşmalar ile üye devletleri arasında çevreye yönelik standart ilke ve normlar oluşturma çabasında olduğu düşünülmektedir. Bu açıdan bakıldığında NATO'nun çevre güvenlik politikası oluşturmaya ve uygulamaya çalıştığı gözlenmektedir. Güvenlik kavramının genişlemesi kapsamında bir model çerçevesinde özünde askeri ve savunma niteliği bulunan ittifakın Çevre Güvenlik Politikasını tüm boyutlarıyla analiz etmeye niyetlenen çalışma olması nedeniyle Uluslararası Güvenlik yazınına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Tezin amacı doğrultusunda; temel araştırma sorusu "NATO Çevre Güvenlik Politikasını oluşturan temel bileşenler nelerdir?" şeklinde oluşturulmuş olup araştırma sorusuna yanıt verecek nitelikteki alt araştırma soruları aşağıdaki şekilde belirtilmiştir.

A1: Güvenlik Unsurları (nesnel/öznel, özne, tehdit) açısından NATO Çevre Güvenlik Politikası (ÇGP)'nın temel bileşenleri nelerdir?

A2: Uluslararası iş birliği açısından NATO Çevre Güvenliği NATO Çevre Güvenlik Politikası (ÇGP)'nın temel bileşenleri nelerdir?

A3: Güvenlik Yaklaşımları açısından NATO Çevre Güvenliği NATO Çevre Güvenlik Politikası (ÇGP)'nın temel bileşenleri nelerdir?

A4: Çevre Güvenliği yaklaşımları açısından NATO Çevre Güvenliği NATO Çevre Güvenlik Politikası (ÇGP)'nın temel bileşenleri nelerdir?

Yukarıda belirtilen araştırma sorularına yanıt bulabilmek amacı ile çalışma çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Kavramsal çerçevenin oluşturulabilmesi amacıyla ikinci bölümde güvenlik kavramı tanımlanmış olup güvenlik kavramını oluşturan unsurlar irdelenmiş ve kavramın tarihsel arka planı ile birlikte birbiriyle ilişkili tehdit, özne ve güvenlik araçlarının genişlemesi ve gündeminin değişimi tartışılmıştır. Üçüncü bölüm güvenlik ve çevre güvenliği kavramlarının disiplin içerisinde nasıl konumlandırıldığını açıklayabilmek

amacıyla oluşturulmuş olup Uluslararası Güvenlik alt dalının ortaya çıkışından itibaren kırılma noktaları ve konusu, kapsamı belirtilecek şekilde gelişimi betimlenmiştir. Dördüncü bölümde güvenlik ile ilgili yaklaşımlar yer almakta olup bahse konu teorilerin güvenliği nasıl kavramsallaştırdığı, özne, tehdit ve güvenlik araçları bağlamında çevre güvenliğine bakış açısı incelenmiştir. Ayrıca her bir güvenlik anlayışının uluslararası işbirliği ve bu bağlamda uluslararası kurum ve örgütlere ilişkin görüşlerine yer verilmiştir. Beş ve altıncı bölümler aynı zamanda tezin konusunu oluşturan çevre güvenliği kavramının disiplin içerisinde ortaya çıkışına etki eden faktörler, çevre – güvenlik tartışması ile kavramın ele alış biçimleri bağlamında irdelenmiştir. Devam eden yedi ve sekizinci bölümlerde çevre güvenliği, uluslararası iş birliğinin oluşumuna etki eden uluslararası antlaşmalar ve rejimler çerçevesinde açıklanmıştır.

NATO Çevre Güvenliği Politikasını oluşturan unsurları ortaya çıkarabilmek ve ana araştırma sorusu etrafında şekillenen alt araştırma sorularına cevap bulabilmek amacıyla dört aşamalı ancak birbiriyle ilişkili politika analiz modelinden faydalanılmıştır. Analiz aracı olarak kullanılan politika modeli "inisiyatifte bulunma", "formülleştirme", "uygulama" ve "değerlendirme" aşamalarından oluşmaktadır.

Politika analiz modelinin ilk evresi "inisiyatifte bulunma" aşamasıdır. Bu aşamaya ilişkin olarak çalışmada NATO'nun çevre sorunlarını nasıl tanımladığı ve çevre sorunlarının örgütün "güvenlik konseptine" nasıl dahil olduğu yukarıda kısaca ifade edilen güvenlik kavramının dönüşümü çerçevesinde ele alınacaktır. Bu aşamada akademik yayınların incelenmesine ilave olarak NATO'nun kuruluşundan bu yana oluşturduğu ve uluslararası toplumda yaşanan değişikliklere paralel olarak sürekli olarak değiştirdiği "Stratejik Konsept"lerden yararlanılacak, ilgili strateji belgeleri doküman incelemesine tabii tutulacaktır. Bu aşamada her ne kadar Stratejik Konseptler temel olarak alınsa da örgütün kendi içinde çevre konularına ilişkin arşivinden elde edilen diğer belgelere de yer verilecektir.

Politika oluşturma modelinin ikinci aşamasını "formülleştirme" oluşturmaktadır. Formülleştirme aşamasında ilk evrede "problem" olarak tanımlanan gündem maddelerinin tartışma, analiz ve değerlendirme süreçlerinden sonra kararlı bir politika önerisine dönüştüğü varsayılmaktadır. Modelin üçüncü aşaması ise "uygulama" aşamasıdır. Formülleştirme ve uygulama aşamaları birlikte ele alınacak olup formülleştirme aşamasında özellikle NATO'nun sivil kanadında yer alan bilimsel çalışmalar ile projeler incelenecektir. Aynı

zamanda kararlı bir politika önerisini takiben NATO bünyesinde yer alan Standartlaştırma Ofisi tarafından yürütülen çalışmalar sonucu uluslararası antlaşma niteliğinde yayınlanarak yürürlüğe giren ve AJEPP (Allied Joint Environmental Protection Publication) olarak adlandırılan beş (5) adet uygulama dokümanı NATO çevre güvenlik politika unsurlarının ortaya çıkarılması amacıyla içerik analizine tabii tutulacaktır.

İçerik analizi gerçekleştirilirken güvenlik unsurları, uluslararası iş birliği, güvenlik ve çevre güvenliği kavramları kullanılarak kodlama işlemi gerçekleştirilecek, ancak çalışma esnasında ortaya çıkabilecek yeni kodlar listeye eklenecektir. Ardından ortaya çıkan kodların benzerlik ve farklılıklarının saptanması ve buna göre birbiriyle ilişkili olan kodları bir araya getirebilecek türden temalar belirlenecektir. İçerik analizinde zaman ve enerji tasarrufu sağlamak, süreci daha açık ve sistematik hale getirmek ve kontrol etmek maksadıyla nitel veri analiz yazılımından (MAXQDA) faydalanılması planlanmaktadır. Nitel veri yazılımlarının içerik analizinde kullanılmasının kodlamaların gözden geçirilmesi ve gerektiğinde düzeltmeler yapılmasına imkân vereceği düşünüldüğünde araştırmacıya esneklik sağlayacağı düşünülmektedir.

Politika analiz modelinin son aşaması olan değerlendirme kısmında temalar arasında anlamlı ilişkiler oluşturmak yolu ile NATO'nun Çevre Güvenlik Politikasının unsurları ortaya konacaktır. Çekinceler ve ilgili dokümanların uluslararası hukuk açısından değeri tüm bulgular ile birlikte tartışılacaktır.

Tezin kapsamı özünde savunma ve askeri güvenliğe odaklanan bir uluslararası örgüt olan NATO'nun çevre güvenlik politikasıdır. Kapsam uluslararası ve bölgesel nitelikte sadece çevre konularına odaklanan örgüt ve rejimler dışında uluslararası iş birliğinin çevre dışındaki konulara odaklanan uluslararası bir örgütün uygulama bileşenlerinin ortaya çıkarılması amacıyla NATO ile sınırlı tutulmuştur. NATO'nun sadece savunma amaçlı bir ittifak olmasının üye ülkelerin çevre güvenliği konusundaki iş birliğini etkileyip etkilemediği, NATO'nun harekete geçme iradesini etkileyen hususun askeri nitelikteki bir tehdidin varlığı olup olmadığı, NATO'da çevrenin korunmasına ilişkin gerçekten uzlaşı halinde sürdürülen bir çabanın söz konusu olup olmadığı ya da diğer uluslararası örgütlere göre çevre güvenliği konusunun ikinci planda olup olmadığı, çevre güvenlik politika kapsamının yıllar içerisinde daralıp daralmadığına ilişkin sorulara cevap verebilmek adına konu ile ilgili yazılmış ikincil kaynaklara başvurulacaktır.

Doküman incelemesine tabii tutulacak NATO strateji dokümanları örgütün kuruluşundan itibaren Soğuk Savaş ve sonrası ile 11 Eylül dönemlerini içeren üç alt başlık halinde ele alınacaktır. NATO'nun güvenlik kavramındaki değişimin gözlenmesi ile çevre güvenliği bağlantısının ortaya konulması maksadıyla gerçekleştirilecek doküman analizi ise NATO'nun yayınladığı stratejik konseptler ve bu konseptlerin yorumlandığı ikincil kaynaklar ile incelenecektir. İçerik analizine tabi tutulacak dokümanlar ise halen yürürlükte bulunan beş adet AJEPP uygulama dokümanı ile sınırlı tutulacak bahse konu standart dokümanlarını destekleyici nitelikteki uygulama rehberleri, kataloglara ve kullanıcı talimatlarına yer verilmeyecektir. İçerik Analizine tabi tutulacak AJEPP dokümanlarının sıklıkla atıfta bulunduğu NATO Çevre Korumasına ilişkin İlke ve Politikalarına yer veren MC 469/1 (*NATO Military Principles and Policies for Environmental Protection*) adlı çerçeve belgesine ulaşılamamıştır.

NATO Çevre Güvenlik Politikası incelenirken ifade edildiği üzere veri toplamada iki tür belgeden faydalanılacaktır. Bu iki tür belgeden ilki NATO'nun güvenlik anlayışındaki değişimi gösterebilecek nitelikte olduğu düşünülen stratejik konsept belgeleridir. Doküman analizi gerçekleştirilirken odak noktası Soğuk Savaş sonrası 1991, 1999, 2003 ve 2010 yıllarında yayımlanmış konseptler olacaktır. Değerlendirilme aşamasında ise ikincil kaynak olarak adlandırılabilecek konseptlerin yorumlarını ve kavramların ne ifade ettiğini ortaya koymaya çalışan akademik makalelerden istifade edilecektir.

Çalışmada veri toplamada faydalanılacak ikinci tür doküman ise kısaca STANAG olarak adlandırılan Standartlaştırma Anlaşma Belgeleridir. Bu belgeler incelendiğinde çok farklı konularda ve içerikte yapıldığı ve yürürlüğe girdiği dikkati çekmektedir. Sayıları yüzlerle ifade edilen bu belgelerden araştırma sorusu içinde yer alan olguyu yakından yansıtan ve hatta bütünleştiği düşünülen dokümanlar olan AJEPP'ler seçilmiştir. Yakın zamanda yürürlüğe giren ve çeşitli güncellemeler ile yayımlanan AJEPP-2, 3, 4, 6 ve 7 olarak adlandırılan beş adet belgenin güncel versiyonu kullanılacak olup ilgili dokümanların önceki versiyonları kapsam dışı bırakılmıştır. Yukarıda ifade edilen iki tür belgenin gizlilik içermemesi sebebiyle veriye ulaşmada herhangi bir problemle karşılaşılmamıştır.

NATO çevre güvenlik politikasının dört aşamalı politika analiz modeli ve her bir aşama ile ilişkilendirilen doküman analizi ve içerik analizi uygulamalarının sonunda NATO çevre güvenliği polikasının formülleştirme aşamasının NATO'nun sivil kanadında 1969 yılında CCMS'in oluşturulması ile başladığı tespit edilmiştir. CCMS'in ilk tasarlandığı şekli

ile NATO şartlarında çevre ve güvenlik faktörlerinin incelenmesini ve birleştirilmesini hedefleyen, çevre ve güvenliğin gerçekte ne ölçüde birbiriyle bağlantılı olduğunu gösterecek; teknik, ekolojik ve sosyal faktörleri NATO'nun eylemlerinin siyasi yollarıyla birleştirecek bir yapı oluşturulmak istenmiştir. Ancak, başta finansal ve siyasi olmak üzere diğer üye ülkelerin itirazları ve küresel ölçekte çevresel konularda danışma işlevi görebilecek uluslararası kurumların oluşması gibi sebepler ile bu mümkün olmamış ve böyle bir sorgulama Soğuk Savaş sonrasına kalmıştır. 1991 yılında paradigma değişikliği sonrası NATO tarafından yayımlanan ve kabul edilen stratejik konsept belgesinde ilk defa çevre güvenliği yer almıştır. Bahse konu belgede NATO güvenlik kavramının askeri tehditler ötesinde genişlediği ve Kopenhag Okulu güvenlik sektörleri yaklaşımına paralel bir şekilde tanımlandığı görülmüştür. Temelde akademik camiada güvenlik kavramının genişlemesi ve derinleşmesi tartışmaları dönemine denk gelen NATO'nun kavram değişikliği, yeni bir güvenlik anlayışı ile yeni bir döneme girme isteğine işaret etmektedir.

NATO'nun çevre güvenliği konusundaki çalışmaları bir çok farklı faaliyet ve kanal ile yürütülmekle birlikte, çevre koruma uygulamasına dönüşmesi ilk defa 2002 yılında NATO liderliğinde yürütülen askeri faaliyetlerde çevre koruma doktrini konulu belgenin (STANAG 7141) yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile başlamıştır. Çevre korumaya ilişkin ilkelerin belirlendiği MC469 belgesi ve diğerlerinin yayımlanması ile birlikte politika uygulamasının esasları ortaya çıkmıştır. Başlangıçta küresel ve daha geniş ölçekli bir politika kavramsallaşması yerine sadece NATO'nun askeri faaliyetlerinden kaynaklanan çevre etkilerinin azaltılmasına yönelik oldukça kısıtlı bir içerik belirlenmiştir. Böylesine bir kapsam daralmasının temel sebepleri ise üye ülkelerin başta çevre ve enerji politikalarının tartışmaya açık hale geleceği kaygısıdır. Tartışmaya açılabilecek bu ve benzeri konuların çıkarlarını zedeleyeceğini düşünen üye ülkeler diğer yandan NATO'yu temelde bir askeri ve savunma örgütü olarak algılamakta ve NATO'yu hiçbir zaman çevresel değişikliklere ilk müdahale etmesi gereken bir uluslararası kurum olarak görmemektedir. Çevre güvenliğinin yeşil savunma olarak adlandırılan çok daha dar bir yaklaşımını benimseyen NATO için temelde askeri harekatın gereklilikleri ve hedefleri öncelikli olarak görülmekte, herhangi bir çelişkide çevresel öncelikler feda edilmektedir.

Çevre koruma yayınları olarak adlandırılan belgelerin içerik analizi sonucunda NATO'nun mevcut çevre koruma uygulamalarının temel bileşenlerinin 'güvenlik kavramı unsurları', 'uluslararası iş birliği', 'çevre güvenlik konsepti', 'çevre güvenlik rolleri' ve

‘uygulama’ olarak adlandırılan temalardan oluştuğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda NATO çevre güvenlik uygulamasının öznesi “sınırlı çevre” ve “NATO kuvvetleri”dir. Çevre koruma uygulamasından deniz harekat alanı ile kimyasal harp maddeleri, mühimmat, patlayıcı ve temizleme maddeleri gizli olarak tasnif edilerek kapsam dışı bırakılmıştır. Belki de en önemli konuların uygulama kapsamı dışında tutulması NATO’nun çevre konusundaki koruma çabalarının gücüne ve bütünlüğüne etki etmekte ve NATO’nun çevre korumaya ilişkin çabalarının inandırıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Sınırlı çevre ve NATO birlikleri olarak kısaca ifade edilebilecek güvenlik öznelerine yönelen tehditler, NATO birliklerinin faaliyetlerinden kaynaklanan kirlilik, fauna, flora ve habitat ile kültürel miras zararları olarak görülmektedir. NATO böylelikle sadece kendi faaliyetlerinden kaynaklanan ve belirlenen öznelere yönelen tehditleri ele almaktadır ve mevcut çevresel değişimler ya da yeni tehditler ile ilgilenmemektedir.

NATO, gündeme gelebilecek bir askeri harekatın planlama aşamasında, hareket tarzları oluşmadan çevresel tehdit ve riskleri değerlendirmeyi ve proaktif bir şekilde yönetmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda, gerek askeri harekatın planlama safhasında gerekse icrasında öznelere yönelen çevresel tehditlerden korumak ya da olumsuz etkileri en aza indirmek amacıyla bir çok yönetsel nitelikli güvenlik aracı tanımlanmaktadır. Standart oluşturma, çevre yönetim sistemi, çevre etki değerlendirmesi, eğitim gibi birçok başlıktan oluşan yöntesel araçlar, tamamen NATO tarafından yürütülen askeri faaliyetlerden kaynaklanan çevresel tehditlerin ve risklerin önlenmesine ve etkilerinin azaltılmasına yöneliktir. Güvenliği sağlama araçları içinde değerlendirilen en önemli araçlarından biri eğitim ve ilişkili konulardır. Bu durum NATO’nun genel çevre tehditlerine ilişkin önleyici nitelikteki her türlü araca verdiği önemin bir göstergesi olarak anlaşılmakta, çevre güvenliğinin başta en düşük düzeydeki personelden itibaren harekata iştirak eden tüm birlikler tarafından önemli bir konu olarak görülmesini istediği şeklinde değerlendirilmektedir.

NATO çevre koruma uygulaması içerisinde yer alan belgelerin NATO üye ülkelerince imzalanmış çok taraflı bir uluslararası antlaşma niteliği taşıdığı değerlendirildiğinde bağlayılıcık düzeyinin düşük olduğu belirlenmiştir. Bu durum ise imza altına alınan çevre koruma uygulamalarına ilişkin sınırlama, yöntem ve tedbirler gibi maddi unsurlar içeren uygulamanın gönüllülüğü esas aldığı şeklinde yorumlanabilir. On farklı ülkenin belirli bir konu ya da mevzuat düzenlenmesi ile kaynak yetersizliği olarak tasnif edilebilecek nitelikte

toplam on dört çekincesi bulunmaktadır. Uluslararası Hukuk penceresinden bakıldığında çekincelerin, antlaşmaya imza atan devletlerce antlaşmada hariç tutulmak istedikleri maddelerini belirtmek üzere uygulanan bir yöntemi ifade ettiği değerlendirildiğinde, bağlayıcılığı düşük olarak değerlendirilmiş çevre koruma uygulamasının antlaşmayı imza eden her bir devlet açsından açısından karmaşıklaştırdığı ve bağlayıcılık düzeyini daha da düşürdüğü değerlendirilmektedir.

NATO çevre koruma uygulaması temelde NATO içi STANAG'lara ilave olarak program, rehber ve direktiflerle şekillendirilmiştir. Bu durum, NATO'nun çevre koruma ile ilgili uygulamalarının daha önceden denenerek belirli düzeyde kabul görmüş ve olumlu sonuçlar alınmış metinlere dayandırmak suretiyle oluşturulduğunun bir göstergesidir. Denenmiş yöntemlerin yer aldığı tipte metinlerin kullanılmasının ise belgelerin imza ve yayın süreçlerinde üye ülkeler arasındaki uzlaşının sağlanması konusunda yardımcı olabileceği nedeniyle tercih edildiği şeklinde yorumlanmaktadır.

Çevre koruma uygulamasının geliştirilmesinde kullanılan belgeler arasında NATO, BM ve AB gibi uluslararası örgütlerin belgeleri önemli derecede çoktur. Devlet düzeyinde ise uygulamanın şekillenmesinde ABD etkisi dikkat çekicidir. Bu durum NATO'nun uygulamada sadece kendi koyduğu ya da oluşturduğu normları değil aynı zamanda uluslararası toplumda kabul gören ve sistemde düzenleyici yetkisi bulunan örgütlerin oluşturduğu ve kullandığı belge ve metinlerden faydalandığını göstermektedir. NATO'da diğer tüm konularda olduğu gibi çevre koruma uygulamasında da baskın ülke ABD'dir. Çevre koruma uygulama belgeleri küresel nitelikte kabul gören çevre sözleşmeleri ile uluslararası antlaşmalara yoğunlukla atıfta bulunmaktadır. Bu durum NATO'nun küresel nitelikte oluşturulmuş çevre ve diğer konulardaki normlara ve uluslararası hukuk kurallarına uyma çabasına işaret etmektedir.

NATO çevre koruma uygulaması büyük ölçekte özellikle doğal kaynaklar, biyolojik çeşitlilik gibi konularda "akıllı kullanım" olarak nitelendirilebilecek korumacılık (conservationism) yaklaşımını diğer tür korumacılık (preservation) yaklaşımına tercih etmektedir. NATO çevre koruma uygulamalarında askeri faaliyetlerin çevresel boyutu ve buna bağlı olarak etkisi ile birlikte ele alınmaktadır. Bu durum, NATO'nun çevre güvenliği konusunda üye ülkeler nezdinde askeri faaliyetlerin çevreye verebileceği zararlar ile ilgili farklındalık yaratmak amacında olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tüm askeri faaliyetlerin her aşamasında olduğu gibi NATO, çevre korumasına ilişkin temel sorumluluğu harekatı yürütmek ile yetkilendirilmiş Komutana vermiştir. Komutanın kendisine tevdi edilen çevre güvenlik sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı nitelikte çevre koruma subayı ya da çevre yönetim kurulu olarak adlandırlan kadro tanımlanmıştır. Çevre uygulama belgelerinde çevre güvenliğine ilişkin olarak gerçekleştirilecek her türlü tedbir ve faaliyetin yürütülme sorumluluğu ve görevi çevre koruma subayındadır. Sorumlulukların tek kişide bu denli toplanmasının, uygulamanın yürütülmesi ve sürdürülmesi açısından önemli bir hassasiyet yaratabileceği düşünülmektedir. Çevre koruma uygulama belgelerinde çok sayıda örnek uygulamaya atıf vardır. Örnek uygulama çalışmaların tamamı NATO'nun eğitim ve tatbikat alanlarına ilişkin olarak gerçekleştirilen ulusal nitelikteki çabaları ve çalışmaları konu almaktadır. Elde edilen tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde NATO çevre koruma uygulamasının, barış zamanı askeri yerleşkelere uygulanabilir nitelikte olduğu görülmektedir.

2. GÜVENLİK KAVRAMI

Güvenlik günümüzde halen önemini ve güncelliğini koruyan bir kavram olarak göze çarpmaktadır. Gerek uluslararası ortamda gerekse ulus içinde güvenlik kavramına atıfta bulunulmadan geçen gün yok gibidir. Kavram, dünyanın her tarafında yer alan modern toplumlara nüfuz etmekte, uzman ve siyasetçilerin konuşmalarını süslemekte, gazete ve dergilerin manşetlerine yazılmakta, radyo ve televizyonlarda haber spikerlerinin dillerine dolanmaktadır.

Güvenlik kavramının ne anlama geldiği ve nasıl çalışılması gerektiği ile ilgili olarak akademisyenler fikir ayrılıkları yaşamaktadırlar. Bazılarınca güvenlik kavramı "özünde tartışmalı kavram"[1] (*essentialy contested concept*) olarak tanımlanmakta, anlamı üzerinde bir fikir birliği oluşmadığını ileri sürmektedirler (1). Güvenliğin anlamı ile ilgili sorular sormak; bilgi felsefesinin özelikle de epistemoloji (şeyleri nasıl biliriz?), ontoloji (sosyal dünyayı oluşturduğunu düşündüğümüz olgu/fenomenler nelerdir?) ve metodoloji (sosyal dünyayı nasıl çalışmalıyız/incelemeliyiz?) ile ilgili konuların da gündeme gelmesine sebep olmaktadır (2).

Güvenlik kavramını "özünde tartışmalı kavram" olarak kabul etmek kavramın "herkes için farklı anlamlar ifade ettiği" anlamına gelmektedir.[2] Güvenlik tanımının içeriği ve kapsamı farklı düşünürlerce değişik şekilde anlaşılması, kavramın "türetilmiş" olmasından kaynaklanmaktadır (3). Güvenlik kavramının farklı kişilere farklı anlamlar ifade ettiği bir dereceye kadar doğru kabul edilebilirse de uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde yer alan birçok akademisyen, güvenlik kavramını en genel anlamı ile "el üstünde tutulan değerlere yönelik tehditlerin azaltılması/hafifletilmesi" ile ilişkilendirmektedir (2).

Bu temel değerlere yönelik tehditler kontrol edilemediği ya da tedbir geliştirilemediği durumlarda belirli bir güvenlik öznesinin (*referrent object*) bekasını[3] (*survival*) tehdit etmektedir. Açıkça ifade etmek gerekirse, güvenlik ve beka birbiriyle ilişkili olmasına

[1] Özünde tartışmalı kavramlara çok fazla değer yüklenildiğinden tek bir "doğru ya da standart kullanım" üzerinde ulaşılamaz (Gallie, 1956'dan aktaran Baldwin, 1997: 10).
[2] Güvenlik kavramının neden "özünde tartışmalı bir kavram" olarak nitelendirilemeyeceğine ilişkin bir çalışma için Baldwin DA. (1997) "*The concept of Security". Review of International Studies***,** 23(1):, 5–26, adlı makaleye bakınız.
[3] Beka; varlığını sürdürmek, kalıcılık, ölmezlik anlamında kullanılan bir sözcüktür.

rağmen eşanlamlı değildir. Beka; varoluşla ilgili koşulları ifade ederken, güvenlik; siyasi ve sosyal istekleri gerçekleştirme yeteneğini içermektedir. Ken Booth'un ifadesi ile güvenlik "beka-artı" (*survival-plus*) olarak nitelendirilmekte, "artı" hayatı etkileyen tehditlerden uzak olmayı içermekte ve bu nedenle bazı hayat seçimlerine sahip olma ile birlikte düşünülmektedir (4).

Temelde birbirinden farklı başlangıç noktaları bulunan yaygın iki temel güvenlik felsefesi tanımlamak mümkündür: Bunlardan ilki, güvenliği gücün toplamı ya da birikimi *(accumulation)* ile eşanlamlı olarak görmektedir. Bu bakış açısından güvenlik "meta" *(commodity)* olarak anlaşılmaktadır (örneğin: güvende olabilmek için aktörlerin ordu, silah, para, arazi, vb. şeylere sahip olması gerekmektedir). Bu anlamda güç, güvenliği sağlayan tek yol olarak görülmektedir: aktörler ne kadar güç biriktiriyorsa (özellikle askeri güç) o kadar güvende olacaklardır (2).

Diğer güvenlik felsefesi ise güvenliğin güçten kaynaklandığı fikrini benimsemektedir. Bu yaklaşım güvenliği özgürleş(tir)me (*emancipation*) üzerine yerleştirmekten ziyade adalet ve insan hakları ile ilişkilendirmektedir. Bu bakış açısından güvenlik; bir "meta" değil, çok farklı aktörler arasındaki ilişki biçimi olarak anlaşılmaktadır. Bahse konu ilişki; olumlu (bir şeyleri yaptırabilme ya da yapabilme) veya olumsuz (tehdidin yokluğu) biçimde kendini gösterebilmektedir. Güvenlik ilişki temelli olarak düşünüldüğünde, belirli yükümlülüklerin ve taahhütlerin paylaşılması bu paylaşım ilişkinin öngörülebilirlik derecesini artırmaktadır– güven derecesini artırmayı içermektedir. İlişkiyi temel alan bu bakış açısı; nükleer silahlar gibi metalara sahip olmanın güvenlik-güvensizlik denklemini anlamada önemli olmadığını ileri sürmektedir. Sonuç olarak ikinci bakış açısında gerçek ve istikrarlı güvenlik, diğer özneler üzerine güç uygulamakla değil diğer özneleri de güvenlikten yoksun bırakmayacak şekilde gerçekleştirilen işbirliğinden kaynaklanmaktadır (2).

Çalışmanın bu bölümünde güvenlik kavramının farklı tanımlarına yer verilecektir. Farklı güvenlik kavramlarının ortaya konması ilk olarak, bir tip güvenlik politikasını diğeri ile karşılaştırılmasını kolaylaştırmakta ve bu nedenle de rasyonel politika analizi yapılmasına imkân sağlamaktadır. Diğer yandan farklı tanımların ortak taraflarını ifade etmek, birbirleriyle benzeşmez (kıyaslanamaz) nitelikte farklı iki görüş arasında ortak bir temel oluşturma yolu ile akademik iletişimi kolaylaştırmaktadır (5).

2.1. Kavramsal Açıdan Güvenlik

Güvenlik kelime olarak "kişi, bina, kuruluş veya ülkenin suç veya yabancı ülkelerden vb. gelebilecek tehditlerden korunması" (6) ya da "tehlike ve tehditten uzak olma durumu" (7) olarak tanımlanmakla birlikte birey düzeyinde "korku hissi"ni (8) de kapsadığı ifade edilmektedir. Türkçe sözlükte ise güvenlik; "toplum yaşamında yasal düzenin aksamadan yürütülmesi, kişilerin korkusuzca yaşayabilmesi durumu" (9) şeklinde tanımlanmakta, kavram toplum ve devlet düzeyi ile ilişkilendirilmektedir.

Güvenlik kavramı "birey"in dünyaya gelişinden itibaren geçirdiği her evrede kullanılan bir kavramdır (10). Kavram, çocuk güvenliği, aile güvenliği, iş güvenliği, toplumsal güvenlik, birey güvenliği, ulusal güvenlik, uluslararası güvenlik, sistem güvenliği, bilgi güvenliği vb. birçok ilave kavram ile birleştirilerek kullanılmakta ve yaşam içinde önemli bir yere sahip görünmektedir. Bu açıdan bakıldığında kavramın birçok alan ve disiplin içerisinde yer aldığını ve değişik tanımlarının yapıldığını söylemek mümkündür. Çalışmanın bu bölümünde güvenlik ile ilgili alanın önde gelen düşünürlerin tanımlarına yer verilecektir.

Güvenlik kavramını "öznel" ve "nesnel" olarak iki bölüme ayıran Wolfers'a göre nesnel güvenlik; "kazanılmış/müktesep (*acquired*) değerlere yönelik tehditlerin olmadığı durum", öznel güvenlik ise bahse konu "değerlere saldırılacağına ilişkin korkunun bulunmamasıdır" (11, 12), Wolfers'ın tanımında yer alan "tehditlerin olmayışı" deyişini biraz muğlak bularak değiştirmiş ve "kazanılmış/müktesep değerlere yönelik düşük zarar ihtimali" (12) şeklinde yeniden formüle etmiştir. Bellany, "savaştan uzak durma" olarak nitelendirdiği güvenlik kavramını "herhangi bir savaşta yenilmeyeceğine/bozguna uğramayacağına olan yüksek derecede beklenti" ile ilişkilendirmiştir (13). Bu haliyle güvenlik, hem saldırganı kontrol etmeyi içeren zorlayıcı araçları hem de karşılıklı paylaşılan fayda beklentisi ile desteklenen düşmanlığı işbirliğine dönüştüren her türlü ikna edici araçları kapsamaktadır (14).

"Dışarıdan gelebilecek saldırılara (*aggression*) karşı koyma/durma yeteneği" (15) olarak tanımlanan güvenlik kavramı için Lippman, devletin güvende olabilmesi için temel değerlerini feda etme tehlikesinin bulunmaması gerektiğini belirtmektedir. Savaştan kaçınılması gerektiğinin altını çizen yazar, bunun mümkün olmadığı durumlarda "savaştan galip çıkmanın" güvenliğin bir parçası olduğuna işaret etmektedir (16). Ullman'a göre

güvenlik; güvenlik öznelerinin sahip olduğu değerlere ya da yaşam standartlarına yönelik bir saldırı veya tehdidin bulunmadığı durumdur (17, 18).

Güvenlik-güvensizlik kavramlarını iç ve dış hassasiyet/zafiyet (*vulnerabilities*) ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışan bir başka tanımda güvenlik; "bölgesel (*territorial*) ve kurumsal devlet yapılarını, yönetim şeklini yıkma, zayıflatma ya da tehdit etme potansiyeline sahip zafiyetlere/hassasiyetlere sahip olmama" şeklinde tanımlanmaktadır (19). Daha geniş bir açıdan bakıldığında ise devlet yönetiminde olsun ya da olmasın bireylerin hayatlarını tehdit edici nitelikte algıladıkları ve siyasi olarak karşılık verdikleri her türlü konu güvenlik kapsamında değerlendirilmektedir (20).

Güvenlik kavramını özgürleş(tir)me *(emancipation)* ile özleştiren Booth'a göre;

> "...bireyler ya da gruplar halindeki insanları özgürce yapmak istedikleri şeyleri yapmaktan alıkoyan fiziki ve insan kaynaklı engellerden kurtarmaktır... güvenlik ve özgürleş(tir)me aynı madalyonun iki yüzü gibidir. Özgürleş(tir)me güç veya düzen değil gerçek güvenlik üretir. Özgürleş(tir)me teorik açıdan güvenliktir." (21).

Kavram; birçok akademisyene göre üzerinde çalışılması en zor konulardan biridir (22). Kimilerine göre güvenlik; sıklıkla insan hakları, ekonomi, çevre, uyuşturucu ticareti, salgın hastalıklar, suç ve sosyal adaletsizlik gibi konulardaki siyasi gündem maddelerine öncelik vermek amacıyla kullanılmıştır (12). Başka bir açıdan bakıldığında ise güvenliğin ilgi sahasına giren konuların, anlayışının ve güvenliğin sağlanmasına yönelik politikaların ve uygulamaların yere, döneme, tehdit şekilleri ve tehdit algılamaları ile kültürel unsurlara göre değiştiği ileri sürülmektedir (22).

2.2. Kavramın Ana Unsurları

Güvenliğin çok boyutlu bir yapıya sahip olması, kavramı unsurlara ayırmada temel problem olarak görülmektedir.

- Kimin güvenliği sağlanmalıdır?
- Hangi değerler güvenlik sorunu olarak kabul edilmelidir?
- Ne kadar güvenlik tedbiri yeterlidir?
- Hangi tehditler güvenliği riske atar?
- Hangi araçlar ile güvenlik sağlanabilir?

- Ne kadar maliyetle güvenlik sağlanabilir?
- Kısa ve uzun dönemde alınabilecek güvenlik tedbirleri nelerdir?

şeklinde soruları ifade etmekle birlikte güvenlik kavramını kullanan kişilerin her kullanışta ayrıntılı olarak sorulara cevap bulması gerektiğini savunmaktadır (12). Başka bir çalışma ise güvenlik tehditleri ve güvenlik özneleri sorularına yoğunlaşmaktadır (23).

Bu çalışmada güvenliğin unsurlarının incelenmesi üç başlık altında planlanmıştır. İlkinde; kavramsal açıdan güvenliğin unsurları yani öznel ve nesnel güvenlik irdelenecek, ikinci başlık altında kimin güvenliği sorusunun cevabı olarak kavramsallaştırılabilen güvenlik özneleri tartışılacak ve son olarak güvenlik tehditleri üzerinde durulacaktır. İlk başlık altında incelenmesi planlanan nesnel ve öznel güvenlik unsurları ile güvenlik kavramının, diğer iki başlık ile güvenliğin içeriğinin ve kapsamının daha iyi anlaşılması hedeflenmektedir.

2.2.1. Kavramsal Açıdan Güvenlik Unsurları (Nesnel/Öznel Ayrımı)

Güvenliğin nesnel ve öznel boyuta sahip olduğuna ilişkin kavramsal ayırım ilk defa Wolfers'ın güvenlik çalışmaları ile ilgili erken dönem klasik eserlerden biri olan "Muğlak Bir Sembol Olarak Ulusal Güvenlik" (*National Security as an Ambiguous Symbol*) adlı makalesi ile gündeme gelmiştir (11). Nesnel ve öznel güvenlik ayırımının uluslararası ilişkiler yazınında geçerliliğinin kabul edildiği, kavramı tartışan düşünürlerce dile getirilmiştir (4, 12, 24, 25, 26, 27). Düşünürler güvenlik kavramının iki unsurdan; oluştuğunu ifade ederek, nesnel anlamda güvenlik kavramını daha çok "maddi özellikler" ile ilişkilendirmiştir.

Bu açıdan bakıldığında nesnel güvenliğin; güvenlik öznesinin "tehdit oluşturma olasılığı" ya da "kendi maddi kapasitesine dayanarak caydırmak" anlamında düşünüldüğü gözlemlenmektedir. Diğer yandan öznel güvenlik ise daha çok maddi olmayan tarih, norm, korku, algı ve ilişkiler (dostluk, düşmanlık, vb.) gibi her güvenlik öznesinde farklı olarak mevcut olan özelliklere odaklandığı söylenebilir. Güvenlik öznelerinin herhangi bir tehdidin mevcut olmadığı durumda tehdit algıladığını ya da tehditleri rasyonel olarak değerlendirdiği veya gerçek tehdit bulunduğu halde bu tehditlere dikkat etmediği/değerlendirmeye almadığı durumlar ile karşılaşılabilmektedir (28).

Dünya üzerinde yer alan devletlerin her birinin tarihi, konumu, kurulma şekli, doğal zenginlikleri, ekonomisi, kültürü, siyasi yapısı vb. birbirinden farklıdır. Devletlerin sahip olduğu bu farklılıklar içinde yer aldıkları çıkarları ile hedeflerini etkilemektedir. Bu etki, uluslararası ortamda varlığını devam ettiren her bir devletin kendine özgü ulusal çıkar ve hedeflerinin olmasına yol açmaktadır. Ulusal hedeflere ulaşma çabası içinde yer alan devletler farklılıklarından dolayı karşılaştıkları aynı/benzer olayları farklı yorumlayabilmekte ya da algılayabilmektedirler. Örneğin, 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra Avrupa Birliği (AB) ve ABD'nin tehdit algılamaları büyük ölçüde paralellik gösterse de tehdide verdikleri karşılığın birbirinden oldukça farklı olduğu söylenebilir. Terör saldırılarına yönelik olarak ortaya çıkan tepkilerdeki ayrışma sebebi; her iki öznenin farklı güvenlik kültürlerine ve yeteneklere sahip olmaları ile ortaya çıkan tehdidi değişik değerlendirmeleridir. Ülkelerin risk ve tehdit algılamaları, ülke yönetiminin olanak ve yetenekleriyle orantılı olarak farklılık gösterir (29).

2.2.2. Güvenlik Özneleri

Güvenlik öznesi; "tehdit altında olan ya da bu algıya sahip olan ve bu nedenle emniyet altına alınması gereken tehdidin muhatabı" olarak tanımlanabilir (30). Farklı şekilde ifade edilecek olursa Baldwin'in güvenlik kavramsallaştırması için tavsiye ettiği sorular (31) içerisinde "Kimin güvenliği sağlanmalıdır?" (12) sorusuna verilecek yanıt güvenlik öznesi olarak adlandırılabilir.

"Kimin güvenliği sağlanmalıdır" sorusunun cevabını belirtmeyen bir güvenlik kavramının herhangi bir anlam ifade etmeyeceğini söylemek mümkün görünmektedir. Çağdaş güvenlik çalışmaları yazınında bu soruya verilecek tek bir yanıt bulunmamaktadır. Bu anlamda güvenlik yaklaşımları bireyden biyosfere kadar uzanan çeşitlilikte değişen güvenlik öznelerine sahiptir. Kimi yaklaşımlar tek bir güvenlik öznesine odaklanırken diğerleri ise birden çok güvenlik öznesine sahip çok boyutlu bir anlayışı benimsemektedir. Bu tip çok boyutlu anlayışa sahip güvenlik yaklaşımlarında; birey, çeşitli kimliklere sahip gruplardan oluşan toplum, ulus, devlet ve sistem güvenliğinin bir arada bulunabileceği fikri baskındır (23).

Güvenlik öznelerinden biri olan devlet; Soğuk Savaş dönemi boyunca güvenlik kavramının merkezinde yer almıştır. Geleneksel güvenlik yaklaşımları dönemi olarak adlandırılan bu dönem içerisinde güvenlik; devletlerin güven içinde olması halinde

vatandaşların güvende olacağı ve başka endişelere kapılmadan günlük işlerini yapabileceği anlayışına dayanmaktadır (32). Güvenlik öznesinin devlet olduğu fikri temelde devletlerin; uluslararası politikadaki merkezi rolü, gücü ellerinde bulundurmaları, insanların kimlik tanımlarının ve sadakatlerinin bir parçası olmaları ve günümüze kadar oluşturulmuş en geniş, en güçlü ve en etkin insan organizasyonu olmaları gibi nedenlerden dolayı uluslararası ilişkiler disiplininde uzun yıllar hâkim düşünce olarak yer almıştır (33).

Güvenliğin geleneksel olarak devletler ile ilgili ve bağlantılı olduğu fikrinin (34) özellikle Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kavramının "derinleşme" ve "genişleme" teşebbüsleri ile birlikte değişmeye başladığı gözlemlenmektedir. Bazı yazarlarca bireyin güvenliğin öznesi olduğu fikri aydınlanma çağı, insan hakları ve temel özgürlükler gibi kavramların ortaya çıkışına kadar eskiye götürülse de (30) disiplin içerisinde tartışılmaya başlamasının Soğuk Savaş sonrası güvenlik ile ilgili zengin kavramsal ve teorik tartışmalar ile ortaya çıktığı ya da ifade edildiği düşünülmektedir (5).

Güvenlik kavramı ile ilgili zengin tartışmaların yer aldığı bu dönemde (35) bireyin, tek başına güvenliğin öznesi olduğu düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. Örneğin; Booth tanınmış çalışmasında; devleti bireyin güvenliğini sağlayan bir araç olarak nitelendirmekte, temel amacın "bireyin güvenliğinin sağlanması" olduğu fikrini ileri sürmektedir. Aynı çalışmada (21), güvenlik öznesi olarak devleti ele almanın amaçlar ile araçların birbirine karıştırılması durumunu ortaya çıkaracağını belirtmektedir (21). Benzer şekilde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)'nın 1994 yılında yayınladığı İnsani Gelişim Raporunda güvenliğin sürdürülebilir kalkınma ile sağlanabileceği fikri ve güvenlik kavramının bölgeden (*territorial*) çok bireyin güvenliğine (*human security*) odaklanması gerektiği ifade edilmiştir (36).

Bireylerin temel ihtiyaçlarına yönelik tehditlerin son dönemde gündeme gelmesi çeşitli akademisyenlerce bireylerin güvenlik öznesi olarak ele alınmasına yol açmaktadır. Öte yandan bazı tehditler sadece bireyin temel ihtiyaçlarına yönelik olarak değil bireyin içinde yaşamını sürdürdüğü grup kimliğine ya da topluma yöneliktir (30). Toplumun güvenlik öznelerinden biri olarak kavramsallaştırılmasının Soğuk Savaş sonrası Avrupa'daki güvenlik kavramı ile ilgili olan tartışmaların içinde yer alan Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü'ndeki (COPRI) bir grup akademisyen tarafından gerçekleştirildiği ifade edilebilir (37). Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte ortaya çıkan gelişmeleri değerlendiren bu akademisyenler, temelde "ulus" ve "devlet" kavramlarının dünya

üzerindeki birçok ülkede aynı anlama gelmeyebileceğini belirtmişlerdir. Özellikle Eski Yugoslavya'da yaşananları örnek gösteren akademisyenlerin, Soğuk Savaş'ın temel güvenlik öznesi olan devletin tek başına güvenlik öznesi olarak değerlendirilemeyeceği vurgulamaktadırlar. Temelde ulusal güvenlik anlayışının değişmesini öneren akademisyenler ulusal, etnik ya da dini topluluklardan kaynaklanan toplumun güvensizliklerine odaklanmaktadır (34).

Çevre ile ilgili yaklaşımlar düşünüldüğünde risk kaynakları, etki ölçeği, özneler konularında farklı görüşler bulunmaktadır. Yaklaşımların geneli düşünüldüğünde çevre konusunda var olan risk kaynaklarını; insan faaliyetleri, çevre değişimi ve savaşlar olarak tasnif etmek mümkün görünmektedir. Risk kaynaklarının temelde farklılaşması da sorunların etki ölçeğini ve güvenlik öznelerini farklılaştırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında çevre sorunlarının etki ölçeğinin yerelden ekosisteme kadar değişiklik gösterdiğini, etkilenen güvenlik öznelerinin ise bireyden doğal çevreye kadar yayıldığını söylemek mümkündür (38).

Sonuç olarak güvenlik kavramsallaştırılması içerisinde "kimin güvenliği?" sorusuna tek bir cevap vermek mümkün değildir. Güvenlik öznesi bazen birey, bazen devlet bazen sistem düzeyinde kendini gösterebilir. Tek bir güvenlik öznesi dikkate alınabileceği gibi kimi zaman birden fazla özneye aynı anda odaklanılabilir (23). Güvenlik öznelerinin, nesnel ve öznel güvenlik ile tehditler gibi güvenliğin diğer kavramsal unsurları ile birlikte anlam kazandığı ve belirlendiği ifade edilebilir.

2.2.3. Güvenlik Tehditleri

Güvenlik kavramı yukarıda da tartışıldığı üzere "çoğunlukla değerlere yönelik tehditlerin azaltılması" ya da "tehditlerin ortadan kaldırılmasıyla" ilişkilendirilmiştir. Güvenliği alınacak "özne" olmadan ise güvenlik kavramı ve tehditler herhangi bir anlam ifade etmemektedir (2). Tehditler bu anlamda güvenlik özneleri ile birlikte ortaya çıkarılmalı ve değerlendirilmelidir. Tehditler, güvenlik öznelerine ve güvenliğe yönelik yaklaşımlara göre farklılık göstermekle birlikte tehdit kavramın kendisinin büyük oranda değişikliğe uğramadığı değerlendirilmektedir.

Tehdit kavramı "birinin gözünü korkutma, korku verme", (39) "gözdağı" (40), şeklinde sözlükte tanımlanmaktadır. Müşterek Askeri Terimler Sözlüğü ise tehdit kavramını "ulusal çıkar ve güvenliğe yönelik her çeşit girişim ve faaliyet" (41, 42) şeklinde askeri ve

milli güvenlik konularını ile vurgulayarak tanımlamaktadır. Güvenlik öznelerinden devleti ön plana çıkaran bir başka tanımda tehdit;

> "Bir kişi, grup veya devlet tarafından bir ülkenin hayati öneme haiz ulusal değerlerine yönelik; ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, psikolojik ve askeri olarak niyet edilen, planlanan veya uygulanan her türlü davranış ve eylemlerin bütünüdür." (43)

şeklinde açıklanmaktadır. Kapsayıcı bir güvenlik tehdidi tanımı ise güvenlik öznelerinin "bekasına veya refahına yönelik olumsuz sonuçlar doğurma potansiyeline sahip olay ya da olgu" (44) şeklindedir.

Tanım incelendiğinde güvenlik tehdidi kavramı ile ilgili olarak dört farklı özellikten bahsetmek mümkün görünmektedir. Öncelikle, güvenlik tehdidi gelecekte meydana gelebilecek bir olay ya da olguya atıfta bulunmaktadır. Herhangi bir olayın ya da olgunun tehdit olarak değerlendirilebilmesi, o olay ya da olgunun gerçekleşme olasılığı ile ilişkilidir. Bu açıdan sonuçları çok olumsuz olsa dahi ortaya çıkma ya da yaşanma olasılığı çok düşük olayların güvenlik tehdidi kapsamında yer almadığı düşünülmektedir.

Güvenlik tehdidi ile ilgili diğer bir özellik potansiyel etkilerinin yoğunluğu ile karakterize edilmektedir. Bulaşıcı hastalıklar ya da kitle imha silahlarının kullanımı gibi bazı tehditler güvenlik öznelerinin yaşamlarına ve refahlarına doğrudan etki ederken fakirlik ya da çevre sorunları gibi diğer tehditler ise dolaylı yollardan etki etmektedir.

Bir başka özellik güvenlik tehditlerin etki ölçeği ile ilgilidir ve tehdit coğrafi kapsamı ile değerlendirilmektedir. Örneğin; nükleer savaş tüm bölgeler hatta tüm dünya üzerindeki yaşama yönelik tehdit oluştururken iç savaşlar belli bir devlet ya da alt bölge ile sınırlı kalmaktadır. Son olarak tehditleri öznelere göre de tasnif etmek mümkün görünmektedir. Bu anlamda bazı tehditler devlet, toplum ve çeşitli kolektif öznelere yönelik olabileceği gibi bireye yönelik olarak da sınıflandırılabilir (44).

Tehdit kavramının içinde yer alan olay ve olgular bazen tüm güvenlik özneleri tarafından aynı şekilde belirlenebilmekte ve anlaşılabilmektedir. Bazı durumlarda ise özneler kendilerine yönelen (yaklaşan) tehlike ya da problemin işaretini (algılanması) farklı şekillerde yorumlayabilmektedir. Bir güvenlik öznesinin ortaya koyduğu davranışlar, niyet beyanları vb. uygulamalar aynı ortam içerisinde bulunan diğer öznelerce farklı

algılanabilmektedir. Tehdidin belirlenmesinde oluşan farklılıkların temelini; güvenlik öznelerinin tehdit algılamalarındaki değişiklikler veya yetersizlikler oluşturmaktadır (42).

Güvenliğin nasıl tanımlanacağı ya da hangi sorunların güvenlik meselesi olarak adlandırılabileceği üzerine farklı görüşler geliştirilmiştir. Güvenlik anlayışındaki bu farklılıklar kişilerin ve toplumun psikolojik algılama süreci ile siyasi bakış ve felsefi dünya görüşünden etkilenir (32, 45). Dolayısıyla herkes için kabul edilen tek tip güvenlik tehditlerinden bahsedilemez.

Bununla beraber, "hangi güvenlik tehditleri?" sorusu 20'nci yüzyılın ikinci yarısına kadar tereddütsüzce askeri tehditler olarak cevaplanmıştır (46). Soğuk Savaş dönemini de içeren bu süre zarfında akademisyenler, insan topluluklarının kendi içlerinde olduğu kadar dış çevrelerindeki ilişkilerinde de kuvvet kullanma ya da kuvvet kullanma tehdidi ile karşı karşıya bulunduklarını ifade etmektedirler. İnsan topluluklarının amaçlarına ulaşmada şiddet kullanmaya eğilimli olduklarını ve olası her türlü gerilimde şiddete başvurma olasılıklarının yüksek olduğunu iddia eden akademisyenler (47) kuvvet kullanılmasını veya kullanma tehdidini güvenlik sorunu olarak tanımlamışlardır (48).

Öte yandan bu hakim paradigma[4] (güvenlik tehditlerinin devlet-merkezli bir yaklaşımla ele alındığı ve askeri tehditten oluştuğu) 20. yüzyılın sonlarında değişime uğramaya başlamıştır. Soğuk Savaş'ın "yumuşama" (*détente*)[5] dönemine girmesi, nükleer gerilimin azalması, 1973 OPEC[6] kaynaklı Petrol Krizi[7] ile petrol fiyatlarında yaşanan ani artış ve doların değerinde düşüş yaşanması ekonomik sorunların güvenliği tehdit ettiği düşüncesini gündeme getirmiştir (49). Aynı dönemde ilk kez 1972'deki Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nda çevre güvenliğin konuşulmaya başlanması, çok uluslu şirketlerin dünya siyasetinde aktif rol almaları güvenlik anlayışının sorgulanmasına neden olmuştur (48). Bu dönem içerisinde, Buzan'ın devletlerin askeri, siyasi, toplumsal,

[4] Paradigma: Belirli bir alanda çalışan bilim adamlarının paylaştığı ortak değerler ve anlayışlar dizisi, model.
[5] Uluslararası politikada kullanılan bu ifade, ABD ile SSCB'nin sorunlarını savaşmak yerine, politika üzerinden çözmeye çalıştıkları 1960'ların sonunda başlayan dönemi tanımlamak için kullanılmaktadır.
[6] Petrol ihraç eden ülkelerin çıkarlarını korumak amacıyla 1960 yılında kurulan OPEC, dünya ispatlanmış petrol rezervlerinin üçte ikisini elinde bulunduran, dolayısıyla dünya petrol fiyatlarını ve üretim miktarını belirleyen bir topluluktur.
[7] 1973 Petrol Krizi, 15 Ekim 1973 tarihinde Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Birliğinin OAPEC (OAPEC, OPEC üyesi Arap ülkeleriyle Mısır ve Suriye'den oluşur) Yom Kippur Savaşında ABD'nin İsrail Ordusuna destek vermesine karşılık olarak ilan ettiği petrol ambargosudur. OAPEC, ABD ve savaşta İsrail'den yana tavır sergileyen ülkelere artık petrol ihraç etmeyeceğini bildirir. Gelişmiş ülke sanayileri petrole bağımlı durumda olduğundan OPEC ülkelerinin önde gelen müşterileri durumundadır.1973 yılında petrol fiyatlarındaki şaşkınlık verici artış ve 1973-1974 dönemindeki borsanın çöküşü ile sonuçlanan Petrol Krizi, 1929'daki Büyük Buhran olarak adlandırılan krizden beri yaşanan en önemli küresel ekonomik krizlerden biridir ve sadece fiyat artışlarıyla açıklanamayacak mekanizmalara ve uzun dönem etkilerine sahiptir (50).

ekonomik ve çevre sorunlarıyla tehdit edildiği (beş sektörde güvenlik) (1) görüşünü ortaya attığı kitabı ile Ullman'ın güvenlik tehdidini kapsayıcı şekilde tanımladığı makalesi[8] (17) dikkate değer çalışmalar olarak göze çarpmaktadır.

Güvenliğin tanımı ve tehditlerin değiştiği iddiasıyla ortaya çıkan eleştirel güvenlik çalışmaları bireyleri ve grupları tehdit eden her şeyi güvenlik sorunu olarak tanımlamıştır (48). Güvenlik öznesi olarak insanın ve grupların tartışma alanına girmesi güvenlik tehditlerinin çerçevesinin genişlemesine neden olmuştur. Bu durum Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporlarına da yansımış, insana yönelik güvenlik ekonomik, gıda, sağlık, çevre, birey, toplum ve siyasal başlıkları altında değerlendirmiştir (36).

Benzer şekilde Kopenhag Okulu da güvenlik çalışmalarını farklı alanlara bölerek "sektörel" olarak adlandırılan farklı bir bakış açısı getirmiştir. Güvenliğin farklı sektörlere bölünerek analiz edilmesi, güvenliğin içeriğinin ve güvenlik tehditlerinin geleneksel güvenlik içeriğinden uzaklaşmasına yol açmıştır. Kopenhag Okulu'nun güvenliği sektör olarak adlandırılan beş farklı alan içerisinde değerlendirmesi ve incelemesi yine aynı adlar ile anılan tehditlerin ele alınış biçimini de etkilemiştir. Okul, güvenlik tehditlerini "askeri, siyasi, toplumsal, ekonomik ve çevre" olarak isimlendirilen beş sektör başlığı altında incelenmektedir (25).

Sonuç olarak, güvenlik özneleri ve güvenlik tehditlerinin tanımlanmasının hemen verilebilecek tek bir cevabı yoktur. Güvenliğin "türetilmiş" bir kavram olması sebebiyle farklı yorumları mevcuttur. Bu düşünceden hareketle kavramın içeriği ve kapsamı geçmişten günümüze kadar oldukça değişiklik göstermiş ve halen de değişmeye devam etmektedir (51). Yeni güvenlik anlayışı bu kapsamda güvenlik anlayış ve uygulamalarının merkezine insanın ihtiyaçlarını yerleştirmeyi hedefleyen toptan bir yenilenme girişimidir. Güvenliğe yaklaşımdaki bu dönüşüm daha bütüncül, güvenliğin askerî ve diğer tüm boyutlarını içeren daha kapsamlı bir anlayışın benimsenmesi anlamına gelmektedir (32).

Çalışmada güvenlik tehditleri askeri, siyasi, ekonomik, çevre ve toplumsal tehditler başlıkları altında incelenecektir. Yapılan bu ayırım Tablo.2.1.'de yer almakta olup tamamen konunun daha iyi anlaşılmasına yöneliktir. Bir tehdit birden fazla başlık içerisinde

[8] "Redefining Security" adlı makalesinde Ullman güvenlik tehdidini "bir devlette yaşayan nüfusun hayat kalitesini görece kısa bir zaman dilimi içinde şiddetle gerileten/azaltan veya bir devletteki hükümetin, özel ya da hükümet dışı kuruluşların (bireyler, gruplar, şirketler) ile siyasi tercihlerini daraltan her türlü hareket ya da olaylar silsilesi" şeklinde tanımlamaktadır (17).

değerlendirilebilmektedir. Birbiriyle yakın ilişki içerisinde bulunduğu düşünülen güvenlik tehdit grupları bu özelliği nedeniyle diğer tehdit gruplarını etkilemekte ya da diğer tehdit grupları içerisinde yer alan diğer sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Örneğin; toplumsal tehdit içerisinde yer alan "etnik çatışma" tehdidinin Eski Yugoslavya'da olduğu gibi askeri tehditler başlığı altında incelenen "İç Savaş"a dönüşmesi ya da Suriye'de yaşanan "İç Savaş"ın kitlesel göçlere yol açması gibi.

Tablo 2.1. Güvenlik tehditlerin sınıflandırılması[9]

Kapsam	**Tür**
Askeri	• Konvansiyonel/geleneksel savaş, • Nükleer savaş, • Silahlanma/silahların kontrolü, • İç savaş.
Siyasi	• Demokratik ve siyasi sistemlerdeki değişim, • İç siyasi istikrarsızlık, • Çöken devletler, • Terörizm, • Siber terör, • İnsan hakları ihlalleri, • Etnik ve dini izolasyon, • Irkçılık ve fanatik milliyetçilik akımları, • Ülke içi şiddet. • Bölgesel rekabet ve azgelişmiş ülkelerin ekonomilerini sabote edici ve istikrarını bozucu girişimler, • Az gelişmiş ülkelerin sosyal politika uygulamalarının yetersizliği sonucu ortaya çıkabilecek toplumsal patlamalar. • Kitle imha silahlarının yaygınlaşması.

[9] Tablo (36 ve 61) numaralı kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır.

Kapsam	Tür
Ekonomik	• Yoksulluk, • Zengin ve yoksul ülkeler arasındaki uçurumun büyümesi, • Uluslararası mali durgunluk ve krizler, • Ekonomik açıdan güçlü veya istikrarsız bir komşu devletin yaratacağı etkiler, • Ekonomiyi sabote eden yasa dışı ticaret, • Kara para aklama, • Pazar ekonomisine yönelik küresel eğilim ve ulus devletin gücünün bu hedefler için azaltılmasının ortaya çıkarabileceği potansiyel çatışmalar ve uyuşmazlıklar.
Çevre	• Nükleer felaketler, • Küresel ekolojik değişimler, • Toprak ve su kirlenmesi, • Gıda ve diğer kaynakların yetersizliği, • Dünya kaynaklarının hızlı tüketilmesi, • Açlık, • Hava kirliliği. • Temiz su kaynaklarının kıtlığı, • Çevre ve ekolojik bozulma.
Toplumsal	• Azınlık/çoğunluk çatışmaları, etnik ve dini mezhebe bağlı çatışmalar, • Aşırı nüfus, • Örgütlü suçlar, • Uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı, • Denetlenemeyen kitlesel göçler, • Bulaşıcı hastalıklar, • Kitlesel göç ve mülteci sorunları.

2.3. Tarihsel Gelişimi

Yukarıda da ifade edildiği üzere güvenlik kavramı zaman içerisinde içinde bulunulan ortam ve şartlar ile hâkim düşünce yapısından etkilenerek farklılaşmıştır. Kavramın ortaya çıkışını, güvenlik-tehdit ilişkisi bağlamında M.Ö 3000 yıllarındaki Sümer devletlerinin çatışma-uzlaşma ilişkisi ile benzeştiren (10) ya da Romalıların kendi içinde zıtlıklar barındıran ve dini yansımalara sahip "securitas"ına kadar (52) geri götüren yaklaşımlar bulunmasına rağmen modern anlamda güvenlik kavramının uluslararası ilişkiler disiplini içerinde yer alması ve ifade edilmesinin Hobbes, Kant ve Grotius ile gerçekleştiği ifade edilebilir (53). Bir tarihçi olan Thucydides tarafından yazılan "Poleponnes Savaşı Tarihi" isimli eser Uluslararası İlişkiler disiplinini etkileyen önemli eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Güç kavramı ve gücün, güvenlik ve çıkarların korunmasıyla ilişkisinin bu savaşla tartışılmaya başlandığı ifade edilmektedir (10). Temelde savaşın insan varlığının kaçınılmaz bir parçası olup olmadığına ilişkin verilen cevaplar güvenlik kavramının farklılaşmasına ve çeşitli yaklaşımların geliştirilmesine sebep olmuş görünmektedir. Siyaset Biliminden ayrılarak Uluslararası İlişkiler'in yeni bir disiplin olarak ortaya çıkmasında oldukça önemli bir rolü bulunan Realizm-İdealizm tartışmasının (54) aynı zamanda güvenlik kavramını da etkilediği düşünülmektedir.

Devletler, 1648 Vestfalya (Westphalia) Antlaşması'ndan[10] bu yana uluslararası sistemin en önemli ve güçlü aktörleri olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ilişkileri düzenleyen bir üst otoritenin olmadığı bir ortamda[11], devletler tüm sistemde standart siyasi meşruiyetin temsilcisidirler. Bu durum, devletlerin güvenliğini, hükümetlerinin temel sorumluluğu haline getirmektedir. Bu sistem içerisinde devletler varlıklarını sürdürmek ve kendilerine yönelen tehditlerden korumak amacıyla kendi olanaklarına dayanmak dışında alternatifleri olmadığı düşüncesindedirler. Güvenliğin en iyi nasıl sağlanabileceği konusundaki tarihsel tartışmada, Hobbes, Machiavelli, Rousseau gibi düşünürler devlet egemenliğinin etkileri üzerine oldukça olumsuz ve karamsar bir tablo çizmeye eğilimlidir.

[10] Westphalia Antlaşması Avrupa diplomasi tarihinin ilk büyük konferansı olarak kabul edilmektedir. Avrupa'da görünüşte din, özünde ise siyasi sebeplerin yol açtığı ve Avrupa'daki birçok devletin birbiriyle 1618'den 1648'e kadar savaştığı "Otuz Yıl Savaşları"nı sonlandıran antlaşmadır. Bu Antlaşma ile Avrupa'da egemen devletler sisteminin kurulduğu kabul edilmektedir (55). Westphalia Antlaşması'nda bugünün ulus-devlet sisteminin temellerinin atıldığı söylenebilir. Antlaşmanın kabul edilen en önemli ilkeleri;
a. Devletlerin egemenliği ve siyasal Self Determinasyon (Kendi Kaderini Tespit Hakkı) esasları,
b. Devletlerarası (yasal) eşitlik,
c. Bir devletin içişlerine başka bir devletin karışmaması, olarak sayılabilir (56, 57, 58).

[11] Bir üst otorite yokluğu; devletler arasında düzen sağlayan ve davranışları şekillendiren, kurallara uyumu denetleyen devletlerin üzerinde siyasi ya da idari herhangi bir güç bulunmaması anlamına gelmektedir. Gerçekçi yaklaşım bu durumu "anarşi" olarak nitelendirmektedir (46).

Bu düşünürlerin fikirlerine göre uluslararası sistem, devletlerin kendi güvenliğini komşularını güvenliksizleştirme pahasına sağlamaya çalıştığı oldukça sert bir alan olarak değerlendirilmiştir. Böylesi sert ve karamsar bir atmosfer içerisinde sürdürülen devletlerarasındaki ilişkiler ise devletlerin sürekli olarak birbirinden yararlanmaya/faydalanmaya çalıştığı bir "güç mücadelesi" olarak görülmüştür. Yukarıda dile getirilen ve tasvir edilen durum, İkinci Dünya Savaşı sonunda realist (veya Klasik Realist) düşünce ekolünü geliştiren Edward H. Carr ve Hans Morgenthau gibi teorisyenlerce da paylaşılan bir görüştür (53).

1930'ların sonundan 1970'li yılların sonuna kadar Uluslararası İlişkilerin başat yaklaşımı olan Realizm, güvenliği kavramsallaştırmada doğasının askeri güç, öznesinin ise devlet olduğu genel kabul görmüş ve kavram sıklıkla "ulusal güvenlik" olarak anılmıştır (49). Realist güvenlik açısından karşılaşılan sorunların çözümünde askeri güç kullanımı öngörülüyor ise problem bir güvenlik sorunu, aksi halde yani sonunu çözümü askeri güç kullanımını öngörmüyorsa siyasal bir sorun olarak adlandırılmaktadır (59). Realist yaklaşım açısından güvenlik sorununun, siyasal sorunlara göre daha önemli olduğu değerlendirilmektedir.

1970'lerde başlayan, fakat nükleer gerilimin azaldığı "*détente*" (yumuşama) yıllarında askeri tehditlerin gölgesinde kaldığı ileri sürülen güvenlik gündemi, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile genişlemiş, özellikle küreselleşme ve 11 Eylül saldırıları ile tartışmalar artmıştır (60). Güvenliğin genişlemesinden anlaşılması gereken, barış ve güvenliğe yönelik tehditlerin realist güvenlik yaklaşımının siyasi sorun olarak adlandırdığı ve ikincil tehdit olarak nitelendirdiği çok geniş bir yelpazeye doğru evrilmesidir. Farklı şekilde ifade edilecek olursa güvenliğin genişlemesi ile tehdit sadece bir başka ülkenin ordusu olarak algılanmaktan çıkmış bunun yerine:

> "...ekonomik çöküş, politik baskı, kıtlık, aşırı nüfus artışı, etnik ayrılıklar, savaş, iç çatışmalar, bölgesel ve ulusal anlaşmazlıklar, doğa ve çevrenin tahribatı, terörizm, örgütlü suç, devletlerin kendi halklarına yönelik şiddet eylemleri, salgın hastalıklar, insan ve tehlikeli madde kaçakçılığı, silah-uyuşturucu ticareti, kara para aklama, gelişmekte olan demokrasilerin piyasa istikrarlarını bozmaya yönelik büyük finans dolandırıcılığı gibi..." (61)

çok farklı olgular tehdit olarak güvenlik kavramı içerisinde algılanıp değerlendirilmeye başlanmıştır.

Güvenlik gündeminin çevre, ekonomik vb. problemleri kapsaması gerektiği anlayışı birçok yazara göre Barry Buzan (1983) ve Richard Ullman (1983) ile başlamaktadır. Soğuk Savaş sonrasını takip eden yıllarda güvenlik çalışmaları gerçekleştiren akademisyenlerin çoğunun bu yaklaşımı desteklediği görülmektedir (62). Buzan "sektörel güvenlik" (1) Ullman ise "yaşam kalitesini düşüren tehdit" (17) yaklaşımı ile güvenlik kavramını askeri güvenlik tehditlerin ötesine geçirmiş ve geleneksel güvenlik yaklaşımına aykırı yazarlar olarak betimlenmişlerdir.

"Yeni Güvenlik Çalışmaları" (32) olarak da adlandırılan güvenliğin genişlemesi (*broadening of security*); birbiriyle ilişkili tehdit, özne, güvenlik sağlayıcı ve güvenlik sağlama araçlarındaki yayılmayı ifade etmektedir (63). Öncelikle genişlemeden ilk anlaşılan olgu yukarıda da ifade edildiği üzere güvenlik kavramının askeri olmayan nitelikteki tehditleri de içerecek şekilde artmasıdır. Tehditlerdeki nitelik ve nicelik artışı bazı akademisyenlerce "yana yayılma" ya da "yatay yayılma" (24) olarak da adlandırılmaktadır. Kimi akademisyenlerce "derinleşme" (61) veya "dikey yayılma" olarak adlandırılan olgu ise güvenlik öznelerine ilişkin artışı ifade etmektedir. Kimin güvenliği sorusunun cevabı olan güvenlik özneleri, devletten "aşağı" yönde grup ve birey, "yukarı" yönde ise uluslararası sistem ve biyosfere kadar çeşitlilik kazanmıştır. Benzer şekilde geleneksel güvenlik yaklaşımındaki güvenlik sağlayıcı aktör olan devlete ilave olarak uluslararası kuruluşlar, kamuoyu, piyasalar, yerel ve bölgesel yönetimler de genişletilmiş güvenlik yaklaşımda güvenlik sağlayıcıların genişlemesi olarak görülmektedir (24). Son olarak güvenlik sağlama araçları da genişlemeden nasibini almış, sadece askeri güç değil devlet/bireyin huzur ve refah içerisinde yaşamasını sağlayacak her türlü enstrüman güvenlik sağlama aracı olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (61).

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte güvenlik kavramının sadece kapsamı değil aynı zamanda merkezinde de değişiklik gerçekleşmiştir. Gerek BM sistemi içerisinde gerekse de akademik toplum içerisinde kavramın, devlet-merkezli görünümünden uzaklaşarak insan-merkezli bir konuma doğru evrildiğini söylemek mümkündür (64). Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımı güvenliği beş sektörde (askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevre) (48) ve beş güvenlik öznesi (uluslararası, bölgesel, ulusal, yurtiçi

gruplar, birey) arasında bir ayrım yapmış ancak Brauch'a göre güvenliğin insan güvenliği açısından sektörleştirilmesini incelememişlerdir (64).

1990'lardan bu yana, Avrupa ülkelerinde hükümetlerin ve akademisyenlerin "genişletilmiş" güvenlik kavramını kullandığı görülmektedir. Ancak akademisyenler genişletilmiş güvenlik kavramının içeriğini doldurmada ya da sınıflandırmada farklı yollar izlemektedirler. Örneğin; Møller "ulusal" ve üç genişletilmiş "toplumsal güvenlik, insan ve çevre güvenliği" (65) arasında bir ayrım yaparken, Oswald, birleşik bir "insan, cinsiyet ve çevre" (Human-Gender-Environment: HUGE) güvenlik kavramını oluşturmuştur (65).

BM, NATO ve AB gibi uluslararası örgütler içinde daha dar ve devlet merkezcil siyasi ve askeri güvenlik kavramı ile ekonomik, toplumsal ve çevre boyutları olan genişletilmiş güvenlik kavramı gibi değişik içerikli güvenlik tanımlamalarının eşzamanlı olarak var olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Diğer yandan devlet düzeyinde özellikle OECD ülkelerinde genişletilmiş güvenlik kavramı yaygınlaşırken, bazı ülkelerin askeri boyutu ön plana çıkaran dar bir ulusal güvenlik kavramını benimsediği görülmektedir (64).

3. ULUSLARARASI GÜVENLİK ÇALIŞMALARI

Uluslararası İlişkiler[12] disiplinine Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan kayıpların tekrarlanmasını engelleme isteğinin, 1919 yılında Aberystwyth Birleşik Krallık'ta hayat verdiği birçok akademisyence paylaşılan bir görüştür. Uluslararası İlişkileri Tarih, Ekonomi, Coğrafya gibi diğer disiplinlerden ayıran temel nokta; savaşın kaynaklandığı temel sebepler ve savaşın nasıl yürütüldüğüne ilişkin açıklamaya duyulan ihtiyaçtır (66). "Uluslararası Güvenlik Çalışmaları" ya da diğer adıyla "Güvenlik Çalışmaları"[13] Uluslararası İlişkiler disiplinin merkezinde yer alan en önemli alt disiplinlerden birisidir. Uluslararası İlişkiler'in diğer alt disiplinlerine Uluslararası Tarih, Uluslararası İlişkiler Teorileri, Uluslararası Siyasi Ekonomi ve Alan Çalışmaları örnek olarak gösterilebilir (2).

Uluslararası Güvenlik Çalışmaları adlı bu başlık altında kronolojik olarak Uluslararası İlişkiler disiplinin bir alt dalı olan Güvenlik Çalışmaları ele alınacaktır. Bu kapsamda, ilk olarak güvenlik çalışmalarının bir alt dal olarak doğuşu ele alınacak, kaynakları ve kurumsal yapısı açıklanacaktır. "Altın çağ" olarak adlandırılan zaman aralığında gelişen caydırıcılık teorisi ve oyun teorisinin nükleer silahlardan kaynaklanan sorunlara uyarlandığı dönem, "stratejik çalışmalar" odağında irdelenecektir. Altın çağ sonrasının incelendiği üçüncü alt başlıkta ise stratejik çalışmaların neden duraklama dönemine girdiği ve güvenlik çalışmalarının nasıl Uluslararası İlişkiler disiplinin bir alt dalı olarak belirmeye başladığı açıklanacaktır. Son olarak, dördüncü kısımda alt disiplin kimliği ile genişleme tartışmalarına yer verilecek ve mevcut durum ile alt disiplinin geleceğine ilişkin öngörüler paylaşılacaktır.

3.1. Güvenlik Çalışmalarının Doğuşu

Savaş, barış, tehdit, strateji vb. kavramlar üzerinde düşünürler ve yazarlar yüzyıllar boyunca eserler vermişlerdir. Ancak bilinen anlamıyla ya da güvenlik çalışmalarına benzer ayrı bir disiplin İkinci Dünya Savaşı bitimine kadar ortaya çıkamamıştır. Disiplinin ortaya çıkışında özellikle savaşın doğası, sebepleri, etkileri ile savaşın önlenmesine yönelik iki

[12] Çalışmada Uluslararası İlişkiler disiplininden bahsederken her iki kelimenin baş harfi büyük olarak yazılacaktır. Aksi durumda ülkeler arasındaki ilişkiler bahse konu olup küçük harfler ile belirtilecektir.

[13] Farklı yerlerde farklı sıfatlar ile anılmasına rağmen -ABD'de Ulusal Güvenlik Çalışmaları (*National Security Studies*) Birleşik Krallık'ta Stratejik Çalışmalar- Uluslararası İlişkiler disiplininin bir alt dalı olduğuna yönelik akademik camiada genel bir kabul bulunduğu ifade edilmektedir (66).

dünya savaşı arasında yürütülen çalışmalar ve eserler etkide bulunmuştur (67). Wright'ın ilk baskısı 1942 yılında gerçekleşen "Savaşa Dair Bir İnceleme" (*A Study Of War*) adlı iki ciltlik eseri iki savaş arasında gerçekleşen çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. 1926 yılında başlayan proje ile dönemin koşullarına göre mevcut literatür bir araya getirilmiş, elliye yakın araştırma görevlisi ve akademisyen farklı konularda çalışmaya katkı sağlamış, proje kapsamında Wright'ın kitabına ek olarak on altı bilimsel yayın ve kitap yayımlanmıştır. Savaşın tarihçesi ve kaynakları, modern medeniyetin nitelikleri, modern savaş, savaşın tarihsel süreç içerisinde dönüşümü ve değişimi, anlamı, silahlanma yarışı, savaşın tanımı ve hukuku, sosyal disiplinler ile ilişkisi, kamuoyu, propaganda gibi başlıklar eser içerisinde ele alınan konulardan seçilen sadece küçük bir örneklemdir. Eser halen savaş konusunda en ayrıntılı ve kapsamlı çalışmalardan biri olmaya devam etmektedir.

Fox tarafından iki dünya savaşı arasında ABD'de gerçekleştirilen Uluslararası İlişkiler araştırmalarının incelendiği bir başka çalışmada demokrasi, uluslararası anlayış, hakemlik (*arbitration*), self-determinasyon, silahsızlanma ve kolektif güvenlik kavramlarının (68) uluslararası barış ve güvenliği sağlamayı ve geliştirmeyi sağlayacağına inanıldığı belirtilmektedir. Bir başka çalışma ise nükleer dönem öncesi olarak adlandırılan güvenlik ile ilgili çalışmaların ana başlıklarını; dış politikayı destekleme amacı ile kuvvet kullanımı, ittifak yönetimi, silahlanma yarışı, sınırlı savaş konsepti, silah kontrol görüşmeleri ve yeni silah teknolojileri olarak sıralamaktadır (69)

Baldwin; iki savaş arası dönemde yürütülen Quincy'nin "savaş" konusundaki çalışmasının, savaşı "devlet yönetiminin araçlarından biri"nden ziyade "çözülmesi gereken bir problem" ya da "iyileştirilmesi gereken bir hastalık" olarak gördüğünü ifade etmektedir. Yazara göre bu dönem çalışmalarında dikkat çekici bir diğer nokta ise ulusal strateji ve güvenlikten çok uluslararası sistemin aksaklıklarına odaklanılmış olmasıdır. Dönem içerisinde birkaç yazar dışında[14] askeri kuvvet kullanımının ulusal güvenliği geliştirmede bir enstrüman olarak kullanılmasının ihmal edilmesi 1940 öncesi ve sonrası güvenlik çalışmalarındaki en temel farklılıklar olarak göze çarpmaktadır (31).

1930'lu ve 40'lı yıllarda yaşananlar -özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması- ile birlikte iki savaş arası idealizminin gerek siyasi gerekse entelektüel yaşamdan uzaklaşması

[14] Frederick Sherwood Dunn, Nicholas J. Spykman, Arnold Wolfers, Edward Mead Earle, Harold ve Margaret Sprout adlı yazarlar iki savaş arasında genel eğilimden farklı olarak askeri kuvvet kullanımının ulusal güvenliği sağlamada devlet elinde veya idaresinde bir enstrüman olduğu fikrinden hareketle eserler vermişlerdir (31).

ile sonuçlanmış (70), ulusal güvenlik kavramı uluslararası ilişkiler akademisyenlerinin eserlerinde merkezi bir konum elde etmiş, güç, büyük güçler arasında gerçekleşen çatışmalarda kullanılan güç politikaları tartışılmaya başlanmıştır. 1941 yılı ile birlikte Amerika'da savaş ve ulusal politika dersleri Columbia Üniversitesinde verilmeye başlanmış, aynı adlarla olmasa bile benzer dersler Princeton, North Carolina, Northwestern, Pennsylvania, ve Yale Üniversitelerinde okutulmaya başlanmıştır (31).

Uluslararası Güvenlik Çalışmalarının belirgin bir disiplin olarak ortaya çıkması 1940'lı yılların ortalarından itibaren Columbia Üniversitesinde Uluslararası İlişkiler (*International Affairs*), John Hopkins Üniversitesinde ise İleri Uluslararası Çalışmalar Okulunun kurulması (*Advanced International Studies*) ile ulusal güvenlik konularında makalelere yer veren Uluslararası Örgüt (*International Organization*) (1947) ve Dünya Siyaseti (*World Politics*) (1948) adlı iki profesyonel akademik derginin yayın hayatına başlaması üzerinde önemli etkiye sahiptir. Ayrıca bu dönemde ulusal güvenlik konusunda odaklanan araştırma merkezlerinin[15] kurulması güvenlik çalışmalarının disiplin olarak ortaya çıkışına yardımcı olmuştur (31).

Dönem içerisinde askeri uzmanlık ve akademik sosyal bilimler alanlarının kesişiminde disiplinler arası bilgi ile politika desteği sağlayan güvenlik çalışmalarının "stratejik çalışmalar" adı altında yeni bir alan ortaya çıktığı ifade edilebilir. Buzan ve Hansen'e göre alanın ortaya çıkışına etki eden nedenler;

- Daha önce benzeri görülmemiş nitelikteki nükleer silahların savaşta kullanımı,
- Sovyetler Birliği tarafından ideolojik, ekonomik ve askeri alanları da içeren geniş yelpazedeki rekabet,
- İkinci Dünya Savaşı sırasında doğa bilimleri (yeni silahların icat edilmesi, şifre çözümlemeleri) ile sosyal bilimler (stratejik bombalama önceliklerin tespiti gibi) ile ilgilenen bilim insanlarının kazandığı itibar, olarak sayılmaktadır (67).

[15] Ulusal güvenlik politikaları üzerinde çalışmalar yapan "Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü" (*The Yale Institute of International Studies*) ve "Uluslararası Çalışmalar Merkezi" (*Princeton University Center of International Studies*), askeri kuvvet ve ulusal politika alanında faaliyet gösteren "Savaş ve Barış Çalışmaları Enstitüsü" (*Columbia University Institute of War and Peace Studies*), Chicago Üniversitesi bünyesinde faaliyete başlayan "Amerikan Dış Politika Çalışmaları Merkezi" (*The Center for the Study of American Foreign Policy*) (31) ile Amerikan Hava Kuvvetleri desteğinde farklı nitelikteki askeri konuları değerlendirmek amacı ile 1948 yılında kurulan "Araştırma ve Geliştirme Kurumu" (*RAND Corporation*) (71) örnek olarak gösterilebilir.

Aynı zamanda güvenlik kavramı daha önceleri savunma ve ulusal çıkar gibi politika belirleyici kavramların önüne geçerek alanda merkezi bir konum elde etmiştir (28). Güvenlik çalışmalarının ya da dönem içerisinde anıldığı ad ile Stratejik Çalışmaların dünyanın herhangi bir bölgesinde değil de ABD'de ortaya çıkışına olanak sağlayan koşullar ise bilimin kullanışlılığına duyulan inanç, sosyal problemlere rasyonel çözüm bulma olasılığı, nükleer silahlar ve Sovyetler Birliğinden algılanan tehdit nedeniyle karşılaşılan yeni güvenlik sorunları, araştırmalar için sağlanan kaynak miktarındaki artış ve yüksek eğitimin katlanarak artması gösterilmektedir (67).

Yine aynı dönem içerisinde meydana gelen bir diğer önemli gelişme ise 1947 yılında ABD'nin Ulusal Güvenlik Yasasının (*National Security Act of 1947*) yayınlanmasıdır. ABD'yi dönüştüren yasa olarak da adlandırılan düzenlemenin yasalaşmasının ardında farklı bilgi biçimlerinin birleştirilerek ulusal güvenliğin sağlanmasında entegre anlayış sağlanması; ekonomik, siyasal ve askeri planlama konusunda koordinasyon; hizmetlerde (askeri alan dahil) işbirliği ve istihbarat alanında reform ihtiyacı yatmaktadır (72). Wæver ve Buzan'a göre bu yasa nükleer silahlar ve Soğuk Savaş kombinasyonunun askeri ve askeri olmayan alanların koordinasyon ihtiyacının stratejik çalışmaların ortaya çıkışı ile farkına varılmasının doğal bir sonucudur (67).

İlk dönem uluslararası güvenlik çalışmalarının seyrinin incelendiği başlık altında Güvenlik Çalışmalarının "Stratejik Çalışmalar" adıyla belirgin bir disiplin olarak ABD'de ortaya çıktığı, nükleer silahların geleneksel askeri uzmanlık ile kapsanamayacak kadar geniş ölçekte stratejik zorluklar içermesinin disiplinin doğuşunda önemli bir etken olduğu değerlendirilmektedir. İlave olarak Güvenlik Çalışmalarının doğuşunda ABD'de gerçekleşen akademik çalışmaların ve kurulan araştırma merkezlerinin katkısının yüksek olduğu düşünülmektedir. Bahsedilen bu katkı ve tecrübe dolayısıyla Uluslararası Güvenlik alt dalının Uluslararası İlişkiler ile birlikte uzun bir süre Anglo-Sakson bir disiplin olarak algılandığı söylenebilir.

3.2. Güvenlik Çalışmalarında Altın Çağ

1950'li ve 1960'lı yılları kapsayan dönem içerisinde gerçekleştirilen Stratejik Çalışmaların "üretken, etkili ve tutarlı olması" (67) sebebiyle "altın çağ" (*golden age*) (73) ya da "ilk dalga" (*first wave*) çalışmalar (74) olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde özellikle nükleer silahlarının gelişmesi ekseninde ortaya çıkan sorunların incelendiği yeni

uygulamalar ile "nükleer silahların karşılıklı kullanılma riski içerisinde devletlerin bir politika enstrümanı olarak nükleer silahların nasıl kullanabileceği" sorusuna odaklanılmıştır (75). Dönem içerinde "devrim" olarak adlandırılan nükleer silahlardan kaynaklanan problemlerin çözümüne ilişkin "nükleer strateji" geliştirme çabalarının yoğunlaştığı (76) gözlemlenmiştir.

Nükleer silahlardan kaynaklanan problemlerin çözümüne odaklanan "caydırıcılık" (*deterrence*), "baskı" (*cohesion*) ve "tırmanma" (*escalation*) gibi alternatif strateji konularında yazarlar[16] birçok özgün akademik çalışma gerçekleştirilmiştir. "İstikrarın sebepleri", "silahların kontrolünün değeri", "konvansiyonel kuvvetlerin rolü" ve "nükleer çağda sınırlı savaş" gibi askeri temaları ağırlık kazanan konular da Stratejik Çalışmaların altın çağında gündeme gelen diğer başlıklardandır.

Walt'a göre dönem içerisinde gerçekleştirilen akademik çalışmalar "belirli gerçek sorunlara eklektik ve disiplinler arası yaklaşım ürünleri" olarak değerlendirilmektedir. Stratejik Çalışmalar alanının ve karşılaştığı problemlerin yeni olduğu düşünüldüğünde bahse konu yaklaşım normal bir durum olarak görülmektedir. Nükleer devrim sonrası karşılaşılan yeni problemler ve bu problemlere ilişkin yetişmiş akademisyen eksikliği altın çağ olarak adlandırılan dönem içerisinde birçok farklı disiplin altyapısına sahip akademisyenin[17] Stratejik Çalışmalar başlığı altında faaliyet göstermesine yol açmıştır (75).

1947 yılında Amerikan Hava Kuvvetleri desteğinde kurulan düşünce kuruluşu RAND tarafından özellikle "oyun teorisi", "mahkum ikilemi" gibi kavramların ortaya çıkışında strateji ve tekniği birleştiren modellemeleri (77) ve "caydırıcılık" düşüncesine katkıları (28) dönemi şekillendiren gelişmeler arasında sayılabilir. Her ne kadar RAND'ın güvenlik çalışmalarına katkıları olumlu olarak değerlendirilse de Savunma Bakanlığı özellikle de Hava Kuvvetleri ile yakın ilişkiler içerisinde bulunulması ve organizasyonu sebebiyle belirli politika seçeneklerine yönelme konusunda kamuoyu oluşturduğu yönünde eleştirilere de konu olmuştur (67). Ayrıca yapısı nedeniyle bünyesinde bulunan akademisyen ve yazarların

[16] William W. Kaufmann'ın Askeri Politika ve Ulusal Güvenlik (1956); Henry Kissinger'ın Nükleer Silahlar ve Dış Politika (1957); Bernard Brodie'nin Füze Çağında Strateji (1959) ile Tırmandırma ve Nükleer Seçenek (1966); Herman Kahn'ın Termonükleer Savaş Üzerine (1960) ile Tırmandırma Üzerine: Metaforlar ve Senaryolar (1965); Thomas C. Schelling'in Çatışmanın Stratejisi (1960) ile Silahlar ve Etkileri (1966); Daniel Ellsberg'in Stratejik Seçimlerin Ham Analizi (1961) ve Herald Synder'in Caydırıcılık ve Savunma (1961) adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir.

[17] Güvenlik çalışmalarının altın çağı olarak adlandırılan dönem içerisinde önemli katkıları bulunan akademisyen/yazarlardan Thomas Schelling, Henry Rowen, Andrew Marshall ve James Schlesinger ekonomist; Herman Kahn ve Leo Szilard fizikçi; Morris Janowitz ve Hans Speier sosyolog; Paul Kecskemeti psikolog; Donald Brennan ve Albert Wohistetter matematikçi; Bernard Brodie, William Kaufmann, Henry Kissinger ve Glenn Snyder ise siyaset bilimcidir (75).

ulusal güvenlik sorunlarına gereğinden fazla askeri perspektifle ele alınmış olabileceğine yönelik düşünceler de mevcuttur (78).

Güvenlik çalışmalarının ya da dönemde belirtilen ad ile Stratejik Çalışmaların altın çağı diğer dönemlerden çeşitli özellikleri ile ayrılmıştır. İlk olarak "sivil stratejist" olarak adlandırılan yeni tip stratejik düşünürlerin ortaya çıktığı ve sivrildiği görülmektedir. Önceki dönemde başlayan bu eğilim özellikle düşünce kuruluşlarından devlet destekli yapısı ile ön plana çıkan RAND içerisinde yer alan stratejistler ile artarak devam etmiştir. Dönemin bir diğer özelliği ise alana katkı sağlayan akademisyenlerin niteliği ile ilgilidir. Stratejik Çalışmalar kapsamında eserler veren birçok akademisyen siyaset, fizik, psikoloji, sosyoloji, matematik gibi alanlardan gelmiş olup, ortaya sundukları çalışmalar ile disiplinler arası bir yaklaşım geliştirmişlerdir. Ortaya çıkan disiplinler arası ve eklektik bu bakış açısı özellikle Stratejik Çalışmaların çoğunlukla doğa bilimlerine benzer bir yöntem içerisinde ele alınmasına sebep olmuştur. Diğer yandan stratejik çalışmaların doğuşunda elde ettiği "Amerikan disiplini olduğu algısının" altın çağ içeresinde gerçekleştirilen araştırma ve eserler ile artarak devam ettiği değerlendirilmektedir. Son olarak dönem içerisinde politika konusunda karar mekanizmalarına izlenecek yol seçenekleri sunan dönem akademisyenlerin aynı zamanda politika oluşturma süreçleri içerisinde de aktif rol aldıkları görülmektedir.

Stratejik Çalışmalar yukarıda sayılan sebepler ile uzun süre güvenlik çalışmalarının merkezinde yer almıştır. Doğal olarak bu çalışmalara yöneltilen eleştiriler de mevcuttur. Çalışmanın bu bölümünde Stratejik Çalışmaların altın çağında yöneltilen eleştirilere kısaca yer verilecektir. Bu eleştirilerden ilki, etik değerler ile ilgili endişelerin dışarıda bırakılmasıdır. Stratejik olarak oluşturulan politika hesaplamalarında milyonlarca kişinin hayatının tehlikeye atılması ile dönem stratejistlerinin savaşı önlemekten çok desteklediği ve insanlığı çok defalar felaketin eşiğine getirdikleri iddia edilmektedir (23).

Çalışmalara getirilen diğer eleştiri ise danışmanların hizmetleri karşılığında maddi çıkar elde etmeleri sebebiyle hükümetlerin mevcut politikalarını meşrulaştırıcı nitelikte analizler yapmalarıdır. Diğer bir eleştiri alanı ise çalışmaların aşırı derecede rasyonel olması ve tarih, psikoloji vb. diğer iç siyasi faktörleri dikkate almamasıdır. Disiplinin iki kutup arasındaki ilişkilere odaklandığı ve iki kutup dışında kalan sorunları göz ardı ettiği iddia edilmektedir (23). Ayrıca devlet merkezli oluşu, çözümün değil problemin bir parçası olduğu ile güç ve çatışma konusunda gösterdiği baskın durum alana ilişkin yöneltilen diğer eleştirilerdir (79).

Dönemin temel özellikleri ve eleştirileri ile birlikte değerlendirildiğinde Stratejik Çalışmalar disiplini kimlik ve doğasının altın çağ dönemindeki eser ve çalışmalar ile şekillendiği söylenebilir. Nükleer strateji konusunun ötesinde sistem analizi (planlama ve organizasyon), silahların kontrolü, ittifak siyaseti, ayaklanmaya karşı koyma, devlet kurumlarının teşkilatlanması ve karar verme gibi alanlar da disiplin içerisinde yer bulmaya başlamıştır (67).

3.3. Güvenlik Çalışmalarının Kurumsallaşma ve Duraklama Dönemi

Stratejik Çalışmaların kurumsallaşma ve duraklama dönemi 1960'lı yılların ortaları ile 1980'li yılların başlarını kapsayan yaklaşık on beş yıllık bir periyodu kapsayan zaman aralığı için kullanılmıştır. İlk dalga Stratejik Çalışmalarının sonu (75) ya da "iniş dönemi" (31) olarak da adlandırılan zaman aralığı içerisinde Stratejik Çalışmaların atalet içine girdiği ifade edilmektedir (23). Dönem Stratejik Çalışmalar açısından çok fazla bir gelişmenin kaydedilmediği buna karşın kurumsal gelişmelerinin gözlemlendiği bir döneme işaret etmektedir.

İlk olarak uluslararası alanda meydana gelen bazı önemli gelişmelerin Stratejik Çalışmalarının durağanlaşmasına etkide bulunduğu düşünülmektedir. Bu dönemde özellikle Soğuk Savaş geriliminin göreli olarak azaldığı ve "yumuşama" (*détente*)[18] olarak adlandırılan zaman aralığında Stratejik Çalışmalar alanının ayrı bir disiplin haline gelmesinden itibaren uzmanlaştığı başlıklar arasında yer alan savaş, ABD-SSCB ilişkileri, NATO ve nükleer strateji konuları daha az önemli hale gelmiş (75) ve alana ilgi azalmaya başlamıştır (23). Aynı dönem Stratejik Çalışmalarına etki eden bir diğer önemli gelişme ise Vietnam Savaşı'dır. Baldwin'e göre Stratejik Çalışmalar, nükleer strateji ve Soğuk Savaş problemleri ile çok fazla meşgul olduğundan Vietnam Savaşı'nın anlaşılmasında katkısı son derece sınırlı olmuştur (31). Alan içinde Hindiçin bölgesi için gerçekleştirilen çalışmaların geçersizliği ortaya çıkmış (75), "Güneydoğu Asya'da halk milliyetçiliği" ya da "devrim karşıtı savaş mekaniği" gibi Vietnam Savaşının anlaşılmasında önemli yere sahip olduğu

[18] Détante (yumuşama) olarak adlandırılan dönem SSCB ile ABD arasında devam eden gerilimin göreli olarak azaldığı 1969-1980 yıllarını kapsamaktadır. 1962 Küba Krizi sonrası iki süper güç başkentleri arasında oluşturulan liderlerin herhangi bir acil durumda savaşa yol açacak gerilim ya da krizlerin yönetilmesinde iletişimi artırmak amacıyla oluşturulan bağlantıyla (kırmızı telefon olarak da bilinmektedir) oluşturulan gerilim azaltıcı tedbirlerin devamı olarak görülmektedir. Bu dönem SALT-I, Helsinki Mutabakatı, START-II, gibi antlaşmaların yanında taraflar arasında gerçekleşen birçok görüşme ve Biyolojik Silahlar Sözleşmesi gibi uluslararası birçok sözleşmenin imzalanması ile karakterize edilir. Dönem Sovyetlerin Afganistan'ı işgali, Reagan'ın başkan seçilerek SALT-II görüşmelerinden çekilmesi ile sona ermiştir.

değerlendirilen konularda yeterli bilgi birikimi edinilememiş (80) ve üniversitelerde benzer konuları araştırmaya yönelik istek azalmıştır.

Dönem içerisinde meydana gelen ve Stratejik Çalışmaları etkileyen bir diğer önemli gelişme olan petrol ambargosu ABD'de Amerikan tipi yaşam tarzına yönelik askeri nitelik taşımayan tehditlerden de etkilenebileceği algısı oluşturmuştur (31). Tüm bu gelişmeler birlikte düşünüldüğünde "ekonomik bağımsızlık", "üçüncü dünya yoksulluğu", "çevre" gibi kavramlar alanda gündeme gelmeye başlamış; "ulus aşırı ilişkiler", "karşılıklı bağımlılık" gibi yeni kavramların ortaya çıkışı güvenlik çalışmalarındaki değişimin ilk işaretleri olarak göze çarpmaya başlamıştır.

Güvenlik çalışmalarındaki durağanlaşmanın bahsedilen uluslararası gelişmeler ile birlikte değerlendirilen alan içi dinamiklerden kaynaklanan sebepler ile inişe geçtiği değerlendirilmektedir. Stratejik Çalışmaların altın çağında görülen oldukça teorik çalışmalar Buzan'a göre "aşırı görgüllüğe" (*hectic empiricism*) yenik düşmüştür (81). Rasyonel caydırıcılık paradigması tarafından tanımlanan temel sorular tam anlamıyla çözülmese de en azından dönem içerisinde anlaşılmış ancak, "geliştirilmiş caydırıcılık kapasitesinin artırılmasına yönelik ilk vuruş seçeneklerini geliştirme" gibi kalan birçok soru için mevcut teorik çerçeve içerisinde tatmin edici sonuçlara ulaşılamamıştır (76). Walt'a göre her ne kadar dönem içeresinde doktrin ve silah programları varlıklarını sürdürseler de daha fazla gelişim için "yeni kavramsal yaklaşımlar" ile "gelişmiş analitik araçlara" ihtiyaç duyulmaktadır (75). Dönem içerisinde teorik çıkmaz sebebiyle gerçekleştirilen araştırmalar özellikle altın çağda teorik ve yaratıcı projelere ev sahipliği yapan RAND ve benzeri düşünce kuruluşlarındaki kısırlıkla birleşince çalışmalar teknolojiye ayak uydurma çabası içerisinde dar kapsamlı teknik analizlere dönüşmüştür (67).

1965-80 dönemi büyük ölçüde Stratejik Çalışmalarda teori konusunda düşüşe işaret ederken aynı zamanda kurumsallaşma açısından da önemli göstergeleri barındırmaktadır. 1960'lı yıllardan itibaren "Stratejik Çalışmalar" başlığı altında üniversitelerin Uluslararası İlişkiler ya da Siyaset Bilimi bölümlerinde ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmıştır ve özellikle ABD'deki Askeri Akademi ve Harp Okullarında sistematik eğitim kapsamında verilen dersler arasında yer almıştır. Benzer şekilde genelde hükümet destekli özel

enstitülerin kurulması[19] (67) ve Uluslararası Güvenlik (1976) (*International Security*) ile Stratejik Çalışmalar Dergisi (1978) (*Journal of Strategic Studies*) gibi akademik dergilerin yayın hayatına başlaması kurumsallaşma göstergeleri arasında yer almaktadır (23).

Altın çağ içerisinde Stratejik Çalışmalardan farklı olarak dönem içerisinde alanın disiplinler arası niteliği giderek değişime uğramış ve siyaset biliminin ağırlığı tek başına hissedilmeye başlanmıştır (82). Yine farklı olarak politika yapıcılar, akademisyenler ve düşünce kuruluşları birbirlerinden ayrılarak kendi alanlarında faaliyet göstermeye ve rollerini yeniden tanımlamaya başlamışlardır (67). Düşünce kuruluşları hızlı ve kullanışlı politika rehberleri teslim etme baskısı altında teori oluşturma etkinliklerini yitirmişler ve aşırı düzeyde politize olmuşlardır (83). Dönem içerisinde güvenlik konularındaki teorik çalışmalar büyük ölçüde üniversite çatısı altında sürdürülmeye çalışılmış; Güvenlik Çalışmaları Uluslararası İlişkiler disiplininin Uluslararası Ekonomi-Politik çalışma alanı ile birlikte iki temel sütununu oluşturarak siyaset bilimi temelinde bir çalışma alanı kimliğine bürünmüş ve Uluslararası İlişkilerin bir alt disiplini olarak anılmaya başlamıştır (67).

Dönem her ne kadar "iniş dönemi" olarak adlandırılsa da ulusal güvenlik sorunlarına organizasyon teorisinin uygulanması, silah tedariki ve dış politikada karar verme ile ilgili çalışmalarda çeşitli başarılar sağlanmıştır[20]. Politika bağlantısı ya da ilişkisi bariz şekilde ortada olsa da dönemin çalışmaları stratejinin temel soruları, kuvvet gereksinimleri ya da savaş olasılığı gibi konulardan çok uygulama problemlerine odaklanmıştır. Ancak bahse konu gelişmeler bir bütün olarak alanın aşağı yönlü düşüşünü tersine çevirecek yeterlilikte olamamıştır (75).

Dönem içerisinde güvenlik çalışmalarının gelişimine paralel olarak en kapsamlı eleştiri; temelini sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilimlerden alan ve Barış Araştırmaları olarak adlandırılan çalışma alanından gelmiştir. Stratejik Çalışmalarının sol kanadı olarak algılanan Barış Araştırmaları Avrupa'da 60'lı ve 70'li yıllarda radikalleşerek Stratejik Çalışmaları problemin bir parçası olarak görülmüştür. Özellikle 80'li yıllardan itibaren gelişme gösteren Barış Araştırmaları silahlanma yarışı, silahların kontrolü ve savaş

[19] John's Hopkins Üniversitesi'nde SAIS (*School of Advanced International Studies*), Columbia Üniversitesi'nde Saltzman Enstitüsü ve Harvard Üniversitesi'nde de John M. Olin Enstitüsü bu dönemde kurulan Üniversitelere bağlı hükümet destekli özel enstitülere örnek olarak verilebilir (67).

[20] Robert J. Art'ın *Taktik Avcı Uçağı Program Kararı: McNamara ve Ordu (1968)*; Graham T. Allison'un *Kararın Özü: Küba Füze Krizi Açıklaması (1971)*; Morton H. Halperin, Priscilla Clapp ve Arnold Kanter ile birlikte yazdığı *Bürokratik Siyaset ve Dış Politika (1974)*; John D. Steinbruner'ın *Kararın Sibernetik Teorisi: Politika Analizinde Yeni Boyutlar (1974)*; Edmund Beard'ın *Kıtalararası Balistik Füze Gelişimi; Bürokratik Siyaset Çalışması (1976)* adlı çalışmalar örnek olarak gösterilebilir.

konularında Güvenlik Çalışmaları ile uzlaşamayan iki rakip akım görüntüsüne bürünmüştür (67). Dieter Senghaas'ın caydırıcılık teorisinin eleştirisi ile ilgili eseri ile Galtung'un şiddet üzerine gerçekleştirdiği çalışması (84) Barış Araştırmaları çalışmalarına iki önemli örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmalarda ana akım teorilerin terör dengesi, iki kutuplu sistem, soğuk savaş askerileşmesi, süper güç hâkimiyeti ve üçüncü dünya sömürüsünün bir parçası olarak anlaşıldığı görülmektedir. Geleneksel yaklaşıma yönelik eleştiriler ve 70'ler ile 80'lerde meydana gelen bazı gelişmeler güvenlik gündemine ekonomik ve çevre gibi konuların da dahil olmasına imkan sağlamıştır.

3.4. Güvenlik Çalışmalarında Canlanma ve Sorgulama Dönemi

ABD-SSCB ilişkilerinde 70'lerin sonlarında gerçekleşen bir dizi gelişme ile taraflar arasında gerilim tekrar yükselmiştir. Yumuşamanın (*détente*) bittiğine işaret eden dönem içerisinde gerilimin artmasına paralel olarak Güvenlik Çalışmalarında yeniden bir canlanma gözlenmiştir. Kimi akademisyenlerin "Rönesans" (75), "ikinci dalga" ya da "ikinci devir" (79) çalışmalar olarak adlandırılan dönemde neredeyse unutulan caydırıcılık ile ilgili araştırmalar ve analizler yeniden önem kazanmıştır (23).

Dönem içerisinde Güvenlik Çalışmalarında daha önceki dönemlerden farklı olarak birçok özellik ortaya çıkmıştır. Bu özelliklerden ilki, Güvenlik Çalışmalarında tarih disiplininden faydalanılmasıdır. Dönem içinde Güvenlik Çalışmaları ile ilgilenen akademisyenler teori üretme, test etme ve iyileştirme konularında artan şekilde tarihi olaylara dayanmaya başlamışlar ve "yapılandırılmış, odaklı karşılaştırma" yöntemi kullanılmaya başlanmıştır. Akademik çalışmalarda tarihin kullanımı özellikle caydırıcılık teorisine yönelik eleştirileri arttırmış, psikoloji, organizasyon teorisi uygulamalarının yer aldığı çalışmalarda rasyonel caydırıcılık paradigmasının merkezinde yer alan "mükemmel bilgi" ve "rasyonel hesaplama" sorgulanmıştır (75). Dönem içerisinde sivil analistlerin verilere erişim imkanı ve analitik yöntemlerin artması ile yapılan analizlerden elde edilen sonuçlar nükleer silah politikalarına uyarlanmıştır (85). Yıldız Savaşları Projesi olarak bilinen "Stratejik Savunma Girişimi" (SDI) (*Strategic Defense Initiative*) caydırıcılık stratejisinin merkezinde yer almıştır (23).

1950'lerin "sınırlı savaş" tartışmasından farklı olarak Avrupa'da beliren stratejik oran ve konvansiyonel denge ile ilgili endişeler dönem içerisinde gündeme gelmiş ve "konvansiyonel savaş" ile ilgili çalışmalarda artış yaşanmıştır. Dönem içerisinde

konvansiyonel savaş konusunda gerçekleştirilen çalışmalar[21] görgül olarak test edilmiş, önermeler ve yeni teorik yaklaşımlara dayandırılmıştır (75). Walt'a göre dönem içerisinde özellikle kendisi tarafından oluşturulan "Uluslararası Siyasetin Teorisi" (*Theory of International Politics*) (86) adlı eser realist yaklaşımın güçlü yeni bir formülasyonunu sunmuş ve dönem içerisinde "anarşi"nin devam eden önemi ve devlet davranışlarını sınırlayan savaş konularında çalışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (75). Walt'a göre canlanma ve sorgulama dönemini diğer güvenlik çalışma dönemlerinden ayıran niteliklerinden biri de Güvenlik Çalışmaları akademik camiasının gelişimidir. Altın çağ döneminde bilgi üretimi RAND ve benzeri düşünce kuruluşlarında gerçekleşmekte iken dönem içerisinde bu görünüm değişerek odak noktası akademik camiaya kaymıştır. Dönem içerisinde Uluslararası Çalışmalar Derneğinin Uluslararası Güvenlik bölümüne üyeliği diğer tüm üyeliklere kıyasla neredeyse iki katı artmıştır. Benzer bir durum Amerikan Siyasi Bilim Derneği içinde ayrı bir kısım olarak teşkilatlanmış Uluslararası Güvenlik ve Silahların Kontrolü kısmı için de söylenebilir (75).

Diğer yandan, dönem içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar yukarıdaki konu başlıkları ile sınırlı değildir. Önceki paragraflarda açıklanan gelişmeler sadece devleti konu alması, Amerikan akademik camiasında meydana gelen gelişmeleri ön plana çıkarması, askeri nitelikli olması ve güvenlik çalışmalarını kuvvet ve kuvvet kullanma tehdidi ile ilişkilendirmesi gibi birçok farklı eleştirilere hedef olmuştur (87). Ancak 1980'li yıllarda farklı bakış açıları ortaya çıkmasına rağmen güvenlik çalışmalarının 1955'lerde karakterize edildiği "askeri tehditleri karşılamak amacı ile askeri enstrümanların kullanımı" anlayışının çok ötesinde olmadığı görülmektedir. Soğuk Savaş dönemi sadece Amerikan güvenlik politikalarını değil aynı zamanda ülkede gerçekleştirilen güvenlik çalışmalarını da askeri temele oturtmuştur (31). Dönem içindeki gelişmelerin neler olduğu konusundaki tartışmalar genelde ABD'de Uluslararası Güvenlik Çalışmalarının sıklıkla odağı askeri nitelikli olan Stratejik Çalışmalar ile eş tutulmasından kaynaklanmaktadır (88).

Güvenlik çalışmalarında 80 ve 90'lı yıllardaki teori çalışmaları Amerika ve Avrupa'da iki farklı ve ayrı akım şeklinde birbirine paralel bir gelişim göstermiştir. ABD'deki ana akım güvenlik çalışmaları "savunmacı ve saldırgan realizm", "inşacılık", "demokratik barış",

[21] Posen'in "*Avrupa Konvansiyonel Dengenin Ölçülmesi: Tehdit Değerlendirmesinin Karmaşıklığı ile Başa Çıkma*" adlı çalışması (89), Cohen'in *"Daha iyi Ağ Değerlendirmesine Doğru Avrupa Konvansiyonel Dengeyi Tekrar Düşünmek*" (90), Betts'in "*Konvansiyonel Caydırıcılık*" (91), Luttwack'ın "*Savaşın Operasyonel Düzeyi*" (92), Epstein'in "*Dikey Gerginlik Atışı*" (93) adlı eserleri örnek olarak gösterilebilir.

"düzen oluşturmada güç ve kurumlar" tartışmalarına odaklanmıştır. ABD'de dönem içerisinde devam eden teorik tartışmalar "sebep-sonuç ilişkileri hakkında görgül olarak geçerliliği kabul edilmiş genellemeler" ile şekillenmiştir. Sıklıkla sebep-sonuç ifadeleri istatistiksel veri ya da Walt'ın çalışmasında (94) olduğu gibi tarihsel örnek olay çalışmaları ile desteklenen "baskın" bilgi biçimlerine yer vermiştir (67).

Avrupa'da ise güvenlik çalışmaları genel olarak "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları", "Feminizm", "Kopenhag Okulu", "Paris Okulu" ve "Post-yapısalcılık" tartışmalarına odaklanmıştır. ABD'deki çalışmalardan farklı olarak karar alıcılara yardım ve rehberlik etme amaçlı sebep-sonuç genellemelerine daha az; buna karşın siyasi yansımalarına/etkilerine (*reflections*) daha fazla yer verildiği gözlemlenmiştir (67). Her iki tarafta da bu ayrı teorik kümelenmeye paralel şekilde "teknik uzmanlıklar" ortaya çıkmıştır. Farklı teorik kümelenme Wæver ve Buzan'a göre ABD'deki sosyal bilimler içerisinde yer alan "problem çözme" geleneği ile Avrupa'da yer alan "eleştirel düşünce" farklılığının kısmi bir yansımasıdır. (67). Farklılığın bir diğer sebebi ise Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemin yapısı ve bu yapının taraflarca nasıl algılandığı ile ilgilidir.

Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistem Buzan ve Wæver'a göre 1+4 (1 süper güç + 4 büyük güç) (95), ya da tek süper güçten (96) oluşması sebebiyle ABD'nin uluslararası ortamı şekillendirmesi ile ilgili ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Diğer güçlerin ise (Avrupa dahil) çok kutuplu mantıkla uluslararası sistemi algıladığı ve bu yönde hareket ettiği belirtilmektedir. Sonuç olarak uluslararası sistemin farklı açılardan algılanması ihtiyaç duyulan bilgi şeklini ve niteliğini de etkilemektedir. ABD ve Avrupa arasında teorileşme açısından farklılaşma üst kuram (*meta-theoretical*) açısından da mevcuttur. Wæver ve Buzan'a göre ABD güvenlik çalışmaları daha rasyonel, Avrupa güvenlik çalışmaları ise daha yansıtmacıdır (*reflectivist*) (67).

Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde ve sonrasında güvenlik çalışmalarının kavramsal çerçevesi sorgulanmaya başlamıştır. Her ne kadar Soğuk Savaş'ın son dönemlerine doğru bu sorgulamaya yönelik çeşitli eserler verilmişse de (1, 17) özellikle Soğuk Savaş sonrası askeri tehditlerin öneminin azalması ile birlikte askeri olmayan sorunların güvenlik ilişkileri etkilediği gerçeği anlaşılmaya başlamıştır. Diğer yandan güvenlik sorunlarının sadece devletleri değil devlet-dışı aktörleri de etkilediği görülmüş güvenlik gündeminde konu ve özne açısından genişletilmesi fikri baskın hale gelmiştir (23).

3.5. Güvenlik Çalışmalarının Güncel Durumu

Stratejik Çalışmalar ve Güvenlik Çalışmaları (ya da Uluslararası Güvenlik Çalışmaları) bazı yazarlar tarafından birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Aşağıda da belirtileceği üzere hali hazırdaki Güvenlik Çalışmaları daha geniş kapsama sahip olup Stratejik Çalışmalar gibi birden fazla alanı içermektedir. Uluslararası Güvenlik Çalışmalarının tarihsel bir bakış açısıyla tüm zaman aralığı için kullanılmasının doğru olmayacağı değerlendirilmektedir. Önceki paragraflarda açıklandığı üzere 1980'li yıllarda disiplinin kurumsallaşma ve Güvenlik Çalışmaları adıyla kapsayıcı hale gelmesine kadar geçen sürede verilen eserler için metin içerisinde "Stratejik Çalışmalar" kavramı kullanılmıştır. Açıklama ve gelişimin ifade edilmesini müteakip, askeri alan ile ilgili çalışma alanından bahsederken Stratejik Çalışmalar, daha kapsayıcı alt disiplinden bahsederken Güvenlik Çalışmaları ifadesi kullanılmıştır.

Günümüz güvenlik çalışmaları alanı Barış Araştırmalarından Stratejik Araştırmalara uzanan genişlikte bir çok farklı bölümü olan (88) bir alt disiplin görünümündedir. Önceki bölümlerde tartışıldığı üzere Stratejik Çalışmalar adıyla iki dünya savaşı arasında doğuşu gerçekleşmekle birlikte Soğuk Savaş süresince "devlet"in amaç ve hedeflerini gerçekleştirmek üzere askeri kuvvet kullanımına "nükleer silah" ve "strateji" konularında odaklanmıştır. Ancak özellikle Soğuk Savaş sonrasında güvenlik gündeminin gelişmesiyle birlikte Stratejik Çalışmalar ve güvenliği ilgilendiren diğer yaklaşım ve boyutları da kapsamına alan disiplin (Uluslararası) Güvenlik Çalışmaları olarak adlandırılmaya başlamıştır.

Betts'e göre Askeri Bilimler (muharebeleri kazanmak için teknoloji, teşkilat ve taktiğin nasıl birleştirileceği) Stratejik Çalışmaların (siyasi sonuçlar ve askeri vasıtaların/enstrümanların sosyal, ekonomik ve diğer kısıtlar ile nasıl etkileştiği) bir alt dalıdır ve Güvenlik Çalışmaları her iki alanı da kapsamaktadır (71).

Güvenlik çalışmaları küresel bağlamda Uluslararası İlişkilerin bir alt disiplini olarak yer almaktadır. Uluslararası İlişkiler en temel hali ile uluslararası aktör olarak adlandırılan içlerinde devletler (hükümetler tarafından temsil edilen), uluslararası örgütler (hükümetler arası ve hükümet-dışı) ile bir kısım bireylerin aralarındaki siyasal etkileşimleri konu alan bir disiplindir. Güvenlik Çalışmaları bir alt disiplin olarak ise verilen aktörler arasında bireylerin ve aktörlerin güvenliğinin sağlanmasıyla belirlenen bir dizi siyasal etkileşimle ilgilenmektedir. Bu hali ile gerek Uluslararası İlişkiler disiplinin gerekse aynı alanın bir alt

disiplini olarak Güvenlik Çalışmalarının Siyaset Bilimi (Şekil 3.1.) ile yakın ilişki içerisinde olduğu değerlendirilmektedir (20).



Şekil 3.1. Güvenlik çalışmalarının disiplin ilişkisi[22]

[22] (71 ve 97) numaralı kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmıştır.

4. GÜVENLİK YAKLAŞIMLARI

Önceki bölümlerde vurgulandığı üzere "güvenlik" tartışmalı (*essentially contested concept*) bir kavramdır. Uluslararası Güvenlik Yaklaşımları bahse konu "güvenlik" kavramını farklı şekillerde ele almaktadır. Güvenliğin kavramsallaştırılması ise güvenlik yaklaşımlarındaki bu farklılıkların incelenmesi ve güvenliğe yüklenen farklı anlamların ortaya konulması ile ilgilidir. Bu bölümde sırasıyla realizm, liberalizm, sosyal inşacılık, İngiliz Okulu, eleştirel teoriler ile Kopenhag Okulu güvenlik yaklaşımları ele alınacak, özne ve tehditleri değerlendirilerek her bir yaklaşımın çevre güvenliği, uluslararası işbirliği ve uluslararası kurumlara yönelik bakış açısı belirtilecektir.

4.1. Realizm (Gerçekçilik)

Tüm devletler diğer devletlerden kaynaklanan tehdit ve saldırılardan uzak olmaya ve uluslararası güvenliğini devam ettirmeye oldukça önem verirler. Realizm, uluslararası ilişkilerin güvenlik ile birlikte diğer amaçlarına nasıl ulaşılacağına ilişkin bir teorisi olup (98) temel paylaşılan unsurlara sahip geniş bir aileye atfen kullanılan bir kavramdır (99, 100). Realist teoriler ya da teori ailesi devletlerin ve uluslararası sistemin detaylarını soyutlayarak devletlerin tercihlerini ve uluslararası çıktıları anlamaya çalışır (98). Realist teori ailesi "arzular doğrultusunda, aldatıcı bir ahlakçılıktan uzak olma" ve "duygusal olmama" anlamında uluslararası sistemin "gerçekçi" bir açıklamasını sunduğunu iddia eder (101).

Realizm aynı zamanda Uluslararası İlişkiler disiplinin ortaya çıkışında önemli bir dönüm noktası olarak tasvir edilen birinci kuramsal tartışma ile (54, 102) gündeme gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde idealizm düşüncesinin uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya yönelik varsayımlarının İkinci Dünya Savaşı'nı engellemede başarısız olması üzerine gelişme göstermiştir (103). Realizm özellikle "güvenlik kavramını" disiplinin gündemine taşımış ve 1930'lu yıllardan 1970'li yılların sonlarına kadar akademik Uluslararası İlişkiler disiplininin baskın yaklaşımı olmuştur (104). Uluslararası Güvenlik alt-disiplinin doğuşundaki adıyla "Stratejik Çalışmalar" da benzer şekilde realist kavramların etkisi ile şekillenmiştir (23).

Realizm tanımları farklılık göstermekle birlikte (105) büyük çoğunluğu temel bir benzerlik ve ayırt edici bazı özellikler arz etmektedir. Realist teori ailesinin temel benzerliklerinden ilki, uluslararası sistemin "anarşi durumunda olması"dır. Bahse konu durum (uluslararası sistemin anarşi durumunda olması) uluslararası sistemde antlaşmaların uygulanmasını zorlayacak/dayatacak ve güç kullanımını engelleyecek bir otoritenin bulunmayışını ifade etmektedir (98). Realistlere göre; uluslararası politikayı şekillendiren temel olan "anarşi" (106), günlük kullanımdan farklı teknik bir kavram olup merkezi otoritenin bulunmayışı, uluslararası ilişkilerin kaotik olduğu anlamına gelmemektedir (107).

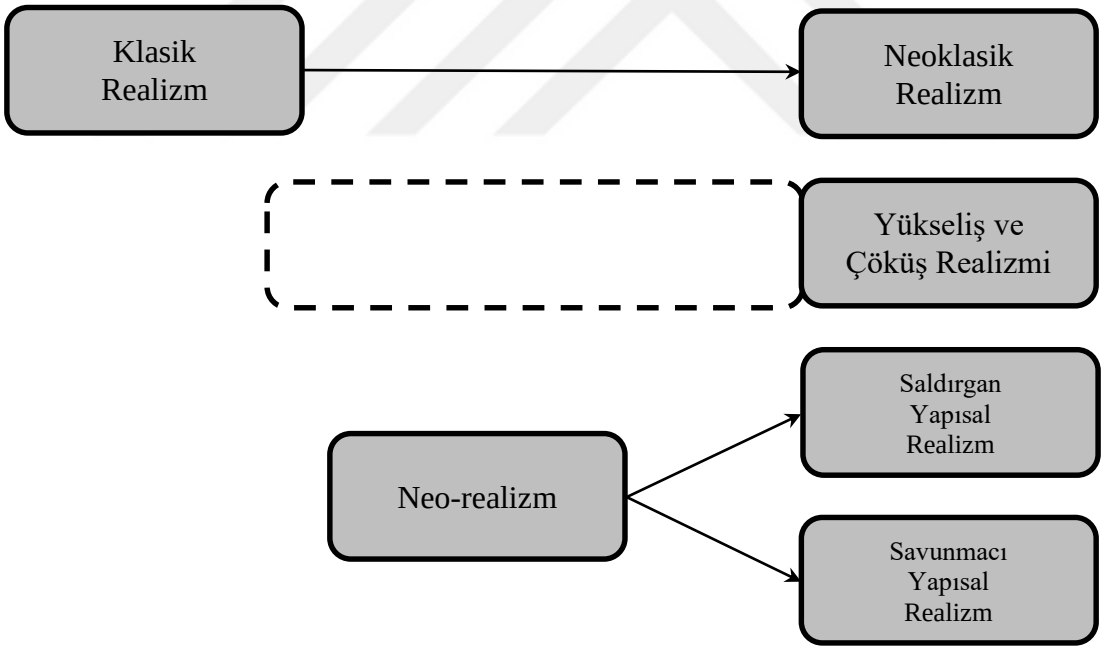
Realizm ailesini diğer yaklaşımlardan ayıran bir diğer özellik "güç" ve "güvenliğe" verilen önemdir. Güvenliğe dayalı güç ilişkileri kimi zaman araç olarak ele alınsa da bütün realist yaklaşımlarda gücün ve güvenliğin politikalar üzerinde belirleyici etkisinin bulunduğu kabul edilmektedir (108). Realistler gücü, devletlerin faaliyet gösterdiği uluslararası çevreyi tanımlayan (98) ve uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavram (109) olarak görmektedir. En basit hali ile etki" ve "kapasite" (109) ya da "askeri güç oluşturmak amacıyla devletlerin elinde bulunan kaynaklar toplamı" (98) olarak tanımlanabilen güç, coğrafya, doğal kaynaklar, endüstri, askeri hazırlık, nüfus, ulusal karakter, ulusal moral, diplomasi ve hükümetin etkinliği (110) gibi nitel ve nicel unsurlardan oluşmaktadır. Realist yaklaşımlarda görülen "güç" ve "askeri kapasite" kavramlarına verilen önem uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklanmaktadır. Devletleri koruyan, hukuku uygulayan, adaleti sağlayan ve büyük çaplı şiddeti önleyen (49) uluslararası merkezi otoritenin olmayışı devletlerin uluslararası amaçlarını gerçekleştirmede ve çıkarlarını korumada kendi kapasitelerine dayanma ihtiyacını doğurmaktadır (98).

Realist yaklaşımların bir diğer özelliği uluslararası sistemde egemen ulus devletleri temel aktör olarak görmesidir. Farklı şekilde ifade edilecek olursa uluslararası ilişkiler ya da uluslararası politika esas olarak devletlerarasında gerçekleşen bir etkileşim ve mücadele sürecidir (103). Realistler uluslararası kurumların devletlere kıyasla uluslararası sistemdeki rolleri ve etkilerinin oldukça az olduğunu iddia etmektedirler. Her ne kadar bazı realistler uluslararası örgüt ve kurumların rollerine ilişkin farklı düşüncelere sahip olsa da tüm yaklaşımlar uluslararası sistemde devletin baskın karakterine dikkati çekmektedir (98).

Realist teori ailesini diğer güvenlik yaklaşımlarından farklı kılan özellikleri uluslararası sistemde temel aktör olarak kabul ettikleri "devletin" niteliğine ilişkindir. Realist yaklaşımlar temel analizlerinde devletleri "rasyonel davranışlar gösteren" "yekpare

(bütüncül) yapılar" (46) olarak tanımlamaktadırlar. Realistlere göre devletler güçleri oranında çıkarlarını maksimize etmeyi amaçlayan rasyonel bir politika takip ederler (92). Devletler her ne kadar liderler, kurumlar, çıkar grupları ve nüfus gibi birçok farklı gruptan oluşmuşsa da realist yaklaşımlar devleti "dış dünyaya karşı birleşmiş-bütünleşmiş tek bir birim" (46) olarak görme eğilimindedir. Realistlerin bu düşüncesinin altında yatan temel varsayım devletlerin içindeki farklılıkların dış dünyaya karşı tek bir birim olarak çözümlendiği ve devlet ya da onun adına hareket eden hükümetin bu konuda yetkili olmasından kaynaklandığıdır (46). Son özellik olarak realist teoriler uluslararası sistemi bir "güç mücadelesi" olarak görmeleri sebebiyle sıklıkla "rekabet", "çatışma" ve "savaş" ile ilişkilendirilmiştir (98).

Realizm geleneği ya da teori ailesi başlığı altında altı farklı realist yaklaşım bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar klasik realizm, neoklasik realizm, yükseliş ve çöküş realizmi (*rise and fall realism*), neo-realizm, saldırgan ve savunmacı yapısal realizm olarak adlandırılmaktadır (Şekil 4.1.) (99).



Şekil 4.1. Realist teori ailesi *(88)*

Klasik realizmin doğuşunun genellikle Edward Hallett Carr'ın klasik eseri "Yirmi Yıl Krizi 1919-1939"un (*The Twenty Years' Crisis*) (111) ilk yayımlanmasıyla gerçekleştiği ifade edilmektedir (105). Carr'ın klasik eserinin ilk defa 1939 yılında yayımlanmasının

ardından birçok yazar ve düşünür[23] realist düşüncenin ilkelerini ortaya koymuştur. Bunlardan en önemlisi klasik realizmin tartışmasız standartlarını ortaya koyan ve 1948-1985 yılları arasında altı baskısı yapılan Hans Morgenthau'nun Milletler Arası Siyaset: Güç ve Barış için Mücadele (*Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*) (110) adlı çalışmadır. Siyasi realizm olarak da adlandırılan yaklaşım devletlerin kapasitelerini artırmak amacı ile sürekli mücadele içinde olduğunu vurgulamaktadır. Temelde bu güç mücadelesinin insanlığın kusurlu doğası gereği (112) olduğunu ifade eden yaklaşım uluslararası ortamda devlet benzeri bir yapılanmanın bulunmaması nedeniyle devletlerarası ilişkilerin bu mücadeleyi serbest ya da haklı kılan bir oyun alanı olduğunu vurgulamaktadır. Klasik realistlere göre devletler farklı hareket tarzları için fayda maliyet analizleri yaparak içlerinden kendilerince en rasyonel olan strateji(leri) uygulamaktadır (99).

Neo-realizmi oluşturan temel eser Waltz'un "Uluslararası Siyasetin Teorisi"dir (*Theory of International Politics*) (86). Yayınlandığı tarihten itibaren realist aile içerisinde kabul gören yaklaşıma göre siyasi yapılar üç temel unsur üzerinden kavramsallaştırılmıştır. Bu üç unsur "düzenleyici ilkeler", "birimlerin niteliği" ve "kapasite dağılımı"dır (86). Yapısal realizm olarak da adlandırılan yaklaşımda uluslararası sistemin ana ilkesi iç siyasal sistemlerden (devletin hiyerarşik yapılanması) farklı olarak "anarşik" olmasıdır. Böyle bir uluslararası sistem içerisinde yer alan devletler arasında herhangi bir hiyerarşik yapılanma olmadığından işlevsel olarak (her ne kadar farklılıkları olursa olsun) benzerlikler taşımaktadır. Siyasi yapının son unsuru olan kapasite dağılımı ise uluslararası sistemin "çok kutuplu" ile "tek kutuplu" bir yelpazede oluşmasına sebep olmaktadır (99). Klasik realizmin devletlerin liderlerinin güç arayışı varsayımından farklı olarak devlet davranışlarını uluslararası sistemdeki kapasite dağılımı ile açıklamaya çalışan neo-realizm içerisinde en önemli kavramlardan bir tanesi güç dengesidir. Neo-realistlere göre devletler uluslararası yapının gereklerine uygun olarak hareket etmektedir ve her devletin öncelikli amacı kendi güvenliğini sağlamaktır. Neo-realistlere göre, devlet-sistem ilişkisi çift yönlüdür: uluslararası sistem devletlerin davranışlarını etkilerken devletlerin davranışları da uluslararası sistemin yapısını etkilemektedir. "Güvenlik İkilemi", "Kendine Yardım", "Nispi Kapasite" gibi kavramları öne çıkaran neo-realistlere göre "güç" başlı başına bir "amaç" değil gerektiğinde başvurulabilecek bir "araç" kimliğine bürünmektedir (103). Bu yaklaşımla birlikte her ne kadar devletler uluslararası sistemin temel ve ana öğeleri olsalar

[23] Frederick Shuman, Harold Nicolson, Reinhold Niebuhr, Georg Schwarzenberger, Martin Wight, Hans Morgenthau, George F. Kennan ve Herbert Butterfield klasik realizm yaklaşımının çerçevesini oluşturan eserleri ortaya koyan yazarlardır.

da uluslararası örgütler, çıkar grupları vb. unsurların da alanın bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiği daha sesli olarak ifade edilmeye başlanmıştır (113) .

Savunmacı Yapısal Realizm[24], ayrı bir yaklaşım olarak neo-realizmin devlet motivasyonu konusundaki bazı varsayımlarını kabul etmekte ve uluslararası sistemin anarşik özelliğinden dolayı devletlerin güvenliklerini korumak zorunda olduklarını iddia etmektedir. Savunmacı realistlere göre, temel tehdit diğer devletlerden kaynaklanmaktadır (99). Savunmacı realizme göre uluslararası sistem, bazı koşullar altında oldukça güvenli bir alan olarak tasvir edilmektedir. Güvenlik ikilemi kavramının merkezi bir rol üstlendiği yaklaşımda (114) güvenliğin sağlanması amacıyla askeri gücün artırılması devletlerin savunma yanında saldırı yeteneklerinde de artış meydana gelmesine sebep olmakta ve diğer devletleri güvensiz hale getirmektedir. Güvenlik ikilemi konusunda "belirsizlik" öğesini vurgulayan yaklaşım (114), savunmaya yönelik silahların tercih edilmesi durumunda diğer devletlerin güvensiz olmayacağını ve bu yolla uluslararası sistemin güvensizlik ve rekabet üretmeyeceğine inanmaktadırlar (98). Savunmacı realizm, devlet davranışının tamamen "rasyonel tercih" (*rational choice*) esasına göre oluştuğunu savunması; "saldırı-savunma dengesi" kavramını (115) karmaşık bir değişken olarak içinde barındırması ve devletlerin "mevcut durumlarını" (*status quo*) koruyacak şekilde davrandığını öngörmesi ile diğer yapısal realizm yaklaşımlarından farklılık göstermektedir (99).

Saldırgan Yapısal Realizm[25], neo-realizmin temel varsayımlarını bünyesinde barındırmakla birlikte "güce yüklediği anlam, güç arayışı ve yayılmacılığa" yönelik bakış açısı ile diğer yapısal realizm yaklaşımlarından farklılaşmaktadır (108). Savunmacı realizmin "devletlerin yeteri derecede güç arayışında" olması konusundaki varsayımı kabul etmeyen saldırgan realistler, nispi güçlerini ve etkilerini mümkün olduğunca artırarak güvenliklerini sağlayacaklarını ileri sürmektedirler (116). Saldırgan Yapısal Realizmi şekillendiren temel çalışma olan John Mearsheimer'ın "Büyük Güç Siyasetinin Trajedisi" (*The Tragedy of Great Power Politics*) adlı çalışmada saldırgan realizmin temel varsayımları;

[24] Savunmacı Yapısal Realizmin altında değerlendirilen en bilinen yaklaşım Stephen Walt'ın "Tehdit Dengesi" teorisidir (117). Ayrıca Stephen M. Walt (118), (119), (120), Charles L. Glaser'in (121), (122) ve Stephen Van Evera'nın (123), (124) çalışmaları savunmacı yapısal realizme örnek olarak gösterilebilir.

[25] Saldırgan yapısal realizm ile ilgili çalışmalara Layne'nin "*Saldırgan Realizmin Tipik Örneği: Amerika Küresel Hegamon*" (125) Valeriano'nun "*Saldırgan Realizmin Trajedisi: Saldırgan Güç Politika Modellerinin Testi*" (126), Kirshner'in "*Saldırgan Realizmin Trajedisi: Klasik Realizm ve Çin'in Yükselişi*" (127) ile Li'nin "*Çin'in Yükselişine Saldırgan Realizm Yaklaşımı*" (128) örnek olarak gösterilebilir.

- Uluslararası sistemin yapısı anarşiktir;
- Büyük güçler saldırı nitelikli askeri güce sahiptir;
- Diğer devletlerin niyetleri kesin olarak tahmin edilemez;
- Büyük güçlerin nihai hedefleri "hayatta kalma"dır (*survival*);
- Büyük güçler rasyonel aktörlerdir, şeklindedir (129).

Saldırgan realistler yukarıda sayılan varsayımlardan hareketle; büyük güçlerin birbirlerinden korktuğu, kendi güvenliklerini sağlamak için sadece kendilerine dayanabileceklerini ve bu şartlar altında hayatta kalabilmek amacı ile oluşturulacak tek stratejinin "göreli" (nispi) güçlerini artırmak olduğunu ifade etmektedirler (129). En iyi güvenliği, sistemdeki en güçlü devlet olmak ile eşitleyen saldırgan realistler için savaşlar her ne kadar maliyetli olsalar da güç kazanmanın yegâne yolu olarak tasvir edilmektedir. Saldırgan realistler ayrıca savaş dışında şantaj (*blackmail*), rakibi yıpratma (*bait and bleed*) ve rakibe dolaylı yoldan zarar verme (*bloodletting*) gibi stratejiler ile devletlerin gücünü artırabileceğini, sorunu bir başka devletlere havale etme (*buck-passing*) ve dengeleme (*balancing*) yolu ile rakip devletlerin güçlenmesinin engellenebileceğini ifade etmektedirler (130).

Yükseliş ve Çöküş Realizmi[26], lider konumda bulunan (çoğunlukla en güçlü) devletin istekleri doğrultusunda belirlenen uluslararası sistemin kurallarını ve uygulamalarını konu alan realizm yaklaşımlarına verilen genel addır. Bu yaklaşım içerisinde devletlerin nasıl bu konuma ulaştıkları ve uzaklaştıkları konusunda açıklamalara yer verilmektedir. Özellikle bir lider güçten diğer bir lider gücün ortaya çıkışına yol açan büyük güç savaşlarına odaklanan yaklaşım, en güçlü devletin konumunu korumak amacıyla önleyici nitelikte eylemler gerçekleştirmesi gerektiğini öne sürmektedir. Yaklaşım aksi durumda uluslararası sistemi belirleyen lider güç değişimi gerçekleşeceğini öngörmektedir (99). Yükseliş ve Çöküş realizmi ile ilgili en bilinen ve önemli çalışma Robert Gilpin'in "Dünya Siyasetinde Savaş ve Değişim" (*War and Change in World Politics*) (131) adlı eseridir. Gilpin, uluslararası ilişkilerin doğasının bin yıldır değişmediğini ileri sürerek anarşi durumunda bağımsız aktörlerin sürekli olarak güç ve refah arayışı içerisinde olduğunu vurgulamaktadır (131). Yaklaşım fayda/maliyet analizi çerçevesinde çatışmaların yaşandığı uluslararası sistemde

[26] Robert Gilpin'e ilave olarak Abramo Fimo Kenneth Organski'nin "Dünya Siyaseti" (*World Politics*) eserinde ortaya koyduğu "Güç Değişimi Teorisi" (*Power Transition Theory*), ile "Hegomonik Savaş Teorisi" (*Hegomonic War Theory*), "Güç Dönüşüm Teorisi" (*Power Cycle Theory*), "Liderlik Uzun Döngü Teorisi" (*Leadership Long Cycle Theory*) ve "Dinamik Farklılıklar Teorisi" (*Dynamic Differentials Theory*) yükseliş ve çöküş realizmi olarak adlandırılan yaklaşım çerçevesi altında değerlendirilen teorilerdendir (99).

güç değişimlerinin liderlik çatışmalarına dönüştüğünü ve bu dinamiklerin tüm insanlık tarihine uygulanabileceğini iddia etmektedir (132).

Neoklasik Realizme göre; bir devletin dış politikası öncelikle uluslararası sistem içerisindeki konumu ve özellikle maddi güç kapasitesi tarafından şekillenmektedir. Ancak dış politika üzerindeki maddi kapasite etkisi birim düzeyinde birbiri ile ilişkili değişkenler yolu ile algılandığından bu etki dolaylı ya da karmaşık şekilde dış politika kararlarını etkilemektedir. Farklı şekilde ifade edilecek olursa yaklaşım neoklasik realistlerin dış politika seçimlerinin siyasi liderler ve elitler tarafından gerçekleştiğini vurgulayarak klasik realistlerden farklı olarak maddi güç kapasitesinin değil karar alıcıların maddi kapasiteleri üzerindeki algılarının etkili olduğunu iddia etmektedir (133). Glaser tarafından "Güdülü Realizm" (*Motivational Realism*) (98) olarak da adlandırılan yaklaşım klasik realizmin "insan doğası" düşüncesinden çok daha fazla revizyonist güdünün mevcudiyetine vurgu yapmaktadır (yerel yapı ve kurumlar, ideoloji, yıkıcı ve yağmacı stratejiler vb.) (134). Neoklasik realizm içerisinde değerlendirilen "çıkarların dengelenmesi" yaklaşımı (135) devletlerin güdülerini ön plana çıkararak çıkarları ve güçlerinin birleşimine dayanarak dış politika konusunda rasyonel olarak karar verdiklerini iddia etmektedir. Yapısal realizmin açıklarını kapattığı iddia edilen yaklaşım yapısal güçler ile etkileşim içinde olan devlet örüntülerini incelemektedir (136). Örneğin; Jack Snyder, devletlerin dengeleme davranışı yerine neden yayılmacı aşırılıklara yöneldiği sorusunun cevabını iç siyasal unsur ve süreçlerinde aramış, (136), Schweller ise elit ittifakı ve rejim istikrarı değişkenlerini göz önünde bulundurarak devletlerin dengeleme ve eksik dengelemeyi ön görmeye çalışmıştır (136).

Realizm önceki paragraflarda da belirtildiği üzere disiplinin doğuşundan itibaren Uluslararası Güvenlik alt disiplini içeresinde belirgin konumuyla dikkati çekmektedir. Hayatta kalma kavramının ön plana çıktığı geniş yaklaşım ağı olan realizmin "Kimin güvenliği sağlanmalıdır?" sorusuna verdiği cevap şüphesiz "devlet"tir. Devletlerin faaliyet gösterdiği uluslararası sistemi "anarşik" olarak niteleyen realizm, "devlet"i kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden temel aktör (güvenlik öznesi) olarak tanımlamaktadır. Uluslararası sistemden kaynaklanan bu istikrarsız (büyük ölçüde çatışmacı) ortamda devletler kendi güvenliklerini başkaca herhangi bir aktöre dayanmadan kendileri sağlamak zorundadırlar. İttifak ve buna benzer kurumları "geçici evlilikler" olarak niteleyen realizmde güvenlik içinde yaşamanın ön koşulu "güç"tür. Devletler realizm yaklaşımı içerisinde gücü

kimi zaman “amaç” kimi zaman “araç” olarak görmekle birlikte gücün niteliği büyük ölçüde askeri kapasiteye dayanmaktadır. Realistler bu anlamda güvenlik tehditlerini de bir ayrıma tutmakta, özellikle askeri kapasitenin gelişimi ya da kapasiteyi etkileyen konulara öncelik vermektedir. Ekonomik, siyasi, toplumsal ya da çevre gibi güvenlik öznelerinin tamamını ya da bir kaçını etkileyebilecek sorunları ise ikinci plana atmakta hatta gündemine almamaktadır. Aynı zamanda bu çalışmanın konusunu oluşturan “çevre güvenliği” kavramının realist yaklaşımın varsayımları ve güvenliği ele alış biçiminden kaynaklı olarak gündeminde güvenlik tehdidi olarak ele alınmadığı değerlendirilmektedir.

Realist yaklaşımların temel ve ortak özelliklerinden biri olan uluslararası sistemin anarşik yapısı devletler arasında rekabeti ve çatışmayı teşvik etmektedir. Realistlere göre uluslararası sistemde birbiri ile rekabet ve çatışma içinde yer alan devletler, merkezi bir otoritenin yokluğunda ortak çıkarları paylaşsalar bile diğerinin sahip olacağı kapasiteyi önleme çabası içinde olmaları sebebiyle iş birliği yapma istekleri sınırlanmaktadır. Uluslararası iş birliği olasılıklarının ve uluslararası kurumların yeteneklerinin kötümser bir analizini sunan realistler uluslararası kurumların bahse konu sınırlayıcı etkiyi hafifletemediğini iddia etmektedirler (137).

Realizmin anarşi, askeri kapasite, belirsizlik, beka ve rasyonellik olarak kısaltılabilecek temel varsayımlarının sonucu olarak devletler, birbirlerine karşı güvensizlik beslemekte, diğer devletlerden kaynaklanan tehditlere karşı koymada sadece kendilerine güvenmekte ve sahip oldukları gücü maksimize etmeye çalışmaktadırlar. Böylesine rekabetçi bir dünyada devletler arasında iş birliğinin bazen çok zor olsa da mümkün olabileceği ifade eden realist teorisyenler, iş birliğinin devamının ise çok daha zorlu bir süreç olduğunu vurgulamaktadırlar. İş birliği önünde devletlerin birbirinin göreli kazançlarını sınırlama isteklerini ve birbirlerine karşı güvensizliklerini engel olarak niteleyen realist dünyada, örneğin güç dengesini sağlamak ya da tehdit oluşturan üçüncü devlete karşı birleşmek gibi sebepler ile iş birliği zor olsa da gerçekleşebilmektedir.

Devletlerin zaman zaman uluslararası kurumlar vasıtasıyla faaliyet gösterdiğini kabul eden realistler, devletlerin çıkar hesaplamalarını yansıtan kuralların temelde güç dağılımına dayandığını ileri sürmektedir. Uluslararası sistemdeki en güçlü devletlerin uluslararası kurumları oluşturduğunu ve şekillendirdiğini vurgulayan realist teorisyenler için uluslararası kurumlar devletlerin güç ve çıkarlarını sürdürebilmek ve artırabilmek amacıyla kullandıkları

bir araç konumundadır (138) ve yalnızca güç ilişkilerini eyleme dökmek için kullanılan arenalardır (139).

4.2. Liberalizm

Liberalizm, Avrupa Aydınlanmasının en önemli felsefi ürünlerinden biri olarak tüm modern endüstriyel toplumları şekillendirmede rol oynamıştır. Sınırlı hükümet ve bilimsel rasyonellik konusunda öncü olan yaklaşım, bireylerin devletlerin keyfi uygulamalarından korunması gerektiğine işaret etmektedir. Liberalizm; siyasi ve bireysel özgürlük, demokrasi, anayasa tarafından güvence altına alınmış haklar ile kanun önünde eşitlik gibi kavramları vurgulamaktadır (140). Liberal düşünce John Locke, David Hume, Adam Smith, Montesquieu, Voltaire ve Kant gibi aydınlanma çağı düşünürlerinin çalışmaları ile şekillenmiştir (109). Özellikle Kant'ın "evrensel ve ebedi barış"a olan inancı diğer erken dönem liberal düşünce geleneğine sahip yazarların eserleri ile birlikte Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan disiplin üzerinde dikkate değer derecede etki yapmıştır (101).

Realistlerin güç siyasetinin kanunlarının nispeten değişmez ve sürekli olduğu konusundaki iddiasına karşın liberal teorisyenler uluslararası ilişkiler kurallarının zaman içerisinde aşamalı ve yavaş şekilde daha barışçıl bir hale evrildiğini düşünmektedirler. Uluslararası ilişkilerin daha barışçıl hale gelmesini sağlayan evrimin öncelikle uluslararası örgütlerin ve karşılıklı işbirliği yolu ile elde edilen birikimden kaynaklandığını iddia eden liberaller ikincil olarak norm ve kamuoyunun etkisini de yadsımamaktadırlar (141). Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde akademik olarak etkili olsa da özellikle iki savaş arası faşizmin yükselişi, İkinci Dünya Savaşı ve sonrası Soğuk Savaş döneminde nispeten çalışma sayısında azalma gözlemlenmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi, doğu-batı çatışmasının sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından (142) özellikle realizmin yetersizliklerine bir tepki olarak 20. yüzyılın sonlarına doğru (104) liberal akademik çalışmalar tekrar gündeme gelmiştir.

Tıpkı realizmde olduğu gibi liberal güvenlik düşüncesi birbiriyle kavramsal açıdan ilişkili farklı birçok yaklaşımı içinde barındırmaktadır (143). Liberal çerçeve içinde değerlendirilen yaklaşımlara geçmeden önce tüm liberal yaklaşımların paylaştığı ayırt edici özellikler açıklanacaktır. Liberal yaklaşımları diğer yaklaşımlardan ayıran en önemli özelliklerinden biri temelde "iyimser" olmasıdır. Barışçıl bir dünya oluşturma yönünde siyaset, ekonomi ve uluslararası ilişkilerde aktörler arası işbirliğine yönelik imkânların

varlığına inanan liberaller uluslararası sistemin çatışma ve şiddet özelliklerinin kalıtsal olmadığını, barış ve güvenliğin makul bir biçimde elde edilebilir olduğunu iddia etmektedirler. Devletler ve toplumlar arasında işbirliğinin sınırlı ve zor olmaması gerektiğini vurgulayan liberaller uluslararası ilişkilerde kalıtsal olarak sürekli bulunduğu iddia edilen "güvenlik ikileminin" varlığını reddetmektedirler (142).

Liberal yaklaşımlar kendi içinde sergiledikleri çeşitli çatışma ve karşıtlıklara rağmen birbiri ile ilintili fikirler ve tercih edilen uygulamalar sunan geniş analitik bir yaklaşıma sahiptir (144). Liberal yaklaşımlar uluslararası ilişkilerin daha iyi yürütülmesi amacıyla rehber, tavsiye, yargı ve yönelimler ile bunlara ilişkin iyi geliştirilmiş teorik açıklamalar sunmaktadır (142). Liberallere göre uluslararası siyaset arenasına yer alan temel aktör devlet olmasına rağmen tek aktör devlet değildir (98). Uluslararası Örgütler (IGO), ve Rejimler[27], Sivil Toplum Kuruluşları (NGO), çok uluslu şirketler ya da çıkar grupları, siyasi partiler ve elitler, hükümet bürokrasisi gibi yerel aktörler (142) ile rasyonel bireyler ve özel gruplar da en az devletler kadar uluslararası siyasetin temel aktörleri arasında sayılmaktadır (145).

Liberal yaklaşımı diğer yaklaşımlardan ayıran bir diğer özelliği ise devletlerin (ya da diğer siyasi kurumların) dış politikayı yöneten devlet görevlilerine hedeflerini ve tercihlerini yansıtan bazı yerel toplum kümelerinin temsilcileri olmasıdır (145). Farklı şekilde ifade edilecek olursa liberal yaklaşımlar devleti, kendini oluşturan toplumun bir bölümünün temsilcisi olarak görmektedir. Liberallere göre, devlet içerisinde yer alan hangi kesimin hükümetçe temsil edildiği ya da yansıtıldığı önemlidir (98). Bu nedenle realistlerin aksine liberaller uluslararası sistemde önemli bir aktör olarak yer alan devletlerin birbirinden farklı olduğunu, temsil ettikleri grupların tercihleri, algıları ve kararları doğrultusunda uluslararası ortamda faaliyet gösterdiklerini iddia etmektedirler (142). "Devlet Tercihleri" olarak adlandırılan bu durum (145) devletlerin uluslararası sistem içerisinde çatışma, işbirliği ve ulus aşırı ekonomik etkileşimlere yol açmakta (98) ve uluslararası siyasetin karakteri üyelerinin doğası gereği değişebilmektedir (142).

Liberal perspektif Geleneksel (Kantçı) Liberalizm, Demokratik Barış Teorisi, Ticari Liberalizm, Neo-liberal Kurumsalcılık ve Karşılıklı Bağımlılık gibi alt yaklaşımları

[27] **Uluslararası Rejim**, uluslararası sistemde faaliyet gösteren aktörlerin belirli bir problem sahasındaki beklentilerinin benzeştiği kural, norm ve prosedürler dizisi olarak tanımlanmaktadır. Tanım içerisinde belirtilen beklentilerin benzeşmesinden kastedilen uluslararası sisteme katılanların, kendi ortak katılımlarını yöneten kurallar hakkında benzer fikirlere sahip olmasıdır. Farklı şekilde ifade edilecek olursa tüm taraflar aynı kurallar çerçevesinde hareket etmeyi beklemektedir. Uluslararası rejimler şeffaflığı artırarak ortak fayda çözümüne ulaşmada yardımcı olmaktadır. Uluslararası rejimlere örnek olarak silahların kontrolü, uluslararası ticaret veya Antarktika Araştırmaları gösterilebilir (141).

barındırmaktadır (104). Liberal perspektifin güvenlik anlayışının tam olarak ortaya konabilmesi amacıyla çalışmanın bu bölümünde alt yaklaşıma ilişkin açıklamalara yer verilecektir.

Geleneksel liberalizm, (Cumhuriyetçi Liberalizm olarak da adlandırılmaktadır) Kant'ın ünlü "Sonsuz Barış" (*Perpetual Peace*) (146) adlı eserinde ifade ettiği fikirleri etrafında şekillenmektedir. Kant'a göre tek meşru hükümet şekli "cumhuriyet" ve anayasa ile korunan hukukun üstünlüğünün mevcut olduğu yönetim şeklidir. Bu tür yönetim şekilleri (cumhuriyetler) doğal olarak diğer tip devletlerden daha fazla barışçıl davranış gösterme eğilimindedir (143). Özellikle cumhuriyetçi olmayan yönetim şekillerinde çatışmacı davranışlar gösterme ya da savaş ilan etmenin çok kısıtlı sayıda kişinin karar vermesinden kaynaklı olarak oldukça kolay olduğunu vurgulamaktadır. Geleneksel liberaller cumhuriyet yönetim şekli ile yönetilen ülkelerde ise vatandaşların savaş gibi sonuçları ağır bir davranışa karar vermeden önce savaşın maliyetini dikkatlice irdeleyerek mümkün olduğunca uzak kalacağını ifade etmektedirler (146). Farklı şekilde ifade edilirse, insanlar özgür birer vatandaş olmadıkları sadece bir kral ya da diktatör yönetimi altında bulunduklarında daha fazla saldırgan ve savaş yanlısı tutum sergilemektedir (147). Geleneksel liberallere göre, cumhuriyetçi anayasalar yayıldıkça uluslararası toplumda barış yerleşecek ve özgür devletlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir federasyon28 çerçevesinde bir nevi kolektif güvenlik sistemi oluşacaktır (143). Geleneksel liberallere göre tüm devletler diğer devlet vatandaşlarına "misafirperverlik" göstereceği ölçüde aşamalı olarak "kozmopolit toplum" anlayışı yerleşecektir (148).

Demokratik Barış Teorisi[29] ya da **Demokratik Liberalizm**; Kant'ın kalıcı barış hakkında devletlerin hükümdar ya da devlet başkanlarının savaş girme yetkilerini denetleyen yasama organlarına sahip cumhuriyetler haline gelmesi halinde mümkün olduğu düşüncesini temel almaktadır (149). Cumhuriyet içerisinde kontrol ve dengeleme mekanizmalarının bulunduğu yönetim şekillerinin, tek bir bireyin ya da küçük bir grubun yönettiği hükümet şekillerine kıyasla askeri güç kullanımı üzerinde kısıtlayıcı etkisi olduğu düşünülmektedir (141). Benzer biçimde akademisyenler Kant'ın "Cumhuriyetçi devletler diğer devletlere

[28] Liberallere göre egemen cumhuriyetlerin oluşturduğu federasyon yapısı tek başına barışı sağlamak için yeterli değildir. Ayrıca ileri bir tarihte savaşa girmek gizli amacı ile düzenlenen antlaşmaların tanınmaması, hiçbir bağımsız devletin başka bir devlet tarafından ele geçirilmemesi, düzenli orduların feshedilmesi, casusluk, isyana kışkırtma ve suikast gibi faaliyetlerin diplomasi araçları içerisinden çıkarılması ve diğer devletlerin ilişkilerine karışmama ilkesi de dâhil olmak üzere birtakım ön şartların sağlanması gerekmektedir (149)

[29] Demokratik Barış Teorisinin detaylı olarak ele alındığı bir başka çalışma için bkz (150).

nazaran barışa meyillidir" tezini "demokrasilerin otoriter devletlere nazaran daha barışçıldır" şeklinde yeniden ifade ederek demokratik barış teorisine dönüştürerek konu ile ilgili birçok çalışma gerçekleştirmişler ve teori ile ilintili hipotezleri test etmişlerdir (101).

1960'larda büyük veri yığınları ile gerçekleştirilen bir dizi çaba ile uluslararası çatışmaların yoğunluğu ya da meydana gelme olasılığının öngörülmesini temel alan çalışmalar gerçekleştirilmiştir (151). Belirtilen dönem içinde, Haas tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada demokratik politik sisteme sahip devletlerin diğer yönetim şekillerine oranla daha az çatışmanın tarafı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır (152). Müteakip çalışmalarda elde edilen sonuçlar Haas'ın bulgusuyla paralellik göstermektedir (153, 154). 1960 ve 1970'li yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar ise genel olarak analiz birimi olarak ulus devleti dikkate alarak farklı ülkelerin dâhil olduğu savaş sayısı ile politik sistemleri karşılaştırmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Daha sonraki yıllarda savaşan ikilileri dikkate alarak gerçekleştirilen çalışmalarda ise "demokratik devletlerin diğerlerinden daha az savaşa eğilimli olduğuna" yönelik varsayımını desteklemeyen sonuçlara ulaşılmıştır (155). 1816-1976 yılları arasındaki dönem içerisinde savaşan 332 devlet ikilisinin incelendiği bir çalışmada demokratik yönetim şekline sahip devletlerin savaşa yatkınlığı ile diğerleri arasında önemli bir fark bulunamamıştır. Aynı çalışmada incelenen savaşan devletlerden her ikisinin demokratik yönetim şekline sahip olduğu bir duruma rastlanılmamıştır (156). Her ne kadar bir devletin yönetim şeklinin demokratik olması genel anlamda barışçıl davranışlar içinde bulunmasını garanti etmese de demokrasilerin birbirleriyle savaşmadıkları sonucu aynı zamanda günümüz demokratik barış teorisinin geniş anlamda kabul gören ifadesi haline gelmiş ve sonrasında gerçekleşen birçok çalışma bu genellemeyi desteklemiştir (151).

Ticari Liberalizm, ya da diğer adıyla **Ekonomik Liberalizm**; İngiltere'de "serbest ticaret"[30] fikirlerinin ortaya çıktığı, geliştiği ve özellikle etkili olduğu 18. ve 19. yüzyıl döneminden miras kalmıştır (142). Ticari Liberallere göre, ticaret savaş, yaptırım veya diğer zorlayıcı tedbirlere kıyasla refah elde etmede (ya da sermaye birikimi sağlamada) daha az maliyetli bir yöntem olarak görülmektedir (145). 19. yüzyıl ticari liberalleri Adam Smith'in

[30] **Serbest ticaret** kavramı, mal alış ve satışından öte sermaye, iç ve dış ekonomik faaliyetleri ile ilgili her türlü konuyu kapsamaktadır. Serbest ticaret fikrinin altında yatan genel düşünce piyasaların gerekleri ile uyumlu olacak şekilde ekonomik faaliyetlerin özel teşebbüsler tarafından yürütülmesinin daha hızlı ve etkili şekilde üretim faaliyetlerini ve sermaye birikimini sağlayacağına duyulan inançtır. Serbest ticarette, uluslararası ticaret önündeki her türlü kısıtlamanın kaldırılması önemlidir. Günümüz küresel ekonomik sistemi büyük ölçüde Soğuk Savaş öncesi ve süresince Komünist olmayan devletler tarafından şekillendirilmiş, günlük 1 trilyon dolar ve üzeri hacimde sermayenin el değiştirdiği, sürekli olarak artan ticaret hacmi, kayda değer teknoloji transferi ve ulusal sınırları aşan çalışan hareketliliği ile karakterize edilmektedir (142).

"görünmez el" (157); David Hume'ın "emek ve ticaretin uluslararası olarak bölünmesinin tüm taraflara menfaat sağladığı"; David Ricardo'nun "karşılaştırmalı üstünlükler teorisi" (158) gibi fikirleri geliştirerek ticari liberalizm doktrinini oluşturmuşlardır (143). Ticari liberallere göre, savaşın ilacı demokrasi ve serbest ticarettir. Bireyi ön plana çıkaran bu yaklaşımda mal, sermaye ve işgücünün serbest dolaşımı sağlanır ve ticaret mümkün olduğunca genişler ise bireyler arasında işbirliği ve ortak çıkarın artacağı ve savaşların azalacağı ya da ortadan kalkacağı öngörülmektedir (104). Ekonomik açıklığın daha barışçıl bir uluslararası ortam oluşturacağına yönelik hipotezler akademisyenlerce test edilmiş[31] ve araştırmaların yöntem ve ele aldıkları değişkenlere bağlı olarak liberallerin savlarını genel olarak destekleyici bulgulara ulaşılmıştır (159). Diğer yandan ekonomik özgürlüğün şiddet içeren çatışmaları azaltmada demokrasi değişkenine oranla çok daha fazla etkili olduğu bulgusuna ulaşan çalışma (160) liberallerin savlarını destekleme açısından ayrıca dikkate değer görülmektedir.

Neo-liberal Kurumsalcılık, (**Neo-liberalizm** ya da **Liberal Kurumsalcılık** olarak da adlandırılır), en basit haliyle uluslararası sistemde realistlerin varsaydığı ve kaçınılmaz olarak gördüğü çatışmaları azaltma konusunda uluslararası kurum ve örgütlerin önemini vurgulayan bir yaklaşımdır. Yaklaşımın temel mantığı, uzun vadeli karşılıklı kazançlar peşinde koşmanın, kısa vadede bireysel kazançları maksimize etmekten genelde daha rasyonel olduğu yönündeki temel liberal düşüncedir. Devletlerin anarşik bir uluslararası sistemde rasyonel olarak kendi çıkarları peşinde koşan bütüncül aktörler olmaları gibi realistlerin bazı varsayımları kabul etmeleri anlamında diğer liberal yaklaşımlardan farklılaşmaktadır (141). Uluslararası kurumların çatışmaları azaltıcı rolü etrafında şekillenen (143) yaklaşım Robert Keohane'nin "Hegemonya Sonrası" (*After Hegemony Cooperation and Discord in the World Political Economy*) (161) ile Robert Axelrod'un "İşbirliğinin Evrimi" (*The Evolution of Cooperation*) (162) adlı eserleri ile liberal akım içinde ayrı bir perspektif olarak belirmiştir. Yaklaşıma göre; uluslararası ilişkilerde çok sayıda çatışma kaynağının mevcut olması devletlerin iş birliği yapması önünde engel değildir. Karşılıklılık ilkesi neo-liberallere göre uluslararası sistemde merkezi bir otorite bulunmamasına rağmen iş birliğinin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır (141).

[31] Çatışma ve karşılıklı bağımlılık konusunda gerçekleştirilen deneysel nitelikli çalışmaların ortaya konduğu ve incelendiği iyi bir literatür çalışması için bkz. (163).

"İşlem maliyetleri" olarak adlandırılan kavram temelde bilgi, değiş tokuşu gerçekleştirilecek değerleri hesaplama, hakların korunması, antlaşmaların uygulanmasının sağlanması ile ilgili maliyetleri kapsamaktadır (164). Neo-liberallere göre kurumlar devletler tarafından arzu edilmektedir. Çünkü devletler üzerindeki etkileri her ne kadar kısıtlı olsa da kural koyma, görüşme, uygulama, zorlama, bilgi toplama ve çatışma çözümü gibi konulardaki işlem maliyetlerini uzun süreler için azaltmaktadırlar (143). Neo-liberaller işbirliğinin mümkün olduğu yönündeki görüşlerini desteklemek amacıyla "mahkûmun ikilemi" kavramını kullanmaktadır. Mahkûmun ikileminde olduğu gibi uluslararası sistemde devletler de çatışan ve karşılıklı çıkarların bir karışımına sahiptir. Neo-liberaller, oyunun tekrar tekrar oynanması durumunda ikilemin çözülebileceğine ve iş birliğine yol açacağını düşünmektedirler (141).

Karşılıklı Bağımlılık (Liberalizmi) hakkındaki ifadeler ticari liberalizmin temelinde yatan ticaret ve ekonomik ilişkilerle ilgili fikirlere dayanır. Serbest ticaret "karşılaştırmalı üstünlük" kavramı çerçevesinde mal ve hizmet üretiminde her ülkeye uzmanlaşma olanağı vermekte ve tüm tarafların ekonomik yararına çalışan bir sistem görüntüsündedir. Liberaller, serbest ticaret yolu ile taraflar arasında ilişkilerin geliştiğini, savaşların düşünülemeyecek kadar maliyetli hale geldiğini ve halkların birbirini daha iyi anlayacak şekilde ortak değerler ve ticaret kültürü etrafında birleştiğini savunmaktadırlar (101). Avrupa'da bölgesel ekonomik bütünleşmesinin gerçekleşmesi devletlerarasında çatışma olasılığının ticarette ortak çıkarlar yaratılması suretiyle azaltılabileceği konusunda ilham verici olmuş ve ilişkilerin diğer alanlara yayılabileceği sıklıkla ifade edilmeye başlamıştır (140). Keohane ve Nye tarafından ortaya konan "karmaşık karşılıklı bağımlılık" kavramı ise modern dünyadaki halk ve hükümetlerin başka yerlerde meydana gelen olaylardan etkilenme derecesini ifade etmektedir. Bahse konu kavram sadece ticaret ya da ekonomi alanı ile sınırlı olmayıp küreselleşmenin gelişimiyle birlikte iklim değişikliği, kalkınma, insan hakları gibi konuları da içermektedir (101).

Liberalizm yukarıda belirtildiği üzere esas olarak bireyin özgürlüğünü ve haklarını temel alan bir güvenlik anlayışına sahiptir. Ayrıca iyimser nitelikte ilerlemeci bir anlayışa sahip olan liberalizme göre bireyler özgür bırakıldığı takdirde kendileri için en iyi olana karar verebilecek niteliktedir. Liberaller, bireylerin özgürlüğü önünde engel olarak devletin keyfi uygulamalarını görmektedir. İfade özgürlüğü, anayasal haklar ve kanun önünde eşitlik gibi değerleri ön plana çıkaran liberalizmde, devlet yetkilerinin mümkün olduğunca

kısıtlanması gerektiği vurgulanmaktadır. Liberallere göre devlet (realist düşüncenin aksine), güç peşinde koşan bir aktörden çok farklı çıkar gruplarının temsilcisi niteliğinde işbirliğine yatkın bir kurum olarak tasvir edilmektedir. Tıpkı bireyler gibi devletler de liberal düşünceye göre eşit olma, hayatını sürdürme, bağımsızlığını ve ulusal çıkarlarını koruma gibi bir takım haklara sahiptir. Serbest ticaret, karşılıklı bağımlılık, demokrasi, anayasal koruma, uluslararası kurum ve rejimleri ön plana çıkaran liberalizm uluslararası sistemi karşılıklılık ilkesi çerçevesinde işbirliğinin geliştirileceği bir alan olarak görmektedir. Liberal güvenlik anlayışında "Kimin güvenliği sağlanmalıdır?" (güvenlik öznesi) sorusuna verilecek yanıt "devlet" olmakla birlikte uluslararası örgütler (NGO), çıkar grupları, siyasi partiler ve elitler, hükümet bürokrasisi gibi yerel aktörler ile rasyonel bireyler ve özel gruplar da temel aktör olan devletler kadar ilgiyi hak etmektedirler. Özellikle uluslararası ilişkilerde problem sahası olarak görülen konularda hiyerarşinin geçerliliğini yitirdiğini savunan liberaller, güç kullanımının bir dış politika aracı olmaktan çıktığı ulus aşırı ekonomik ilişkilerin öneminin belirgin olduğu bir uluslararası sistem anlayışı içeresindedirler. Uluslararası sistemde ticaretin ve dolayısıyla karşılıklı bağımlılığın artırılması, demokrasilerin yaygın hale getirilmesi ve uluslararası kurumların mümkün olduğunca artırılması düşüncesine dayanan bir güvenlik anlayışı içeren liberalizmin; temelde ekonomik ve siyasi alanlarda güvenlik tehditlerini tanımladığı düşünülmektedir. Soğuk Savaş sonrasında güvenlik kapsamının derinleşmesi ve genişlemesine paralel bir biçimde çevre güvenliğinin de liberal yaklaşım içerisinde tehdit ya da sorun olarak algılanmaya başlandığı değerlendirilmektedir.

Liberal düşünürler uluslararası örgütlerin iş birliği ve istikrarı geliştirmede önemli olduğunu savunmakta, realistlerin aksine devletlerin diğer devletlerden bağımsız olarak kendi kazançlarını artırmaya çalıştıklarını ifade etmektedirler (140). Devletlerin mutlak kazanç elde etmeye odaklandığı bir ortamın devletler arası iş birliğini olanaklı kıldığını (165) ve ortak çıkarların uluslararası kurum ve örgütler aracılığı ile korunduğunu (166) belirten liberaller uluslararası iş birliğine ve kurumlara iyimser bir bakış aşısı sunarlar.

Liberaller sistemik anarşiyi, askeri gücün önemini ve devletlerin çıkarlarının üstünlüğünü kabul etseler de uluslararası örgüt ve kurumların, devletler arasındaki güvenlik rekabetinin oluşturduğu riskleri ele almaya, barış ve istikrarı teşvik etmeye yardımcı olabilecek bir iş birliği çerçevesi oluşturduklarını savunur (165). Liberal teorisyenlere göre uluslararası örgüt ve kurumlar, iş birliği alışkanlıklarını teşvik etme, devletlerin kabul ettikleri kurallara uyumunu izleme ile kurallara uyumda sorun yaşayan kusurlu aktörlere

yaptırım uygulama gibi birtakım rolleri bulunduğunu kabul etmek suretiyle devletler arasındaki iş birliğini kolaylaştırmada ve dünyayı daha barışçıl hale getirmede hayati rol oynarlar (167).

Liberal düşünürler uluslararası ilişkiler kurallarının zaman içerisinde aşamalı ve yavaş şekilde daha barışçıl bir hale evrildiğini ve bahse konu evrimin öncelikle uluslararası örgütlerden ve karşılıklı iş birliği yolu ile elde edilen birikimden kaynaklandığını iddia etmektedirler. Uluslararası kurumların ve örgütlerin de uluslararası sistemde en az devletler kadar önemli bir aktör olduğuna inanan liberaller norm ve kamuoyunun etkisinin de uluslararası sistemin daha barışçıl hale evrilmesine yardımcı olduğunu yadsımamaktadırlar (141).

4.3. Sosyal İnşacılık

Sosyal inşacılık,[32] 1980'li yılların sonlarından itibaren Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde kendi içindeki farklılaşmalara ve bünyesinde barındırdığı birçok farklı yaklaşıma rağmen, bir önermeler topluluğu olarak (168) "merkezi ve saygın" bir yer edinmiştir (169). Disiplin içerisinde inşacılığın önemli bir yer edinmesinde; bir yandan dönem içerisinde devam eden teorik tartışmalar diğer yandan, Soğuk Savaş gibi dünyadaki gelişmeler belirleyici olmuştur (169). Soğuk Savaş'ın ardından neo-realizm ve neo-liberalizmin sistemik temel değişimleri açıklamakta yetersiz kalmakla eleştirildiği bir dönemde gelişmiş ve ana akım teorilerinin akılcı (rasyonalist) varsayımlarına alternatif oluşturmuştur (170)

İnşacılık tıpkı toplumsal gerçeklikte olduğu gibi Uluslararası İlişkilerin de sosyal olarak inşa edildiğini öne süren bir yaklaşımdır (169). Dünya siyasetinde aktörlerin (*agents*) sosyal etkileşimine odaklanan inşacılık (171); kimliklerin, çıkarların ve değerlerin zaman içerinde karşılıklı olarak öğrenildiğini ve bu etkileşim içerisinde uluslararası ilişkilerin temel kavramlarının[33] sosyal olarak inşa edildiğini, maddi ve dinamik bir yapıda olduğunu savunmaktadır (169). İlk defa Onuf (172) tarafından geniş bir teorik yaklaşım olarak detaylandırılmış (173); politik ekonomi (174), uluslararası organizasyonlar (175, 176, 177), güvenlik (178) ve ulusal çıkar (179, 180), gibi birçok konuda uygulama alanı bulmuştur.

[32] Çalışmanın devam eden kısımlarında inşacılık olarak kullanılacaktır.
[33] Örnek olarak; devletler, egemenlik, anarşi, uluslararası kurumlar, ittifaklar, güçler dengesi, büyük güçler, ulusal çıkarlar, güvenlik, tehdit, güvenlik ikilemi, barış, vb.

İnşacılık; çok uzun zamandan beri süregelen ortak anlayışa dayalı ve somutlaşmış kurumların bile insan bilinci tarafından yoktan tasarlandığını belirtmektedir. Dahası, inşacılar insanoğlunun yansıtma ve öğrenme kapasitesinin, sosyal aktör ve bireylerin içinde bulundukları, bildikleri, tecrübe ettikleri ve anladıkları maddi dünyayı bilinçli olarak şekillendirmede ve ona anlam katmada büyük etkisi olduğuna inanmaktadırlar. Böylelikle ortak anlayış, insanlara nesnelerin neden öyle oldukları konusunda açıklama sunmakta ve insanların maddi yeteneklerini ve güçlerini nasıl kullanmaları gerektiği konusunda yardımcı olmaktadır (181). Ruggie'nin ifadesi ile inşacılık "insan bilinci ve onun uluslararası yaşamdaki rolü ile ilgilidir" (182).

Her ne kadar inşacılık bünyesinde bir çok farklı eğilimler bulundursa da temelde üç merkezi ontolojik konumu paylaşmaktadır. Bunlardan ilki; insan ya da devlet gibi siyasi ve sosyal aktörlerin eylemlerinin şekillendirdiği sistematik kurum ya da oluşumlarda fikri ya da normatif yapıların en az maddi yapılar kadar önemli olmasıdır (183). Fikirleri ayrıcalıklı ve merkezi bir konuma yerleştiren (184) inşacılar; aktörlerce paylaşılan fikir, inanç ve değerler sisteminin sosyal ve siyasi eylemler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Wendt'e göre paylaşılan anlayışlar, beklentiler ve fikirler sosyal yapıları belirler ve karşılıklı etkileşim ile oluşturulan bu sosyal yapılar başka bir deyişle "sosyallik"; maddi kaynakların insan eylemlerine anlam kazandırmasını mümkün kılar (185). Örneğin; devletlerin aynı maddi kaynaklara sahip iki farklı devletten biri için düşman diğeri için müttefiklik bakışına sahip olması (inşacılara göre kurulu dostluk ve düşmanlık yapıları) sadece sahip olunan maddi güç kaynakların dağılımı tarafından değil aynı zamanda "kendi" ve "öteki" kavramlarını oluşturan bilginin dağılımı üzerindeki karşılıklı anlayış ve beklentiler ile belirlenmektedir (186).

İnşacılığın ikinci ontolojik konumu ise; neo-realist ve neo-liberallerin, 'çıkarların aktörlerin birbirleriyle etkileşime geçmeden önce belirlediği' ön kabulünden farklı olarak (187) siyasi aktörlerin çıkarlarının sosyal kimlikleri tarafından oluşturulduğu dolayısıyla da aktörlerin eylemleri üzerinde belirleyici etkisinin bulunduğudur. İnşacılara göre; çıkarların kimlik tarafından nasıl oluşturulduğunun kavranması, geniş ölçekte birçok uluslararası olguyu anlamada anahtar konumdadır (188). Bu kapsamda; Güney Afrika ırkçı rejimine karşı uluslararası yaptırımların gelişimini ele alan bir çalışmada, ülkelerin çıkarlarının uluslararası normlar ile etkileşimde bulunarak nasıl değişebildiği ve devletlerin maddi eylemlerini nasıl etkileyebileceği ortaya konmuştur (189). Benzer şekilde, yerel aktörlerin

kimlik ve inançlarındaki değişiminin sosyal kimliklerine etkilerinin Sovyetler bağlamında incelendiği bir başka çalışma ise aktörlerin kimliklerinin dinamik bir yapıda olmasını ve aktörlerin uluslararası politika uygulamaları üzerinde etkisini göstermesi açısından dikkate değerdir (190).

Son olarak inşacılar; yapan (*agent*) ve yapının (*structure*) karşılıklı olarak birbirlerini oluşturduklarını öne sürmektedirler. Bu durum insan ilişkilerinin doğası gereği sosyallik içerdiği ve insan olarak bizlerin içinde yaşadığı dünyayı yarattığı ve yarattığı bu dünyadan etkilendiği anlamına gelmektedir. Uluslararası politika bu kapsamda "bizden" bağımsız bir şey değildir (184) ve her hali ile yaşadığımız dünya bizim eserimizdir (172). Farklı tasnifler yapılsa da inşacılık içerisinde üç farklı yaklaşım bulunduğu ifade edilebilir. Bunlar; "sistemik inşacılık", "aktör-merkezli inşacılık" ve "bütüncül inşacılık"tır (183).

Sistemik inşacılık, "**orta yol**" (171, 181) ya da "**geleneksel inşacılık**" (191) olarak da adlandırılan bu yaklaşım neo-realizm'de olduğu gibi sistem odaklı bir çerçevede üniter devletler arasındaki etkileşime odaklanmaktadır. Diğer inşacılar gibi, sistemik inşacılar da devletin kimliğinin çıkarlarını ve dolayısıyla eylemlerini belirlediğini ifade etmektedirler. Ancak, sistemik inşacılar devletin sosyal ve kurumsal kimliklerini birbirinden ayırarak sosyal kimliğin uluslararası toplumda biçilen statü, rol ve kişiliğe buna karşın kurumsal kimliğin ise devleti oluşturan insan, maddi, ideolojik ve kültürel gibi iç faktörlere dayandırmaktadır. Bu grupta yer alan inşacılar temelde devlet kimliğini oluşturan iç faktörleri yadsıyıp "yapının", "sistemik süreçlerin" ve "stratejik uygulamaların" devlet kimliğini nasıl oluşturduğuna odaklanmaktadır (188).

Uluslararası kurumsal yapıların devletleri meşru uluslararası aktörler olarak inşa ettiğini ve devletlerin uygulamalarının da buna karşılık olarak kurumsal yapıları oluşturduğunu ileri süren sistematik inşacılar; "yapılandırma" süreçlerini görece dar bir alana sıkıştırdıkları sebebiyle eleştirilmektedirler. Reus-Smit'e göre yaklaşımın sistemik süreçlere bu derece odaklanması, özellikle devlet kimliğinde ve sosyal yapılarda meydana gelen önemli değişiklikleri açıklama gücünü azaltmaktadır. Yerel siyasi kültür gibi devlet kimliğini oluşturan iç faktörlerin denkleme dahil edilmemesi devlet ve uluslararası sistemin oldukça durağan bir kavram olarak algılanmasına ve aktörler ile yapının birbirini nasıl inşa ettiğine ilişkin kısıtlı bir açıklama sunmaktadır (183). Wendt'in çalışmaları sistemik inşacılığa verilebilecek en iyi örneklerdendir (185, 186, 187, 192, 193).

Aktör merkezli inşacılık, uluslararası alan ve dış faktörler yerine devletleri oluşturan çıkarlar, kimlikler, sosyal ve yasal normlar arasındaki ilişkiye dikkati çekmektedir. Bu kapsamda sistemik inşacılığın karşısında yer aldığı düşünülse de aktör merkezli yaklaşım devletlerin çıkarlarını ve kimliklerini şekillendirmede uluslararası normların etkisini tamamen yadsımamaktadır. Katzenstein'in Alman ve Japon ulusal güvenlik politikaları hakkındaki çalışmaları yaklaşıma gösterilebilecek en önemli örneklerdendir. Her iki devlet benzer niteliklere[34] haiz olmalarına rağmen sahip oldukları düzenleyici ve inşa edici sosyal ve hukuki normların farklılıklarından dolayı her iki ülkenin iç ve dış ulusal güvenlik politikaları büyük ölçüde farklılık göstermektedir (183).

Bütüncül inşacılık ise sistemik ve aktör merkezli inşacılığın oluşturduğu uluslararası ve yerel ayrımı arasında bir köprü oluşturmaya çalışmaktadır. Devletlerin kimliklerini ve çıkarlarını şekillendiren tüm faktörleri bir araya getirmek amacıyla kurumsal ve sosyal yapıları tek bir analitik bakış açısı ile inceleyen bütüncül inşacılar, yerel ve uluslararası özellikleri sosyal ve siyasi düzenin iki farklı yüzü olarak düşünmektedirler. Özellikle küresel değişimin dinamikleri ile ilgilenen bu yaklaşımın savunucuları düzen ve devlet arasındaki karşılıklı yapılandırıcı ilişkiyi vurgulamaktadırlar. Uluslararası ve yerel alanlar arasındaki ayrımı özgün bir tarihi oluşum olarak modern siyasi düzenin egemen devletler etrafında kurulu olmasının bir sonucu olarak değerlendirmektedir (188).

Bu genel çerçeve birbirini tamamlayan iki farklı uluslararası değişim analizinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu analizlerden ilki, uluslararası sistemler arasındaki önemli değişimlere diğeri ise modern sistem içindeki yakın dönem değişimlerine odaklanmaktadır (183). Uluslararası sistemler arasındaki değişime odaklanan analize örnek olarak Ruggie'nin Avrupa'da egemen devletlerin ortaya çıkışında siyasi doktrinler, metafizik ve uzamsal yapılar gibi sosyal bilgi ve gerçeğin temel ilkelerinin bütününde (*episteme*) yaşanan değişimin önemini vurgulayan çalışması gösterilebilir (194). Diğer analize örnek olarak ise Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile uluslararası sistemde yaşanan değişimde uluslararası düzen ve güvenlik hakkındaki fikirlerin değişiminin rolünü vurgulayan Kratochwil'in çalışması verilebilir (195).

Yukarıda belirtildiği üzere İnşacılık; maddi unsurlar kadar normatif ve fikri yapıların da önemli olduğunu, aktörlerin çıkarlarını ve eylemlerini kimliklerin belirlediğini

[34] İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğrama ve işgal edilme; savaş sonrası büyük bir ekonomik gelişme gösterme; otoriter rejimden demokrasiye geçme ve büyük güç statüsü elde etme gibi.

ve her türlü yapının aktörler ile karşılıklı etkileşim içerisinde oluştuğunu öne sürmüşlerdir. Güvenlik Çalışmalarında Soğuk Savaş sonrası yaşanan dönüşüm içerisinde kendisine yer bulan İnşacılık, diğer tüm kavram ve yapılarda olduğu gibi güvenliğin de sosyal bir inşa olduğunu ifade etmektedir. Yaklaşımın karşılıklı etkileşim vurgusu dikkate alındığında güvenlik kavramının aktörlerin uygulamaları çerçevesinde karşılıklı olarak oluşturulduğu, aktörlerin kimliklerinden, normatif ve fikri yapılardan dolaylı olarak etkilendiği düşünülmektedir. Farklı şekilde ifade edilecek olursa, güvenlik aktörler tarafından nasıl anlaşılıyor ise odur ve aktörler inşa ettikleri bu yapıya uygun şekilde davranmaktadırlar. "Kimin güvenliği sağlanmalıdır?" (güvenlik öznesi) sorusuna verilecek cevap yaklaşım içerisinde farklılık göstermektedir. Orta-yol ya da geleneksel inşacılık yorumunda verilecek cevap 'devlet'tir. Aktör temelli inşacılık ise her ne kadar dışsal faktörleri yadsımasa da yerel yapılara odaklandığından dolayı güvenlik öznesinin "topluluk" olduğu, bütüncül anlayış için ise çoklu güvenlik öznesinden -devlet ve topluluk- bahsedilebileceği değerlendirilmektedir.

İnşacılar için uluslararası siyasette her kavram ve yapı için dile getirdikleri sosyal inşa sürecinin güvenlik tehditleri için de geçerli olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Avrupa entegrasyonu, NATO genişlemesi, uluslararası sistemdeki değişim konularını anlama ve yorumlamada farklı ve önemli bakış açışı sunmasının yanında güvenlik tehditlerinin (köktendincilik, çevre tehditleri, vb.) de aktörlerin karşılıklı etkileşimi ile oluştuğunu vurgulaması açısından dikkate değerdir. Dolayısıyla inşacılar için güvenlik tehdidinin; aktörlerin kimlikleri ve çıkarları gibi zaman ve mekan bağlamında değiştiği öne sürülebilir.

Uluslararası ilişkiler kuramcılarının çoğu için; uluslararası örgütlere ve kurumlara dahil olmanın devlet davranışını daha çok iş birliğine dayalı yönlerde değiştirmesinin iki ana yolu olduğunu söylemek doğrudur. Bu yollardan ilki, maddi ödüller ve cezalandırma yolu ile yapılmaktadır: (çoğunlukla) sabit bir menfaat veya tercihler dizisinin peşinde olan devlet, uluslararası kurum ya da kurum içindeki belirli bir aktör tarafından dışsal olarak sağlanan pozitif ve negatif yaptırımlara (kurallar, üyelik şartları vb.) karşılık vermektedir. İkinci yol ise devlet içinde yer alan farklı nitelikte menfaat ve tercihlere sahip sosyal gruplar üzerindeki güç dağılımının değişimidir. Uluslararası sistemde devletler uluslararası kurum ve örgütlere üye olmakta ve bu kapsamda daha önce sürdürdükleri politika ve davranış şekillerinde değişiklik meydana gelebilmektedir. İnşacılara göre, uluslararası kurumlara üye devletlerin iş birliği davranışları sadece yukarıda belirtilen yollar ile değil, bahse konu iki yola ilave olmak üzere sosyalleşme olarak adlandırılan süreç sonucunda oluşmaktadır (200).

Uluslararası sosyalleşme bu kapsamda bir süreç niteliği göstermektedir ve sosyalleşme süreçleri her zaman başarılı bir şekilde tamamlanmamaktadır. Ancak inşacılara göre sosyalleşmenin başarılı olması durumunda aktörün inanç ve uygulamaları içselleştirilmesi ile sonuçlanmaktadır. İçselleştirme ise sosyal inanç ve uygulamaların, aktörlerin kendi biliş ve davranış repertuarına uyarlanması anlamına gelir ve tamamen sosyalleşmiş aktörler elde ettikleri inanç ve uygulamaları takip etmeye başlarlar. Uluslararası sosyalleşme genellikle sosyal aktör olarak devletlere odaklanmaktadır (201).

Sosyal İnşacılar, uluslararası örgütlerin sadece devlet davranışını düzenleme rolüne sahip olmadığını, aynı zamanda devletlerin eylemlerini yönlendiren onların kimliğini ve çıkarlarını değiştirme rolüne sahip olduklarını iddia ederler (202). İnşacılar devletleri "normatif ve uyarlanabilen varlıklar" olarak nitelendirmekte, bu durum ise devletlerin uygun devlet davranışlarına ait uluslararası normları uluslararası örgütler ve kurumlar aracılığıyla benimsedikleri anlamına gelmektedir. Bu nedenle uluslararası normlar, devletleri güç ve kazançları maksimize eden çıkarlar elde edemeseler bile uluslararası alanda iş birliği yapmaya itmektedir (203). İnşacılara göre uluslararası örgütler ve kurumlar, devletlerin çıkarlarını kısıtlama ve yeni normlar aşılama yolu ile devletleri uluslararası iş birliğinin sürdürülmesi için kontrol etmektedirler (204).

4.4. İngiliz Okulu

İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkiler literatürünün en zengin kaynaklarından biri olduğu, ancak zenginliği ile ters orantılı olacak şekilde hakkettiği ilgiyi göremediği ifade edilmektedir. Sosyal inşacılığın yükselişe geçmesi ile birlikte felsefi, tarihsel ve kuramsal temellerinin tekrar keşfedildiği, hem kuramsal ve hem de görgül analiz maksadıyla tercih edilmeye başlandığı belirtilmektedir (205). İngiliz okulunun temel olarak Alman tarihçi Heeren ile Toynbee'nin mukayeseli yaklaşımlarının oluşturduğu belirtilmektedir (206). İngiliz okulu düşüncesi "uluslararası sistem", "uluslararası toplum" ve "dünya toplumu" olarak adlandırılan üç temel kavram üzerine kurulmuştur (207). Realizm, akılcılık ve devrimcilik geleneklerinin üçünü de sentezleyerek özgün bir çerçeve yarattığı belirtilmektedir. Bir başka deyişle İngiliz Okulu, uluslararası toplumun ahlaki, siyasal ve sosyal niteliklerine odaklanan ve dünya toplumunun özelliklerini inceleyen bir yaklaşımdır (171). Ortaya çıkışından çok sonraları İngiliz Okulu olarak adlandırılan yaklaşımın (208),

Uluslararası Siyaset Teori Komitesi35 olarak adlandırılan topluluk etrafında bir araya gelen Herbert Butterfield, Martin Wight, Adam Watson ve Hedley Bull gibi isimlerin çalışmaları ile şekillenmiştir. (209). İkinci kuşak temsilciler olarak adlandırılabilecek R. J. Vincent, Barry Buzan, Richard Little, Nicholas Wheeler, Tim Dunne, Andrew Hurrel, Robert Jackson ve James Mayall özellikle 1980'li yılların sonlarından itibaren çalışmalara kaldığı yerden devam etmişlerdir (210).

İngiliz Okulu uluslararası ilişkilerin davranışsalcıların ileri sürdüğü biçimde bilimsel yöntemlerle anlaşılamayacağı, bu nedenle de tarihsel ve toplumsal derinliğe odaklanan bir yöntem geliştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Tarihsel derinlik, İngiliz Okulu teorisyenlerine göre; aslında bilimsel yaklaşımın değişmez olarak kabul ettiği birçok olgu ve kavramın aslında hangi süreçler içerisinden geçerek ortaya çıktığını göstermede etkili olduğunu vurgulamaktadır. Yaklaşım benzer şekilde "devlet" kavramının da zaman ve mekandan bağımsız bir şekilde ele alınamayacağını, toplum ve toplum ile ilgili herhangi bir konu incelenirken, inceleyenin yargılarından bağımsız hareket edilemeyeceğini öne sürmektedir (206).

İngiliz Okulu teorisyenlerine göre uluslararası ilişkilerin temel aktörleri egemen devletlerdir. Bahse konu egemen aktörlerden iki ya da daha fazlası arasında herhangi bir ilişki olması halinde ve aktörler birbirlerinin kararlarına yeterince etki edebildikleri sürece, bir devletler-sisteminden bahsedilebilmektedir. İngiliz Okulu perspektifinden bakıldığında uluslararası sistem anarşiktir ve tıpkı realizmde olduğu gibi anarşi ortak hükümet olmaması anlamına gelmektedir. Teorisyenlerine göre; uluslararası sistemde devletler, ortak çıkarları ve değerleri çerçevesinde ilişkileri düzenleyen ortak kurallar ve birlikte yürütülen kurumların oluşturduğu bir "uluslararası toplum" içinde var olurlar. Ortak kurallar devletlerin davranışlarını kısıtlamaktadır (211). İngiliz Okulu'nu üç farklı seviyede uluslararası yapıya odaklanmaları sebebiyle yöntem açısından "çoğulcu" olarak tanımlamak mümkündür. Teorisyenler, uluslararası sistemi açıklamak için Realizmin fayda-maliyet, uluslararası toplumu izah edebilmek amacıyla kurumsal ve söylem yaklaşımını, dünya

[35] Komite (*British Committee on the Theory of International Politics*)'nin erken dönem çalışmalarına örnek olarak Wight'ın Devletler Sistemi (212), Güç Siyaseti ile Uluslararası Teori: Üç Gelenek (213), adlı kitapları örnek olarak gösterilebilir. Özellikle Bull'un Anarşik Toplum (214) adlı eserinin İngiliz Okuluna kuramsal çerçevesini kazandırdığı söylenebilir. Uluslararası Toplumun Genişlemesi (215) ve Watson'ın Uluslararası Toplumun Evrimi (216) adlı eserleri erken dönem çalışmalara verilebilecek diğer örneklerdir.

toplumunu betimleyebilmek maksadıyla da normatif yaklaşımdan faydalanmaktadırlar (206).

İngiliz Okulu'nda "uluslararası toplum" kavramı diğer iki uluslararası yapıdan faklı olarak değerlendirilmekte, doğuşu, evrimi ile genişlemesi konularına özel önem atfedilmektedir. İngiliz Okulu teorisyenlerine göre uluslararası toplum kendi tarihi süreci içerisinde değerlendirilmeli ve özellikle sosyolojik temelleri anlaşılmalıdır (206). Uluslararası toplumun doğuşu ile ilgili kurucu düşünürleri arasında fikir birliği bulunmasa da "diyalog ve rızaya dayalı ortak yasalar ve kurumlar ile bir araya gelen, bahse konu düzenlemeleri devam ettirmenin tüm üyelerin ortak çıkarlarına olduğuna kanaat getiren devletler –veya daha genel bir ifadeyle bağımsız siyasal topluluklar– grubu" şeklinde tanımlanmaktadır (215).

İngiliz Okulu diğer uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından tarihsel/yorumcu bir analiz yöntemi geliştirmiş olması, uluslararası ilişkileri yorumlayan gelenekler arasında orta yol oluşturmaya çalışması ve uluslararası toplum kavramına özel önem vermesi ile ayrılmaktadır. Ancak, okulun teorisyenleri uluslararası toplumun doğası ile düzen/adalet ikilemi konularında "çoğulcular" ve "dayanışmacılar" olarak adlandırılabilecek iki farklı kutba bölünmüşlerdir. Uluslararası toplumu katı bir merkezcilikle tanımlayan Çoğulcular için egemenlik kavramının hukuki ve siyasi önceliği bulunmaktadır. Daha çok anarşi altında düzen arayışının bir sonucu olarak görülen uluslararası toplumda, devletlerin egemenliklerine yönelik müdahale çoğulcular tarafından hoş karşılanmamaktadır. Çoğulculara göre uluslararası hukuk sadece devletler tarafından üretilen ve karşılıklı tanınan kurallardan oluşmaktadır. Bu bakış açısının doğal bir sonucu olarak uluslararası hukukun tek kaynağı devlettir. Farklı bir şekilde ifade edilecek olursa düzen/adalet ikileminde çoğulcular düzenden taraftır. Dayanışmacılar olarak adlandırılan ikinci grup İngiliz Okulu teorisyenleri ise çoğulcuların neredeyse antitezi niteliğindedir. Dayanışmacılara göre uluslararası toplumun odak noktası devletler değil bireylerdir. Devleti yalnızca bireylerin haklarını korumakla sorumlu aracı bir kurum olarak gören dayanışmacılara göre yapay sınırlar insanların haklarını korumada belirleyici değildir. Doğal hukuk anlayışını benimseyen dayanışmacılara göre devletler bireylerin haklarını koruyamadıkları durumda müdahale gereklidir. Dayanışmacılar çoğulcuların aksine düzen/adalet ikileminin adalet kısmına daha yakınlardır(206).

İngiliz Okulu her ne kadar çoğulcu yöntemi ile özgün nitelikte bir yaklaşım olarak değerlendirilse de aslında yöneltilen eleştirilerin büyük bir kısmı yine bahse konu yöntem ile ilgilidir. Yöntem ve kavramsal iddiaların yeterli derecede açık ve anlaşılabilir olmadığı (217), uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu olarak adlandırılan uluslararası yapılar arasında net bir ayrım ortaya konamadığı (218), uluslararası sistemin hangi koşullar altında dönüşerek uluslararası toplum olarak adlandırılacağı, uluslararası toplum ile dünya toplumu arasındaki temel farklılıkları tanımlayamadığı (219) gibi eleştirilere maruz kalmıştır. Ayrıca uluslararası siyasi ekonomi politik konusuyla ilgilenmediği (220) ve Avrupa-merkezci bir bakış açısına sahip olduğu (221) gerekçesiyle de eleştirilmektedir.

Birçok İngiliz Okulu teorisyenine göre uluslararası düzenin sağlanması ve sürdürülmesinde "uluslararası toplum" oldukça önemli bir rol oynamaktadır. Uluslararası toplum İngiliz Okulu yazarlarınca devlet merkezli terimlerle, 'diyalog yoluyla kurulan ve ilişkilerinin yürütülmesi için ortak kural ve kurumlara rıza gösteren ve bu düzenlemeleri sürdürmedeki ortak menfaatlerini kabul eden bir grup devlet' olarak tanımlanır. Bu anlayışta, uluslararası toplum fikri uluslararası kurumlar kavramının dayandığı hukuki ve politik düşüncedir. İngiliz Okulu teorisyenlerine göre kültürel birlik ya da tutarlı hedefleri paylaşan herhangi bir grup devlet gibi geniş bir yelpazede rollere bürünen uluslararası toplum bir varsayımdan ibaret değildir çünkü devlet adına konuşan ve faaliyet gösteren aktörler var olduğunu söylemektedir (222).

İngiliz Okulu yaklaşımı uluslararası kurum ya da örgütleri sosyal kurallar, sözleşmeler, kullanımlar ve uygulamalar kümesi ve üyeleri arasında yaygın olarak tutulan bir dizi geleneksel varsayım ile ilişkilendirerek neyin ve hangi koşulların uygun olduğunun tanımlamasına ilişkin bir çerçeve sunduğunu ifade etmektedir (223). İngiliz Okulu akademisyenleri, güç dengesi ve diplomasi uygulamaları kadar geniş 'kurumlarla' ilgilenmişlerdir. Örgütleri, diplomasi, uluslararası hukuk ve güç dengesi gibi temel kurumlarını güçlendirdikleri ve daha verimli hale getirdikleri ölçüde önemli görmektedirler (139).

İngiliz Okulu çalışmalarında uluslararası kurumların; paylaşılan değerler etrafında yapılandırılmaları, dayanıklı olmaları ve kabul görmüş uygulamalardan oluşmaları gibi bazı ortak özellikleri mevcuttur. Kurumlar İngiliz Okulu yaklaşımında sabit ve kalıcı bir yapıda değildir ancak uluslararası ilişkiler aktörleri ve kuralları açısından kurucu bir rol üstlenirler

(224). İngiliz Okulu teorisyenlerine göre kurumların işlevleri ideal ortamlar için kurgulanmış olup, devletlerin sorgulanabilir rasyonelliği ve sosyal olayların beklenmedik çıktılar üretmesinden kaynaklı kontrol edilemez özelliği gibi iki nedenden ötürü bazen gerçeklikler ile uyuşmayabilmektedir (225).

4.5. Eleştirel Görüşler

Ana akım uluslararası ilişkiler görüşleri özellikle 1980'li yılların sonlarından itibaren belirginleşen ve sürekli gelişim halinde olan bir dizi eleştirel görüş tarafından sorgulanmaktadır. Bahse konu görüşler birbirinden çok farklı olmakla birlikte yöntem olarak birkaçı hariç "post-pozitivist" olarak adlandırılan yaklaşımı benimsemektedir. Benimsenen bu yöntem ile ilişkili olarak eleştirel görüşler, ana akım görüşlerin temelini oluşturan "statüko", "norm", "değer" ve "varsayım" gibi ön kabulleri sorgulamaktadırlar (101). Eleştirel teorisyenler özellikle eşitsizlik ve asimetrileri ortaya çıkarmaya çalışmakta, ana akım teorilerini mevcut dengesizlikleri meşrulaştırıcı araçlar olarak tanımlamakta, eleştirel teorileri "özgürleştirici" olarak görmektedirler. Eleştirel görüşler ana çerçevesi içerisinde Eleştirel Teori, Post-Yapısalcılık, Feminizm, Yeşil Siyaset ve Post-Sömürgecilik kısaca incelenecektir. Birçok yazar eleştirel görüş içerisinde Sosyal İnşacılık yaklaşımını da değerlendirmektedir. Ancak tez içerisinde Sosyal İnşacılık ayrı bir başlık altında yukarıda incelenmiştir.

Eleştirel Teori, olarak adlandırılan bu teori daha geniş olarak tanımlanan eleştirel görüşlerden ayırmak amacıyla genellikle "**Frankfurt Okulu**" olarak adlandırılmaktadır. Temelinde sistemde yerleşik halde mevcudiyetini koruyan çelişkilerin tarihsel ve sosyal gelişimi anlayarak toplumun ana özelliklerini kavrama amacı bulunan teori (226) Marksizm'den ve özellikle Gramsci'nin "hegemonya" (227) kavramından etkilenmiştir. Ana temasının "sosyal araştırmanın felsefe ile ilişkilendirilerek eleştiri olgusunun tüm toplumsal uygulamalara genişletme" olduğu düşünülen eleştirel teorinin ilk nesil düşünürleri arasında T. Adorno, M. Horkheimer ve H. Marcuse yer almaktadır. Teorinin ikinci nesil temsilcilerinden en önemlisi olarak Jürgen Habermas gösterilmektedir (101). İlk nesil teorisyenler toplum analizlerine yönelmişken; (228, 229, 230, 231) gibi Eleştirel teorinin yeni temsilcileri ise teorinin değer ve çıkar çevreleri ile iç içe geçmesini vurgulayarak, bilgi ve politika arasındaki ilişkinin altını çizerek, özgürleştirici olarak adlandırdıkları siyasete bağlı kalarak, toplum ve devlet arasındaki geleneksel olarak adlandırılan bağları sorgulayarak uluslararası adaletsizlikleri ve sömürü yapılarını ortaya çıkarmaya

çalışmaktadır. Bu yolla daha evrensel bir siyasi kimlik oluşturma amacı da güden teori aynı zamanda normatif yapısı sebebiyle "Problem Çözücü" olarak adlandırılmaktadır. Eleştirel teori kurum, toplum ve siyasal ilişki biçimlerini sürekli olarak sorgulamakta – kendisini bile – ilişki formlarını "tarihsel" olarak adlandırdıkları bir yapı içerisinde değerlendirmektedir (232).

Post-Yapısalcılığın, post-modernizm ile birlikte ortaya çıktığı ve zaman içerisinde bir biri yerine kullanıldığı ifade edilmektedir (101). Post-modernizm "metin" ve "imaj" gibi iletişim araçlarının içinde yaşadığımız gerçekliği hem yansıttığı aynı zamanda da inşa ettiği düşüncesini temel almaktadır. Post-yapısalcılık ise teorinin bilgi üretiminde, iletiminde ya da gerçekliği yansıtmada tarafsız olmadığı aksine aktarılırken, öğrenilirken ve ifade edilirken çeşitli iktidar biçimleriyle meşruiyet kazandığını iddia etmektedir (233). Özellikle Michel Foucault'un yazılarından etkilenen post-yapısalcılar için "söylem"[36] en temel anlamı ile insan etkileşimi olarak tanımlanmakta, güç ve düşünce sistemleri arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (101). Bir tür tarih çalışması olarak bilginin ve söylemin somut iktidar ilişkileri içerisinde tanımlanarak aktarılmasını "soybilim" şeklinde tanımlayan post-yapısalcılar "yapısöküm" adını verdikleri bir yöntem ile kavramların nasıl meydana geldiğini ve aralarındaki bütünlüğü ortaya koymaya çalışırken diğer taraftan kavramlar arasındaki istikrarsızlıkları ortaya koymaktadır (233). Post-yapısalcılığın özellikle Der Derian ve Shapiro'nun "Uluslararası/Metinlerarası İlişkiler" (234) adlı dünya siyasetinin post modern okuması olarak nitelendirilebilecek eserinin yayınlanması ile uluslararası ilişkiler teorileri arasında giderek artan bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir (101).

Feminizm, uluslararası ilişkiler disiplininin eril bir Batı-merkezciliği tarafından nasıl ve ne zaman şekillendiği bir başka ifade ile ilk başta belirlenemeyen güç ilişkilerini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Feminizm, kurumsal ve yapısal analizden farklı şekilde beşeri analize yönelmiştir. Bu doğrultuda feministler, iktidar, savaş, müdahale ve farklılık arasındaki ilişki biçimlerinin temeli olan "düşünce kalıplarının" nasıl toplumsal cinsiyet üzerinden suistimale uğradığını ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar (235). Kendi içerisinde görgül, analitik ve normatif olarak adlandırılan üç alt gruba ayrılabilecek feminizm (236), uluslararası ilişkilerdeki eril egemenliğinin bazı davranış ve düşünce kalıplarını

[36] "Söylem" ya da "güç söylemi" olarak ifade edilen kavramdan en basit hali ile insan etkileşimi özellikle de iletişim anlaşılmalıdır. Başka bir şekilde ifade edilecek olursa söylem, aynı zamanda belirli bir zaman diliminde geçerli olan, kendisine yönelik ciddi itirazların geliştirilmediği ve farklı ifade şekillerinin aykırılaştırıldığı bir işleyiş olarak da tanımlanmaktadır (233).

normalleştirdiğini, bu durumun dişil politikanın ve diğer düşüncelerin uluslararası ilişkiler disiplinine dahlini engellediğini ileri sürmektedir (237). Feministler özellikle güvenlik ve savaş konusunda teori geliştirme çabası içerisinde olmuşlar (238), ulusal güvenlik anlayışını çekişme, rekabet ve kaçınılmaz çatışma ile ilgili eril varsayımlara dayandığını, dünyanın sadece güç peşinde koşan özerk aktörlerden ibaret görüldüğünü ve güvenlik çelişkisinin kendini çürütme eğilimi taşıdığını belirterek eleştirmişlerdir. Alternatif olarak "insani güvenlik" olarak adlandırılan güvenlik anlayışının geliştirilmesine katkıda bulunmuşlardır (101).

Yeşil siyaset olarak adlandırılan yaklaşımın özellikle iklim değişikliği gibi çevreye yönelik kaygıların artması ile 1990'lı yıllardan itibaren etkisinin artığı ifade edilmektedir. Ana teması "Gaia Hipotezi"[37] ile de ilişkilendirilen insanoğlu ile doğa arasındaki bağ olduğu belirtilen yeşil siyaset oldukça farklı anlamlara gelen teorik yelpazeyi kapsamaktadır. Yaklaşımın ana temasının bir yandan modernleşme ile ekonomik büyüme arasında bir denge oluşturmak diğer yandan ise çevresel sorunlara çözüm bulmak olduğu ifade edilmektedir (101). Yeşil siyaset teorisyenleri, insan-merkezli etik yerine doğanın ön plana çıkarıldığı çevre-merkezli (*ecocentrism*) bir yaklaşım benimsemektedirler. Yaklaşım, tüm varlıkları birini diğerine öncelemeden aralarında herhangi bir ayırım yapmaksızın bütüncül olarak görmektedir (239). Teorisyenler, bu bütüncül anlayış içerisinde uluslararası siyasetin tekrar yapılandırılmasına ihtiyaç duyulduğunu iddia etmekte, ulus-devletlerin sürdürülebilirliği etkin şekilde sağlama konusunda hem çok büyük hem de çok küçük olduklarını vurgulayarak bölgesel ve küresel düzeyde iş birliğini koordine etmek amaçlı yapılara ihtiyaç bulunduğunu öne sürmektedirler. Bu hali ile yeşil siyaset teorisyenlerinin ulus-devlet olgusunu reddettikleri söylenebilir. (242).

Post-sömürgecilik teorisyenleri genellikle Batı dışı ve karşıtı düşünce, kültür ve geleneklere yer vermek suretiyle sömürge yönetimi dönemlerinin kültürel boyutlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Yaklaşımın en önemli olgusu "oryantalizm" (243) Batı'nın dünyanın geri kalanı (özellikle doğu) halk ve kültürlerini küçük düşürücü ya da aşağılayıcı basmakalıp kurgular ile kültürel ve siyasi hegemonyasını nasıl sürdürdüğünü açıklamaya çalışmaktadır. Bağımsızlığını yeni kazanan toplumların niteliklerini şekillendiren, kültürel

[37] James Lovestock (240, 241) tarafından geliştirilen Gaia Hipotezi, temelde yeryüzünün kendisini korumak için çaba gösteren bir varlık gibi göründüğü/davrandığının (olduğu değil) kabul edilmesi ile anlaşılabileceğini öne sürmektedir. Hipotezin temeli, biyosfer, atmosfer, okyanuslar ve buzulların yaşam için en uygun fiziksel ve kimyasal ortamı oluşturmaya yönelmiş bir geri besleme ya da sibernetik bir sistem oluşturan bütünlük olduğudur.

koşulları açıklamaya çalışan post-sömürgeciliğin temel amacı; "içsel" boğun eğdirmenin sömürge yapılarının ortadan kalkmasından çok uzun süre boyunca devam edebildiğini kabulünden hareketle sömürge yönetimini tüm boyutları ile ortaya koymak ve süreci tersine işletmektir. Farklı tipte yaklaşımları barındıran post-sömürgecilik, Hint milliyetçiliğiyle etnik şiddetsizlik, kedini feda etme anlayışlarını birleştirme girişimlerine uzayan bir yelpazeye sahiptir (101). Özet olarak ifade etmek gerekirse, post-sömürgecilik eleştirel ve normatif kaygıları bünyesinde bulundurarak uluslararası ilişkiler disiplinini yorumlarken disiplinin kendisinin Batı merkezci bir anlayış çerçevesinde şekillendiğini, yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin birer aktör olarak değil pasif ve eski bir Avrupa kolonisi olarak görülmeye devam edildiğini vurgulamaktadır. Yeni bağımsızlıklarını kazanmış devletlerin diğer Batı devletlerinden herhangi bir farkının bulunmadığını savunan post-sömürgecilik teorisyenleri var olan yapıya güç ve bilgi çerçevesinde ciddi bir eleştiri getirmektedir. Kolonileşme etkilerinin devam ettiğini belirten post-sömürgecilik teorisyenleri Marksist ekonomik çözümlemelere ek olarak analizlerine kültür ve kimliği de dahil etmektedirler (244).

Yukarıda ifade edildiği üzere, eleştirel görüşler temelde ana akım olarak adlandırılabilecek görüşlere eleştiri olarak ortaya çıkmış ve ana akım teorilerin görmezden gelmeyi tercih ettikleri konulara farklı yöntemler ve analizler kullanarak eğilmişlerdir. Marksizm'den post-modernizme, ve toplumsal cinsiyete uzanan çerçevede çok geniş yaklaşımları barındıran eleştirel görüş, güvenlik özneleri açısından da büyük farklılıklar göstermektedir. Frankfurt okulu olarak da adlandırılan Eleştirel teoride güvenlik öznesi bireyken, feminist güvenlik çalışmalarında özne bireyden "kadın"a evrilmektedir. Post-yapısal ve post-sömürgecilik güvenlik çalışmaları bilginin doğası, kapsamı ve kaynağı hakkında benzer görüşlere sahip olsa da post-yapısal güvenlik çalışmaları için tehlikede olan bireyden devlete hatta uluslararası sisteme uzanan özneler olurken, post-sömürgecilik yaklaşımında kimin güvenliği sağlanmalıdır sorusunun cevabı devlet ve topluluk olacak şekilde sınırlı kalmaktadır. Eleştirel görüşler içerisinde değerlendirilen tüm yaklaşımların güvenlik tehditlerinin niteliği bakımından bir ayrım yapmadığı, tehditlerin devletlerin içinden ya da dışından kaynaklanabileceği konusunda hemfikir oldukları değerlendirilmektedir.

Güvenlik açısından tehditlerin farklı şekillerde oluşabileceği fikrinden hareketle eleştirel görüş içinde değerlendirilen yaklaşımlar; askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve

çevreden kaynaklanabilecek bir dizi güvenlik tehdidine yaklaşımları içerisinde yer vermeyi kabul etmektedirler. Post-sömürgecilik dışındaki diğer yaklaşımların dönüştürücü olarak nitelendirilebilecek güvenlik politikaları önerdiği post-sömürgeciliğin önerdiği güvenlik politikasının temelinde ise batı hakimiyetinin kırılması olduğu ifade edilebilir.

Eleştirel teorilerin merkezinde Marksizm bulunmaktadır. Marksizm'in günümüz uyarlamaları da dahil olmak üzere uluslararası iş birliğinin sağlanması konusundaki en büyük sorun kökenlerinden ve tarihsel bağlamından kaynaklanmaktadır. Bilindiği üzere orijinal Marksist düşünce, endüstriyel devrim ve imparatorluk inşası sırasında tasarlanmıştır. Bu nedenle Marksist düşüncenin oluşturulduğu dönemde uluslararası iş birliği imparatorlukların inşasını esas almıştır. Marksist düşünce uluslararası iş birliğinin bir amaca yönelik araç niteliğinde olmaması sebebiyle açık bir şekilde uluslararası kurumlarla ilgilenmemektedir (245).

4.6. Kopenhag Okulu

Çatışma ve Barış Araştırmaları Enstitüsü (COPRI)'nde ortaya çıkan Kopenhag Okulu, en temel hali ile uluslararası siyasette güvenlik kavramının nasıl inşa edildiği ve işlediği ile ilgilenmektedir (173). Kopenhag Okulunun ileri sürdüğü fikirler Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Barry Buzan, Ole Weaver ile Jaap de Wilde'in çalışmaları etrafında şekillenmiş, Avrupa'da güvenliğin işleyişi ile ilgili birçok akademisyen tarafından geliştirilen düşünceler ile gelişmiş, okulun temel düşünceleri ise (25) adlı eserde bir araya getirilmiştir. Güvenlikleştirme (*securitization*) ve (*de-securitization*) Güvenliksizleştirme teorileri olarak da adlandırılan yaklaşım, güvenliğin farklı bir bakış açısı ile ele alınması sağlamak amacı ile çok sayıda birbiri ile ilişkili kavram seti geliştirmiştir. Soğuk Savaş sonrası güvenlik kavramının tanımlanması ile uluslararası güvenlik çalışmalarının gündeminin belirlenmesi amacıyla geniş bir çerçevede yürütülen çabalara; güvenlik kavramının genişlemesi ve herhangi bir konunun nasıl güvenlik sorunu haline geldiğinin analizi konusunda önemli katkılar sağlamıştır (246).

Kopenhag Okulu'na göre en yalın hali ile güvenlik "hayatta kalabilme" ile ilgilidir. Teorisyenlerine göre uluslararası ilişkilerde bir konunun güvenlik sorunu haline gelebilmesi için güvenlik öznesinin varoluşuna yönelik tehdit içermesi (*existential threat*) ve tehdidin sıra dışı tedbirler ile anında üstesinden gelinmesi gereklidir. Ancak Kopenhag Okulu teorisyenleri için güvenlik öznesi farklı bir ifade ile "Kimin güvenliği sağlanmalıdır?"

sorusunun cevabı sadece devlet değildir. Çoklu güvenlik öznesini benimseyen okul teorisyenleri için hükümet, ülke ve toplum özneler içerisinde yer almaktadır (25). Bu fikirden yola çıkarak Kopenhag Okulu teorisyenleri askeri güvenliğe ek olarak çevresel, ekonomik, toplumsal ve politik olarak adlandırılan güvenlik ile ilgili beş farklı kategori tanımlamıştır (246). Güvenlik-hayatta kalma mantığı teorisyenlerce Güvenlik Sektörleri ya da Sektörel Güvenlik (247) olarak da adlandırılan bahse konu beş kategoriyi kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Her bir kategori güvenlikleştiren aktör ve güvenliğine atıfta bulunulan özne tarafından belirlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında yaklaşıma göre güvenlik özneleri devlet (askeri güvenlik), ulusal egemenlik ya da ideoloji (politik güvenlik), ulusal ekonomi (ekonomik güvenlik), ortak kimlik (toplumsal güvenlik), türler veya habitat (çevresel güvenlik) olabilmektedir (25).

Kopenhag Okulu teorisyenlerinin güvenlik kavramının genişleme ve derinleşmesi ile ifade edilen dönüşümüne verdiği diğer önemli katkılardan biri güvenlikleştirme olarak ifade edilebilecek analitik çerçevedir. Teorisyenlerine göre; güvenlik öznesinin gündeminde olmayan bir konu öncelikle politikleştirilerek gündeme alınmakta, güvenlikleştirilerek güvenlik öznelerinin standart davranışlarından farklı olarak acilen eyleme geçilmesini gerektirecek konular haline getirilmektedir. Diğer yandan güvenliksizleştirmek olarak spektrumun karşısında yer alan kavram ise bahse konu sürecin tersi yönünde de gelişebileceğini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (246). Kopenhag Okulu teorisyenleri bahse konu güvenlikleştirmenin amacının aktörlere normal dönemlerde kullanılmayan sıra dışı olarak nitelendirilebilecek bir takım araçların kullanılması konusunda özel hak verdiğini iddia etmektedirler (246).

Kopenhag Okulu ile özdeşleşen bir diğer kavram ise bölgesel güvenlik kompleksi (regional security complex) olarak adlandırılmaktadır. Teorisyenlere göre, dünyada yer alan tüm ülkeler güvenlik açısından birbirlerine bağımlıdır. Ancak tehditler ve coğrafi farklılıklar devletlerin birbirleri ile olan güvenlik bağımlılıklarının derecesini farklılaştırmaktadır. Bu çerçeve içerisinde güvenlikleştirme süreçleri açısından birbirine yakın, temelde benzer güvenlik ihtiyaçlarına ve bakış açılarına sahip devletleri bölgesel güvenlik kompleksi olarak adlandırmaktadırlar (95).

Kopenhag Okulunun yukarıda belirtilen kavramsal çerçevesi birçok akademisyen tarafından içinde sağlık (248, 249, 250), sınır aşan suçlar (251, 252), uluslararası kurumlar (253), iklim değişikliği (254), insan kaçakçılığı (255) ve göç (256) gibi konuların yer aldığı

farklı alanlara uygulanmıştır. Kopenhag Okulu yaklaşımının Avrupa dışında ya da liberal olmayan demokrasilerde uygulanabilirliğine ilişkin birçok çalışma gerçekleştirilmiş (257, 258) ve Avrupa merkezli olması (246) modelinde cinsiyet ve kültüre yer vermemesi (259) ile yaklaşımın temellerinden biri olan toplumsal güvenlik kavramının devlet sınırları dışında oluşturulan kolektif Avrupa kimliğine atıfta bulunması ve siyasi ve güvenlik alanlarının arasındaki ayırımın muğlak olması gibi konularda (246) eleştirilmiştir.

Genel teorik çerçeve kapsamında inşacılık geleneği içerisinde yer aldığı değerlendirilen Kopenhag Okulu yaklaşımı, uluslararası ilişkilerde güvenlik çalışmaları için özel bir analiz çerçevesi sunmaktadır. Okul teorisyenleri güvenliğin sosyal olarak inşa edildiği temel iddiasından hareketle uluslararası güvenlik teorisi oluşturma adına en önemli çabalardan biri olarak görülmektedir (173). Bu kapsamda Kopenhag okulu yaklaşımında güvenlik öznesi çoklu bir yapıdadır. Farklı şekilde ifade edilecek olursa yaklaşımın "Kimin güvenliği sağlanmalıdır?" sorusuna verdiği yanıt güvenlik sektörlerine göre değişmektedir. Dolayısıyla devlet, hükümet, ulusal egemenlik, toprak, toplum, genel ekonomik düzen, kolektif kimlikler ya da çevre birer güvenlik öznesi olabilmektedir. Benzer şekilde yaklaşım güvenlik tehditlerinin iç ve dış kaynaklı olabileceğini ifade etmektedir. Güvenlik tehditleri yaklaşım tarafından ortaya konan beş ana sektörde değerlendirilmektedir. Buna göre savaş (askeri), terörizm, siyasi sitem değişiklikleri (politik), yasa dışı ticaret, kara para aklama (ekonomik), aşırı nüfus, örgütlü suçlar, uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı, kitlesel göçler (toplumsal) ve küresel ve ekolojik değişimler, kirlilik, kaynak yetersizliği (çevre) yaklaşımın ele aldığı tehditler arasında yer almaktadır. Aynı zamanda tezin konusunu oluşturan çevre güvenliği incelenen diğer teorilere kıyasla en açık şekilde Kopenhag Okulu içerisinde bir güvenlik tehdidi olarak ele alınmaktadır. Güvenlik yaklaşımlarının tamamının güvenlik öznesi ve tehditlerine ilişkin özet değerlendirmesi Tablo 4.1.'de verilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere Kopenhag Okulu güvenlik alan yazınına sektörel güvenlik, güvenlikleştirme ve bölgesel güvenlik kompleksleri teorisi olarak adlandırılan üç yaklaşımı kazandırmıştır (260). Okulun bölgesel güvenlik kompleks teorisi olarak adlandıran yaklaşımı dünya üzerinde bölgesel nitelikte güvenlik çıkarları ile birbirine farklı derecede bağlı devlet yapıları oluştuğunu ifade etmektedir. Neo-liberal ve inşacı yaklaşımların bir karışımını kullanan teori, neo-realizm yaklaşımın sınırlı bölgecilik ve güç dağılımı, inşacılığın ise sosyal olarak inşa sürecini esas alarak uluslararası yapıları incelemektedir (95).

Kopenhag Okulu düşünürlerine göre tüm devletler güvenlik açısından birbirine bağımlıdır ancak bağımlılık derecesi devletlerin birbiri ile yakın ve uzak olmalarına göre değişmektedir. Bu bakış açısı içinde anarşi ve coğrafi ayrımlar devletlerin birbirine güvenlik bağımlılığı yoğunlaştıran bölgesel nitelikte yapılar oluşturmaktadır (246). Uluslararası iş birliği ve örgütlere ilişkin görüşlerinin realist düşünceye yakın olduğu ifade edilebilir. Kopenhag Okulunun özellikle bölgesel güvenlik kompleksi kavramı realistlerin tekli – ikili ve çoklu kutupluluk, güç dengeleme, vb. kavramlarını kullanmakta; güvenlik çıkarlarını ya da bağımlılığını ise inşaacı bir biçimde ele almaktadır (95).

Tablo 4.1. Uluslararası güvenlik yaklaşımlarının özne, tehdit ve epistemoloji ilişkisi (28)

Yaklaşım	Güvenlik Öznesi	Güvenlik Tehditi		Güvenlik Politikaları	Epistemoloji
		Niteliği	Sektörü		
Stratejik Çalışmalar	Devlet	Öncelikle dış	Askeri (kuvvet kullanma)	Realist	Pozitivist
Neo-realizm	Devlet	Öncelikle dış	Askeri-siyasal	Realist	Rasyonalist
Post-yapısal Güvenlik Çalışmaları	Çoklu (birey dahil)	İç/dış	Beş sektör	Realizmin değişimi (ütopik/idealist değil)	Yapısökümcü ve söylemsel
Post-kolonyal Güvenlik Çalışmaları	Devlet ve topluluk	İç/dış	Beş sektör	Batı hakimiyetini kırmak	Eleştirel, yapısökümcü, tarihsel sosyoloji
Barış Araştırmaları	Devlet, toplum, birey	İç/dış	Beş sektör (askeri olumsuz)	Dönüşüm	Pozitivist (nicelden marksist materyalizme uzanan yelpazede)
İnsan Güvenliği	Birey	Öncelikle birey	Beş sektör	Dönüştürücü	Ampirik veya inşacı
Feminist Güvenlik Çalışmaları	Birey (kadın)	İç/dış	Beş sektör	Çoğunlukla dönüştürücü	Nicelden post yapısalcılığa uzanan yelpazede
Eleştirel Güvenlik Çalışmaları	Birey	İç/dış	Beş sektör	Dönüştürücü (özgürleştirme)	Eleştirel (yorumsamacı)
Kopenhag Okulu	Çoklu ve çevre	İç/dış	Beş sektör	Tarafsız	Söz edim (speech act) analizi
Geleneksel İnşacılık	Devlet	Dış	Askeri	Mümkünse dönüşüm	Pozitivist
Eleştirel İnşacılık	Topluluk	Çoğunlukla dış	Askeri	Mümkünse dönüşüm	Sosyolojik ve anlatı

5. ÇEVRE GÜVENLİĞİ KAVRAMI

5.1. Kavramın Ortaya Çıkışı

Çevre Güvenliğinin "Güvenlik Çalışmaları" içerisinde önemli bir kavram olarak ortaya çıkması 1960'lı yılların başlarında birbiri ile ilişkili dört gelişme ile yakından ilgilidir. Bu temel gelişmelerden ilki; **gelişmiş ülkelerde çevre bilincinin gelişmesi**dir. Bu dönem içerisinde meydana gelen bir dizi olay, çevre hareketinin büyümesinde ve gelişiminde rol oynamıştır. Bunlar arasında en kayda değerlerinden biri Rachel Carson tarafından yazılan ve tarımda haşere ilacı olarak kullanılan DTT (*dichloro-diphenyl-trichloroethane*) kimyasal bileşiklerin hayvanlar ile besin zinciri üzerinde etkilerinin incelendiği Sessiz Bahar (*Silent Spring*) isimli kitabın yayımlanmasıdır (261). Carson gibi "David Attenborough", "Jacques Cousteau" ve "David Suzuki" gibi yönetmen, okyanus bilimci ve biyologlar, medyayı kullanarak çevre konularına sorunlarına yönelik farkındalık oluşturmada rol almışlardır (38).

Benzer şekilde farkındalık oluşturmada önemli roller üstlenen, günümüzde sayıları dünya çapında yüz bini aşan sivil toplum kuruluşlarının ciddi olarak gelişmeye başladığı dönem yine 1960'lı yılların başlarına denk gelmektedir. Uluslararası İlişkiler disiplini çerçevesinden bakıldığında; özellikle Dünya Vahşi Hayat Fonu (*World Wildlife Fund*) (1961); Yerküre Dostları (*Friends of the Earth*) (1969) ve Greenpeace (1971) gibi geniş ölçekli sivil toplum örgütleri gelişerek uluslararası ölçekte örgütlenme, bilimsel araştırma, farkındalık artırma, politika oluşturma, geliştirme ve izleme, kapasite oluşturma, kaynak yaratma, yerel ve uluslararası düzeyde lobi faaliyetleri gibi birçok alanda işlevlerini artırmışlardır. Bahse konu sivil toplum kuruluşlarının gündemi; doğal çevrenin korunmasından çevresel adalet, cinsiyet eşitsizlikleri, genetik mühendislik, nükleer silahsızlanma, yoksulluğun azaltılması, sürdürülebilir enerji teknolojileri ve atık yönetimi gibi konuları da içerecek şekilde genişlemiştir. Afrika Teknoloji Çalışmaları Merkezi (*African Centre for Technology Studies*), Çevre Güvenlik Enstitüsü (*The Institute for Environmental Security*), Uluslararası Sürdürülebilir Kalkınma Enstitüsü (*The International Institute for Sustainable Development*), Stockholm Çevre Enstitüsü (*The Stockholm Enviroment Institute*) ve Dünya Gözetim Enstitüsü (*The World watch Institute*)'nün de aralarında bulunduğu farklı ölçekte ve farklı bölgelerde yer alan sivil toplum kuruluşları gündemlerine artan şekilde çevre güvenliği konularını almışlardır.

Çevre bilincinin gelişmesi ile ilgili olduğu değerlendiren bir başka olgu ise 1970'li yıllardan itibaren çevre sorunlarına ilişkin uluslararası zirve toplantılarının ve programların başlaması ile uluslararası anlaşmaların artmasıdır. Bu kapsamda belki de en önemli küresel çevre toplantısı Stockholm'de 1972 yılında düzenlenen "İnsan Çevresi" konulu Birleşmiş Milletler Konferansıdır (*United Nations Conference on Human Environment*). Bahse konu konferansın çok sayıda hükümetler arası soruşturma, toplantı ve antlaşmayı tetiklediği gözlemlenmektedir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme*)'na göre günümüzde çevre konularının ele alındığı büyük bir çoğunluğu 1972'den sonra imzalanan beş yüzün üzerinde çok taraflı antlaşma mevcuttur (38).

Çevre güvenliği kavramının ortaya çıkmasına yol açan ikinci önemli gelişme; 1970'li yılların başından itibaren çok sayıda akademisyenin ulusal ve uluslararası güvenliğe yönelik çevresel riskleri yönetme yetersizlikleri sebebiyle **Ortodoks güvenlik söylemleri ve uygulamalarını eleştirme çabaları**nın ortaya çıkması olduğu düşünülmektedir. Bu teşebbüslerin ilk örnekleri arasında Tehlikedeki Gezegen (*The Endangered Planet*) (262) ile Dünya Gezegeninin Politikasına Doğru (*Towards a Politics of the Planet Earth*) önemli bir yer tutmaktadır (263). Her iki eserin de ortak teması uluslararası istikrara ve ulusal refaha tehdit oluşturan ortak çevre problemlerinin uluslararası politik sistem tarafından idrak edilmesi ve bu problemlere yine müşterek olarak müdahale edilmesi gerektiğini ifade etmesidir. Çevre bağımsızlığı ve ortak güvenlik kavramları ile ilgili bu fikirler çevre güvenlik çalışmalarının ana temaları olarak kalmaya devam etmektedir.

Diğer yandan, çevresel değişikliklerin savaşa yol açabileceği fikri ise ciddi olarak ilk defa Ullman'ın makalesi ile gündeme gelmiş ve ulusal güvenliğe bir tehdit[38] niteliği kazandırılmıştır (17). Benzer şekilde çevresel bozulmanın şiddet içeren çatışmalara neden olacağı fikri akademisyenlerce dile getirilmiştir (264).

Dönemin stratejik koşullarının değişmesi ise çevre güvenliğinin günümüzde güvenlik çalışmaları içerisinde önemli bir kavram olarak yer almasının üçüncü sebebi olarak görünmektedir. Soğuk Savaş tarafından şekillendirilen iki kutuplu dünya düzenin sona ermesi güvenlik politikalarında ve güvenlik çalışmalarında "vertigo"ya benzer bir etki yaratmıştır (265). Bahse konu "vertigo" etkisi, artan çevre güvenlik bilinci, ortak gelecek

[38] Ullman, ulusal güvenliğe yönelik tehdit kavramını "bir ülke nüfusunun hayat kalitesini çok çabuk bir şekilde bozabilecek ya da ülke içerisinde yer alan kurum ve bireylerin sahip oldukları seçenekleri kısıtlayan herhangi bir şey" olarak tanımlamaktadır (17).

için ortak güvenlik yaklaşımlarının oluşturulması yönündeki çağrılar ve Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı hazırlıkları gibi gelişmeler çevre güvenliğinin "yeni" ana akım güvenlik konularından biri olarak görülmesine zemin hazırlamıştır (266). 1989'dan itibaren ise önde gelen güvenlik dergileri içerisinde çevre güvenliği ile ilgili yayın ve çalışmalar artarak yer almaya başlamıştır. Bahse konu yayınlar özellikle Birleşik Devletlerde siyaset üzerinde kısmi etki yaratmıştır (267). Yirmi birinci yüzyıl başlarında ise iklim değişikliği, dünya gıda ve enerji piyasalarındaki artan istikrarsızlık birçok ülkedeki politika yapıcıları tarafından bir güvenlik sorunu olarak görülmektedir (38).

Dördüncü sebep ise artan şekilde çevresel değişimin **yalnızca ekosisteme değil aynı zamanda insan sağlığına yönelik riskler oluşturduğu**nun farkına varılmasıdır. Çevresel değişikliklerin insanların verimli toprak, temiz su ve gıda gibi temel çevre varlıklarına erişimini sınırlayarak, sağlık ve geçim araçları gibi siyasi ve medeni hakların ihlallerine katkıda bulunarak, anlamlı hayatlar oluşturabilmek amacı ile ihtiyaç duyacakları ekonomik ve sosyal fırsatlara sahip olmalarını zorlaştırarak insan güvenliğine yönelik gerçek riskler oluşturduğu günümüzde oldukça iyi anlaşılmıştır (268). Çevre değişiminin insan sağlığına yönelik riskler oluşturduğu fikrinin artan şekilde güvenlik yazarları arasında kabul edilmesi, çevre güvenliğinin kalkınma ve çevre çalışmalarının önemli bir ilgi sahası haline gelmesine yol açmış ve böylece güvenlik, kalkınma, çevre araştırmacıları ve politika yapıcılar arasında diyaloğun artmasıyla sonuçlanmıştır (38).

5.2. Çevre Güvenliği Tartışmasının Tarihsel Gelişimi

Bir önceki bölümde de açıklandığı üzere çevre güvenliği kavramının güvenlik çalışmalarını yavaş fakat geri dönülemez şekilde etkilediği değerlendirilmektedir. Çevre konularının güvenlik çalışmaları içerisinde yer aldığının kabulü, güvenlik çalışmalarında sadece askeri ve siyasi sektörlerin önemli olduğu görüşündeki Ortodoks güvenlik söylemi ile sürekli olarak ters düşmektedir. Diğer yandan birçok akademisyen; çevre güvenliği kavramını günümüz dünyasının ve dolayısıyla güvenlik çalışmalarının temel konularından biri olarak görmekte (269) ve ağırlıklı olarak çevre sorunlarının ortaya çıkaracağı sonuçların diğer güvenlik alanlarında yaratacağı etkiler kapsamında ele almaktadır (270). Araştırmacılar güvenlik ve çevre bağlantısıyla ilgili tartışmanın başlama noktasında farklı düşüncelere sahiptir. Kimi yazarlar, Richard Falk'ın Tehlikedeki Gezegen adlı eseriyle (271), başlatmakta ve 1980'lerde Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (*World*

Commission on Environment and Development) sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir unsuru olarak bağlantının tanımlanmasıyla geliştiğini ileri sürmektedirler (272).

Her ne kadar çevre güvenliğinin birçok akademisyen tarafından günümüz güvenlik çalışmaları içinde yer aldığı kabul edilse de, kavramın belirli bir sınırı bulunmamakta, farklı anlamlar yüklenmekte ve her yazar kendi tanımını ortaya koymaktadır. Bu nedenle de kavramdan çok tartışma niteliği göstermektedir (273). Çevre güvenliği çalışmaları gösterdikleri ortak özellikler açısından birbiri ile ilişkili üç aşamada değerlendirilmiş (274, 275, 276, 277, 278, 279), çalışmaların niteliklerinin farklılaşması ile birlikte günümüz çalışmalarının da bulunduğu dördüncü aşamaya geçildiği akademisyenler tarafından dile getirilmeye başlanmıştır (280).

5.2.1. Birinci Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları

Çevre ve güvenlik araştırmalarının ilk evresi akademik ve siyasi çevrede devam eden 'çevre sorunlarının güvenlik sorunları ile değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine', 'değerlendirilecek ise bu birleşmenin nasıl olması gerektiğine' ilişkin tartışmaya atıfta bulunmaktadır. Çevre sorunlarının güvenlik sorunları ile birlikte değerlendirmesini savunan akademisyenler çevresel sorunlar ile güvenlik arasında göz ardı edilen bir ilişkinin varlığını vurgularken, şüpheciler böyle bir ilişkiyi ya kesin bir dille reddetmekte ya da önemli derecede olmadığına işaret etmektedir (275).

Erken dönem çalışmalarda çevre ve güvenlik arasında bağlantı kurmada önemli rol oynayan birçok yazar[39] mevcuttur. Çevre ve güvenlik arasındaki bağlantıyı ortaya koyan ilk nesil çalışmalarının başlangıç noktası; Soğuk Savaş'ın etkisini yitirmeye başladığı döneme denk gelen Ullman'ın "ulusal güvenliği anlama biçiminin oldukça dar kabul edildiğine" (17) ilişkin eleştirisi kabul edilmektedir. İlk nesil çevre güvenlik çalışmaları; Soğuk Savaş söylemlerinin baskın olduğu güvenlik anlayışının daha geniş çerçevede düşünülmesi gerektiğine ilişkin kavramsal nitelikteki çalışmalar ile karakterize edilmektedir (276). Bahse konu askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal, çevresel boyutları ile sistem, devlet, birey gibi farklı düzeyleri içeren bu geniş güvenlik kavramı birçok akademisyen tarafından desteklenmiştir.

[39] Bu yazarlara örnek olarak Osborn, Fairfield, 1953. Our Plundered Planet. Boston, MA: Little Brown.; Brown, Lester. 1977. Redefining National Security. World watch Paper no.10. Washington DC. ve Galtung, Johan. Environment, Development and Military Activity: Toward Alternative Security Doctrines. Oslo: Norwegian Press, gösterilebilir. Aktaran (275).

Bu dönemde Ullman (17), Mathews (281), Myers (282), Prins (283), ve Rowlands (284) gibi bazı düşünürlerin makalelerinde "çevre"yi ABD'nin bir ulusal güvenlik sorunu olarak ifade etmesi dikkat çekicidir. Aynı zamanda çevre-güvenlik tartışmasının ilk evresini oluşturduğu ifade edilen bu dönemin temel varsayımları içerisinde "çevresel bozulmanın çatışmalara yol açacağı" fikri oldukça yaygındır. Benzer şekilde kıt kaynakların kontrolü üzerindeki mücadelenin savaşa yol açacağı korkusu ile çevresel bozulmanın sayısız sosyal problemi tetikleyici etkisinin bulunduğu öne sürülmektedir (285). Bahse konu temalar serisi sonraları özellikle Robert Kaplan'ın (1994, 1996, 2000) "Yaklaşan Anarşi" (*The Coming Anarchy*) makalesinde canlı ifadesine kavuşmuştur.

1980'li yılların sonlarında siyasete yön verenler / karar alıcılar çevre ve güvenlik kaygılarını uluslararası gündeme taşımışlardır. Bu karar vericilere örnek olarak Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından yayımlanan "Ortak Geleceğimiz" (Brundtland Raporu) (286) yazarları ile Dünya Gözetim Enstitüsü (*World Watch Institute*) gibi düşünce kuruluşların önceki önerilerine dayanarak BM'lere bir başlık olarak Çevre Güvenliğini sunan Mikhail Gorbachev örnek olarak gösterilebilir (287). Bu bilimsel söylem ve siyasi tartışma, çevreye ulusal ve uluslararası güvenliğe bir tehdit olarak odaklanmış ve bu nedenle de çevre konularını "yüksek politika" meselesi şeklinde değerlendirmiştir. Birinci aşama / dönem çevre güvenliği ile ilgili olarak ortaya konan çalışmalarda "Ulusal Güvenlik" anahtar konumdadır ve "devlet" güvenliği sağlanması gereken özne konumundadır (280).

İlk nesil çevre güvenliği olarak adlandırılan çalışmalara yönelik olarak geleneksel güvenlik kavramının savunucuları birçok eleştiri gerçekleştirmişlerdir. Bu eleştirilerden ilki dönem içerisinde ortaya çıkan geniş güvenlik konseptinin kavramsal kargaşa yaratması ve bu nedenle de ortaya konan çabanın aslında güvenliğin tekrar tanımlanması (*re-definition*) olmadığı aksine tanım bozulması (*de-definition*) olduğudur. Eleştirilerden bir diğeri ise kavramsal tartışmaların çevre ve güvenlik konusunda birkaç yeni teorik ve ampirik iç görü sunması dışında önerilen hususların görgül tabandan yoksun bulunduğudur. Bir başka eleştiride ise daha geniş güvenlik kavramı savunucularının belirli retorik ve siyasi gündemi tatmin etmek amacı ile analizlerini çarpıttıkları iddia edilmektedir. Son olarak, pratik öneme sahip bir başka eleştiri ise çevresel konuların militarize edilmesinin olası sorunların çözümünde yanlış araçlara yönelmeye yol açacağıdır (275).

1980'lerde çevre ve güvenlik arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan yazıların / çalışmaların düzyazı şeklinde yazıldığı, içeriklerinin oldukça retorik olduğu ve anlaşılır bir

güvenlik tanımını ortaya koyamadıkları gibi ciddi bir akademik yaklaşıma sahip olmadıkları gerekçesi ile eleştirmektedir (274). Birinci evredeki çevre güvenliği çalışmaları aslında ne olduklarından çok ne olmadıkları açısından eleştirilmişlerdir. Sonuç olarak; ilk dönem çevre güvenliği çalışmaları "analitik araçlar olmaktan çok siyasi söylem olarak" ileri sürülmüşlerdir ve yöneltilen eleştiriler de görgül araştırmayı geliştirici alternatif strateji sunmaktan uzaktır (275).

Çevre-güvenlik tartışmasının ilk evresi ile ilgili olarak yapılan çalışmalardan biri Türkiye ile ilgilidir. Çevrenin bozulması (*degradation*) sonucu oluşan kaynak kıtlığının devletler arasında doğrudan silahlı çatışmalara yol açacağı varsayımının incelendiği bu araştırmada; Türkiye'nin 70'li yılların sonunda başlattığı GAP irdelenmiştir. Özellikle su kıtlığı ve paylaşımı konusunda yaşananların bir sonucu olarak Türkiye'nin Irak ve Suriye ile kriz yaşadığı, Irak ve Suriye'nin Türkiye'nin su politikalarına tepki olarak PKK terör örgütüne destek sağladığı ifade edilmektedir (271).

5.2.2. İkinci Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları

Çevre-güvenlik bağlantısı tartışmasının ikinci evresinin 1990'lı yılların başlarında ilk nesil çalışmalara yöneltilen "özellikle görgül kanıt eksikliği" eleştirisine yanıt verecek şekilde (275), varsayımlarda yer alan kavramların saha çalışmalarında kullanılmak üzere işlevsel hale getirilmesiyle başladığı düşünülmektedir. Bu evrede Thomas Homer-Dixon, Günther Bächler, Karl Spillmann gibi akademisyenlerin bir seri örnek olay incelemeleri özellikle çevresel çatışma üzerine disiplinler arası araştırmalara öncülük ettiği görülmektedir (285). Bu evrede çalışmaların birinci nesil çalışmalarından farklı olarak analiz seviyesini yenilenebilir kaynak kıtlığı ile şiddet içeren çatışma arasındaki bağlantılarla sınırlandırdığı, özellikle ekilebilir arazi, orman, balık ve temiz su kaynağı yetersizliklerini bağımsız değişken olarak ele aldıkları ifade edilmektedir (275).

Bahse konu dönem çalışmalarına özellikle "Toronto" ve "İsviçre" Grubu olarak adlandırılan iki farklı araştırmacı grubu çalışmalarının baskın olduğu ifade edilebilir. Toronto Üniversitesi, birçok kuruluş ve vakıf ile ortak on beş farklı ülkeden yüzden fazla uzmanı baskı ve çatışma ile çevresel kıtlık arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla 1989 ve 1998 yılları arasında gerçekleştirilen üç büyük araştırma projesi[40] etrafında bir araya

[40] "Çevresel Değişim ve Akut Çatışma" (1990-1993) başlıklı ilk proje, Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi ile Toronto Üniversitesi Barış ve Çatışma Araştırmaları Programı desteğinde dört kıtadan kırk uzmandan oluşan bir ekibi "çevresel baskı ve çatışma" arasındaki bağlantıların ön çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla bir araya getirmiştir. Takiben (1993-

getirmiştir (288). Bu grup, dünyanın birçok bölgesinde yer alan şiddet içeren çatışmaları doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen çevresel baskıları önceki nesil çalışmalardan farklı olarak daha dar kapsamda ve görgül çalışmalar şeklinde ele almıştır. Araştırmacılar, çevresel değişim ile şiddet içeren çatışmalar arasında ilişki bulunduğunu ortaya koyan birçok örnek olay tanımlamışlar, ayrıca kaynak yetersizlikleri ve çevresel baskıların çevresel değişimlere sebep olup olmadığını araştırmışlardır (289). Bu kapsamda dört önemli geçici bulgu ortaya konmuştur.

Bulgulardan ilki; en önemli çevresel değişkenlerin bir dereceye kadar da şiddet içeren çatışmaların çevresel nedenlerinin arazi, orman, temiz su ve balık kaynakları ile ilgili olduğu buna karşın "ozon tabakasının incelmesi" ve "küresel iklim değişikliği" gibi konulara gereğinden fazla önem gösterildiğidir. İkinci önemli bulgu ise çevresel baskının/stresin nüfus artışı, sosyal eşitsizlik ve çevresel değişim gibi üç temel kaynağının mevcudiyetidir. Üçüncü olarak bahse konu çevresel kaynak yetersizliğinin üç temel kaynağının birbirleriyle etkileşim halinde olduğu ve birbirini pekiştirdiğidir. Son olarak çevresel baskılara uyum sağlayabilen toplumların uyum sağlayamayan toplumlara göre önemli sosyal karmaşa ve çatışmalardan kaçınabildiklerini tespit etmişlerdir. Tüm bu bulguların bir arada değerlendirilmesiyle "çevresel kıtlıkların şiddet içeren çatışmalara yol açtığı iddiası için önemli derece "somut kanıt" bulunduğunu belirterek bazı yoksul ülkelerde geniş kitle hareketleri ve ekonomik gerileme gibi çevresel kıtlıkların çoklu etkilerinin devlet kapasitesi ve meşruiyetini önemli derecede zayıflattığını iddia etmişlerdir (290).

"İsviçre" grubu araştırmacıları ise çevresel çatışma üzerine disiplinler arası çalışmalara öncelik vererek çevre ve kalkınma konularında karmaşık analizler üretmişlerdir. Toronto grubundan farklı olarak çevresel kıtlık ve çevresel bozulmanın sadece çatışmanın sebepleri olarak değil aynı zamanda uyuşmazlık çözüm çıktıları üzerinde de etkilerinin bulunduğu sorunsalı ile de ilgilenmişlerdir (285). İsviçre grubunun çevre güvenliğinin ikinci nesil içerisinde olduğu değerlendirilen çalışmalara; "Çevre ve Çatışmalar Projesi" (ENCOP) çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmalar (295), Bächler'in gelişmekte olan ülkelerde

1997) yılları arasında ise "Çevresel Kıtlıklar, Devlet Kapasitesi ve İç Şiddet" konulu ikinci araştırma projesi gerçekleştirilmiştir. Bahse konu projede; ekilebilir araziler, ormanlar, temiz su kaynakları ile yenilenebilir kaynakların yetersizliğinin gelişmekte olan devletlerin kapasitelerini etkileyip etkilemediği, etkiliyor ise mevcut etkinin isyan, etnik çatışma, kalkışma ve devrim gibi yaygın iç şiddet olaylarının olma olasılığını belirlemeye yönelik araştırmalar yürütülmüştür. Üçüncü proje "Çevre, Nüfus ve Güvenlik" temalı olarak (1994-1996) yıllarında gerçekleştirilmiş olup proje kapsamında nüfus artışı, yenilenebilir kaynak yetersizliği, göç ve şiddet içeren çatışmalar arasındaki bağlantıya ilişkin veriler toplanarak değerlendirilmiş ve yayımlanmıştır. (290, 291, 292, 293, 294) numaralı kaynaklar Projenin ana özet yayınlarıdır.

çevresel dönüşüm ile çatışma arasında nedensellik ilişkisini incelediği çalışma (296) ya da Doğu Nil Havzası örneğinde ulus altı ve uluslararası su anlaşmazlıklarının bağlantılarını ortaya koymaya çalışan inceleme (297) örnek olarak gösterilebilir.

İkinci nesil çevre çalışmaları devam eden çevre güvenliği tartışmasına; gerçekleştirilen kapsamlı çalışmalar ile görgül bir taban sağlaması, şüphecilerin bile zorlukla inkâr edebileceği ölçekte kıtlık ve güvenlik arasında bağlantı bulunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca, yenilenebilir kaynak kıtlığının tek başına çatışmanın nedeni olmadığı fakat bu tür sıkıntıların ekonomik, politik ve sosyal faktörler ile birleştiğinde şiddet içeren çatışmaların ortaya çıkmasında önemli derecede katkı sağladığını işaret etmesi ve politika yapıcılar üzerinde çevre farkındalığı oluşmasına yardımcı olması bu neslin tartışmaya diğer katkılarındandır (275).

İkinci nesil çevre güvenliği çalışmaları "çevresel çatışma" kavramından tam olarak ne anlaşılması gerektiğinin açıklanamadığı; araştırmacıların analiz yerine tanımsal ve eleştirel tartışmalara yöneldiği; çatışma üzerinde önemli, kaynak ve çevresel faktörler dolaylı etkisi bulunan politik ve ekonomik faktörler gibi önemli değişkenlerin ihmal edildiği; çalışmalarda ortaya konan bazı modellerin test edilemeyecek nitelikte geniş ve karmaşık olduğu; örnek olayların bağımlı değişken değerleri üzerinden seçildiği; neden sonuç ilişkilerinin tersine çevrildiği; gelecekte olması muhtemel olaylara görgül kanıtlar olarak atıfta bulunulduğu; devletler arası ve iç çatışma arasında herhangi bir ayrım yapılmadığı, uygun araştırma düzeyi hakkında kafa karışıklığı bulunduğu; gerekçeleri ile eleştirilmiştir (298)

5.2.3. Üçüncü Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları

Toronto ve İsviçre gruplarının çevre ve güvenlik konusunda gerçekleştirdikleri örnek olay çalışmalarına ilişkin olarak 1990'ların ortalarından itibaren, teorisine kavramsallaştırmasına, (299) araştırma yöntemlerine ve bulgularına yönelik olarak gerçekleştirilen eleştirilerin üçüncü nesil çevre güvenliği çalışmalarının başlangıcı olarak kabul edilebileceği değerlendirilmektedir (275). İkinci ve üçüncü nesil çevre güvenliği çalışmaları arasındaki farklardan biri bağımlı değişken olarak sadece şiddet içeren çatışmaların değil aynı zamanda iş birliğinin de ele alınmasıdır (280).

Üçüncü nesil güvenlik çalışmaları içerisinde kıtlık problemi ile ilgili birçok araştırma projesi yürütülmüştür. Bunlar arasında "Küresel Çevre Değişikliği ve İnsan Güvenliği" (GECHS) projesi, özellikle insan güvenliğini odak noktasına almasıyla küresel ölçekte bir

araştırma ağı haline gelmiştir (300). Diğer yandan Afrika Boynuzu olarak adlandırılan bölgedeki ülkelerde (Eritre, Etiyopya, Somali ve Sudan) doğal kaynakların kullanımı ve nehir havzasındaki çatışmaların analiz edildiği "Afrika Boynuzunda Çevresel Değişim, Fikir Birliği İnşası ve Kaynak Yönetimi" (ECOMAN), Nil Havzasında uluslararası su kullanımının gelişiminin değerlendirildiği ve bahse konu ülkeler arasındaki işbirliğinin geliştirilmesinin amaçlandığı "Nil Havzasında Çevre ve İşbirliği" (ECONILE), ile "Çevresel Değişim ve Çatışma Yönetimi" (IP 7) projeleri İsviçre grubunun üçüncü nesil çevre araştırma projeleri arasında yer almaktadır (301).

Toronto ve İsviçre gruplarının üçüncü nesil çevre çalışmaları kapsamında değerlendirilen örnek olay yaklaşımından farklı olarak, "Alman Küresel Değişim Bilimsel Danışma Konseyi" (WBGU) "Belirti" (*syndrome*) adlı küresel değişimin belirtilerinin birbiriyle örüntülü etkileşimine odaklanan kuramsal bir yaklaşım geliştirmiştir (302). Konsey, raporunda dünyanın küresel ölçekte karşı karşıya bulunduğu on altı (16) "belirti" (302) tanımlayarak küresel değişim çalışmalarında disiplinler arası, uluslararası ve problem çözme yeterliliğinin eksikliğini vurgulamıştır. Konsey'in belirti kuramı küresel değişim araştırmaları için yeni seçenekler ortaya sunması ve bahse konu belirtilerin gelecekte yürütülecek çalışmaların ana hedefi olarak uyarlanmasına imkân vermesi açısından önemlidir (301). Bahse konu yaklaşımın disiplinler arası araştırma projelerine ihtiyaç duyacağını ifade eden Biermann'a göre görgül çalışmalara başlamadan önce modelin basitleştirilmesi gerekmektedir (303).

Kuzey ve güney araştırmacıları (NCCR) İsviçre Ulusal Bilim Kurumu çatısı altında Afrika, Asya ve Amerika gibi kıtalarda yer alan gelişmekte ve geçiş ülkelerinde küresel değişim bağlamında sürdürülebilir kalkınmayı sağlayabilmek adına bilgi üretimine odaklanmış, kentsel, yarı kurak ve dağlık-alçak bölgeler gibi küresel değişimin üç farklı belirti ortamına yönelik çalışmalar ortaya koymuşlardır (304). Bu nesil çalışmalar içerisinde Gleditsch yönetiminde "Oslo Barış Araştırmaları Enstitüsü"nde (PRIO) çatışma, insan güvenliği ve çevre üzerinde gerçekleştirilen araştırmalar (301), Oregon Üniversitesindeki "Sınır Aşan Temiz Su Anlaşmazlıkları Veri Tabanı", Kassel Üniversitesinde gerçekleştirilen "Çevre ve Güvenliğin Küresel Değerlendirmesi" (GLASS) başlıklı proje gösterilebilir (285).

Üçüncü Nesil çevresel güvenlik çalışmaları araştırmaların küresel çapta yoğunlaştığı ve arttığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönem çok sayıda disiplinler arası (antropoloji, hidroloji, coğrafya, vb.) çalışmanın ortaya çıkması, çevresel güvenlik tartışmasına yeni

kuramsal ve görgül bakış açılarının eklenmesi, devletler ve uluslararası örgütlerin çeşitli projeler ile tartışmalara dahil olması ve ulusal güvenlikten çok insan güvenliğini ilgilendiren konuların küresel değişim ile bağlantısının analiz edilmesi ile tanımlanmaktadır (285). Bu dönem uluslararası örgütlerin ve devletlerin oluşturduğu araştırmacı gruplarının ve yürütülen projeler ile uluslararası iş birliğini (yeterli olmasa da) göstermesi açsısından önemlidir. Ayrıca bu dönem içerisinde çalışmanın konusunu da oluşturan "NATO"nun çeşitli projeler ile NATO üyesi ülkelerin sürece dahil edildiği, NATO destekli çalıştayların gerçekleştirildiği ve çevresel güvenlik konusunun NATO'nun Bilim Programı içerisinde anahtar bir başlık haline geldiği gözlemlenmektedir. İncelenen üç nesil çevre araştırmalarına ilişkin yaklaşım, analiz sahası ve düzeyine ilişkin özet Tablo 5.1.'de sunulmuştur.

Tablo 5.1. Üç nesil çevre araştırmaları (275)

Başlangıç	Birinci Nesil Erken 1980'ler	İkinci Nesil Erken 1990'lar	Üçüncü Nesil 1990'ların ortaları
Bilimsel Yaklaşım	Kavramsal tartışma	Süreç takibi	Geniş ölçekte sosyal bilimler yöntemleri
Analiz Sahası	Çevre ve güvenlik	Yenilenebilir kaynaklar ve çatışma	Çevre ve güvenlik
Analiz Düzeyi	Küresel/Devlet/Birey	Devlet/devlet-altı	Küresel/Bölgesel/ Devlet / Devlet-altı

5.2.4. Dördüncü Nesil Çevre Güvenliği Çalışmaları

Dördüncü nesil olarak adlandırılan ve içinde bulunduğumuz dönemi tanımlayan çevre güvenlik çalışmaları genel olarak "İnsan, Çevresel Güvenlik ve Barış" (HESP) araştırmaları olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar yeni dönem çevre çalışmaları için bir sınıflama yapmak zor olsa da son aşama için; çevresel baskının/stresin sebepleri, etkileri ve çıktılarının bütünleşik analiz modelinin ortaya konduğu, insan güvenliği bileşeninin ana hatları ile belirtildiği, normatif bağlamda on (10) temel üzerinde eylem-odaklı yaklaşımın oluştuğu ifade edilmektedir.

Bu çerçevede uluslararası çevre antlaşmalarının, iş birliğinin, rejimin ve yönetişimin çatışma önleme ve barış inşasında bir araç olarak kullanılabileceği, çok taraflı uluslararası örgüt ve rejimlerin, insani güvenlik perspektifinin üç sütununa (yoksulluğun ortadan

kaldırılması, özgürlük ve eşitlik) dayalı uzun dönem normatif strateji oluşturmada temel aktörler olarak belireceği öngörülmektedir (301).

6. ÇEVRE GÜVENLİĞİ YAKLAŞIMLARI

Özellikle 90'lı yılların başlarından itibaren çevre güvenliği "Güvenlik Çalışmaları" ve artan bir şekilde "Çevre Çalışmaları" içerisinde önemli bir kavram haline gelmiştir. Gerek güvenlik gerekse çevre kavramlarının ayrı ayrı muğlak oluşu çevre güvenliği kavramının araştırmacılar tarafından farklı olarak yorumlanmasına ve dolayısıyla farklı anlamlar yüklenmesine yol açmıştır. Çevre güvenliği ile ilgili yazın incelendiğinde çevre güvenliğine ilişkin altı farklı temel yaklaşımın bulunduğu görülmektedir (38).

6.1. Ekolojik Güvenlik

İnsan grupları, toplumları ya da nüfuslarının birbiriyle paralel ve bağlantılı biyolojik ve sosyokültürel gelişim süreçleri ile şekillenerek yüzyıllar boyunca değişen çevresel baskılar karşısında davranış ve bedenlerinin uyum sağlaması sayesinde hayatta kalabildiği ve başarılı olabildiği fikri ekolojik güvenliğin başlangıç noktalarından biridir. Teknolojik yeniliklerin her iki gelişim sürecini hızlandırdığını binlerce farklı toplumdan oluşan dünyanın hızla tek bir küresel sisteme dönüştüğünü öne süren yaklaşım bu hareketliliğin sadece insanları değil bitki, hayvan ve hatta mikro organizmaları bile etkilediğini ifade etmektedir. Teknolojik yeniliklerin küreselleşme ile birlikte yukarıda bahsedilen doğal gelişim süreçlerini sekteye uğrattığı, bu nedenle de ekosistemlerin dramatik ölçekte dönüşüm gösterdiğini vurgulamaktadır (305).

Hızla değişen dünyada gelecekte insanoğlunun esenliği ve iyiliği açısından uyum süreçlerinin bütünlüğünün korunmasına, insanoğlunun ekolojik ve sosyokültürel deneyimlerinden ders alınmasına ve uyum süreçlerinin içinde yer aldığı ekosistemlerde istikrarının devamına büyük önem atfetmektedir. Geleneksel güvenlik politikalarının tarih boyunca insan topluluklarının, toprakların ve ekonomik çıkarlarının korunmasını devlet odaklı askeri araçlar ile gerçekleştirmeye çalıştığını, savaşların medeniyetin doğuşundan itibaren yıkım, karmaşa ve ölüm sunduğunu ifade eden Pirages ve DeGeest'e göre ölçüsüz insan davranışlarının katkıda bulunduğu salgın, veba, kirlilik, fırtına, sel ve kıtlık gibi ekosistem sorunları çok daha fazla insan hayatına mal olmuştur (305).

Ekolojik güvenlik anlayışı dört temel dinamik dengenin korunmasına dayanmaktadır. Bunlardan ilki; insanoğlunun talepleri ile doğanın kaynak ve hizmetleri sağlama kabiliyeti, ikincisi; medikal teknolojiler ve sağlık politikaları ile hastalığa yol açan mikroorganizmaların sayısının ve doğasının değişimi, üçüncüsü; nüfusun artan kaynak ihtiyacı ile muhtemel kaynak çatışmalarını yönetme becerisi, sonuncusu ise insan nüfusunun boyutu ve talepleri ile diğer canlıların boyutu ve talepleridir (306). Ekolojik güvenlik yaklaşımı kaynak ve çevreden talep edilen hizmetlerin doğal sistemlerin sürdürülebilirliğine zarar vermeden mümkün olabileceğini belirtmektedir (305).

Ekolojik güvenlik yaklaşımı ekosistemleri ve ekolojik süreçleri güvenlik öznesi olarak görmekte ve ekolojik bütünlüğe yönelik temel tehdidi ise insan aktiviteleri/faaliyetleri olarak tanımlamaktadır (38). Yaklaşım, insanların sadece bir parçası oldukları "çevre" ne kadar güvenli ise o kadar güvende olduklarını vurgulamaktadır (305). Güvenliğin bu şekildeki bir yorumu ana akım güvenlik söylemi ve politikasından oldukça farklılaşmaktadır ancak Barnett'e göre şu ana kadar güvenliğin ekolojik yorumunun ana akım güvenlik söyleminin gerekse tersinin birbiri üzerindeki etkisi sınırlıdır (38).

6.2. Ortak Güvenlik

Ortak güvenlik olarak adlandırılan çevre güvenliğinin bu farklı yorumunun çıkış noktası, birçok çevresel sorunun ulus devletlerin sınırları ile kısıtlı olmadığı aksine ozon tabakasının delinmesi ve iklim değişikliği gibi problemlerin doğası gereği sebep ve etkilerinin küresel ölçekte olmasıdır. Ancak yaklaşıma göre çevre sorunlarının küresel ölçekte olması demek çevre problemlerinden her bir ülkenin eşit olarak sorumlu tutulacağı ya da olduğu anlamına gelmemektedir. Aynı şekilde, küresel ölçekte olarak değerlendirilen ozon tabakasının delinmesi ve iklim değişikliği de her ülkeyi eşit olarak etkilememekte bazı ülkeleri soruna katkıları her ne kadar az dahi olsa diğerlerinden daha fazla risk altında bırakmaktadır (38).

Asit yağmurları, hava kirliliği, su kirliliği ve çevre kirliliği gibi diğer çevre sorunlarına sıklıkla birden fazla ülke sebep olmakta ve yine birden fazla ülkeyi etkilemektedir. Yaklaşıma göre; benzer çevre problemlerine sahip ülkeler tek başlarına çevre güvenliğini kolayca sağlayamamakta ve tek bir ülkenin ortak ulusal güvenlik çıkarları sorun üzerinde diğer ülkelerle birlikte ortak olarak hareket etmeyi gerektirmektedir. Bu olgu aynı zamanda çok taraflı çevrenin korunması amacıyla imzalanan uluslararası antlaşmaların arkasındaki

temel gerekçelerden de biridir. Bununla birlikte Barnett'e göre çevre problemlerinin bir dereceye kadar "ortak" olması iki ülkenin ulusal çıkarlarının ve egemenlik haklarının birbiriyle tamamen uyum içerisinde olduğu anlamına gelmemektedir. Bu nedenle çok taraflı olarak imzalanan çevrenin korunmasına ilişkin uluslararası antlaşmalar yeterli düzeyde koruma sağlamamakta hatta çevresel bozulmayı durdurmayı başaramamaktadır (38).

6.3. Çevresel Şiddet

Çevresel değişim ve şiddet içeren çatışmalar arasındaki ilişkiler, çevre güvenliği çalışmaları içinde merkezi bir yere sahiptir uzun ve bir geçmişi bulunmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği üzere erken dönem çevresel değişim ile şiddet arasındaki ilişkileri araştıran literatür realist uluslararası ilişkiler teorisinin kavramlarını kullanmış ve devletler arasındaki çatışma ve kaynak kıtlığına odaklanmıştır (38). Örneğin Gleick kaynakların elde edilmesini stratejik amaç ve araç olarak gördüğünden, kaynakların eşitsiz dağılımını çatışmaların sebebi olarak değerlendirmektedir. Makalesinde güvenliğe yönelik kaynak ve çevresel tehdit kavramını kullanan yenilenemeyen doğal kaynakların kontrolü, enerji santrali ve dağıtım şebekeleri gibi stratejik kaynakların savaş zamanında hedef olarak alındığını belirtmektedir (251). Benzer şekilde askeri hedeflere ulaşmak amacı ile kaynakların manipüle edildiğini ifade eden yazarın bahse konu iddiası ile ilgili olarak verdiği örneklerden biri Türkiye ile ilgilidir. Türkiye'nin Atatürk Barajı'nın Fırat'ın akışını azaltarak Suriye'ye PKK'ya desteğini çekmesi için baskı yapmasını örnek veren yazar son olarak çevrenin bozulmasının uluslararası gerginliği artırdığını ve ülkelerin çıkarlarında değişim yarattığını ortaya koyarak şiddet içeren çatışmalar ile açık bağlantısı bulunduğunu belirtmektedir (307).

Benzer şekilde Ullman tarihteki birçok çatışmanın toprak ve kaynak üzerindeki rekabetten kaynaklandığını (17), çevresel faktörlerin ulusal kaynakları azaltarak istikrarsızlaştırdığını (264), nüfus artışı ile birlikte şiddetlenen kaynak kıtlık sebebiyle devletler arası çatışma ihtimalini artırdığını ifade etmektedir (308). Bu yaklaşım içerisinde sınır aşan nehirler (Nil, İndus, Ürdün, Fırat ve Dicle, vb.) gibi paylaşılan su kaynaklarının savaş gibi şiddet içeren çatışmaya yol açma olasılığı sıklıkla dile getirilen temalardan biridir.

Ancak bu yaklaşım içerisinde olduğu değerlendirilen çalışmalara bakıldığında çevresel değişim, nüfus yoğunluğu ile şiddet içeren çatışma arasındaki bağlantıların çok açık ve net olmadığı yorumu yapılabilir. Gerçekten de dünya üzerinde iki veya daha fazla ulusal sınırlardan geçen 263 ana nehir sistemi bulunmaktadır (309). Nehir sistemlerinin ve ulusal

sınırların bu şekilde oransız dağılımı ülkelerin direkt olarak birbiriyle sınır aşan bu nehirler nedeni ile savaşacağı anlamına gelmemektedir. Hızlı nüfus artışı ve tarım, endüstri, vb. sebeplerle artan su ihtiyacına rağmen yirminci yüzyılda sadece su sebebi ile meydana gelen şiddet içerikli çatışma miktarı, paylaşım ve diğer konularda gerçekleştirilen ülkeler arasındaki iş birliği ile oldukça tezat bir görünüm arz etmektedir. Nitekim, ülkelerin suyun paylaşımı, kalitesi, kullanımı, vb. konularda imzalanmış 600'ü aşkın uluslararası antlaşma (310), ülkelerin özellikle su konusunda çatışmadan çok iş birliğine yöneldiğinin göstergelerinden biridir (311). Katz'a göre bazı politikacılar, akademisyenler, medya, sivil toplum örgütleri ve özel sektör gibi farklı aktörler, elde yeterince kanıt bulunmasına rağmen, çeşitli güdüler ile şiddet içeren çatışma riskini gereğinden fazla vurgulamakta hatta abartmaktadır (312).

Kaynak kıtlığı, çevresel bozulma, nüfus artışı gibi konuların yanında bu yaklaşım altında önemli değişkenler olarak "yoksulluk" ve "teknoloji" de işlenmiştir. Bu kapsamda tek başına toplam nüfusun kaynak tüketiminde ve atık üretiminde önemli olmadığı, gelişmişlik düzeyinin tüm bu göstergeler üzerinde önemli bir değişken olduğu görülmüştür (38). Örneğin, Dünya Bankasının 2014 yılı verilerine göre; dünya nüfusunun %4,3'ünü oluşturan ABD kişi başı 16,5 ton karbondioksit salınımında bulunurken, salınım Hindistan'da[41] kişi başı 1,7 tonda kalmaktadır (313).

Çevre Güvenliğinin tarihsel gelişimi başlığı altında detaylı olarak incelenen Toronto ve İsviçre gruplarının yürüttüğü çalışmalar bu yaklaşım altında önemli bir yere sahiptir. Her iki grubun yürüttüğü çalışmaların ortak sonuçları;

- Sınırlı kaynakların taraflarca eşitsiz tüketimi şiddet içeren çatışmaların ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır,
- Düşük gelirli kaynak bağımlı toplumlarda çevresel kıtlık, şiddet içeren çatışmaların bir etkendir,
- Çevresel kıtlığa uyum sağlayan mekanizmaların /yöntemlerin başarısız olması halinde çıktı büyük bir olasılıkla şiddet içeren çatışma olmaktadır,

şeklinde özetlenebilir (38). Her iki grup da çevresel değişimin doğrudan şiddet içeren çatışmaya ya da devletler arasında savaşa yol açmayacağında hemfikirdir (291, 314).

[41] Dünya Bankasının 2014 verilerine göre toplam dünya nüfusu 7,594,270,360, Hindistan'ın nüfusu 1,352,617,330'dur. Hindistan nüfusu dünya nüfusunun %17,8'ini oluşturmaktadır.

Yaklaşım içerisinde anılan çalışmalar bir sonraki aşamada çok sayıda çevresel ve sosyal değişken arasındaki ilişkiyi test etmek amacı toplanan verilerin bir dizi nicel analizi gerçekleştirmişlerdir. Bu çalışmalardan birinde "yarı demokrasi" olarak adlandırılan ekonomik ve siyasi değişim içerisinde bulunan ülkelerin, siyasi sistemi istikrarlı bulunan devletlere oranla üç kat daha fazla olasılıkla iç şiddet içeren çatışmalara eğilimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (315). Diğer yandan ekonomik özelliklere odaklanan bir başka çalışmada "hammadde ihracatına bağımlılık, düşük ortalama gelir, yavaş büyüme ve kalabalık diasporanın" iç savaşın önemli ve güçlü yordayıcı değişkenleri olduğu bulunmuştur (316). Aynı verileri kullanan bir başka çalışmada ise hammadde ihracatına bağımlılık ile iç savaş arasındaki ilişkinin (317) belirtildiği kadar güçlü olmadığı, ancak denkleme petrol ihracatına bağımlılığın dahil edilmesi halinde iç çatışmaları açıklayıcı gücünün çok arttığı, bu durumun da ihracatının çok önemli bir kısmını "petrol" oluşturan ülkelerin aynı zamanda "zayıf ülkeler" olmasından kaynaklandığı ileri sürülmektedir (318).

Çevresel değişim ve çatışma arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmacılar devam eden süreçte şiddet içeren örnek olay çalışmalarından çevresel değişimin iş birliğine odaklanan örneklerine yönelmişlerdir. Yakın dönem içerisinde ise çevresel değişim ile iklim değişikliklerinin şiddet içeren çatışmalar üzerindeki etkileri birleşik bir yapıda incelenmektedir. Örneğin; 1950-2004 yılları arasındaki meydana gelen iç çatışmalar ile ENSO[42] arasındaki ilişkinin incelendiği bir çalışmada, istatistiksel olarak küresel iklim değişikliğinin iç çatışmaların %21'i ile korelasyon gösterdiği öne sürülmüştür (319).

Sonuç olarak; erken dönem çalışmalarında çevresel değişim ile şiddet içeren çatışmalar arasında olduğu gibi iklim değişikliği ve çatışma arasındaki ilişkiye işaret eden kanıtlar halen kesin olarak kabul edilmemektedir. Bununla birlikte, birçok araştırmacı iklim değişikliğinin devletler arasındaki çatışmaların sebebi olmadığı, ancak bazı koşullar altında devlet içi çatışma riskini artırdığı konusunda uzlaşı içinde görünmektedirler. Bu kapsamda çoğunlukla iklim değişikliği bir "tehdit çarpanı" olarak adlandırılmaktadır (38).

[42] El Niño Southern Oscillation. El Niño terimi, ekvatoral batı Pasifik Okyanusu'ndan doğuya akan sıcak yüzey sularının kıyısal Humbolt Akıntısı'nın besince zengin soğuk sularının yerine geçmesi sonucunda, her 2-5 yılda bir Güney Amerika'nın batı kıyılarında okyanus akıntılarının yönünde ve yüzey sularının sıcaklığında gözlenen ani değişikliği açıklamak için kullanılmaktadır. Güneyli Salınım (SO) ise, tropikal Pasifik Okyanusu üzerinde gözlenen geniş alanlı bir atmosferik basınç oynamasıdır. Basınçtaki değişiklik, rüzgâr şiddeti, okyanus akıntıları, deniz yüzeyi sıcaklıkları ve yağış olaylarındaki dalgalanmalar ile yakından ilişkilidir (320).

6.4. Ulusal Güvenlik

Bu yaklaşım çevresel değişimin ulusal güvenliğin temelini oluşturan askeri kapasitenin dayandığı ekonomik temeli zayıflatmasını irdelemektedir. Gelişmiş devletlerin bazılarında ve gelişmekte olan devletlerin çoğunda çevre ile ilgili faaliyetler ekonomik büyüme ve istihdam ile yakından ilgilidir. Hammadde üreten tarım, ormancılık ve madencilik ile çevre değişimlerine tamamen bağımlı turizm gibi sektörler devletler açısından istihdam oluşturması ve bu sektörlerden elde edilen gelirler sebebi ile oldukça önemlidir.

Örneğin, Çin'in askeri modernizasyon programını fonlayan hızlı ekonomik büyümesinin "su kıtlığı ve kirliliği ile arazi bozulumu"[43] pahasına gerçekleştirilmesi sebebiyle ekolojik olarak sürdürülebilir olmadığı dolayısıyla doğal sermayeye bağımlı ekonomisini yıpratarak askeri kapasitesini uzun dönemde olumsuz yönde etkileyeceği değerlendirilmektedir (38). Benzer şekilde devleti temel alan çalışmasında Kahl çevresel değişimin devletlerin kaynak temelli sektörlerden elde ettiği gelirleri ve vergileri azaltarak refah, istihdam ve ulaşım, vb. temel hizmetleri gerçekleştirme yeteneğini sekteye uğrattığını, bu durumun da ülke iktidarlarının meşruiyetlerini ve istikrarını azalttığını ifade etmektedir (321).

Diğer yandan yaklaşım içerisinde değerlendirilebilecek bir başka çalışmada; çevresel değişimin sadece besin üretimini etkilemediği, "kamu mallarının" (tek bir tüketiciden ziyade ortak kullanım amacıyla üretilmiş ürün ya da hizmet) da içinde bulunduğu kaynak dağılımı ile ilgili daha genel bir problemin parçası olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla "kamu"ya ilişkin ürün ve hizmetlerin dolaylı yoldan çevresel değişim ile azalması ekonomik büyümenin temel faktörlerinden biri olan "insan gelişimini" azaltmaktadır (322). Farklı şekilde ifade edilecek olursa, ekonomik kalkınma çevresel değişim sebebi ile sürdürülemez hale gelir ise aynı şekilde ekonomik güç ile yakından ilişkili ulusal güvenlik de sürdürülemez şekle gelmektedir (38).

İklim değişikliği de çevresel değişim gibi güvenliğin daha dar yorumunu içeren bu yaklaşım altında ulusal güvenliğe bir risk olarak ele alınmaktadır. Öncelikle, yükselen deniz seviyeleri, olağan dışı hava olayları, değişen hastalık yönelimleri ve tarımsal üretim düşüşü gibi iklim değişikliğinin direkt etkilerinin devlet kapasitesi ve istikrarı ile ilgili toplumların

[43] Arazinin insan faaliyetlerinden kaynaklanan nedenlerle, doğal süreçlerle daha da şiddetlenen ve boyutları iklim değişikliği ve biyolojik çeşitlilik kaybı nedeniyle sıklıkla artan şekilde, biyolojik ve ekonomik üretkenlik kapasitesinin herhangi bir şekilde azalması veya kaybedilmesi (323).

refahlarına etkilerinden endişe edilmiştir. Bu kapsam, uzun erimli güvenlik değerlendirmelerinde (324) ekonomik, sosyal ve politik eğilimleri etkileyen temel konulardan biri olarak yer almaktadır. Hava koşulları ve iklim değişikliği ile ilgili uzun erimli güvenlik değerlendirmelerinde yer alan öngörüler, güvenlik planlayıcıları tarafından olası iklim değişikliğinin olumsuz etkileri çerçevesinde ortaya çıkabilecek insani yardım görevleri kapsamında askeri birimlerin ihtiyaç duyacağı teçhizat, satın alma, eğitim vb. konuları içine almaktadır (325). Benzer şekilde iklim değişikliğinin kritik altyapı tesisleri (petrol rafinerileri, elektrik, su dağıtım şebekeleri, hidroelektrik ve nükleer santraller, vb.) ile askeri üsler ve yerleşkeleri nasıl etkileyeceği (326, 327) bu yaklaşımın içinde değerlendirilmektedir.

Diğer yandan iklim değişikliklerinin ulusal güvenlik üzerindeki dolaylı etkileri de yine bu yaklaşım içerisinde ele alınmaktadır. İklim değişikliklerinin dolaylı etkilerinin ulusal güvenlik bağlamında en çok ele alındığı konulardan biri iç ve uluslararası göçtür (328, 329). And Dağları ve Tibet Platosunda buzulların erken geri çekilmesinin; Mekong, Amu Derya ve Siri Derya nehirlerinin sularının azalmasının; Kutup Dairesinde buzların hızla erimesi ile ortaya çıkan yeni deniz yolları ve doğal kaynakların güvenlik üzerindeki dolaylı etkilerinin incelenmesi yaklaşım içinde ele alınan diğer konulardandır (325).

6.5. Yeşil Savunma

Bu yaklaşım temelde silahlı kuvvetler ve çevre arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. Silahlı kuvvetlerin amacı düşünüldüğünde çevre güvenliği ile ilgili olarak birçok çelişki gündeme gelmektedir. Birçok silahlı kuvvetlerin amacı savaş kazanmaktır ve çoğu zaman savaşların sonuçlarından biri çevresel bozulmadır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Japonya'ya atılan atom bombası, Vietnam'da kullanılan kimyasallar, Kuveyt ve Kosova'da mühimmatlarda kullanılan seyreltilmiş uranyum, Kuveyt'te petrol kuyularının ateşe verilmesi gibi örnekler savaşın çevre üzerindeki direkt etkilerinden sadece bir kaçıdır. Çoğu savaşın etkileri muharebelerin çok ötesine uzanmaktadır (38).

Diğer yandan savaşların sürdürülebilmesi için kaynakların yoğun olarak kullanımı gerekmekte, bazı durumlarda da bu kaynaklar çatışmanın temel kökeni olabilmektedir. Örneğin; Kamboçya ve Burma'da kereste, Afganistan'da değerli taşlar ve Sierra Leone'de elmas burada bulunan silahlı grupları finanse etmekte kullanılmaktadır. Bu tür çatışma alanlarında kaynakların çıkarılması ve kontrolü önemli olmakta, kaynağın çıkarılması ve

kaynak üzerindeki kontrol amacı ile gerçekleştirilen her türlü faaliyetin çevreye ve sosyal dokuya olan etkileri göz ardı edilmektedir. Şiddet içeren çatışmalarda kontrol sahasının hasım güçlerce kullanılmasının ve ele geçirilmesinin önlenmesi amacıyla kullanılan yöntemlerin çoğu zaman çevreye olan etkileri çok fazladır. Bu yöntemler arasında en yaygın olanlardan biri kara mayınlarının kullanılmasıdır. Günümüzde 90 ülkede yaklaşık 80-120 milyon kara mayını yer almakta (330) ve bulundukları bölgelerin üretim amaçlı kullanımına engel olmaktadır. Kara mayınlarından en fazla etkilenen ülkeler Angola, Afganistan, Kamboçya ve Irak'tır (38).

Savaş, ayrıca ekonomik büyümeyi önleyerek dolaylı yollardan çevre üzerinde etkide bulunmaktadır. Silahlanmayı ve savaşı finanse edilen kaynaklar nedeni ile sosyal ve çevresel yatırımlar, iş gücü azalmaktadır. Savaş sebebi ile yatırımlar durmakta, iş gücü azalmakta, sağlık yükü artmaktadır. Silahlı kuvvetler sadece savaş zamanı değil barış dönemlerinde de çevrenin bozulmasında en önemli aktörlerden biridir. Bahsedilen sebepler ile çevrenin korunması ve iyileştirilmesi adına gerçekleştirilecek olumlu rol silahlı kuvvetler düşünüldüğünde şüpheyle karşılanmaktadır. Tüm bunlara rağmen özellikle ABD Savunma Bakanlığı tarafından silahlı kuvvetlerin harbe hazırlık ile ilgili ihtiyaç duyacağı eğitim ve testlerde silah sistemlerinin çevresel performansının daha etkin hale getirilmesi ile ilgili çalışmalar yürüttüğü görülmektedir (267).

6.6. İnsan Güvenliği ve Çevre

İnsan Güvenliği kavramı, bireyin güvenlik ihtiyaçlarını vurgulayarak Uluslararası disiplin içerisinde akademik ve politik ilgi uyandırmıştır. İnsan odaklı bu güvenlik yaklaşımı günümüz tehditlerinin sadece devletleri değil bireyleri de hedef aldığı bu nedenle de temel güvenlik sağlayıcısı olarak devletin insanı önceleyecek şekilde güvenlik mimarisini güncellemesi gerektiğini belirtmektedir (271).

İnsan güvenliği bireylerin "günlük yaşamlarını ani ve ağır şekilde kesintiye uğratan tehditlerden korunması"; "suç, baskı, hastalık ve açlık gibi mevcut tehditlerden uzak tutulması" (271); "onurlu bir yaşam sürme özgürlüğü" (331) ve "tehlikeli etkilerden uzak olma" olarak özetlenebilecek dört sütun üzerine kuruludur. Bahse konu temeller sırasıyla: "çatışma ve Uluslararası İnsancıl Hukuk'a"; "insani gelişmişlik gündemine"; "insan hakları, hukukun üstünlüğü ve iyi yönetişim" ile "çevresel bileşen olarak küresel çevre konularına" atıfta bulunmaktadır (332).

Bu yaklaşım altında insanın refahını etkileyen iklim değişikliği, temiz su kaynaklarının azlığı, doğal afetler, ekilebilir toprakların ve biyolojik çeşitliliğin azalması, türlerin neslinin tükenmesi ve ozon tabakasının incelmesi gibi çevre problemleri insan güvenliğini olumsuz olarak etkileyen tehditler olarak değerlendirilmektedir. Ovalı'ya göre; çevresel tehditler özellikle yoksul ülkeleri abartılmış nükleer ve onunla ilişkili ulusal güvenliğe yönelik tehditlerden daha fazla etkilemektedir (271). Yukarıda belirtilen çevre güvenlik yaklaşımlarının güvenlik öznesi, temel risk kaynağı ve ilgi alanları Tablo 6.1.'de özetlenmiştir.

Tablo 6.1. Çevre güvenliği yaklaşımları (38)

Yaklaşım	Güvenlik Öznesi	Temel Risk Kaynağı	İlgi Alanı
Ekolojik Güvenlik	Doğal Çevre	İnsan Faaliyetleri	Ekosistemler
Ortak Güvenlik	Ulus Devlet	Çevresel Değişim	Küresel/Bölgesel
Çevresel Şiddet	Ulus Devlet	Savaş	Ulusal
Ulusal Güvenlik	Ulus Devlet	Çevresel Değişim	Ulusal
Yeşil Savunma	Silahlı Kuvvetler	Yeşil / Barış Grupları	Kurumsal
İnsan Güvenliği	Bireyler	Çevresel Değişim	Yerel

7. ÇEVRE GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR

Uluslararası Antlaşmalar, modern Uluslararası Hukuk'un en önemli parçasını oluşturmakta, uluslararası hukukun kendilerine yetki tanıdığı aktörler arasındaki ortak sorunları ya da konuları rıza ile düzenlemek suretiyle aktörlerin karşılıklı ilişkilerine istikrar getirmektedir. Uluslararası Hukuk'ta istikrar, güven ve düzen sağlama enstrümanı olarak değerlendirilen "Antlaşmalar" uluslararası barış ve güvenliğin en önemli unsuru olarak görülmektedir. Bu kapsamda uluslararası hukuk tarihinin en erken dönemlerinden beri uluslararası antlaşmalar uluslararası hukuk ilişkilerinin temel kaynağıdır (333).

"Uluslararası hukuk aktörleri arasında hukuka uygun bir biçimde, hak ve yükümlülükler doğuran, değiştiren ya da sona erdiren yazılı irade uyuşması" (334) şeklinde tanımlanabilecek Uluslararası Antlaşmaların[44] tarafları arasında devletler, uluslararası örgütler ve uluslararası örgütlerin ihtisaslaşmış kurumları sayılmaktadır (335). Antlaşmaları konularına, tarafların sayılarına ya da durumlarına, tarafların kimliğine ve hukuksal işlevlerine göre tasnif etmek mümkündür. Çalışmanın devam eden kısmında ele alınacak Çevre Güvenliği ile ilgili uluslararası antlaşmalar imza eden devletlerin sayısına göre "ikili" ve "çok taraflı antlaşmalar" ile "diğer" antlaşmalar olarak adlandırılan üç kategoride incelenecektir. "Diğer antlaşmalar" kategorisi iki veya daha fazla devletin imzaladığı antlaşmalar dışında kalan, devletlerin uluslararası örgütler ya da devlet dışı aktörler ile imza ettikleri antlaşmaları kapsamaktadır.

Çevre güvenliği ve konu ile ilgili endişeler politik ve askeri tartışmaları da içerecek şekilde uluslararası görüşmelerin önemli unsurları haline gelmektedir. Çevre güvenliğinin doğası gereği karmaşıklığı, mekânsal bağlantısızlığı ve süratli değişim potansiyeli taşıması gibi etkenler özellikle ülkelerin tek başlarına uzun dönemli gerçekçi stratejiler oluşturmalarını oldukça güçleştirmekte, neredeyse imkânsız hale getirmektedir (336).

[44] Uygulamada temel anlamı ile çelişmeyecek şekilde uluslararası antlaşmalar farklı şekilde adlandırılabilmektedir. Bunlardan bazıları; antlaşma (*agreement*), sözleşme (*convention*), misak (*covenant*), şart (*charter*), protokol (*protocol*), genel senet (*general act*), nihai senet (*final act*), modus vivendi, mektup-nota değişimi (*exchange of letters-notes*), tahkimname (*comprimis*) ve statü (*statute*) şeklindedir (334).

Devletler ve uluslararası örgütler tarafından çevre kaynaklarının paylaşımının yönetilmesi, doğal yaşam alanlarının korunması ile çevreye verilen zararın azaltılması maksadıyla gerçekleştirilen çabalar karmaşık bir ekosistemi andıran nitelikte uluslararası çevre hukukuna evrilmiştir (337). Çevre güvenliği ile ilgili olarak uluslararası düzeyde ikili, çok taraflı ve diğer kategorilerde olmak üzere toplam 3000'in (üç bin)'in üzerinde (280) antlaşma imza edilmiş olup özeti Tablo 7.1.'de yer almaktadır. "Diğer" kategorisinde yer alan uluslararası çevre antlaşmalarının büyük bir kısmının bağlayıcı olmamaları sebebiyle sadece aşağıda yer alan tablo içinde verilmiştir. İki ve çok taraflı antlaşmalar ise çalışmanın devamında daha detaylı olarak incelenecektir.

Tablo 7.1. Çevre güvenliği ile ilgili uluslararası antlaşma miktarları (338)[45]

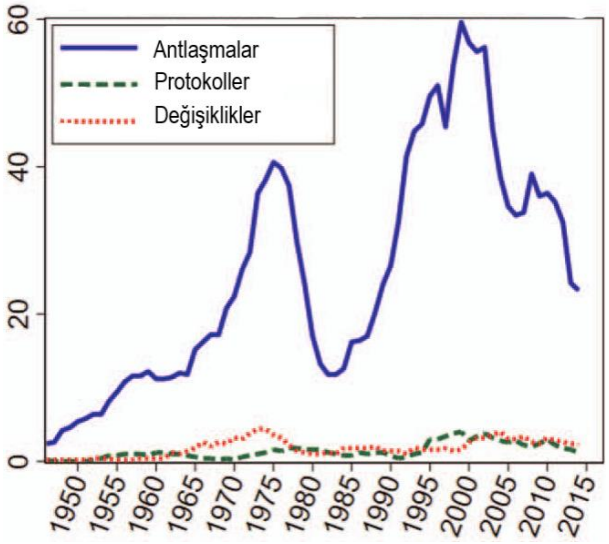
Uluslararası metin tipi	**Adet**
Antlaşma (*Agreement*)	3614
Değişiklik metni (*Amendment*)	806
Protokol (*Protocol*)	508
Mutabakat zaptı (*Memorandum of understanding*)	230
Tezkere (*Resolution*)	138
Beyanname (*Declaration*)	129
Nota teatisi (*Exchange of notes*)	72
Hareket tarzı planı (*Plan of action*)	70
Düzenleme (*Arrangement*)	36
Kurul (*Commission*)	26
Diğer bağlayıcı değişiklikler (*Other binding modification*)	23
Bağlayıcı olmayan statü (*Statute-nonbinding*)	21
Bağlayıcı olmayan ek (*Annex-nonbinding*)	4
Ulusal (*National*)	4
Merkez (*Center*)	3
Bağlayıcı olmayan tutanak (*Minute-nonbinding*)	2
Temsilciler antlaşması (*Agreement of the representatives*)	1
Mukavele (*Compact*)	1
Direktif (*Directive*)	1
Belirsiz (*Uncertain*)	3

[45] Uluslararası Çevre Antlaşmaları Veri tabanı Projesi (IEADB Project) Ronald B. Mitchell öncülüğünde öğrencileri ile 2002 yılında Oregon Üniversitesinde başlattığı çevre güvenliği konusunda imzalanmış uluslararası antlaşmaları bir araya toplayan veri tabanı projesidir. 2016 yılından itibaren ABD, İsviçre, Almanya, Avusturalya, Fransa ve Kanada gibi ülkelerin çeşitli üniversitelerden bilim adamlarının katkıları ile genişleyen veri tabanı 1850 yılından günümüze kadar imza edilen çevre güvenliği konusundaki uluslararası antlaşmalara ilişkin -büyük bir kısmının metinleri de dahil olmak üzere- birçok veriyi araştırmacılara sunmaktadır. Veri tabanı aktif olup üye katılımcıların çabaları ile sürekli olarak güncellenmektedir.

7.1. İki Taraflı Uluslararası Çevre Antlaşmaları

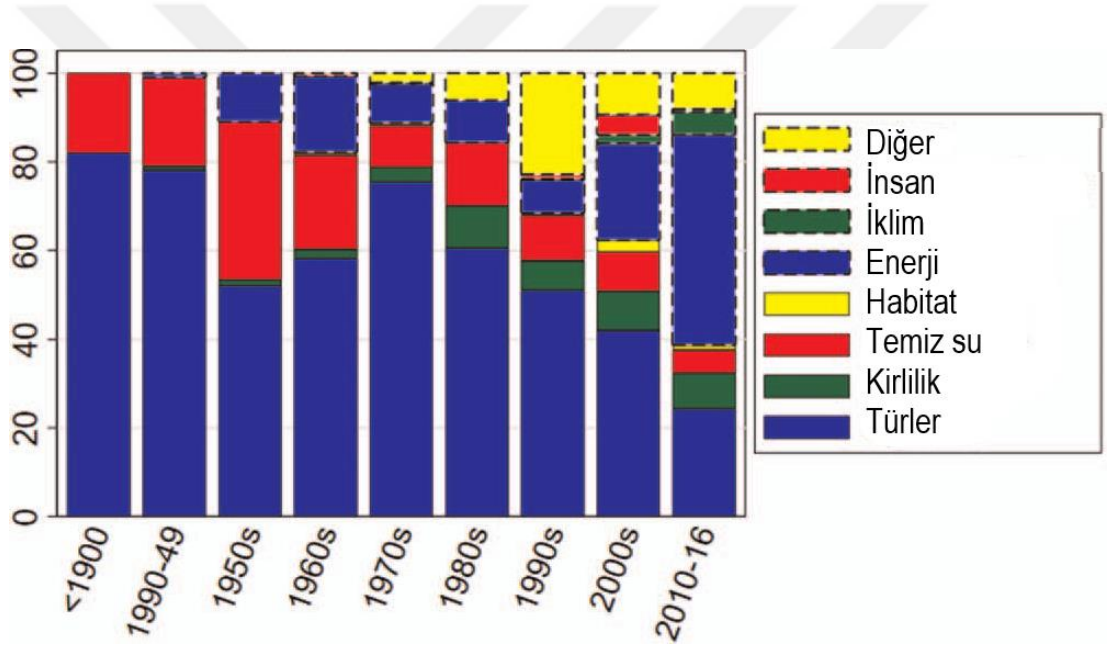
İki taraflı olarak imza edilen uluslararası antlaşmalar ilke olarak üçüncü taraflara ne hak ne de yükümlülük doğurmamaktadır. Bahse konu ilke uygulanan uluslararası hukukta da birçok uluslararası mahkeme kararı ile kabul edilmiştir. Aynı ilke Türkiye'nin taraf olmadığı Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesinin 34. maddesinde de yer almaktadır (334). Bahse konu ilke ile sadece imza eden taraflara hak ve yükümlülükler doğurması beklenen iki taraflı uluslararası çevre antlaşmaları, çevre güvenliği konusunda uluslararası iş birliği açısından önemli görülmekle birlikte çok taraflı benzer antlaşmalara nazaran uluslararası çevre hukuku ve yapılageliş (teamül ya da örf ve âdet) kurallarının oluşumunda daha az etkisinin olduğu değerlendirilmektedir.

Şekil 7.1.'de çevre ile ilgili 1950 yılından itibaren imzalanan iki taraflı uluslararası antlaşmaların beş yıllık dönemler halinde dağılımı verilmiştir. Grafik incelendiğinde iki taraflı olarak imza edilen çevre antlaşmalarının 70'li yılların ortalarına kadar artış gösterdiği, müteakiben 80'li yılların ortalarına kadar azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. İmza edilen antlaşma sayısında 1990 ve 2000 dönemlerinde ise daha önce görülmemiş ölçekte artış yaşanmıştır. İmza edilen iki taraflı antlaşma sayısı ise 2000'li yıllardan itibaren ise azalmaktadır. Bu durum ise çevre sorunlarının doğası gereği genel olarak daha büyük ölçekte uluslararası iş birliğinin devletler ve uluslararası örgütler tarafından anlaşıldığı şeklinde yorumlanabilir.



Şekil 7.1. İki taraflı uluslararası çevre antlaşmalarının yıllara göre dağılımı (338)

İki taraflı uluslararası çevre antlaşmalarının konu dağılımlarını gösteren grafik Şekil 7.2.'de yer almaktadır. Grafik detaylı olarak incelendiğinde doğal türler ve temiz su kaynaklarına dair uluslararası antlaşmaların diğer gruplar içerisindeki oranının yıllar içerisinde dalgalı bir seyir izlediği, doğal türleri konu eden antlaşmaların özellikle 1980'li yıllardan itibaren düzenli olarak azaldığı görülmektedir. Çevresel kirlilik ile ilgili antlaşmaların 1950'li yıllardan itibaren gündeme geldiği ancak oransal olarak diğer konulardan daha az şekilde konu edildiği gözlemlenmektedir. Buna karşın özellikle enerji konusunda imzalanan ikili antlaşmaların 1990'lı yıllardan itibaren büyük bir artış göstererek son yıllarda ikili antlaşmaların çoğunluğunu oluşturduğu belirtilmektedir. İklim değişikliği konusunda gerçekleştirilen antlaşmaların ise ikili uluslararası çevre antlaşmaları içerisinde 2000'li yıllardan itibaren yer bulmaya başladığı görülmektedir.



Şekil 7.2. İki taraflı uluslararası çevre antlaşmaları-konu oranlarına göre (337)

7.2. Çok Taraflı Uluslararası Çevre Antlaşmaları

Çok taraflı çevre antlaşmaları uluslararası çevre hukuku ve yapılageliş (teamül ya da örf ve âdet) kurallarının oluşumunda önemli bir rol oynamakta, ulusal mevzuat ile iki taraflı ve bölgesel antlaşmaları tamamlayıcı nitelikte belirli çevre konularını ele alan küresel çabalara uluslararası yasal zemin oluşturmaktadır.

Bazı çok taraflı çevre antlaşmaları biyolojik çeşitlilik[46] gibi belirli bir çevre konusuna odaklanırken, bir kısmı tehlikeli kimyasal atık[47] gibi temaları konu almakla birlikte biyolojik çeşitlilik gibi diğer çevre konularını da içermektedir. Diğer çok taraflı çevre antlaşmalar ise uluslararası zirve ya da toplantı sonrasında oluşturulan sözleşmeleri içermektedir. Bu nitelikteki antlaşmalara örnek olarak 1992'de Rio'da düzenlenen Dünya zirvesi sonrası imzalanan üç uluslararası sözleşme[48] örnek olarak gösterilebilir. Çeşitli uluslararası çevre antlaşmaları ise belirli bir konu ya da temaya odaklanmak yerine Bölgesel Denizler Sözleşmesi ve Eylem Plan" (*Regional Seas Conventions and Action Plans*) gibi dünya üzerindeki belirli bir bölgedeki çevre konularına ya da bahse konu alandaki alınacak tedbirlere odaklanmaktadır (339).

Hukuk çerçevesinden bakıldığında; uluslararası çevre antlaşmalarının çok taraflı süreçlerin sonucu olarak, çevre konularındaki küresel, bölgesel ve ulusal çalışmalara, davranışlara ve eylemlere rehberlik ettiği söylenebilir. Birçok uluslararası aktörün katılım süreçlerinde yer alması bahse konu çok taraflı antlaşmaları çevre, hukuk ve yönetişim rejimlerinin kilit unsuru haline getirmektedir. Bazı teorisyen ve uygulayıcılar tarafından bahse konu antlaşmalar ile ilgili uyum konularına ve enstrümanların doğasına işaret etmek amacıyla sıklıkla "yumuşak mevzuat" (*soft laws*) yakıştırması yapılmaktadır. Son dönemde imzalanan çok taraflı çevre antlaşmaları tarafların yükümlülükler ile strateji oluşturma konularına odaklanmaktadır (339).[49]

Aşağıdaki grafiklerde (Şekil 7.3. ve Şekil 7.4.) ise çevre ile ilgili 1850 yılından itibaren imzalanan çok taraflı uluslararası antlaşmaların dağılımı verilmiştir. Grafik incelendiğinde 1990-2004 yılları arasında çok taraflı olarak imza edilen antlaşma, protokol ve

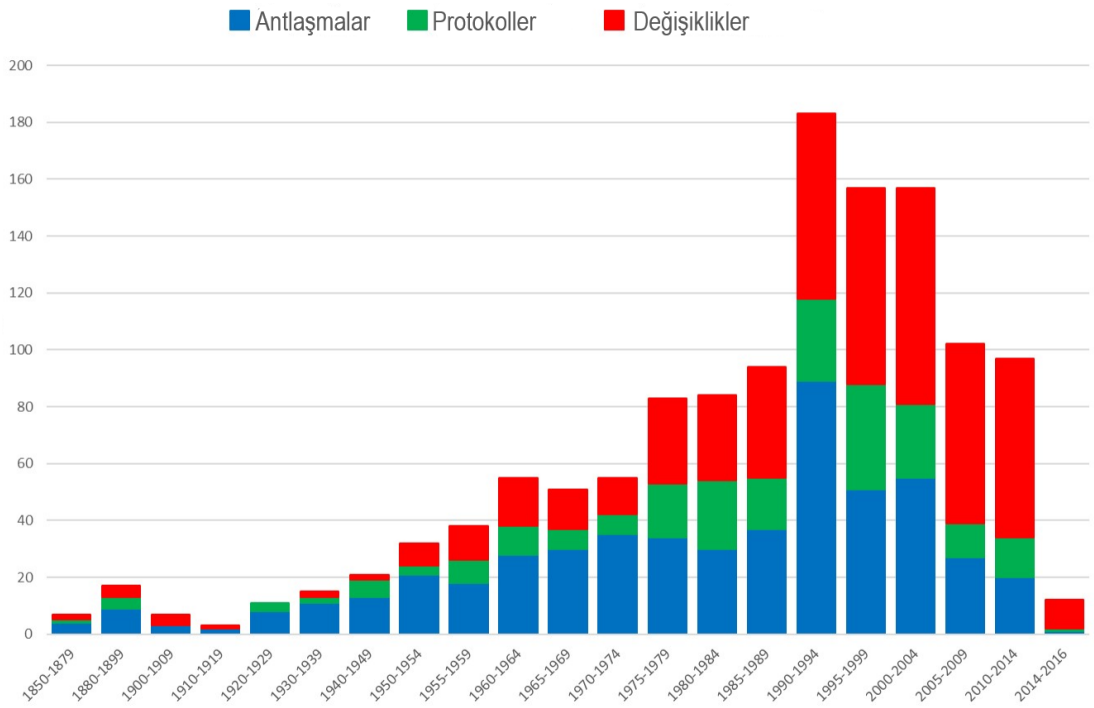
[46] Biyolojik Çeşitlik Sözleşmesi (*Convention on Biological Diversity*), Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (*Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna*), Yabani Göçebe Türlerin Korunmasına İlişkin Sözleşme (*Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals*) örnek olarak gösterilebilir.

[47] Tehlikeli Atıkların Sınırlar Ötesi Taşınması ve Bertaraf Edilmesinin Kontrolüne İlişkin Basel Sözleşmesi (*Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal*) , Bazı Tehlikeli Kimyasallar ve Pestisitlerin Uluslararası Ticaretinde Ön Bildirimli Kabul Usulüne Dair Rotterdam Sözleşmesi, (*Rotterdam Convention on the Prior Informed Consent Procedure for Certain Hazardous Chemicals and Pesticides in International Trade*) ve Kalıcı Organik Kirleticilere İlişkin Stockholm Sözleşmesi (S*tockholm Convention on Persistent Organic Pollutants*) örnek olarak gösterilebilir.

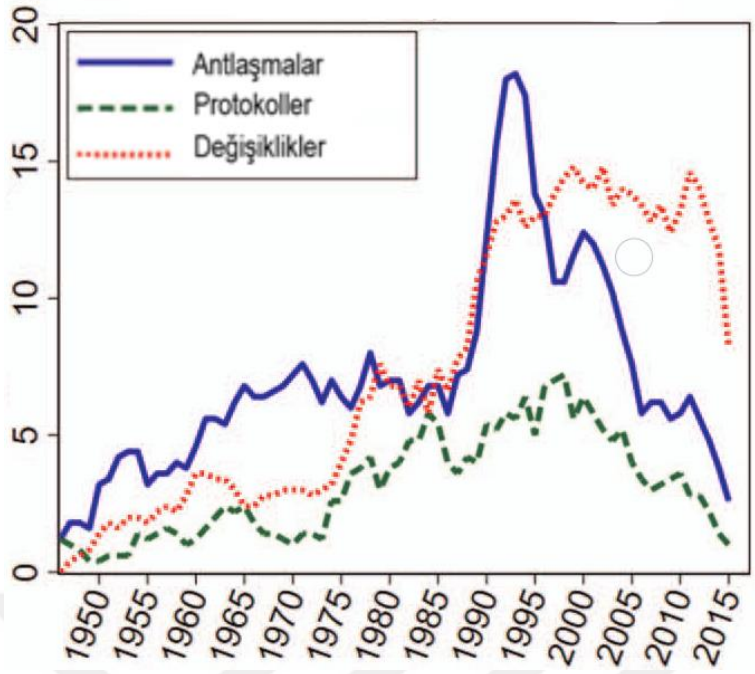
[48] Rio'da düzenlenen uluslararası konferans sonrasında imzalanan sözleşmeler; Biyolojik Çeşitlik Sözleşmesi (*Convention on Biological Diversity*), Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (*United Nations Framework Convention on Climate Change*) ile Birleşmiş Milletler Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesidir (*United Nations Convention to Combat Desertification*)

[49] Örneğin; biyolojik çeşitliliğe ilişkin 2011-2020 dönemini kapsayan Stratejik Plan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinde yer alan sürdürülebilir kalkınma konularına atıfta bulunmaktadır. Benzer şekilde Rio ve Rotterdam Sözleşmeleri gibi birçok uluslararası antlaşma eylem planları ve strateji bağlantılar oluşturarak diğer çok taraflı çevre antlaşmaları ile bağları güçlendirmektedir.

değişikliklerin diğer dönemlere kıyasla oldukça fazla olduğu görülmektedir. Dolayısı ile 1990'lı yıllardan itibaren çevre güvenliğinin sağlanması anlamında devletlerin ve uluslararası örgütlerin uluslararası iş birliğinin artırılmasına yönelik çabalarını artırdığı söylenebilir. Bahse konu grafik; 'çevre güvenliği ile ilgili konuların uluslararası gündemde özellikle Soğuk Savaş sonrası değişen güvenlik anlayışı ile birlikte daha fazla yer aldığı' argümanını da destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir. Çevre güvenliği ile ilgili uluslararası iş birliği tezin dördüncü bölümünde daha detaylı olarak tartışılacaktır.

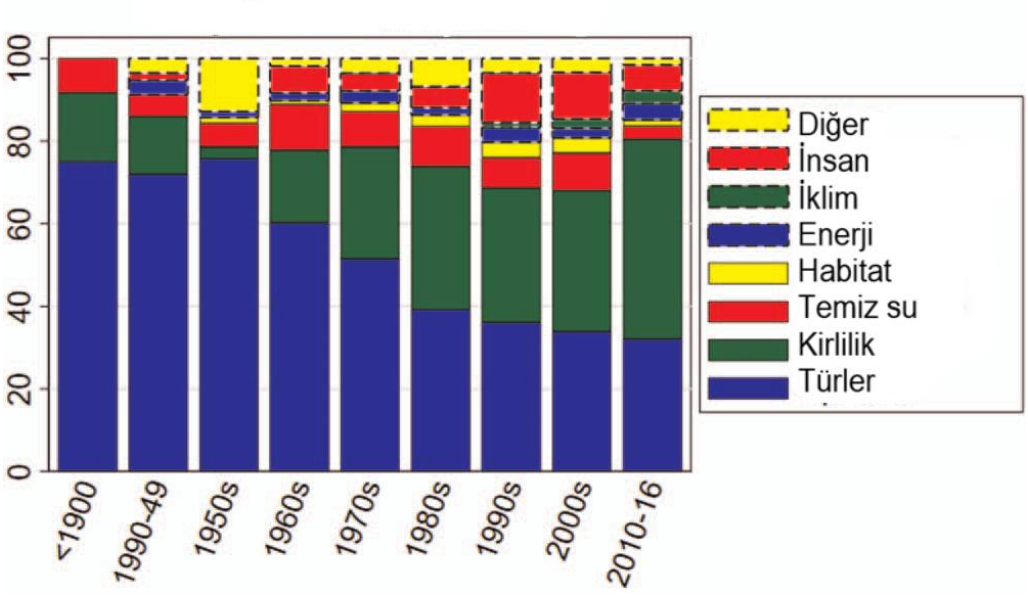


Şekil 7.3. Çok taraflı uluslararası çevre antlaşmalarının yıllara göre dağılımı (338)



Şekil 7.4. Çok taraflı uluslararası çevre antlaşmalarının yıllara göre dağılımı (338)

Çok taraflı olarak imza edilen uluslararası çevre antlaşmaları konularına göre onar yıllık dönemler halinde aşağıda yer alan grafikte (Şekil 7.5) tasnif edilmektedir. Çok taraflı çevre antlaşmaların konu oranları açısından tasnif edildiği grafik incelendiğinde özellikle 60'lı yıllardan itibaren çevresel kirlilikle ilgili imzalanan antlaşmaların imza edilen tüm konular içerisinde artan şekilde yer aldığı, buna karşın doğal türler, yaşam alanları ve temiz su kaynaklarına ilişkin antlaşmaların ise azaldığı gözlemlenmektedir. Diğer yandan enerji ile ilgili çevresel antlaşmaların özellikle son dönem içerisinde yer aldığı görülmektedir. İklim değişikliği konusunda imzalanan çok taraflı antlaşmaların ise 1990'lı yıllardan itibaren yer bulmaya başladığı ve az miktarda olsa da artış eğiliminde olduğu değerlendirilmektedir.



Şekil 7.5. Çok taraflı uluslararası çevre antlaşmaları-konu oranlarına göre (280)

İki ve çok taraflı antlaşmaların konu oran grafikleri (Şekil 7.2. ve Şekil 7.5.) birlikte değerlendirildiğinde ise gerek ikili gerekse çok taraflı uluslararası çevre antlaşmalarında zaman içerisinde doğal türler konulu antlaşmaların oransal anlamda yıllar içinde azaldığı görülmektedir. Çevre kirliliği ile ilgili antlaşmaların ise çok daha fazla şekilde çok taraflı antlaşmaların konusu içerisinde yer aldığı buna karşın enerji konularının ise ikili antlaşmalar ise çözümlenmeye çalıştığı gözlenmektedir.

7.3. Değerlendirme

Bölümün önceki bölümlerinde vurgulandığı üzere çevre konusunda uluslararası alanda uluslararası hukuk kişilerince imza edilmiş birçok antlaşma mevcuttur. Uluslararası Çevre Hukukunun oluşumuna ve gelişimine katkı sağlayan imza edilmiş birçok uluslararası çevre antlaşmasına rağmen küresel çevre bozulmaya devam etmektedir. Mevcut uluslararası çevre hukuk sisteminde uluslararası aktörlerin tamamını yasal olarak bağlayıcı, mevcut uygulamaları çevresel tehditleri "değiştirmekten" ziyade "sorun çözücü" hale getiren nitelikte tek bir hedefe yöneltici ve bu hedef doğrultusunda uluslararası çevre rejimleri ve örgütlerin belirlenen hedeflere ulaşmasını sağlayıcı nitelikte "temel norm" (*grundnorm*) eksikliği akademisyenlerce gündeme getirilmektedir (340).

8. ÇEVRE GÜVENLİĞİNE İLİŞKİN ULUSLARARASI REJİMLER

Uluslararası toplumun aktörleri, aralarındaki ilişkileri düzenlemek ve karşılaştıkları sorunları çözmek amacıyla çeşitli biçimlerde iş birliği yapmaktadırlar. Uluslararası iş birliği terimi özel bir amaç için (ad hoc) gerçekleştirilen antlaşmalardan küresel düzeyde imza edilen ve bağlayıcılığı bulunan uluslararası sözleşmeleri içerecek şekilde geniş bir terimi ifade etmektedir (341). Aktörler arasında iş birliğine imkân veren birçok şekli bulunmakla birlikte "rejimlerin" – her ne kadar etkinlikleri halen tartışılıyor olsa da – (342) giderek karmaşık ve şiddetli hale gelmeye başlayan uluslararası çevre sorunlarının çözümünde bahse konu iş birliği şekilleri içerisinde önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir.

Uluslararası iş birliğinin özgül bir şekli olan rejim terimi "kurumsallaşmış iş birliği modeli" "uluslararası kurumların temel şekli" (343) olarak değerlendirilmekte, "organizasyonel kaynakların tahsis edildiği, mutabakat sağlanmış kurallar, düzenlemeler ve planları içeren karşılıklı beklentiler toplamı" (344) olarak görülmektedir. Davranışları düzenleyen, etkileri kontrol eden kurallar, normlar ve prosedürlerden oluştuğu ifade edilen (345) uluslararası rejimler, merkezi bir otoritenin ya da hiyerarşik bir kurumdan yoksun olması anlamında anarşik olan uluslararası toplumda ortaya çıkan belirli sorunlara ilişkin yönetişim talebine cevap vermek için oluşturulan sosyal kurumlar, olarak tanımlanmaktadır (346).

Uluslararası rejimlerin temel işlevi; problem ve çatışmalarla mücadele etmek üzere devletlerin faaliyetlerini düzenlemek ve koordine etmek (342) ile belirli bir alanda oluşan ya da mevcut bulunan kolektif problemlere çözüm bulmayı kolaylaştırmaktır. Rejimlerin söz konusu asli işlevi uluslararası sistemin anarşik yapısından ve devletlerin davranışlarını yöneten yaygın belirsizliğin durumundan kaynaklanmaktadır (346). Belirsizlik ortamında katılımcıların davranışlarını etkileyerek, uygun davranışlar konusunda ortak beklenti yaratarak ve konu ile ilgili şeffaflık düzeyini yükselterek iş birliğine yardımcı olan uluslararası rejimler (343) "bilgi üreten, şeffaflığı artıran, belirsizliği azaltan ve mütekabiliyet (*reciprocity*) stratejilerine olanak sağlayan kurumlardır (347).

Uluslararası rejimler, kurulu örgütler (WTO, UN, ASEAN gibi) veya mevcut bir yönetim organı olmayan (SALT ve Kyoto Rejimi gibi) kurallar ve düzenlemeler şeklinde

olabilir. Sadece egemen devletler uluslararası rejimlere üye olabilir. Ancak uluslararası bir rejim tarafından yönetilen önlemler, faaliyetler ya da eylemleri gerçekleştirenler devlet dışında kalan uluslararası toplumun diğer kişileri olabilmektedir. Aslında, uluslararası rejimlerin kurulmasına yol açan güçler çoğu durumda çıkar grupları, ulus ötesi topluluklar veya özel şirketler gibi devlet dışında kalan aktörlerdir (341). Dolayısıyla, uluslararası rejimlere üye olanlar sadece egemen devletler olabilse de analitik bir kavram olarak uluslararası rejimlerin bir kısmını "bu bileşenleri hayata geçiren çok sayıda aktör" (348) oluşturmaktadır.

Uluslararası çevre rejimleri, çevre sorunlarına çözüm üretebilmenin ötesinde, uluslararası iş birliğini güçlendirme ve devletler arasında ortaya çıkabilecek çatışmaları engelleme gibi işlevlerinden ötürü oldukça önemlidirler. Kaynakların korunması ile çevresel tehditlerle mücadele konularında küresel ölçekte etkin bir yönetimin bulunmaması gibi nedenlerden ötürü çevre sorunlarının yönetiminde uluslararası rejimlere sıklıkla başvurulmaktadır (342).Çalışmanın devamında bazı uluslararası rejimlerin temel niteliklerinden bahsedilecektir. Bahse konu örnekler uluslararası çevre rejimlerinin küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Örneklerin verilmesinin amacı; çevre tehditlerinin uluslararası iş birliği kapsamında aktörler tarafından nasıl ele alındığı ile iş birliğinin temel unsurlarını ortaya koymaktır.

8.1. Uluslararası Ozon Rejimi[50]

Küresel nitelikteki çevre rejimleri birbiri ile iç içe geçmiş beş (5) temel süreç ya da aşamayı içermektedir. Bunlar; "problemin (*issue*) tanımlanması ve gündemin belirlenmesi", "bilgi toplama", "rejimin oluşturulması konusundaki pazarlık süreci", "rejimin uygulanması" ile "gözden geçirilmesi ve güçlendirilmesidir". Bahse konu aşamaların süreleri problemin niteliği ve devletlerin davranışlarına göre oldukça farklılık gösterebilmektedir. Rejimlerin bahse konu aşamalar şeklinde incelenmesi çok taraflı müzakerelerin karmaşıklığını anlama ve analiz etmede daha yönetilebilir bir çerçeve sunmaktadır (349).

[50] Uluslararası Ozon Rejimi çerçevesinde Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) bünyesinde Ozon Sekretaryası oluşturulmuştur. Ozon Rejimi ile ilgili temel bilgiler, üye devletler, icra edilen etkinlik, toplantı ve bilimsel faaliyetleri Sekretaryanın resmî web sitesinde yer almaktadır (350).

8.1.1. Problemin tanımlanması ve gündemin belirlenmesi

Uluslararası çevre rejimlerinin ilk safhası; çevre problemi ya da tehdidinin uluslararası toplumun dikkatine sunmayı, bahse konu tehdidin temel sebeplerini, kapsamını, etkilerini ve ölçeğini ortaya koymayı ve problemin çözümü amacıyla gereken uluslararası işlem, faaliyet ve tedbirlerin neler olduğunu içermektedir (329). Ozon rejiminin geçmişine bakıldığında özellikle 1920'li yıllarda geliştirilen kısaca kloroflorokarbon (CFC) olarak adlandırılan gazlar ile bazı diğer gazların endüstriyel amaçlar ile yaygın kullanımı sonucunda stratosferde yer alan ozon tabakasını[51] incelttiğine yönelik 1970'li yıllarda yürütülen bilimsel araştırmalar ile keşfedilmesi (351) olduğu ifade edilebilir. Artan endişelere yanıt olarak ozon tabakasının incelmesi ilk defa 1976 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programının (UNEP) Yönetim Kurulu (352) tarafından tartışılmış ve ozon uzmanlarından oluşan uluslararası toplantı çağrısında bulunmuştur (353). Toplantının yapılma amacı olarak; problemin her yönü ile incelenmesi, ozon tabakası ile ilgili bilimsel çalışmalar, endüstriyel ve ticari bilgilerin toplanması, problem kapsamının ortaya çıkarılması ile atılacak adımlara ilişkin olarak iş bölümü yapılması ile koordinasyon mekanizmalarının oluşturulması şeklinde belirlenmiştir (354)

Böylelikle Ozon tabakasının incelmesi konusunda UNEP Yönetim Kurulunun belirlediği amaçlar doğrultusunda ilk uluslararası konferans otuz iki (32) ülke uzmanı ile birçok uluslararası ve hükümet dışı örgüt temsilcilerinin[52] katılımı ile Mart 1977'de toplanmıştır. Toplantı sonucunda "Ozon Tabakasına ilişkin Dünya Eylem Planı" kabul edilerek uygulamaya konulmuş, Eylem Planına ana katkı sağlayan ülkeler ile örgüt temsilcilerinden oluşan "Koordinasyon Komitesi" (CCOL) oluşturulmuştur. Eylem Planı çerçevesinde atmosferik araştırmaların koordinesi, ozon tabakasındaki değişikliklerin biyosfer, iklim ve insan yaşamına etkileri ile sosyo-ekonomik yansımalarının ortaya konulması amacıyla bir dizi çalışma yürütülmüştür. Koordinasyon Komitesi ise uluslararası düzeyde gerçekleştirilmesi gereken işlem ve tedbirlere rehberlik ederek ozon tabakasındaki

[51] Ozon tabakası dünya atmosferinin on (10) ila elli (50) km. arasında yer alan dünyayı güneşin yaydığı zararlı morötesi ışınlardan koruyan bir katman olarak tanımlanmaktadır. Ozon tabakasının tamamen ortadan kalkmasının sonuçlarının tüm dünyadaki yaşamı etkileyecek şekilde yıkıcı olduğu değerlendirilmektedir. Ozon tabakasının incelmesinin sonuçları arasında diğer ciddi etkilerinin yanında artan cilt kanserleri ve katarakt vakaları, bağışıklık sisteminin zayıflaması, tarımda ve hayvancılıkta azalan üretkenlik, tek hücreli canlıların zarar görmesi ya da ortadan kalkması, insan yapımı malzemelerin bozulma hızlarının artması, yer almaktadır (355).

[52] Food and Agriculture Organization (FAO), International Civil Aviation Organization (ICAO), United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), World Meteorological Organization (WMO), World Health Organization (WHO), European Economic Community (EEC), and two NGOs: the International Chamber of Commerce, representing industry, and the Standing Committee on the Problems of Environment (SCOPE) of the International Council of Scientific Unions (ICSU) (354).

incelmeyi düzenli olarak değerlendirmiştir (354). Problem tanımının ve gündem oluşturma aşamalarının bu kapsamda 1977 yılında başladığı ve 1980'lerin başlarına kadar devam ettiği değerlendirilmektedir.

8.1.2. Bilgi Toplama

Bilgi toplama safhası, çevresel tehdidin daha iyi anlaşılmasını sağlamak, doğası hakkında uluslararası fikir birliği oluşturmak ve en uygun uluslararası eylemleri tespit etmek amacı ile konuyu çevreleyen bilimsel, ekonomik, politik ve etik konuları incelemeyi içermektedir. Bazen bu aşamada hükümetler arası bir örgüt, üzerinde anlaşılabilecek olguların temelini oluşturmak amacıyla kilit aktörleri bir araya getirirken bazı durumlarda devletler küresel müzakerelerin başlamasından önce mevcut bilgileri gözden geçirmek maksadı ile bilimsel bir organ meydana getirmektedirler. Ancak müzakerelere geçilmeden yeterli düzeyde bilgi birikimi ve uzlaşma düzeyi sağlanamadığı durumlarda uluslararası alanda kısıtlama ya da maliyet gerektiren eylemlere karşı çıkan devletler tarafından bilimsel gerçeklerin sorgulanması daha olası olarak görülmektedir (349)

Benzer bir durum özellikle ozon tabakası ile ilgili uluslararası tartışmalarının erken safhalarında meydana gelmiştir. Bahse konu kimyasalların ekonomik öneminden dolayı üretimi, kontrolü, azaltılması ve yasaklanması konularında uluslararası kontrol tesis edilmesi oldukça güç olmuştur. Bu dönemde sorunun niteliği ve ciddiyeti konusunda kesin bilimsel görüş birliğinin bulunmaması, bahse konu kimyasalları üreten veya kullananların düzenleme karşıtı çabaları, maliyet ve ekonomik kalkınmanın yavaşlayacağı konusunda endişeler birleşerek konu ile ilgili uluslararası iş birliğini yıllarca engellemiştir. Veto koalisyonu devletler olarak adlandırılan karşıt grup Almanya dışında kalan Avrupa Topluluğu ülkeleri ile Brezilya, Çin, Hindistan ve Endonezya'dan oluşmuştur (349). Ozon Rejiminin kuruluşu ile ilgili çalışmaların başlangıcından itibaren bilgi toplama (*fact-finding*) olarak adlandırılan süreç, diğer aşamaların içinde sürekli devam eden bir yapıda 1970'lerin başlarından 1980'lerin sonuna kadar devam etmiştir.

8.1.3. Müzakereler

UNEP Yönetim Kurulu 1981 yılındaki toplantısında ozon tabakasının incelmesi konusunu görüşmüş, ozon tabakasının korunmasına ilişkin uluslararası antlaşma oluşturulması konusunda çalışmalara başlanması için UNEP yetkilendirilmiştir. Birçok

devlet bu aşamada oluşturulması planlanan sözleşme kapsamının kimyasalların üretimine ilişkin uluslararası tedbir uygulanmasından çok araştırma ve bilgi toplama konusundaki çabaların artırılmasına odaklanmıştır (356). Ozon Tabakasının korunmasına ilişkin küresel sözleşme çerçevesinin hazırlanmasına ilişkin yirmi dört (24) ülkenin hukuk ve teknik uzmanlarından oluşan çalışma grubu Stockholm'de resmi çalışmalara başlamıştır (353). 1982 – 1985 yılları arasında farklı toplantılar ve çalışmalar ile devletler arasında bahse konu kimyasalların sınırlandırılmasına ilişkin gereken uluslararası tedbirler görüşülmüş ve uluslararası rejimin ilk hukuksal düzenlemesi olan 1985 tarihli Viyana Sözleşmesi imzalanmıştır.

Bahse konu uluslararası sözleşme imzacı taraflara tanımlanmış herhangi bir yükümlülük getirmese de henüz sonuçları açısından ortaya çıkmamış ancak büyük bir çevresel tehdide cevap verecek nitelikte uluslararası toplum tarafından ortaya konan ilk resmi çaba olması açısından oldukça önemlidir (356). Sözleşme ile ozon tabakasını korumanın önemli olduğu teyit edilmiş, kimyasalların ismine atıfta bulunmadan araştırma, izleme ve veri değişimi konusunda hükümlere yer verilmiştir. Müzakereleri gerçekleştiren devletler potansiyel tehdidi destekleyici nitelikte kanıtların oluşması halinde tekrar müzakerelere dönme konusunda mutabık kalmışlardır (349).

Viyana Sözleşmesinin imzalanmasının hemen ardından İngiliz bilim adamları tarafından Antarktika'daki toplam ozon kayıplarının ortaya konduğu bilimsel makale (357) yayımlanmıştır[53]. Böylece 1987 yılında ozon tabakasına zarar veren kimyasalların üretim ve kullanımının kontrolüne, ticari kısıtlamalara yönelik bağlayıcı mekanizmalar yaratan Montreal Protokolü imzalanmıştır. Uzun bir müzakere sürecinin sonunda üzerinde uzlaşılan protokol, en yaygın kullanılan beş CFC gazının üretimini kademeli olarak yüzde 50'ye varan oranda azaltmayı ve halon gazı üretimini durdurmayı öngörmüştür. Protokol gelecekte kontrollerin güçlendirilmesi, bahse konu gazların ithalatına ve ihracatına getirilen sınırlamalar ile gelişmekte olan ülkelere yardım hükümleri gibi konuları içermektedir (354).

[53] Daha önceki veriler özellikle ABD'nin uydu görüntülerine dayandığından diğer ülkeler ozon tabakası ile ilgili sunulan verilere temkinli yaklaşmışlardır. Ancak İngiliz bilim adamları tarafından yer ölçümlerine dayalı olarak gerçekleştirilen çalışma özellikle CFC'ların üretimin kısıtlanmasına ilişkin düşünceleri pekiştirmiş, veto devletlerini bağlayıcılığı olan bir protokol konusunda ikna edici bir etken olmuştur (349).

8.1.4. Uygulama

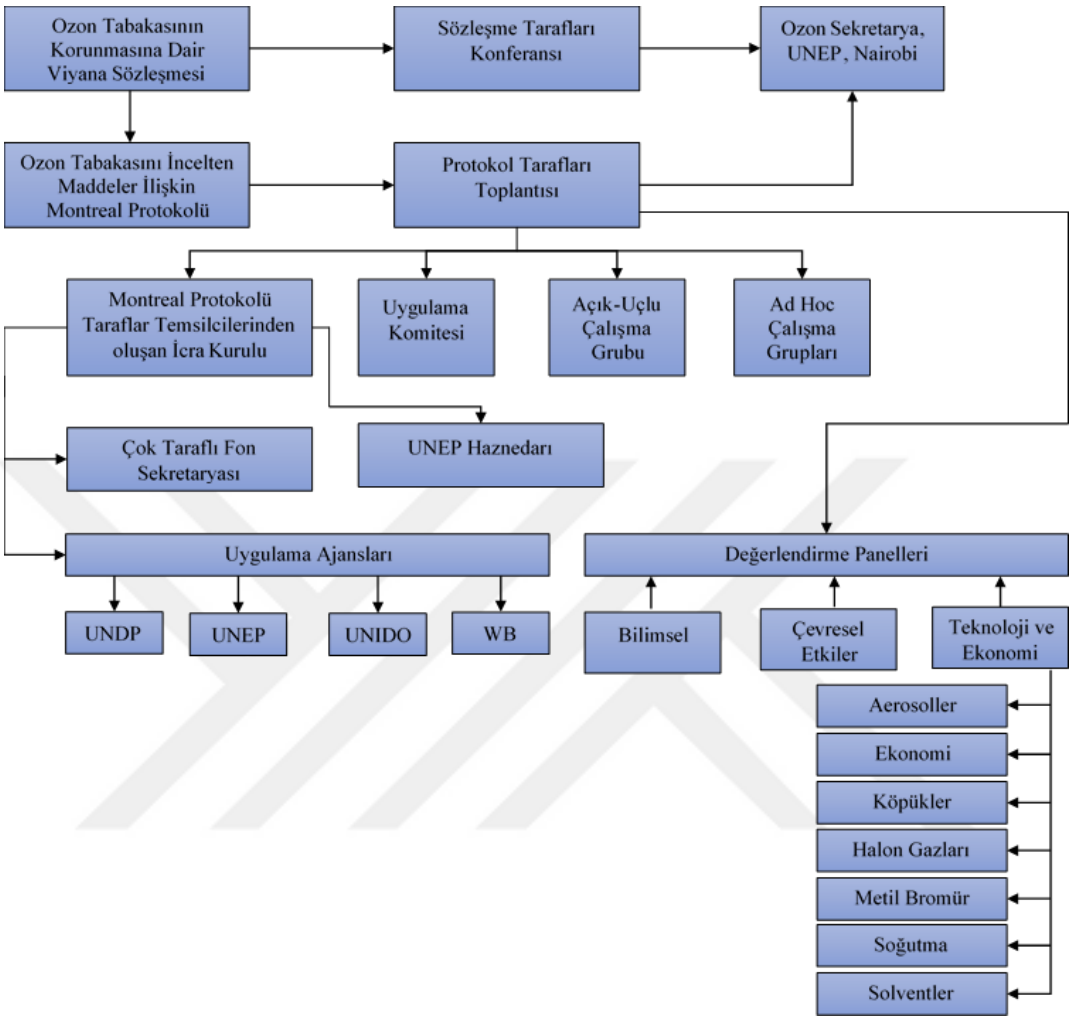
Ozon Rejimi'nde, Konferans (*Conference of the Parties*-COP) ve Toplantılar (*Meeting of the Parties*-MOP) ile kararlar alınmakta, sözleşme ve protokol çerçevesinde ilerleme gözden geçirilmekte ve eylem planları uygulanmaktadır. MOP en yüksek karar verme organı olup yılda iki kez toplanmaktadır. Hükümet temsilcilerinden oluşan ve yıllık toplanan MOP'un protokolleri gözden geçirme ve değiştirme yetkisi bulunmaktadır. Toplantılara sözleşme ve protokollere taraf olmayan devletlerin resmi temsilcileri, uluslararası örgütler, hükümet dışı çevre kuruluşları ya da sanayi örgütleri gözlemci olarak katılabilmektedir. MOP'un yıllık toplantıları arasında Açık-Uçlu Çalışma Grubu (*The Open-Ended Working Group*, OEWG) hazırlık tartışmalarını yürütmekte, bağımsız değerlendirme panelleri kendi konularında raporlar hazırlamaktadır.

Sözleşme ve protokol çerçevesinde belirlenen hedeflerin ve yükümlülüklerin desteklenmesi amacıyla rejim bünyesinde Sekretarya da dahil olmak üzere birçok organ ve kurum oluşturulmuştur. Viyana Sözleşmesi 7. Madde ve Montreal Protokolü 12. Madde kapsamında oluşturulmuş Sekretarya[54] günlük işlerin yanı sıra, MOP, COP, bağımsız paneller ve Uygulama Komitesi'ne teknik destek sağlamaktadır. Çok taraflı bir antlaşmadan kaynaklanan ilk finansal mekanizma olan "Montreal Protokolünün Uygulanması için Çok Taraflı Fon", düşük tüketime sahip gelişmekte olan ülkelere, imtiyazlı kredi kullandırmak suretiyle taahhütlerini yerine getirmektedir. Fon Sekreterliği Kanada'nın Montreal şehrinde konuşlu olup, sanayileşmiş (bağışçı) ve gelişmekte olan (yararlanıcı) yedişer ülke temsilcilerinden oluşan bir İcra Komitesi tarafından yönetilmektedir. Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Birleşmiş Milletler Sanayi Kalkınma Örgütü (UNIDO) İcra Komitesince onaylanan iş planlarının uygulanması için görevlendirilmişlerdir (354).

Ozon Rejiminin Sözleşme ve Protokolden kaynaklı görevleri ve yükümlülükleri bir dizi uzman paneli tarafından da desteklenmektedir. Protokol'ün 6. maddesi uyarınca "Bilimsel", "Teknoloji ve Ekonomik" ile "Çevresel Etkiler" alanlarında değerlendirmeler ile görevli Değerlendirme Panelleri oluşturulmuştur. Ayrıca, tarafların talebi üzerine "Teknoloji ve Ekonomik Değerlendirme Paneli" ve "Teknik Seçenekler Komiteleri" ve "Görev Güçleri", ozona zarar veren gazların tüketimini ve üretimini azaltmak için araştırılan ve kullanılan alternatif teknolojilerle ilgili teknik bilgiler sağlamaktadır (358). Ozon Rejimi

[54] Ozon Sekretaryası, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ofislerinin bulunduğu Nairobi, Kenya'da yer almaktadır.

çerçevesinde oluşturulan Sekretarya ile diğer organlarının yapısı Şekil 8.1.'de görülmektedir.



Şekil 8.1. Ozon rejimi organizasyon şeması (358)

8.1.5. Gözden Geçirme

Ozon Rejimi tarafından oluşturulan "Bilimsel Değerlendirme Paneli" tarafından hazırlanan rapor ile ozon tabakasının incelmesinden sorumlu temel kimyasalların neler olduğu konusunda genel bir uzlaşı seviyesine gelinmiştir. Özellikle Avrupa Topluluğu üyelerinin de ikna olması ile Londra Değişikliği ve Düzenlemeleri gerçekleştirilmiştir (1990). Rejimin güçlendirilmesi kapsamında 1992 Kopenhag, 1997 Montreal, 1999 Pekin ve 2007 Montreal Değişiklik ve Düzenlemeler ile içerik, kapsam, uygulanan uluslararası kontroller sürekli olarak değişim göstermiştir.

Adım adım ilerleyen bir süreç sonucunda ozon rejimi ozon tabakasını incelten gazların üretimi ve kullanımında dramatik bir düşüş sağlamayı başarmıştır. Bilimsel Değerlendirme Panelinin 2014 yılı raporunda; Montreal Protokolü kapsamında tarafların etkin çabaları ile ozon tabakasındaki incelmenin iyileşmeye başladığı ve yüzyılın ortalarına doğru 1980'ler öncesine dönüleceği belirtilmiştir. 2014 yılı itibari ile Montreal Protokolü kapsamında gerçekleştirilen değişiklik ve düzenlemelerin tamamı küresel çapta toplam yüz doksan yedi (197) ülke tarafından onaylanmıştır (350).

Değerlendirme; küresel ozon politikası temel olarak geniş biçimde değerlendirilebilecek dört unsur tarafından şekillendirilmiştir: veto koalisyon devletlerinin dengelenme ihtiyacı, bilimsel bilgi birikiminin artırılması ve uzlaşı sağlanması, ana aktörler arasındaki ekonomik çıkar modellerinin değişimi ile mevcut rejimin sürekli olarak gelişmesidir. Özellikle bilimsel bilginin artırılması tehdidin keşfedilmesine, politika belirleyicileri ya da karar vericiler tarafından anlaşılmasına, kamuoyunun düşüncesinin değişmesine, harekete geçmemenin çevre ve ekonomik maliyetlerini ortaya koymasına yol açarak ozon rejiminin güçlenmesine yardımcı olmuştur. Diğer yandan, ekonomik çıkar modelleri zaman içerisinde rejimi oluşturan devletler tarafından kademeli olarak değiştirilmiş ve çok taraflı fonun da devreye girmesi ile uluslararası kontrol tedbirlerine karşı olan devletlerin fikirlerinin değişmesine yardımcı olmuştur. Viyana Sözleşmesinin varlığı ve çerçevesi, devletlerin bağlayıcı bir protokole hızlı ve etkili bir şekilde geçmelerinde önemli rol oynamıştır. Montreal Protokolü hükümleri ile kurulan yapı görece yeni gelişmeler karşısında ozon rejiminin mevcut uluslararası tedbirleri artırmasına ve bu yolla rejimin güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır (349).

8.2. Biyolojik Çeşitlilik Rejimi[55]

Biyolojik çeşitlilik, dünya üzerinde yer alan geniş ölçekte her türlü bitki, hayvan ve mikroorganizmaya atıfla gen, tür ve ekosistem gibi tüm düzeylerdeki canlı çeşitliliğiyle ilişkilendirilmektedir. Yeryüzünde yaklaşık olarak on üç (13) milyona yakın tür olduğu tahmin edilmektedir. Bu türler içerisinde birçoğu böcek türü olan sadece 1,75 milyon tür tespit edilerek kayıt altına alınmıştır (359). Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği (*International Union for Conservation of Nature and Natural Resources*) tehlikedeki

[55] Uluslararası Biyolojik Çeşitlilik Rejimi çerçevesinde Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) bünyesinde Biyolojik Çeşitlilik Sekretaryası (CBD Secretariat) oluşturulmuştur. Rejim ile ilgili temel bilgiler, üye devletler, icra edilen etkinlik, toplantı ve bilimsel faaliyetleri Sekretaryanın resmî web sitesinde yer almaktadır (361).

türlere ilişkin olarak kırmızı liste olarak adlandırılan bir liste yayınlanmaktadır. Bahse konu birlik günümüze kadar 116.000'e yakın türün durumu değerlendirmiş olup incelenen türlerin %27'sinin (yaklaşık 31.000 tür) yok olma tehdidi altında olduğu belirlenmiştir (360).

Bir başka çalışmada ise türlerin yok olma oranlarının önceki yok olma oranlarına göre 1000 kat daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Aynı çalışma özellikle koruma altındaki alanlardaki çabaların çabuk etki göstermesine karşın ekolojik olarak sembolik değerde kaldığı ve biyolojik çeşitliliği ideal olarak korumaya yeterli olmadığı belirtilmektedir. Türlerin yok olmasının en önemli kapsayıcı faktörleri arasında nüfus artışı ve kişi başı artan tüketim yer almakta, bahse konu beşerî etkiler iklim değişikliği, yaşam alanı tahribatı, kirlilik ve istilacı türler gibi ana yakın sebeplere yol açmaktadır (362).

Biyolojik çeşitliliğin önemi ve gelecek nesillerin refahı için değeri, genel olarak devletler arasında kabul görmesine rağmen, çeşitliliğin korunması için etkili bir küresel rejim yaratma girişimleri; problemin tanımında yaşanan farklı görüşler, ortak insanlık mirası yaklaşımı yerine ulusal egemenlik ilkesinin uygulanmasının tercihi[56], çeşitliliğinin çoğunu barındıran gelişmekte olan devletlerin güçlü yasal yükümlülüklere karşı direnişleri ile ABD ve önemli sanayileşmiş devletlerin tutarsız destek sağlamaları sebebiyle sekteye uğramıştır (349).

8.2.1. Problemin tanımlanması ve gündemin belirlenmesi

Biyolojik çeşitliliğin korunması; türlerin yok olma oranlarının daha önce görülmemiş ölçekte yüksek olması ile yeni teknolojilerin dünyanın genetik kaynaklarını temelde ekonomik sebeplerden kaynaklı faydalanılması gibi iki önemli sebepten ötürü günümüzün en büyük zorluklarındandır. Bu sebeple biyolojik çeşitlilik üzerindeki uluslararası tartışma hiçbir zaman tek başına türlerin korunması ile ilgili değildir. Yeryüzünün kalan türlerindeki biyolojik çeşitliliğin ana bölümü "güneyde" yer almakta, buna karşın teknolojiyi elinde bulunduran "kuzey"[57] ise bahse konu kaynaklardan daha fazla yararlanmak istemektedir (363).

[56] Doğal kaynaklar üzerindeki ulusal egemenlik ilkesi, bir devletin toprakları içerisinde yer alan petrol, maden ve kereste gibi kaynakları üzerinde sınırsız kontrol sahibi olduğunu ima etmektedir. Ortak insanlık mirası ise ekonomik ve teknolojik kapasitenin olmayışı dışında hiç kimsenin tek başına doğal kaynakları kullanamayacağı buna karşın tüm insanlığın bahse konu kaynaklardan yararlanma hakkına sahip bulunduğunu ifade etmektedir.

[57] Kuzey – Güney Tartışması: Ekvatorun kuzey ve güneyi coğrafi olarak ifade edilmesine karşın ekvatorun kuzeyinde gelişmiş, güneyde ise gelişmekte ya da azgelişmiş ülke sayılarının daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır (55). Ekonomik konulardan kaynaklanan Kuzey – Güney çatışması uluslararası çevre hukuku ve politikasının şekillenmesinde

1987'de türlerin yok olma oranları ile ilgili endişeler, UNEP Yönetim Kurulunun biyolojik çeşitliliğin korunması faaliyetlerinin çatı bir düzenleme çerçevesinde oluşturulması için uzmanlardan oluşan bir çalışma grubu oluşturulmasını hızlandırmıştır (349). Her ne kadar bahse konu tarih öncesinde de çeşitli şekillerde ve konularda uluslararası iş birliğine yönelik çabalar mevcut olsa da koruma kapsamı yabani bitki ve hayvan türleri ile sınırlı kalmıştır (363). Bahse konu çalışma grubu özellikle çevre tehdidi ya da problemin tanımlanması aşamasında Kuzey-Güney çatışması çerçevesinde bitkiler üzerindeki genetik kaynaklar ile fikri mülkiyet hakları konusunda karmaşık bir yapıya bürünmüştür (349). Gelişmekte olan devletlerden bazıları genetik kaynakların sınırları içerisinde bulunan devlete ait olduğu ve bu kaynaklara diğer ülkeler tarafından erişimin ülkeler arasında gerçekleştirilecek karşılıklı antlaşmalar yolu ile gerçekleştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Benzer şekilde devletler ticari olmayan nitelikteki biyolojik teknolojilere erişim konusunda çatı sözleşme çerçevesinde hükümlerin bulunması gerektiğini belirtmişlerdir (365).

8.2.2. Bilgi Toplama

Dikkat genellikle nesli tükenmekte olan türlere ve muhtemel yok olmalarına odaklanmış olsa da biyolojik çeşitlik üç boyuta sahiptir: "belirli bir tür içindeki genetik çeşitlilik", "milyonlarca bireysel bitki, hayvan ve mikroorganizma türü" ile "dağlık tundra veya tropikal yağmur ormanları gibi ekosistem türlerinin çeşitliliği". Yabani türlerin tek olarak korunmasının aksine tüm türlere biyolojik çeşitliliğe bir bütün olarak odaklanma düşüncesinin özellikle 1980'lerden gündeme geldiği gözlemlenmektedir. Aynı dönem içerisinde biyolojik çeşitlilik konusunun bilimsel çevrelerce oldukça kabul gördüğü ve devam eden yıllar içerisinde baskın paradigmaya evrildiği ifade edilmektedir. Bu dönem içerisinde "Koruma Biyolojisi" (*Conservation Biology*), "Biyolojik Çeşitlilik ve Koruma" (*Biodiversity and Conservation*) gibi bilimsel dergiler ortaya çıkmaya başlamıştır. Devam eden süreçte, biyolojik çeşitlilik fikri türlerin koruması ile çevre biliminin tamamını kapsayıcı hale gelmiştir (366).

önemli rol oynamıştır. Kuzeyin tüketim kalıplarının gezegenin ekosistemlerini yok etmenin eşiğine getirdiği ifade edilmektedir. Bu sebeple Güney, Kuzey'i kendisinin "gelişmesini önlemeye çalışmak" ile suçlamaktadır. Bazı yazarlarca, Kuzey'in önceki tüketim kalıpları ve çevreye verdiği zarar sebebiyle Güney'e borçlu olduğu ifade edilmektedir. Yeryüzünün kaynakları gittikçe azalmaktadır. Güney mevcut kaynakları kendi sosyal ve ekonomik gelişimleri için kullanmayla ilgilenmektedir. Birçok Güney devleti, Kuzey'in çevrenin korunmasına ilişkin olarak isteklerini kendilerinin ekolojik izleri düşünüldüğünde iki yüzlü olarak değerlendirmekte ve Kuzey'i, Güney'in yoksulluğu ortadan kaldırma ile bireylerin temel ihtiyaçlarını karşılama çabalarını sekteye uğratma ile suçlamaktadırlar (364).

Bilimsel araştırmalar, biyolojik çeşitliliğin görece az sayıda bölgede (*hot spot*) yoğunlaştığı, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerin sınırları içerisinde kalan bu bölgelerin yeryüzünün %2,3'ü gibi küçük bir alanı kapsadığı ve tanımlanan otuz üç (33) bölgenin dünya üzerinde yer alan tüm türlerin üçte ikisine ev sahipliği yaptığı belirlenmiştir. Genel olarak içerdikleri türlerin yoğunluğu kutup bölgelerinden ekvatora doğru artan bir eğilim gösteren bu bölgelerde koruma çabaları daha çok tropik bölgelerde yoğunlaşmaktadır. Bilim adamları yok olan yağmur ormanları sebebiyle dünya üzerindeki canlı türlerinin %15'inin neslinin tükendiğini, diğer çevre tehditleriyle birlikte deniz ile sulak yaşam alanlarının zarar görmesinin de sorunun boyutunu ve kapsamını artırmakta olduğunu belirtmişlerdir. Birçok bilim adamı türlerin büyük dalgalar halinde ortadan kalktığına işaret etmekte olup benzer şekilde altıncısı olarak adlandırılan insan kaynaklı son dalganın eşiğinde olduğumuzu vurgulamaktadırlar (366).

8.2.3. Müzakereler

Biyolojik çeşitliliğin korunmasına ilişkin çatı uluslararası sözleşme görüşmeleri resmi olarak Temmuz 1991'de başlamış ve Mayıs 1992'de tamamlanan toplam beş oturum halinde yapılmıştır. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi[58] (*Convention on Biological Diversity*-CBD) Haziran 1992'de yüz elli üç (153) ülke tarafından imzalanmış ve 29 Aralık 1993'te yürürlüğe girmiştir.

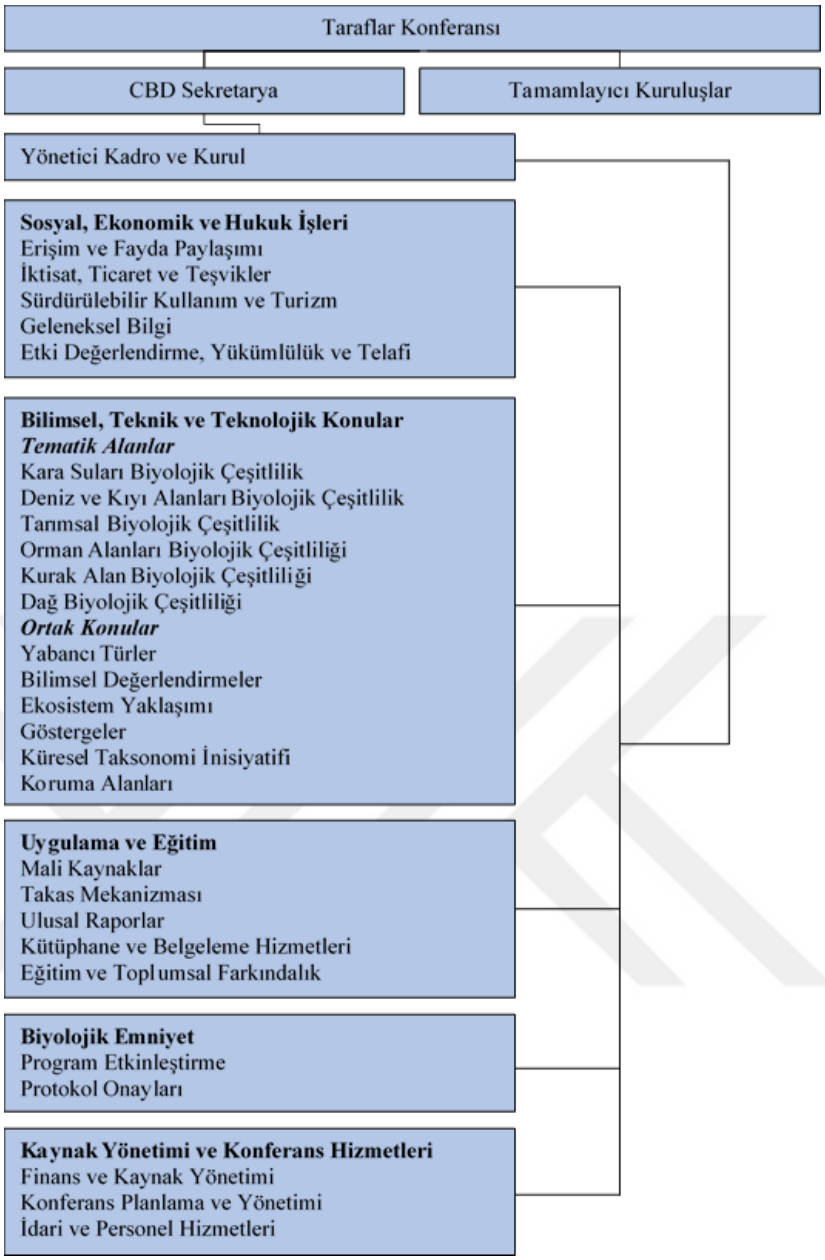
Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin oluşturulmasına yönelik olarak icra edilen müzakerelerinin başlangıcında iki önemli ve kısmen bağlantılı soru belirmiştir. Bu sorulardan ilki, çeşitliliğin korunmasında izlenecek yöntem diğeri ise kapsamı ile ilgilidir. Yöntem ile ilgili sorun geleneksel korunma yöntemi olarak adlandırılan doğal koruma alanları oluşturularak türlerin ve ekosistemlerin insanlardan ve etkilerinden korunmasını ifade etmektedir (*preservation*). Buna karşın yeni konsept olarak adlandırılabilecek (*conservation*) yöntem doğa ile insanın bir arada bulunabileceği ilkesinden hareketle kaynakların uygun kullanım şekillerine odaklanmaktadır. Sözleşmeye bu nedenle "sürdürülebilir kullanım" dahil edilmiş olup tarım, turizm ve eczacılık gibi ekonomik faydalar müzakereler esnasında taraflarca gündeme getirilmiştir (304). Sözleşmenin amaçları doğrultusunda ortaya çıkan Biyolojik Çeşitlilik Rejiminin "çeşitliliğin korunması",

[58] Rio Sözleşmesi olarak da adlandırılmaktadır. Günümüze kadar yüz doksan altı (196) devlet tarafından imzalanan Sözleşmeye Türkiye 18 Eylül 1996 tarihinde katılmıştır. 1993 yılında sözleşmesi imzalayan ABD ise Andora, Güney Sudan ve Vatikan ile birlikte sözleşmeye henüz taraf olmayan birkaç ülkeden biridir (361).

“bileşenlerinin sürdürülebilir kullanımı” ile “genetik kaynaklardan ortaya çıkan yararların adil bir biçimde paylaşılması” olarak kısaltılabilecek üç temel hedefinin bulunduğu söylenebilir (349).

8.2.4. Uygulama

Taraflar, biyolojik çeşitlilik kapsamında türlerin envanterini çıkarmak ve takip etmek, koruma ve sürdürülebilir kalkınma konseptlerini ekonomik kalkınma ve ulusal stratejilerinin kapsamına dahil etmek ile kendi bölgelerine özgü türleri koruma uygulamalarını devam ettirmek ve sürdürmek şeklinde kısaca belirtilebilecek bir dizi yükümlülüğe sahiptir (349). Sözleşme kapsamında COP çalışmalarında yardımcı olmak ve günlük idari görevleri yerine getirmek amacıyla CBD Sekretaryası meydana getirilmiş olup, COP bünyesinde kendi vizyonu ve temel ilkeleri bulunan yedi tematik çalışma alanı belirlenmiş ve programlar hazırlanmıştır. Bunlar; tarımsal, kurak ve yarı-kurak, orman, ada, deniz ve kıyı, ile dağlık alanlara ilişkin biyolojik çeşitlilik programlarıdır. Benzer şekilde COP ayrıca tüm tematik alanlarla ilgili önemli konularda çalışmalar başlatmıştır. Bahse konu çalışmalar (biyolojik çeşitlilik hedeflerinden kapasite artırımına, ekosistem yaklaşımından istilacı türlere ve turizme uzanan çeşitliliktedir), Sözleşme'nin 6-20. Maddelerdeki ele alınan konulara karşılık gelmekte ve tematik çalışma alanları arasında bağlantı oluşturmaktadır (361).



Şekil 8.2. Biyolojik çeşitlilik rejimi organizasyon şeması (361)

Kanada Montreal'de konuşlu bulunan CBD Sekretaryası (Şekil 8.2.) çeşitli nitelikte belgelerin hazırlanmasının yanında yan kuruluşlarının toplantıların organize edilmesine, çalışma programının uygulanmasına ve taraflar ve diğer uluslararası kuruluşlar arasındaki koordinasyon etkinliklerine de yardımcı olmaktadır. Çalışmalarının önemli bir parçası olarak Sekretarya, diğer çevre sözleşmeleri çerçevesinde oluşturulan rejim ve kurumlar ile bilgi alışverişinde bulunmakta, birlikte programlar geliştirmektedir (361). Biyolojik çeşitlilik rejimi, doğası gereği son derece geniş bir kapsama sahiptir. Bu nedenle bazı tür ve ekosistemlerin korunmasına yönelik olarak 1992 yılından önce oluşturulan rejimleri de biyolojik çeşitlilik rejiminin alt bileşenleri olarak düşünmek mümkündür.

Bu amaçla, Sekretarya aşağıda belirtilen rejim/kurumlarla iş birliği içerisinde faaliyetlerini sürdürmektedir:

- Su Kuşu Doğal Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanlara İlişkin Sözleşme ya da Ramsar Sözleşmesi;
- Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (CITES);
- Göçmen Yabani Hayvan Türlerinin Korunmasına ilişkin Sözleşme (CMS);
- Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi (CCD);
- Geniş Karayipler Bölgesinin Deniz Ortamının Korunması ve Geliştirilmesi Sözleşmesi (Cartagena Sözleşmesi);
- Güney Pasifik Daimî Komisyonu (CPPS);
- Hükümetler Arası Oşinografi Komisyonu (IOC);
- Dünya Bankası;
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO);
- Küresel Çevre Tesisi (GEF);
- Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO);
- Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD);
- Avrupa Konseyi;
- IUCN-Dünya Koruma Birliği;
- DIVERSITAS Sekreterliği;
- Dünya Koruma İzleme Merkezi (WCMC);
- Uluslararası Orman Araştırmaları Merkezi (CIFOR);
- Uluslararası Okyanus Enstitüsü (IOI);
- Uluslararası Çevre Hukuku ve Kalkınma Vakfı (FIELD);
- ICI Çevre A.Ş.;
- Genetik Kaynaklar İletişim Sistemleri A.Ş (361).

Rejimin en üst karar organı olan COP çalışmalarını desteklemek amacıyla ayrıca Bilimsel, Teknik ve Teknolojik Danışma Alt Organı (*Subsidiary Body on Scientific, Technical, and Technological Advice*, SBSTTA), çeşitli konular üzerine çalışan dört farklı çalışma grubu ile Nagoya Protokolü kapsamında faaliyet gösteren açık-uçlu ad hoc hükümetler arası komite (*Open-ended Ad Hoc Intergovernmental Committee for the Nagoya Protocol*, ICNP) yer almaktadır (361).

8.2.5. Rejim Güçlendirme

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi kapsamında alınan kararların uygulanması, metninin belirsiz ifadeler içermesi, güçlü liderlik eden bir devlet koalisyonunun bulunmaması, zorlayıcı mekanizmaların yetersizliği ve siyasi irade eksikliği gibi nedenler (367) ile diğer küresel çevre rejimlerine göre çok daha az odaklı olarak gerçekleşmiştir. Ulusal uygulamalara dayanan CMD gibi bir uluslararası antlaşmanın eksiklerinin en önemlilerinden biri; ulusal düzeyde uygulamayı sistematik ve etkili bir şekilde izlemek için kullanılacak bir mekanizmanın bulunmamasıdır (349).

Uygulamada yaşanan zorlukların ortadan kaldırılması, uluslararası biyolojik çeşitlilik rejiminin daha iyi uygulaması ve güçlendirmesi amacıyla COP tarafından bir dizi eylem planı kabul edilerek uygulamaya geçilmiştir. Biyolojik güvenlik (*biosafety*) ile genetik kaynakların kullanımından elde edilen faydaların paylaşımı konusunda somut taahhütler tesis etmek amacıyla protokoller müzakere edilmiştir. Biyolojik çeşitlilik rejiminin içerdiği normlar, kurallar ve uygulamalar Cartagena Biyolojik Güvenlik Protokolü (2003) (368) ile Nagoya Protokolü (2010) ile son halini almıştır.

Cartagena Protokolü'nün amacı modern teknoloji kullanılarak elde edilmiş genetiği değiştirilmiş organizmaların bir ülkeden diğerine güvenli olarak taşınması ile tarımda güvenli kullanımını düzenlemektir (369). Biyolojik Çeşitlilik Rejimin ikinci düzenlemesi olan ve kısaca Nagoya Protokolü[59] olarak adlandırılan protokolün amacı ise Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesinin üç temel ayağından biri olan genetik kaynaklardan elde edilen faydaların eşit ve adil paylaşımı ilkesine hayat vermektir. Bu doğrultuda Protokol taraf devletlere; karşılıklı anlaşılan terimler çerçevesinde eşit ve adil paylaşım, erişim yükümlülükleri ile kullanıcı taraflara erişim konusunda uyum (*compliance*) yükümlülükleri getirmektedir (370).

Değerlendirme; biyolojik çeşitliliğin korunması amacıyla oluşturulmuş rejim çerçevesinde taraflar arasında çeşitli konularda ilerleme kaydedilmiş olmasına rağmen çeşitliliği korumanın karmaşıklığı, çok sayıda düzeyin kapsam içerisinde yer alması (gen, tür ve ekosistem gibi), Güney – Kuzey ülkelerindeki tür dağılımlarındaki orantısızlık, ekonomik, sosyal ve politik çıkar farklılıkları özellikle uluslararası ve ulusal düzeyde

[59] Tam adı "Genetik Kaynaklara Erişim ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin Uygulanması Kapsamında Ortaya Çıkan Faydaların Adil ve Eşit Paylaşımına ilişkin Nagoya Protokolü"dür. (*The Nagoya Protocol on Access to Genetic Resources and the Fair and Equitable Sharing of Benefits Arising from their Utilization to the Convention on Biological Diversity*).

tarafların faaliyete geçmesini hatta faaliyete geçme konusunda anlaşmaya varılmasını dahi zor bir süreç haline getirmektedir. Rejim kapsamında çok sayıda çalışma programı, çalışma grubu ve yardımcı organ, bahse konu zorlukları azaltmak amacıyla tarafların sözleşmeyi güçlendirmesine ve rejim ile ilgili uygulamalara odaklanmalarına yardımcı olmuştur. Stratejik Plan oluşturularak tarafların Ulusal Stratejilerin ve Eylem Planlarının gözden geçirilmesi, güncellenmesi ve uygulanması konusunda adımlar atılmıştır.

Ayrıca, biyolojik çeşitlilik konusunda devletler, bilimsel kurum, kuruluş ve çevreler ile NGO'lar tarafından üretilen her türlü bilimsel bilgi ve verileri toplamak, gözden geçirmek ve değerlendirmek maksadıyla bilim ve politika toplulukları arasında bir arabirim olarak hizmet etmek üzere 2012 yılında Biyolojik Çeşitlilik ve Ekosistem Hizmetlerine ilişkin Hükümetler arası Bilim-Politika Platformu (IPBES) oluşturulmuştur. Bahse konu platformun biyolojik çeşitlilik, ekosistem ve insanlar arasındaki karmaşık ilişkileri dikkate alan bilimsel olarak güvenilir ve bağımsız bilgiler sağlayabileceği umulmaktadır.

Biyolojik çeşitlilik rejiminin etkili bir şekilde güçlendirilmesinde en önemli etkenlerden biri ekonomik, politik veya biyolojik çeşitlilik kaynaklarına sahip gelişmiş devletlerin taahhütlerine bağlı olmasıdır. Rejimin ve bu çerçevede üzerinde anlaşılan uygulamaların güçlendirilmesi amacıyla Avrupa devletlerinin bir kısmı çalışmaya devam etmektedir. Ancak, ABD ve gelişmekte olan ülkelerin desteği ve nüfuzu olmadan sözleşme ve protokoller çerçevesinde faaliyetlerine devam eden rejimin biyolojik çeşitliliği korumada etkisiz kalabileceği değerlendirilmektedir (349).

Çevre güvenliği ile uluslararası iş birliğinin incelendiği bu bölümde özellikle uluslararası çevre iş birliğinin göstergeleri olarak değerlendirilebilecek çevre rejimlerine iki örnek verilmiştir. Her iki örnek de çevre tehdidinin tanımlanarak uluslararası gündeme getirilmesi ile başlayan aşamalar halinde incelenmiştir. Bu çerçevede her bir uluslararası çevre rejimi örneğinin arka planı ve bazı özellikleri farklılık göstermekle birlikte tarafların çabaları çevre ile ilgili tanımlanan bir ya da birkaç problem üzerinde çözüme ulaşmak amacıyla çeşitli seviyelerde uluslararası iş birliğinin gerçekleştiği uygulama örnekleridir. Bu çerçevede, Zararlı Atık, Zehirli Kimyasallar, İklim Değişikliği, Tehlikedeki Türlerin Uluslararası Ticareti, Çölleşme ve Erozyon, Balık Stokları, Balina Avlanması gibi birçok konuda neredeyse küresel ölçekte uluslararası rejimler bulunduğu gibi, Güneydoğu Asya bünyesinde özellikle ASEAN çerçevesinde bölgesel nitelikteki Sınır Aşan Hava Kirliliği ve Mekong Nehrinin Ortak Kullanım rejimleri gibi bölgesel iş birliği örnekleri de mevcuttur.

9. POLİTİKA TANIMI VE MODELİ

Çalışmanın bu bölümünde NATO çevresel güvenlik politikasının incelenmesine geçmeden önce "politika" (*policy*)[60] kavramından bu çalışmada ne anlaşılması gerektiği açıklanacaktır. Politika kavramı en temel hali ile "bir şahıs, grup, işletme veya yönetim tarafından güdülenen eylem planı" (371) anlamına gelmektedir. Politika en iyi şekilde niyetler, eylemler ve sonuçlar arasındaki bağlantı olarak anlaşılabilir. Çalışmada politikayı oluşturan aşamalar "inisiyatifte bulunma", "formülleştirme", "uygulama" ve "değerlendirme" (371) şeklinde düşünülecektir. NATO Güvenlik Politikası incelenirken yukarıda bahsedilen basit model ele alınacaktır.

Politika oluşturmada ilk aşama "inisiyatifte bulunma" aşamasıdır. Politika oluşturmanın ilk aşamasında belirli problemlerin "mesele" olarak tanımlanması gerçekleşmektedir. Bu aşamaya ilişkin olarak çalışmanın bu bölümünde NATO'nun çevre sorunlarını nasıl tanımladığı ve çevresel sorunların örgütün "güvenlik konseptine" nasıl dâhil olduğu güvenlik kavramının dönüşümü çerçevesinde ele alınacaktır. Bu aşamada akademik yayınların incelenmesine ilave olarak NATO'nun kuruluşundan bu yana oluşturduğu ve "Modonna Eğrisi"[61] olarak işletme literatüründe yer alan bir kavrama atıfta bulunarak değiştirdiği "Stratejik Konsept"lerden yararlanılması planlanmaktadır.

Politika oluşturma modelinin ikinci aşamasını "formülleştirme" oluşturmaktadır. Bu aşama, Heywood'a göre tüm diğer aşamalardan daha can alıcıdır. Çünkü bu evrede, ilk aşamada "mesele" olarak tanımlanan gündem maddeleri tartışma, analiz ve değerlendirme süreçlerinden sonra kararlı bir politika önerisine dönüşmektedir (371).

NATO, üye devletlerin savunma ve diğer alanlarda gerçekleştirdiği iş birliğini koordine etmek maksadıyla bünyesinde bir standartlaştırma kurumu barındırmaktadır. NATO Standardization Agency (NSA) olarak adlandırılan bu organ 1 Temmuz 2014'ten

[60] Batı dillerinde "politics" ve"policy" olarak mevcut olan iki farklı kavram mevcuttur. Türkçe'de ise her iki kavram için genellikle "siyaset" kelimesi tercih edilmektedir. Bazı araştırmacılar "politics" için siyaseti, "policy" için ise "siyasa" kelimesini önermektedir. "Siyasa" kelimesinin kullanımı yaygın olmadığından çalışmada "policy" kavramı için "politika" kelimesi tercih edilmektedir.

[61] İş dünyasındaki analistler insanın kendi ilkelerine sadık kalırken bir yandan da yeni görevlere adapte olabilme niteliğini Madonna eğrisi diye adlandırmaktadırlar. Bu eğri adını stili ve yıldızlığı kaçınılmaz bir düşüşe geçtiği anda kendisini yeniden yaratan, cüreti sayesinde daima daha büyük bir önem ve şöhreti yakalayan pop müziğinin efsanevi divasından almaktadır (373).

itibaren NATO Standardization Office (NSO) ismini kullanmaktadır (372). Standartlaştırma, NATO kaynaklarının ifadesi ile "istenen seviyede birlikte çalışmayı ve idame etmeyi sağlamak amacıyla gereken konsept, doktrin ve süreçlerin gelişimi ve uygulanması" demektir. NATO standartlarının yer aldığı dokümanlar, NATO Standartlaştırma Antlaşması çerçevesinde normatif bir yapıda olup üye devletler arasında gerçekleşen bir dizi süreç sonunda ortaya çıkmaktadır. Standartlaştırma Antlaşması'nın İngilizce kısaltmasına atıfla (*NATO Standardization Agreement*) STANAG olarak adlandırılan bu belgeler sıklıkla ilave bir rakam ile kullanılmaktadır. Ayrıca bahse konu belgeler, ulusal seviyede daha önceden yetkilendirilmiş otoriteler tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmektedirler (372).

Modelin üçüncü aşaması ise "uygulama" aşamasıdır. NATO'nun üye devletleri için oluşturduğu standartlar sadece askerî harekâta yönelik olmayıp aynı zamanda sivil standartlara da sahiptir. Ancak bu çalışmanın odak noktasını güvenlik oluşturduğundan NATO'nun kabul ettiği ve çevresel güvenlik çerçevesinde uygulanmaya başlanılan STANAG'lar dışındaki diğer dokümanlar kapsam dışı bırakılacaktır. Bu belgeler aynı zamanda uluslararası hukuk açısından da değerlendirilmeye tabi tutulacaktır. Heywood'un da ifade ettiği gibi uygulama bazen politika yapıcıların başlangıçta niyetlendiklerinden farklı bir biçimde yürürlüğe konulduğu eylemlerden oluşmaktadır (371). Uluslararası Hukuk açısından "antlaşma" niteliğinde olan bu dokümanlara ülkeler çekince koyabilmektedirler. Bu çekinceler de politika üreticilerin başlangıçta niyetlendiği ile uygulama aşaması arasındaki değişikliği ifade etmede oldukça anlamlı görünmektedir.

NATO'nun halen yürürlükte bulunan ve çevresel güvenlik kapsamında değerlendirilebilecek beş (5) adet STANAG mevcuttur. Bu STANAG'lar daha kapsayıcı dokümanlar olup aşağıda belirtilen ve "Müttefik Müşterek Çevresel Koruma Yayını"[62] (AJEPP) olarak Türkçe'ye çevrilebilecek standartları kapsamaktadır. Yürürlükte olan bu belgeler aşağıda listelenmektedir.

- AJEPP-2 Ed. A Ver. 2 (STANAG 2582) NATO Operasyonlarında Askeri Yerleşkeler için En İyi Çevre Koruma Uygulamaları ve Standartları (*Environmental Protection Best Practices and Standards For Military Camps in NATO Operations*) (374),

[62] Dokümanın İngilizce "*Allied Joint Environmental Protection Publication*" (AJEPP) olarak adlandırılmaktadır.

- AJEPP-3 Ed. A Ver. 1 (STANAG 2583) NATO Askeri Faaliyetlerinde kullanılan Çevre Yönetim Sistemi (*Environmental Management System in NATO Military Activities*) (375),
- AJEPP-4 Ed. B Ver. 1 (STANAG 7141) NATO Tarafından Yönetilen Askeri Faaliyetlerde Müşterek NATO Çevre Koruma Doktrini (*Joint NATO Doctrine for Environmental Protection During NATO-Led Military Activities*) (376),
- (STANAG 6500)[63] AJEPP-6 Ed. C Ver.1 NATO Tarafından Yönetilen Faaliyetler Sırasında NATO Kampı Çevre Dosyası (*NATO Camp Environmental File During NATO-Led Activities*) (377) ile) AJEPP-6.1 Ed. A Ver.1 Çevresel Örnekleme Protokolleri Kılavuzu (*Manual For Environmental Sampling Protocols*) (378),
- AJEPP-7 Ed. B ver. 1 (STANAG 2594) Askeri Eğitim Alanlarının Sürdürülebilirliğini Sağlamak Amacıyla kullanılacak en iyi Çevresel Koruma Yöntemleri (*Best Environmental Protection Practices For Sustainability Of Military Training Areas*) (379).

Söz konusu beş (5) belge (AJEPP) içerik analizine tabii tutulacaktır. AJEPP-1 Çevresel Örneklem Protokolleri Kılavuzu adlı belge içerik analizinde kullanılırken güvenlik unsurları, uluslararası işbirliği ile teori ve çevresel güvenlik kavramları kullanılarak kodlama işlemi gerçekleştirilecek, ancak çalışma esnasında ortaya çıkabilecek yeni kodlar listeye eklenecektir. Ardından ortaya çıkan kodların benzerlik ve farklılıklarının saptanması ve buna göre birbiriyle ilişkili olan kodları bir araya getirebilecek türden temalar belirlenecektir. Aynı zamanda politika oluşturma modelinin son aşaması olan değerlendirme kısmında temalar arasında anlamlı ilişkiler oluşturmak yolu ile NATO'nun Çevresel Güvenlik Politikasının unsurlarının ortaya konması amaçlanmaktadır. Politikanın unsurlarının ortaya konmasını müteakip elde edilen bulgular politika modeli çerçevesinde tartışılacaktır.

9.1. NATO ÇGP'nın İlk Aşaması (İnisiyatif Alma)

Stratejik konsept NATO'nun amacı, doğası ve temel güvenlik görevlerini ana hatları ile belirten resmi bir dokümandır. Ayrıca, bu doküman güvenlik ortamının temel özelliklerini belirterek NATO askeri güçlerinin yerleşimi için temel bir rehber işlevi

[63] Standardizasyon Antlaşması (6500 sayılı) (STANAG 6500) AJEPP 6 ve AJEPP 6.1 olmak üzere iki adet çevre koruma standardını içermektedir.

görmektedir. Güvenlik konseptleri ittifakın temel görevlerini uygun şekilde yerine getirebilmesini sağlamak amacıyla küresel güvenlik ortamındaki değişimleri incelemekte, ittifakın siyasi ve askeri gelişimine yön vermek için gerekli güvenlik konularına açıklama getirmektedir (380).

Stratejik konseptler, çalışmada yer alan politika oluşumunun ilk aşaması olan "inisiyatif alma" aşamasıyla uyumlu özellikler göstermektedir. Heywood'a göre inisiyatif alma belirli problemlerin, konuların ya da değişimlerin "meseleler" olarak tanımlanarak gündem oluşturmasını içermektedir(371). Yukarıda tartışıldığı üzere stratejik konseptler de küresel güvenlik ortamını inceleyerek, NATO'nun kendi görev ve kuvvet yapısını oluşturmak maksadıyla güvenlik sorunlarını tanımladığı dokümanlardır.

NATO'nun doğuşundan itibaren bakıldığında stratejik düşünce ve konseptlerinin birbirinden ayrı olacak şekilde üç ana süreçten geçtiği görülmektedir. Bunlar;

- Soğuk Savaş dönemi
- Soğuk Savaş sonrası dönem ve
- 11 Eylül sonrası dönemdir.

9.1.1. Soğuk Savaş Dönemi

Soğuk Savaş dönemi ile ilgili olarak 1949'dan 1991'e kadar NATO stratejisinin her ne kadar son 20 yılında diyalog ve *détente* konusunda artan bir çaba göze çarpsa da temel olarak savunma ve caydırıcılık ile karakterize edilmektedir. Bilindiği üzere 1949-1991 yılları arasında uluslararası ilişkiler iki kutuplu sistem özelliği göstermiş ve ilişkilere diyalog ve iş birliğinden çok karşılıklı gerilim ve meydan okuma hâkim olmuştur. Bu durum tehlikeli ve bir o kadar maliyetli nükleer silahlanma yarışına yol açmıştır. Dönem içerisinde NATO dört (4) Stratejik Konsept ve iki (2) önemli rapor[64] yayınlamıştır (380).

[64] Bahse konu iki rapordan ilki Üçlü Komite Raporu ya da Üç Akil Adam Raporu (*The Report of the Committee of Three*) olarak adlandırılmaktadır. Rapor, dönemin Kanada, İtalya ve Norveç Dışişleri Bakanları tarafından hazırlanmıştır. Raporda NATO'nun askeri ve stratejik tutumunu desteklemek amacı ile üyeler arasında oluşabilecek sorunların barışçıl çözümü, ekonomik, bilimsel, teknik, kültürel gibi askeri alanlar dışında kalan konularda iş birliğini geliştirmeyi ve bilgi paylaşımını artırmayı hedefleyen tavsiyelere yer verilmiştir (381). Diğeri ise Harmel Raporu (*Harmel Report*) ya da İttifakın Geleceğe Yönelik Görevleri Raporu olarak adlandırılmaktadır. Kuzey Atlantik Antlaşmasının imzalanmasından raporun yazıldığı 1967 yılına kadar geçen sürede güvenlik ortamının geniş analizinin sunulduğu raporda yeterli derecede savunma ihtiyacının devamı ile birlikte Doğu-Batı geriliminin azaltılması yönünde arayışlar desteklenmiş ve Avrupa'yı bölen sorunlara vurgu yapılmıştır (382). Her iki belge stratejik kavramların yorumlandığı çevreyi etkileyen konuları vurgulayarak Stratejik Konseptleri daha geniş bir çerçeveye yerleştirmiştir.

9.1.1.1. NATO'nun İlk Stratejik Konsepti

NATO'nun stratejik doküman oluşturma çabaları 1949 Ekimine kadar geriye götürülebilse de ilk stratejik dokümanı NAC (*North Atlantic Council*) Kuzey Atlantik Konseyi tarafından 6 Ocak 1950 tarihinde onaylanan ve DC 6/1 sayılı Kuzey Atlantik Bölgesi Savunma Stratejik Konseptidir (*The Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Area*). Belge giriş, savunma ilkeleri, savunma konseptinin hedefleri ve savunma konseptinin uygulamak için alınacak askeri tedbirleri içeren dört (4) bölüm halinde düzenlenen toplam 7 sayfalık bir belgedir (383).

DC 6/1 numaralı belgede NATO'nun temel işlevinin/görevinin saldırıyı/taarruzu (*aggression*) "caydırmak" olduğu ifade edilmektedir. NATO kuvvetlerinin belirtilen temel caydırıcılık işlevinin yerine getirilememesi ve mütecaviz saldırısının ya da taarruzunun gerçekleşmesi halinde devreye gireceğini belirtmektedir (380). Kısaca "tecavüzü caydırma" stratejisi olarak da adlandırılan bu konseptin ana/temel öğeleri üye ülkelerin birbirini tamamlayıcılığı ve standardizasyonun sağlanmasıdır (384). Belge ayrıca ittifakta yer alan her bir ülkenin kendi endüstriyel kapasitesi, coğrafi konumu, nüfusu ve askeri kapasitesi/yetenekleriyle orantılı olacak şekilde savunmaya katkı sağlamasını vurgulamaktadır (385).

Askeri kaynaklar bakımından SSCB karşısında sayısal azlığın belirtildiği dokümanda konseptin ABD nükleer kapasitesine dayandırıldığı ifade edilmekle birlikte (319), ittifakın gerektiğinde istisnasız olarak her türlü silah ve vasıta ile derhal stratejik bombardıman icra yeteneğini teminat altında bulundurması öngörülmektedir (384).

NATO'nun ilk stratejisi genel hatlarıyla konseptin ortaya konulduğu DC 6/1, savunma planlamasına yön vermek amacıyla hazırlanmış MC 14/1 ve bölgesel planlama maksatlı her yönüyle detaylı olarak hazırlanan DC 13 adlı üç (3) belgeden oluşmaktadır.

9.1.1.2. NATO'nun İkinci Stratejik Konsepti

Güney Kore'nin Kuzey Kore tarafından istilası/saldırıya uğraması dönemin NATO stratejik düşüncesinde iki önemli konuyu gündeme getirmiştir: NATO askeri yapılarının etkinliği ve NATO kuvvetlerinin gücü. 26 Eylül 1950 tarihinde KAK merkezi bir komutanlık altında entegre askeri kuvvetlerin kurulmasını onaylamıştır (380). Bu dönem içerisinde Orgeneral Dwight D. Eisenhower NATO'nun ilk Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanı

(SACEUR) olarak atanırken, Avrupa Müttefik Kuvvetler Başkomutanlık Karargâhı (SHAPE) da Paris'te 2 Nisan 1952'de kurulmuştur. Bu yapısal değişiklere ilave olarak Bölgesel Planlama Grupları (Kanada-ABD Bölgesel Planlama Grubu hariç) lağvedilmiş, Atlantik Yüksek Komutanlığı (SACLANT) adında yeni bir yapı oluşturulmuştur (384).

Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya kabulü ve NATO içinde gerçekleşen yapı değişikliklerinin stratejik konsepte nasıl dahil olacağı yeni bir stratejik konsept ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. NATO, "Kuzey Atlantik Bölgesinin Savunma Konsepti" (*The Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Area*) adlı ikinci stratejik konsepti 3 Ekim 1952 tarihinde KAK (NAC) (MC 3/5) tarafından onaylanmıştır. İkinci stratejik konsept temelde ilk konseptin ana ilkeleri ile uyumlu olmakla birlikte zaman içerisinde birçok farklı belge ile güncellenmiştir[65].

Oldukça kapsamlı bir belge olan MC 14/1'de NATO'nun stratejik amacı "NATO bölgesinin savunmasını teminat altına almak ve Sovyetler Birliği ile uydu olarak tanımladığı diğer devletlerin savaşma azim ve iradesini ortadan kaldırmak" olarak ifade edilmektedir. NATO belirtilen amacı gerçekleştirmek amacıyla öncelikle stratejik hava saldırıları ve bu saldırılarla paralel olacak şekilde hava, kara ve deniz harekâtları icra etmeyi planlamıştır. Dikkat çekici noktalardan biri icra edilecek hava saldırılarının "her tür silahı" içermesidir (386).

Güney Kore'nin istilaya uğraması ile birlikte NATO'nun "ileri savunma" (*forward defense*) yani "mümkün olduğunca Demir Perde ülkelerine yakın olacak şekilde NATO birliklerin tertiplenmesi" ihtiyacı gündeme gelmiştir. NATO tarafından bir sorun olarak adlandırılan bu ihtiyaç hassas bir konu olan Almanya'nın durumunu da beraberinde tartışmaya açmıştır. Bahse konu sorun, dönemin Federal Almanya'sının 1954'te ittifaka davet edilmesi ve Federal Almanya'nın 6 Mayıs 1955'te üye olması ile aşılmıştır.

9.1.1.3. NATO'nun Üçüncü Stratejik Konsepti

Güney Kore'nin istila edilmesi ile NATO tarafından gündeme getirilen iki problemden ilki olan kuvvetlerin etkinliği konusunda ikinci konsept ile yapılan yapısal değişiklikler ve "entegre askeri birliklerin" (384) kurulması ile ilerleme sağlanmıştır. Ancak tanımlanan

[65] DC 13 ve MC 14 olarak adlandırılan belgeler çeşitli inceleme ve değerlendirmeler sonrasında birleştirilerek MC 14/1 "Stratejik Rehber" (*Strategic Guidance*) olarak adlandırılan tek bir belgede toplanmıştır. Belge 15-18 Aralık 1952 tarihlerinde Paris'te gerçekleşen Bakanlar toplantısında KAK (NAC) tarafından onaylanmıştır (386).

diğer sorun; "NATO kuvvetlerinin gücü" ile ilgili herhangi bir gelişme sağlanamamıştır. Lizbon'da Şubat 1952 tarihinde gerçekleşen KAK (NAC) toplantısında kuvvet hedeflerinin mali ve siyasi yönden gerçekleştirilemeyecek ölçüde gerçek dışı olduğu görülmüştür.

Bu durumun bir sonucu olarak ABD savunmasında nükleer silahların kullanımına çok daha fazla dayanan bir politikayı vurgulamaya başlamıştır. "Yeni Bakış" (*new look*) olarak adlandırılan politika; savunmaya daha fazla kaynak ayırmadan askeri etkinliği artırmayı hedeflemiştir (387). Nükleer silahların kullanımı konusu NATO stratejik belgelerinin çeşitli yerlerinde geçse de Ağustos 1953 tarihine kadar NATO stratejik konsepti içerisinde bütünleşik bir yapıda ele alınmamıştır. ABD ve birkaç NATO üyesi Avrupa devletinin temsilcilerinden oluşan "Yeni Yaklaşım Grubu" NATO stratejisi içerisinde nükleer politikanın bütünleştirilmesi amacıyla çalışmalara başlamıştır.

Çalışma grubu "Sonraki Beş Yıl için NATO Askeri Gücünün En Etkili Yapısı" (*The Most Effective Pattern of NATO Military Strength for the Next Five Years*) olarak adlandırılan belgeyi (388) oluşturmuştur[66]. MC 48 numarasıyla adlandırılan belge nükleer silahların kullanımını açıkça belirten/tartışan ilk resmi NATO belgesidir. Belgede yer alan kavram ve varsayımlar daha sonra NATO'nun üçüncü stratejik konseptine dâhil edilmiştir. İlerleyen dönem içerisinde yayımlanan bir rapor[67] ile NATO'nun "ileriden savunma stratejisinden" (*forward defense*) (389) vazgeçilmediği belirtilmiştir.

NATO içerisinde çeşitli tartışmaların ardından NATO'nun üçüncü stratejik konseptini oluşturan iki belge aynı gün yayımlanmıştır. Belgelerden ilki "NATO Bölgesi Savunmasının Kapsamlı Stratejik Konsepti" (*Overall Strategic Concept for the Defense of the NATO Area*) (390) ikincisi ise "Stratejik Konsept Uygulama Önlemleridir" (*Measures to Implement the Strategic Concept*) (391). MC 14/2 adlı belge NATO stratejisinin ana unsuru olarak "topyekûn mukabele" (*massive retaliation*) kavramının desteklendiği ilk stratejik konsept olma niteliği göstermektedir.

"Topyekûn mukabele" olarak adlandırılan bu stratejiye göre NATO üyesi bir ülkeye yapılacak saldırı, diğer ülkelere de yapılmış sayılacaktı (392). MC 14/2 adlı belgede stratejinin temel hedefi "etkili bir caydırıcılık oluşturma yolu ile savaşın önlenmesi" olarak

[66] MC 48 "NATO Askeri Gücünün En Etkili Yapısı" (*The Most Effective Pattern of NATO Military Strength for the Next Five Years*) adlı belge 22 Kasım 1954 tarihinde NATO Askeri Komite ve 17 Aralık 1954'te KAK (NAC) tarafından onaylanmıştır.
[67] Rapor "NATO Askeri Gücünün Beş Yıl için En Etkili Yapısı Raporu 2" (*The Most Effective Pattern of NATO Military Strength for the Next Few Years – Report 2*) olarak adlandırılmaktadır (393).

ifade edilmektedir. Belgede temel caydırıcılık unsurları; yeterli derecede nükleer ve diğer mevcut kuvvetlere sahip olma ile herhangi bir saldırıda eldeki tüm mevcut kuvvetlerle (nükleer silahlar dâhil) karşılık verme kararlığı şeklinde belirtilmektedir (390). Ayrıca anında nükleer karşı saldırı, ileriden savunma, yeniden tertiplenme ile kalan güç ve kaynakların saldırıyı sonlandırmak amacı ile kullanılması, deniz iletişiminin korunması ve üye devletlerin sivil düzeni korumaları NATO'nun topyekûn mukabele stratejisinin ilkeleri olarak sayılmıştır (390).

Topyekûn Mukabele stratejisi temelde belirli tip ve düşük düzeyde saldırılara karşı bir dereceye kadar konvansiyonel kuvvet ve silahların kullanımı konusunda esneklik göstermektedir. Ancak bahse konu elastikiyete rağmen belge açıkça SSCB ile "sınırlı savaş" konseptinin kabul edilmeyeceğini belirtmektedir (390). Sınırlı savaş konseptinin konu SSCB olduğunda elastikiyet kapsamı dışında olması gerektiği fikri stratejik rehber dokümanında da tekrar edilmiştir (391).

Topyekûn mukabele stratejisinde belirtilen konvansiyonel silahların kullanılması ile ilgili esnekliğin kapsam dışında tutulması, ittifakın SSCB ile ilgili tehdit algılamasından kaynaklanmıştır. NATO'nun dönem içerisindeki konvansiyonel kuvvetleri Sovyet birliklerine oranla daha azdı. Diğer yandan NATO'nun tehdit algısı Sovyet askeri doktrininin baskın şeklinde taarruza ve mekanize birliklerle yıldırım savaşı stratejisine ağırlık vermesinden olumsuz etkileniyordu. NATO'nun Avrupa sınırında yoğunlaşan Sovyet/Varşova Paktı tank ve mekanize piyade birliklerinin büyük bir süratle Batı Almanya'ya girerek iki üç hafta içinde Manş Denizi ile Atlantik kıyılarına ulaşabileceği varsayılıyordu. Böyle bir saldırıyı NATO kuvvetlerinin sadece konvansiyonel düzeyde savunma ile durduramayacağı varsayıldığından NATO her ne kadar topyekûn mukabele stratejisi içerisinde konvansiyonel esneklik yer alsa da konu SSCB olduğunda caydırıcılığı nükleer silahların kullanımına dayandırmıştır (394).

NATO'nun üçüncü stratejik konsepti olan belgeler "topyekûn mukabele" doktrini ile birlikte NATO alanı dışında Sovyet siyasi ve ekonomik faaliyetlerinin ittifaka etkileri ile ilgili endişeleri de yansıtmıştır. Bahse konu endişeler özellikle Süveyş Kanalı Krizi ile Macaristan'da meydana gelen isyanın Sovyetler tarafından kuvvet kullanılarak bastırılması ile ilgilidir (380). Alan dışı olayların önemi 13 Aralık 1956 tarihli KAK tarafından NATO askeri makamlarına gönderilen siyasi direktife yansımıştır. Bahse konu direktifte NATO savunma planlamasının NATO üye devletlerinin bölgesini kapsamakla birlikte alan dışı

gelişmelerin de NATO'ya yönelik tehlikeler içerebileceği noktasından hareketle dikkate alınması gerektiği ifade edilmiştir (395).

9.1.1.4. NATO'nun Dördüncü Stratejik Konsepti

NATO'nun üçüncü stratejik konsepti "topyekûn mukabele" stratejisinin yürürlüğe girmesi bazı üye devletler tarafından kuvvet ihtiyacını ve dolayısıyla savunma harcamalarını azaltacağı düşüncesi ile güçlü şekilde desteklenmiş ancak bu destek tüm üye devletleri kapsamamıştır. Diğer yandan üçüncü stratejik konseptin uygulamaya geçişi ile birlikte uluslararası alanda yaşanan bazı gelişmeler ittifakın konseptinin sorgulanmasına neden olmuştur.

Öncelikle bu stratejinin temeli; herhangi bir nükleer saldırıda Avrupa bölgesinin savunmasının büyük ölçüde ABD'nin iradesine ve nükleer yeteneğine dayandırılmasıdır. Öncelikle; ittifakın Avrupalı üyeleri Amerikalıların herhangi bir Avrupa şehri için kendi şehirlerini gözden çıkarmaya razı olup olmayacağı konusunda şüphe duymaya başlamışlardır. İkinci olarak; SSCB'nin Kıtalararası Balistik Füze (*Inter-Continental Ballistic Missile*-ICBM) yeteneğini ve daha genel bir ifade ile nükleer kapasitesini geliştirmesi, NATO'nun nükleer silahlar konusunda rekabet üstünlüğünü dolayısıyla nükleer caydırıcılığını azaltmıştır. Bu durum için sıklıkla "Karşılıklı Garantili İmha", "Karşılıklı Mahvolma" ya da "Dehşet Dengesi" (*Mutually Assured Destruction*-MAD)[68] gibi terimler kullanılmıştır.

Diğer yaşanan bir gelişme ise 1958-1962 yıllarında Sovyetler tarafından kışkırtılan ikinci Berlin Krizi'dir. Özellikle bu kriz ile ilgili olarak; NATO'nun nükleer nitelikte olmayan tehditlere nasıl cevap vermesi gerektiği, NATO'nun nükleer caydırıcılığının Sovyetler'i Berlin'de yer alan ittifak üyelerini tehdit etmekten alıkoymadığı ve ne yapılması gerektiği gibi konular ittifak içinde yer alan fikir ayrılıklarını ve şüpheleri derinleştirmiştir. Berlin Krizinin derinleşmesi, Berlin Duvarının inşası ve Küba Füze Krizi ile birlikte ABD, NATO için nükleer olmayan daha esnek bir karşılık vermek amacıyla oluşturulacak yeni bir strateji fikrini desteklemeye başlamıştır. Strateji değişikliği ile ilgili ittifak üye ülkeleri arasında görüşmelere başlanmış ancak bu konuda fikir birliğinin oluşmadığı görülmüştür.

[68] Karşılıklı garantili imha, dehşet dengesi genellikle nükleer güçlerden her birinin, diğerinin de kendisini yok edecek bir karşılık vermesinden çekinerek nükleer silahlara dayalı ilk saldırıdan ya da hareketten kaçınması olarak adlandırılır. Günümüzde de devam eden bu olguda birincil nükleer güç olarak görülen ABD, Rusya gibi ülkelerin hiçbiri karşı tarafın cevap verme kapasitesini ortadan kaldırabilecek ilk vuruş kapasitesine sahip değildir (55).

Benzer şekilde daha fazla esneklik sağlanması konusunda yürütülen diğer çabalar ittifak üye devletlerinin direnci ile karşılaşmış Kennedy Suikastı ve ABD'nin Vietnam'da devam eden askerî harekâtı gibi etkenler ile birleşince NATO stratejik konsepti değişimi ile ilgili ittifak içi görüşmeler ve tartışmalar bir süre rafa kaldırılmıştır.

NATO'nun dördüncü stratejik konsept (*Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area*) (396) taslağı Fransa'nın ittifakın entegre askeri yapısından 1966 yılında çekilmesinin ardından oluşturulmuş, Savunma Planlama Komitesi'nde (*Defense Planning Committee*-DPC) 12 Aralık 1967 tarihinde kabul edilmiş ve son şekli 16 Ocak 1968 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Yeni konseptin dikkati çeken iki önemli özelliği mevcuttur: "esneklik" ve "tırmanma" (*escalation*) (384).

İttifakın dördüncü stratejik konsepti içinde yer alan caydırıcılık kavramının özelliklerinden birisi olan "esneklik" ilgili belgede NATO'nun saldırgana vereceği karşılığın muhtemel saldırgan tarafından tahmin edilmesini önlemeye yönelik olduğu ve muhtemel saldırganın, saldırı doğasından bağımsız olarak kabul edilemeyen derecede risk oluşturacağı sonucuna ulaşmasını sağlamak amacını taşımaktadır (396). Diğer özellik olan "tırmanma" ise NATO'nun saldırıya vereceği askeri karşılık ile ilgilidir ve belgeye göre caydırıcılığın işe yaramaması ve saldırının vuku bulması halinde üç (3) tip karşılık belirlenmiştir:

- Direkt Savunma (*Direct Defence*): Saldırıyı düşmanın seçeceği düzeyde muharebe ederek mağlup etmek.
- Kontrollü Tırmanma (*Deliberate Escalation*): Saldırganın hedeflerine ulaşmasını engelleyecek nitelikte muharebenin kapsam, yoğunluk ve nükleer silah kullanma tehdidini ve kullanımını kontrollü olarak tırmandırarak mağlup etmek.
- Genel Nükleer Mukabele (*General Nuclear Response*): Tüm nükleer tehditlere, diğer askeri hedeflere ve ihtiyaç duyulması halinde endüstriyel-yaşam hedeflerine yönelik olarak gerçekleştirilecek şiddetli nükleer saldırı (396).

Bu belgeye eşlik eden NATO Bölgesi Savunma Stratejik Konsepti Uygulama Tedbirleri (*Measures to Implement the Strategic Concept for the Defense of the NATO Area*-(397) adlı belge Savunma Planlama komitesi tarafından 4 Aralık 1969'da kabul edilmiş ve belgenin son hali 8 Aralık 1969'da onaylanmıştır (380). MC 48/3 olarak adlandırılan belgede MC 14/3'te yer alan "esnek mukabele" olarak kısaca adlandırabilecek konseptin temel

özellikleri özetlendikten sonra NATO savunması için gerekli görülen tedbirler[69] tanımlanmıştır. Dördüncü stratejik konsepti oluşturan MC 14/3 ve MC 48/3 adlı iki belge soğuk savaşın sonuna kadar kendinden önceki NATO stratejik konsept belgelerinden çok daha fazla süre ile yürürlükte kalmıştır (385).

NATO, her ne kadar stratejik hedeflerini belirlemiş olsa da güvenliğe sadece askerî açıdan değil siyasi açıdan da yaklaşılması gerektiği yönünde çift yönlü yaklaşımı içeren bir rapor hazırlatmıştır. "İttifakın Gelecekteki Görevlerine İlişkin Rapor" (*Report on the Future Tasks of the Alliance*) ya da kısaca dönemin Belçika Dışişleri Bakanı adı ile "Harmel Raporu" (398) olarak adlandırılan bu raporda Kuzey Atlantik Antlaşmasının imzalandığı dönemden raporun yazıldığı tarihe kadar geçen süre içerisinde güvenlik ortamının geniş analizine yer verilmiştir (380). Rapor, mevcut yeterli savunma ihtiyacını desteklerken bir yandan da Doğu-Batı arasında mevcut olan gerilimin azaltılması ile Avrupa'yı bölen siyasi problemlere yönelik çözüm geliştirilmesi gibi konuları desteklemiştir (380). Siyasi ve Askeri olarak iki görevin tanımlandığı raporda, siyasi olarak Doğu ve Batı'da dengeli kuvvet indirimlerine yönelik tekliflerin oluşturulması, askeri olarak ise başta Akdeniz Bölgesi olmak üzere hassas bölgelerin savunulması yer almıştır (384).

Göreli olarak "yumuşama" (*détente*) dönemi içinde tasarlanan/kaleme alınan Harmel Raporu "caydırıcılık" ve "diyalog" kavramlarını ön plana çıkarmıştır (380). Kimi akademisyenlere göre rapor "NATO'nun güvenlik sorunlarına daha işbirlikçi bir yaklaşım için ilk adımları" (384) olarak nitelendirilmiştir.

Dördüncü stratejik konseptin geçerli olduğu 1967-1991 yılları arasında her ne kadar bloklar arası gerilimin oldukça arttığı görülse de ilişkilerin daha az sarsıntılı olarak gelişeceğine ilişkin bazı gelişmeler yaşanmıştır. Sovyetler Birliğinin Afganistan'ı işgali ve Sovyet SS-20[70] füzelerinin Doğu Avrupa ülkelerine yerleştirilmesi bloklar arasında gerilimi artırmıştır. Buna karşılık NATO Aralık 1979'da "Çift Yönlü Karar" (*Double-Track Decision*) olarak adlandırılan öneri ile Varşova Paktı ile karşılıklı olarak orta ve orta-uzun menzilli balistik füzelerinin sınırlandırılması teklif edilmiştir. Öneriye Moskova'dan olumlu

[69] Konseptin uygulanması için gerekli görülen tedbirler; istihbarat ve erken uyarı, ikaz dönemi süresince koordineli hareket, hazırlık düzeyi, esneklik, taarruz kapasitesi, hava savunma, anında reaksiyon ve takviye kuvvetler, mobilizasyon ve kuvvet genişliği, geri bölge güvenliği, eğitim ve tatbikatlar ile lojistik başlıklarından oluşmaktadır ((397).
[70] SS-20 Saber (Kılıç) olarak adlandırılan füzeler Orta Menzilli Balistik Füze (*Intermediate-Range Ballistic Missile*) sınıfı olup nükleer başlık takılabilmektedir.

bir cevap alınmamasına müteakip NATO Pershing ve Cruise füzelerini Avrupa'da konuşlandırmıştır (380).

ABD-Sovyetler Birliği arasında Stratejik Silahların Sınırlandırılması (*Strategic Arms Limitations*-SALT-I), Anti-Balistik Füze Sistemleri, Orta-Uzun Menzilli Nükleer Güçler (INF) Antlaşmalarının imzalanması, SALT-II ve aynı zamanda ABD-Sovyet Stratejik Silahların Azaltılması Görüşmeleri (START) ile "yumuşama"da (*détente*) ilerleme sağlanabilmiştir. Bununla birlikte; karşılıklı güvensizlikle karakterize edilen Batı-Doğu ilişkileri ancak Berlin Duvarı'nın yıkılması, Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra mümkün olmuştur.

9.1.2. Soğuk Savaş Sonrası

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte bir dönem düşman/rekabet eden ülkelerden bir kısmı NATO ortağı, bir kısmı ise NATO üyesi haline gelmişlerdir. İttifak açısından bakıldığında bu dönem; diyalog ve iş birliği ile birlikte çok uluslu kriz yönetim harekâtları/operasyonları gibi barış ve istikrara katkı sağlayan diğer yollar ile karakterize edilmiştir. NATO'nun soğuk savaş sonrası yayınlanan iki Stratejik konsept belgesinde[71] güvenlik daha önce hiç olmadığı kadar geniş bir yaklaşımla ele alınmıştır.

9.1.2.1. NATO'nun 1991 Stratejik Konsepti

NATO'nun 1991 yılında yayımladığı Stratejik Konsept kendisinden önce gelen belgelerden/konseptlerden oldukça farklılaşmıştır. Öncelikle, 1991 yılında yayımlanan konsept çatışma öngörmemekte ve kamuoyuna açık bir belge niteliği taşımaktadır. İlave olarak belgede; üye devletlerin güvenliğini sağlamak temel amaç olarak kendine yer bulmuş ve bu temel amaç ile birlikte, Avrupa'da güvenliği eski rakipler/düşmanlarla "iş birliği" ve "ortaklık" çerçevesinde geliştirmeyi ve yaymayı amaçlamıştır. Belge ayrıca, barış ve istikrarı korumak amacı ile nükleer güçlerin kullanımını en alt seviyeye indirmiştir (380).

[71] Belgelerden ikisi de İttifakın Stratejik Konsepti (*The Alliance's Strategic Concept*) olarak adlandırılmış, ilki Kasım 1991'de diğeri ise Nisan 1999'da yürürlüğe girmiştir. Bu belgelerin bir diğer önemi ise NATO'nun o tarihe kadar oluşturduğu konseptler içerisinde gizli niteliğe haiz olmayan ilk stratejik konsept belgeleri olmasıdır. Diğer yandan daha önceki stratejik konsept belgelerinde olduğu gibi bu iki belgeye sırasıyla stratejik konseptin uygulanması için gerekli tedbirlerin açıklandığı gizli gizlilik derecesine haiz 12 Kasım 1991 tarihli MC 400 (MC *Directive for Military Implementation of the Alliance's Strategic Concept*) ve 12 Şubat 2003 tarihli MC 400/2 (MC *Guidance for the Military Implementation of the Alliance Strategy*) belgeleri eşlik etmiştir.

NATO 1991 Stratejik Konsept belgesi temel olarak beş (5) bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde yeni stratejik çevre tanımlanmış ve güvenlik riskleri ile zorluklar açıklanmıştır. Özellikle yeni stratejik çevre ile ilgili olarak eski SSCB ve Varşova Paktı üye devletlerinin dönüşümlerine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir. Benzer şekilde ittifakın Avrupa üyelerinin de önemli değişimler geçirdikleri Avrupa güvenliği, kimliği ve savunma rolü vurgulanarak açıklanmıştır. Stratejik çevre ile ilgili olarak silahsızlanma, askeri şeffaflık ve karşılıklı güven konularının altı çizilerek Açık Semalar (*Open Skies*) rejimi, kimyasal silahların yasaklanması ve silah ihracatının sınırlanması gibi özel durumlara önem atfedilmiştir. Helsinki Süreci (C*ommission on Security and Cooperation in Europe*) ile başlayan Avrupa'nın bütünleşme sürecinde danışma ve iş birliğinin yapıcı rolü ve Avrupa güvenliğini korumada NATO'nun tamamlayıcı rolü ifade edilmiştir. Avrupa'da gerçekleşen değişimleri "tarihi" olarak niteleyen belge, ittifaka yönelen yekpare tehdidin ortadan kalktığı buna karşın ittifaka yönelik güvenlik risklerinin devam ettiği ve gelecek konusunda önemli ölçüde belirsizliğin bulunduğunu vurgulamıştır (399).

Güvenlik riskleri ve zorluklarının değerlendirildiği kısımda NATO'nun geçmişe nazaran daha farklı doğası bulunan zorluklar ve risklerle karşılaştığı, NATO'nun Avrupa kanadında daha önce var olan saldırı riskinin ortadan kalktığı ve bu nedenle de ittifak stratejisinde artık odak noktası olamayacağı belirtilmiştir. Güncel risklerin çok yönlü ve karmaşık doğası bulunduğu ifade edilmiş bu özellikleri ile risklerin doğası gereği öngörülebilmesi ve değerlendirilmesinin zorlukları vurgulanmıştır. Risklerin Soğuk Savaş öncesi olduğu gibi sadece askeri niteliğinin bulunmadığı buna karşın istikrarsızlıkların ekonomik, sosyal ve siyasi zorluklara yol açtığı, etnik çatışmaları ve bölgesel anlaşmazlıkları artırıcı etkisi bulunduğu ifade edilmiş özellikle orta ve doğu Avrupa'da birçok devletin belirtilen risklere maruz kaldığı vurgulanmıştır (399).

Sovyetler Birliği'nin sahip olduğu nükleer silahlar ve konvansiyonel güçler açısından herhangi bir Avrupa devletinden çok daha fazla olduğu, bu nedenle de Avrupa güvenliği ve istikrarı için dikkate alınması gerektiği belirtilmiştir. İttifak için Güney Akdeniz ve Orta Doğu bölgesinin kritik öneme haiz olduğu ifade edilerek kitle imha silahlarının (*Weapons of Mass Destruction*-WMD) yayılmasının NATO üyesi ülkelere yönelik tehdit oluşturduğu kabul edilmiştir. İttifaka yönelik silahlı saldırı nereden gelirse gelsin Washington Antlaşması 5'inci ve 6'ncı maddeler çerçevesinde karşılık bulacağı, ittifakın güvenliği ilgi sahasının küresel olduğu, hayati kaynakların akışının kesintiye uğraması, terörizm ve sabotaj gibi

eylemlerin NATO'ya yönelik tehdit oluşturduğu kabul edilmiştir. Diğer yandan belirtilen risklere yönelik olarak antlaşmanın 4'üncü Maddesi gereği danışma ve iş birliği içinde uygun karşılığın verilmesinin önemi iletilmiştir (399).

Birinci bölüm ile ilgili olarak ittifaka yönelik tehditlerin farklı biçimlerde ortaya çıktığı, hızla geliştiğinin altı çizilerek farklı tipteki krizlere yönelik karşılığın süratle verilmesi gerektiği ortaya konmuştur. Son olarak belgede stratejik bağlam ve risklere ilişkin analizden çıkarılan iki sonuç paylaşılmıştır. Bunlardan ilki; çevrenin değişmesinin ittifakın amaç ve işlevini değiştirmeyeceği, ikincisi ise değişen çevrenin ittifakın stratejisinin çerçevesini daha geniş bir yaklaşımla ele almak/sınırlarını belirlemek için yeni fırsatlar sunduğu sonuçlarına ulaşmıştır (399).

Stratejik konsept belgesinin ikinci bölümü, ittifakın Hedefleri ve Güvenlik İşlevleri başlığı ile yayımlanmış, bu bölüm içerisinde ittifakın amacı, doğası ve temel görevleri ifade edilmiştir. NATO'nun temel amacı Washington Antlaşması ve Londra Bildirgesinde[72] tekrar edildiği şekli ile tüm üye devletlerin BM Antlaşmasına uygun olarak siyasi ve askeri araçlar ile özgürlüğünü korumak, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ortak değerlerine dayanan Avrupa barışını tesis etmek şeklinde ifade edilmiştir (399, Article 15). NATO'nun doğasının açıklandığı kısmında Kuzey Amerika bölgesi güvenliğinin Avrupa güvenliği ile bağlantılı olduğu vurgulanmış, temel çalışma şeklinin ise egemen devletlerarası karşılıklı iş birliğinin ifade edildiği kısımda ulusal güvenlik hedeflerinin yerine getirilmesinde ittifakın müşterek çabalarının önemi açıklanmıştır (399, Article 16-18).

NATO'nun temel görevlerinin açıklandığı kısımda ise barışı korumak temel faaliyet alanı olarak ifade edilmiştir. Kısmın devam eden yerlerinde barışı korumak kavramı içerisinde neler bulunduğu açıklanmıştır: savaşı önlemek ve etkili bir savunma oluşturmak amacıyla askeri kapasiteyi sürdürmek, üye ülkelerin güvenliğine etki eden krizleri başarılı şekilde yönetebilmek için yetenek geliştirmek, Avrupa güvenliğine silahsızlanma ve silahların kontrolü alanlarını da içerecek şekilde iş birliği imkânlarını artırmak ve diğer

[72] 05-06 Temmuz 1990 tarihlerinde Londra'da gerçekleşen NATO zirvesi sonrası yayımlanan "Değişen Kuzey Atlantik İttifakı Konusundaki Londra Deklarasyonu" olarak bilinen bildirge 23 maddeden oluşmaktadır (400). Londra Bildirgesinde Avrupa güvenliğinin bir bütün olduğu, Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni demokratikleşen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Avrupa'nın siyasal yapısının önemli bir bölümünü oluşturduğu vurgulanmıştır. İttifakın, Avrupa'da ayırım yapmaksızın tüm ülkelerle birlikte çalışarak kalıcı barışı tesis edeceği ve bu yolda dönüşümü başlattığı belirtilmiştir. Bildirgede ayrıca, NATO'nun Atlantik bağları ile Sovyetler Birliğine bu dönüşümde önemli görevler düştüğü ifade edilmiştir (401).

uluslar ile diyalog geliştirici çaba sarf etmek. Bahse konu temel amacı gerçekleştirmek için ise ittifak dört (4) temel güvenlik görevi belirlemiştir. Bunlar:

- Avrupa'da kalıcı güvenlik çevresi sağlamak amacı için vazgeçilmez kurumlardan biri olmak,
- NATO 4. Maddede belirtildiği üzere ittifakı ilgilendiren konularda danışma işlevini yerine getirmek,
- Herhangi bir NATO üyesine yönelecek saldırıyı caydırmak ve savunmak,
- Avrupa içinde stratejik dengeyi korumak (399, Article 20).

Ayrıca, Avrupa savunma ve güvenlik kimliği oluşturma konusunun vurgulandığı görevler kısmında diğer Avrupa kurumlarının rolü ile Avrupalı üyelerin daha fazla sorumluluk alması gerektiği ifade edilmiştir. Bahse konu görevlerin "çekirdek" ya da "esas" (*core functions*) işlevler olarak nitelendirildiği, ittifak kapsamında Washington Antlaşmasından kaynaklanan üye devletlerin hakları ve yükümlülükleri konusunda bir değişikliğin bulunmadığının altı çizilmiştir (399, Article 21-22).

Üçüncü bölüm güvenliğe geniş yaklaşım adını taşımakta ve bu bölüm Yeni Avrupa'da Barışın Korunması, Diyalog, İş Birliği, Kolektif Savunma, Kriz ve Çatışma Önleme Yönetimi olarak adlandırılan kısımlardan oluşmaktadır. Yeni Avrupa'da Barışın Korunması adlı başlık altında ittifakın hedeflerini gerçekleştirme de siyasi ve askeri araçları kullanacağı ve bu geniş yaklaşımın ittifakın güvenlik politikasının temeli olarak kalacağı ifade edilmiştir. Güvenlik ortamında meydana gelen değişikliklerin özellikle siyasi araçlar anlamında daha önce hiç olmadığı kadar fırsatlar sunduğu, güvenlik ve istikrarın sadece askeri unsurlardan değil siyasi, ekonomik, sosyal ve çevre unsurlarından oluştuğu ve aynı zamanda tüm bu unsurlar ile savunma boyutunun ayrılmaz bir bütün teşkil ettiği vurgulanmıştır (399, Article 24). Soğuk Savaş sonrası güvenlik konularında yaşanan zorlukların çeşitliliği ile yüzleşmek amacıyla geniş ve Soğuk Savaş döneminden farklı bir güvenlik yaklaşımına duyulan ihtiyacın altı çizilerek ittifak güvenlik politikasını destekleyici unsurlarını ise "diyalog", "iş birliği", "kolektif savunma yeteneğinin sürdürülmesi" ve "kriz ve çatışmaları önleme yönetimi" olarak tanımlamıştır. Dört unsurun karşılıklı birbirini de desteklediği belirtilmektedir. Barışın korunması kısmının devamında diyalog ve işbirliğinin devamı ve sürdürülmesi, yanlış anlama ve tasarımdan kaynaklanan çatışma risklerinin azaltılması, Avrupa devletleri arasında karşılıklı anlayış ve güven tesis edilmesi, üyeleri etkileyen krizlerin yönetilmesine yardım edilmesi, ortak güvenlik problemleriyle baş etmede tüm

Avrupa ülkeleri arasında ortaklık fırsatlarının genişletilmesi konularından bahsetmektedir (399, Article 25).

İttifakın temel hedef ve görevlerini yerine getirirken diğer ülkelerin meşru güvenlik çıkarlarını dikkate alacağı, BM Antlaşmasında belirtilen çatışmaların barışçıl çözümü ilkesine hassasiyetle riayet edeceği, barışçıl uluslararası ilişkiler geliştireceği, demokratik kurumları destekleyeceği ve diğer Avrupa kurumlarının değerli katkılarının her zaman tanınacağını iletmektedir (399, Article 26-29).

Stratejik konseptin dördüncü bölümü savunma rehberi başlığını taşımakta, ittifakın strateji ilkeleri, yeni kuvvet yapısı başlıkları altında açıklanmaktadır. Strateji ilkeleri adlı başlığı taşıyan kısımda yeni dönemde karşılaşılan zorlukların çeşitliliğinin ittifakın daha geniş bir güvenlik yaklaşımını gerektirdiği tekrar vurgulanmış, dönüşen siyasi ve stratejik ortamın önceki askeri stratejiyi ve temel ilkelerini de değiştirdiği açıklanmıştır. İttifakın tamamen savunma amaçlı olduğu, saldırganın mümkün olduğunca ilerden karşılanacağı, üye devletlerden birine yapılmış saldırının tüm üyelere yapıldığı gibi ilkelerin bahsedilmesini müteakip yeni kuvvet yapısı açıklanmıştır (399, Article 34-39).

Bahse konu belgenin sonuç kısmında ise ittifakın savunma amaçlı doğası tekrar vurgulanmış, güvenlik politikasının unsurları tekrar hatırlatılmış, yeni fırsatların varlığından bahsedilmiş, ittifakın barışçıl düzene yaptığı katkı övülmüş, silahların kontrolü ve güven artırıcı önlemlerin güvenlik ve istikrarı sürdürmedeki rolünün altı çizilmiş ve NATO stratejik konseptinin siyasi-askeri çevrede meydana gelen gelişmeleri karşılayacak esneklikte olduğu sonucuna ulaşılmıştır (399, Article 57-59).

Soğuk Savaş sonrası döneminin ilk gizli olmayan stratejik konseptinin geçerli olduğu dönem Soğuk Savaş sisteminin kurucu normları olarak ifade edilen iki Almanya'nın bölünmüşlük statüsü ve Avrupa'nın ideolojik bölünmüşlüğüne son veren sistemsel dönüşüme sahne olmuştur (402). Bu dönem içerisinde Avrupa'nın bölünmüşlüğünün sona erdiğinin kabulü olan Paris Şartının imzalanmasının ardından sürpriz bir konvansiyonel saldırı olasılığını azaltarak Avrupalı devletlerin göreli güçlerini kurumsallaştıran AKKA'nin imzalanması önemli gelişmeler arasında yer almıştır (403). 03 Ekim 1990'da iki Almanya'nın resmen birleşmesi, Avrupa Birliğini doğuran Maastricht Antlaşmasının Aralık 1991'de imzalanması, Eski Yugoslavya'nın parçalanma süreci ile NATO müdahalesi dönem içerisinde güvenlik ortamının karmaşıklığını ortaya koyan diğer gelişmeler olarak ön plana

çıkmıştır. Diğer yandan 1990'lı yılların ikinci yarısında NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişleme çabaları, Kosova müdahaleleri gibi gelişmeler ile konvansiyonel nitelikte olmayan tehditlerin NATO'nun çözmesi gereken temel sorunların kaynağı olduğu ve genişlemenin ittifak için başlı başına bir amaç olarak ortaya çıktığı fikrini perçinlenmiştir (404).

Soğuk Savaş ile sonrası döneme tanıklık eden ve 1988-1994 yılları arasında NATO Genel Sekreterliğini yürüten Manfred Wörner; özellikle 1980'li yılların sonlarına doğru gerçekleşen birçok toplantıda NATO'nun Sovyetler ile daha yapıcı bir yaklaşım içerisinde olacağını, (405), başta siyasi, ekonomik konular olmak üzere çevre koruma ve kirlilik önleme politika alanında iş birliğinin tarafların ortak menfaatine olduğunu, üretim tekniklerini daha temiz ve daha güvenli hale getirmelerini sağlayacak kirlilik kontrol ekipmanı ve uygulamaları, enerji tasarrufu ve ilgili yatırım politikalarını geliştirmede Sovyetlere yardımcı olunabileceğini (406) belirtmektedir. Benzer şekilde NATO Genel Sekreteri, aynı yıl içerisinde NATO'nun sadece askeri bir güç olmanın ötesinde fikirleri ile çekiciliğinin bulunduğunu, dayanışmanın ve işbirliğinin üçüncü boyut olarak ele alınan bilim ve çevre alanlarında işbirliğinin refahın koşullarından olduğunu (407), uzun zamandır Sovyet liderlerine çevre, uyuşturucu ve terörizm gibi uluslararası problemlerin çözümü için işbirliği çağrısında bulundukları (408) belirtmektedir.

Özellikle Soğuk Savaş sonrası ise NATO Genel Sekreteri Wörner'e göre Batı Demokrasilerinin karşı karşıya olduğu en önemli sorun güvenliktir. Bu çerçevede askeri güç kullanımı, etnik, dini ve bölgesel çatışmalar, Rusya'nın içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve hatta çevresel kriz ve nükleer silahlar, dini aşırılıklar, nükleer kimyasal ve balistik silahların yayılımı gibi konuları güvenliğe ilişkin tehditler arasında saymaktadır (409). Görevi devralan Javier Solona ise Rusya Federasyonu ile ilişkilerin kapsamını derinleştirme ve genişletebilmek amacı ile çerçeve düzenlemeler konusunda özellikle siyasi, askeri, ekonomik, çevresel, bilimsel, barışı koruma, silahlanma, silahların yayılmasını önleme, silahların kontrolü ve sivil olağanüstü hal planlama alanlarında geniş bir pratik iş birliği alanları kapsayan bir yapının kurulmasını desteklemiştir (410). Dönem içinde Rusya, eski Sovyetler Birliği üyeleri ile Avrupa'nın güvenliği konularında çevresel işbirliğini de kapsayan birçok konuda iş birliği vurgulanmış (411, 412), 90'lı yıllarda güvenliğin askeri faktörlerin yanında siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel faktörlerin bir sonucu olduğu ve hepsinin birlikte ele alınması gerektiği vurgulanmıştır (413, 414).

9.1.2.2. NATO'nun 1999 Stratejik Konsepti

NATO'nun 50. kuruluş yıldönümüne denk gelen 1999 yılında ittifak liderleri genişletilmiş Avrupa-Atlantik bölgesinin ortak savunması, barış ve istikrarını amaçlayan yeni stratejik konsepti onaylayarak yürürlüğe sokmuştur. Konsept, savunma boyutuna ilave olarak siyasi, ekonomik, sosyal ve çevre faktörlerinin önemi üzerine inşa edilen geniş güvenlik kavramı temel alınarak hazırlanmıştır. Ayrıca konsept soğuk savaş sonrası beliren terörizm, etnik çatışma, insan hakları ihlalleri, siyasi istikrarsızlık, ekonomik kırılganlık ve nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların yayılması gibi yeni riskler tanımlamıştır (380).

1999 NATO Stratejik Konsept belgesi kendinden önce gelen belge gibi giriş hariç 5 (beş) bölüme ayrılmıştır. Bu bölüm sırasıyla "İttifakın Amacı ve Görevleri", "Stratejik Bakış Açıları", "21 yy.da Güvenliğe Yaklaşım", İttifak Stratejisinin Kuvvet İlkeleri için Rehber" ve "Sonuç" başlıklarından oluşmaktadır.

Giriş kısmında NATO'nun Doğu-Batı çatışmasını barışçıl bir şekilde sona erdirerek Soğuk Savaş süresince üyelerinin bağımsızlığını sağlamada başarılı olduğu ifade edilmektedir. Avrupa bölgesinin entegrasyonunda NATO'nun merkezi rolüne işaret edilen konsept belgesinde yeni dönemin bazı fırsatlarla birlikte Balkanlardaki gibi yoğun insan hakları ihlalleri, etnik çatışma, silahların kontrolü ile Avrupa-Atlantik bölgesinin barış ve istikrarını bozabilecek diğer risklerden bahsetmektedir. Yeni konsept belgesi ayrıca ittifakın mevcut doğal ve temel görevlerine ilave olarak yeni güvenlik ortamının temel özelliklerini belirlemede, geniş güvenlik yaklaşımını oluşturan unsurları ortaya koymada ve askeri kuvvetlerin adaptasyonunda bir rehber işlevi yerine getireceğini ifade etmektedir (415, Articles 1-5).

1999 Stratejik konseptin "İttifakın Amacı ve Görevleri" adını taşıyan ilk bölüm başlığı 6 ila 11. maddeleri kapsamaktadır. Birinci bölüm NATO'nun temel amacını Washington Antlaşması'na dayandırarak "tüm üyelerin siyasi ve askeri araçlar ile güvenliğini ve bağımsızlığını korumak" olarak belirlemektedir. Avrupa ve Atlantik bölgesinin güvenliğinin birbirinden ayrı düşünülemeyeceği vurgulanan bölümde üyelerin ulusal güvenlik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde ittifakın kolektif çabalarının öneminin altı çizilmiştir. Belirtilen temel amacın gerçekleştirilmesi için konsept NATO'nun temel görevlerini ise:

- Hiçbir ülkenin kuvvet kullanma veya kuvvet kullanma tehdidiyle karşılaşmadığı, demokratik kurumların gelişmesi ve çatışmaların barışçıl yollardan çözümüne olan bağlılık anlatışıyla istikrarlı Avrupa-Atlantik **güvenlik** ortamı sağlamak,
- Her türlü gelişen ve üye devletlerin hayati çıkarlarına etki edecek konularda Washington Antlaşması 4. madde çerçevesinde **danışma** işlevi yerine getirmek,
- Washington Antlaşması 5 ve 6. madde çerçevesinde NATO üye devletlerine yönelik saldırıyı **caydırmak** ve **savunmak**, olarak sıralamıştır.

Ayrıca bölümün devamında Avrupa ve Atlantik bölgesinde güvenlik ve istikrarı geliştirmek amacı ile Washington Antlaşması 7. madde ile uyumlu olacak şekilde etkili çatışma önleme konusunda katkı sağlamak, kriz müdahale operasyonlarını da içeren aktif kriz yönetimi, karşılıklı artan şeffaflık ve güvene dayalı ortaklık, iş birliği ve diyaloğu geliştirmek ittifakın temel görevleri arasında sayılmıştır. İttifak amacının ve görevlerinin yerine getirilmesinde diğer ülkelerin meşru güvenlik çıkarlarına saygı duymaya devam edeceği, BM Antlaşmasında belirtilen çatışmaların barışçıl yollardan çözüm ilkesine uyacağını vurgulayarak ittifakın kendisini hiçbir devletin rakibi/düşmanı olarak konumlandırmadığını vurgulamaktadır (415, Articles 6-11).

"Stratejik Bakış Açıları" adlı ikinci bölüm iki alt kısma ayrılmıştır. Birinci alt kısım "Evrilen Stratejik Ortam" başlığı altında NATO'nun sürekli değişen çevrede faaliyet gösterdiğine işaret edilmiş her ne kadar gelişmelerin olumlu yönde seyrettiği görülse de mevcut belirsizliklerin ve risklerin akut krizlere dönüşebileceği vurgulanmıştır. NATO'nun diğer devletlerle artan siyasi ve askeri ortaklığı, iş birliği ve diyaloğunun ön plana çıkarıldığı kısımda Rusya, Ukrayna, Akdeniz Diyaloğu ülkeleri ile ilgili faaliyetleri örnek olarak gösterilmiştir. Genişleme, diğer uluslararası örgütler ile iş birliği, Balkanlarda gerçekleştirilen barışı destekleme harekâtı ve kriz yönetimi gibi önemli konulara yer verilen kısımda Avrupa Güvenlik ve Savunma kimliğinin oluşumunda NATO'nun merkezi rolü öne çıkarılmıştır (415, Articles 12-13). Avrupa ve Atlantik bölgesinin güvenlik ve istikrarına katkı sağlayan örgütlerin[73] sayıldığı kısımda BMGK'nın uluslararası barış ve istikrarı sağlama temel sorumluğu vurgulanmış ve NATO'nun silahsızlanma konusunda imzalanan uluslararası antlaşmalarda[74] rolünün altı çizilmiştir (415, Articles 14-19).

[73] Konsept belgesinde Avrupa ve Atlantik bölgesinin barış ve istikrarına çeşitli şekillerde katkı sağlayan örgütler olarak BM, AGİT, BAB sayılmıştır.
[74] Metin içerisinde bahsedilen bu uluslararası antlaşmalar: Avrupa Konvasiyonel Kuvvetler Antlaşması, Kapsamlı Deneme Yasağı Sözleşmesi, Belarus, Kazakistan ve Ukrayna'nın Nükleer Silahların Önlenmesi Antlaşması'nı onaylaması,

"Güvenlik ile İlgili Riskler ve Zorluklar" olarak adlandırılan ikinci kısımda, stratejik ortamdaki olumlu gelişmelerin ittifaka yönelik geniş çaplı konvansiyonel bir saldırı olasılığının ortadan kalktığı belirtilmekle beraber ittifakın güvenliğinin farklı çeşitlikte, çok boyutlu ve önceden kestirilmesi güç nitelikte askeri ve askeri olmayan risklere maruz kaldığı ifade edilmiştir. Belgenin devam eden kısmında bu riskler;

- Avrupa-Atlantik bölgesi ve çevresindeki olası bölgesel krizler (ekonomik, sosyal ve siyasi zorluklar, etnik ve din düşmanlıkları, toprak anlaşmazlıkları, insan hakları ihlalleri, devlet çözülmeleri kaynaklı)
- İttifak dışı nükleer güçlerin varlığı,
- Nükleer, biyolojik ve kimyasal silahların yayılması,
- Gelişmiş silah sistemlerinin üretimi ve yayılması,
- İttifaka yönelik her türlü silahlı saldırı (terörizm, sabotaj, organize suç, uluslararası göç), şeklinde belirtilmiştir (415, Articles 20-24).

"21. yy.da Güvenliğe Yaklaşım" adlı üçüncü bölümde ittifakın vazgeçilemez olarak nitelendirdiği savunma boyutuna ilave olarak siyasi, ekonomik, sosyal ve çevre faktörlerini dikkate alan geniş bir güvenlik yaklaşımı benimsediği belirtilmiştir. Güvenliğe yönelik bu geniş bakış açısının ittifakın temel görevlerini etkili olarak yerine getirme ile BM ve Avrupa-Atlantik bölgesinde yer alan uluslararası örgütler ile iş birliğini artırıcı çabaların temeli olacağı ifade edilmiştir. "Danışma" ve "kriz yönetimi" görevlerine atıfta bulunan diğer maddelerde ittifakın Atlantik ötesi bağlarının önemi, askeri yeteneklerinin sürdürülmesine olan ihtiyaç açıkça belirtilmiştir. Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliğinin oluşumundaki ittifakın merkezi pozisyonu, Çatışma Önleme ve Kriz Yönetimi ile birlikte alan dışı müdahale kavramı, ortaklık, işbirliği ve diyalog, Barış için Ortaklık mekanizmasının ittifak için önemi, Rusya'nın özgün konumu, NATO-Ukrayna ortaklığı, Akdeniz ve çevresindeki ittifak çıkarları, genişleme, silahların kontrolü ve silahsızlanma bu başlık altında tanımlanan/belirtilen hususlar olarak göze çarpmaktadır (415, Articles 25-40).

1999 stratejik konseptinin 41 ila 64'üncü maddelerinin oluşturduğu dördüncü bölüm ittifak kuvvet ilkeleri başlığını taşımakta ve önceki bölümlerde belirlenen görevler, Atlantik antlaşması 5. madde kapsamında ittifak üyelerine olası bir saldırıyı caydırma doğrultusunda

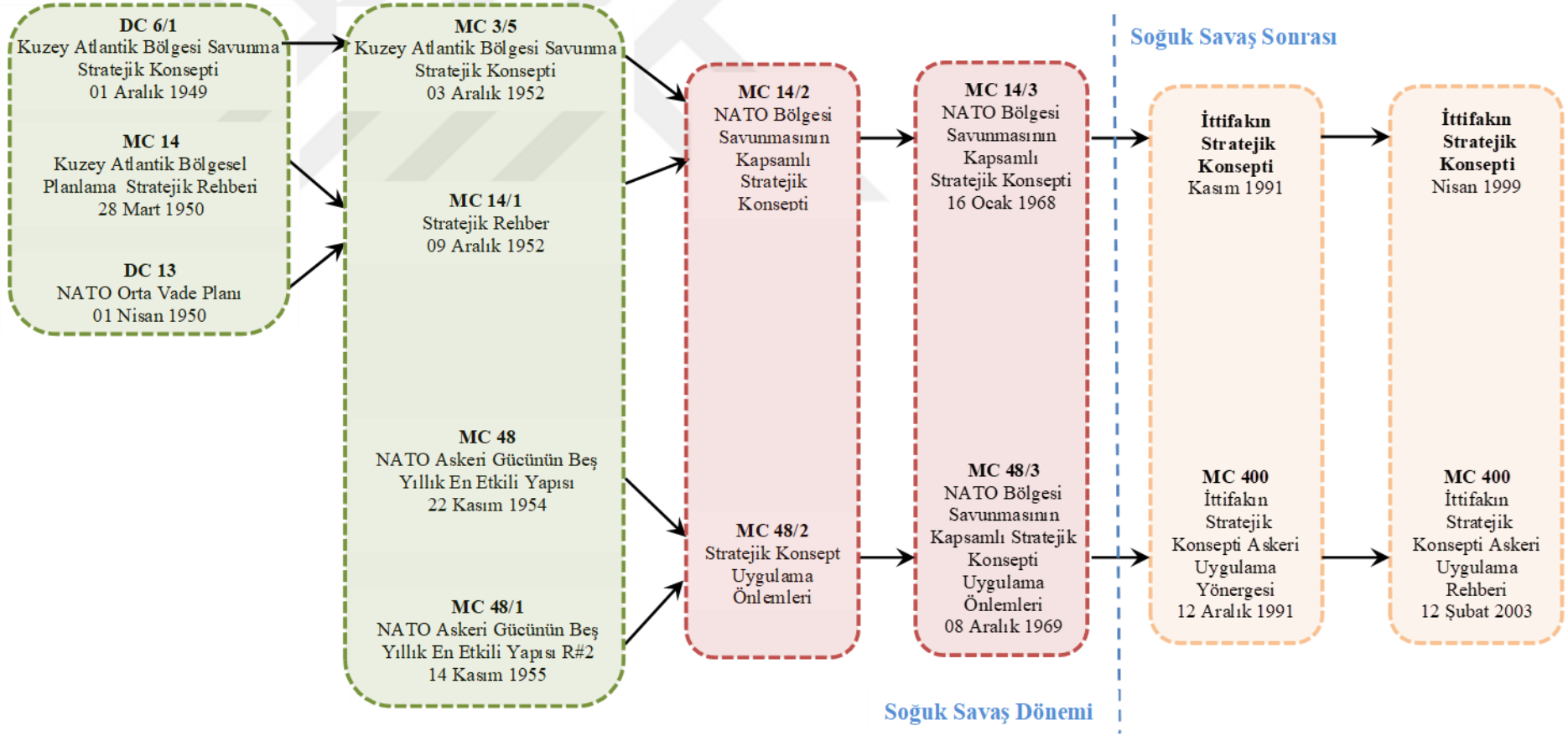
Kimyasal Silahların Kontrolüne İlişkin Sözleşmenin yürürlüğe girmesi, Anti-personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşme (Ottowa Sözleşmesi)dir.

konvansiyonel ve nükleer kuvvet yapısı açıklanmıştır. Krizlerin büyümeden önlenmesine yönelik vurgunun yer aldığı bölümde ittifak kuvvet yapısının farklı ulusal savunma yapılarının güçleri üzerine kurulduğu belirtilerek kısa süre içinde alan dışı dahil tüm görevleri gerçekleştirebilme yeteneği ön plana çıkarılmıştır. Konvansiyonel kuvvet yapısının açıklandığı alt bölümde NBC tehdidi altında, füze/hava savunma, müşterek ve birleşik harekât, esnek, mobil ve süratle konuşlanabilen, bağımsız sivil-asker iş birliği, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği ile yakın iş birliği öne çıkan hususlar olarak göze çarpmaktadır. (415, Articles 41-61)

Nükleer kuvvet yapısının anlatıldığı ikinci bölümde nükleer kuvvetlerinin amacı "herhangi bir savaşı önlemek ve barışı korumak" olarak ifade edilmiştir. Avrupa'da yeteri kadar nükleer kuvvet bulundurulmasına devam edileceğine vurgu yapan dokümanda, nükleer silahların kullanımını gerektiren nitelikte bir çatışmanın ihtimalinin çok düşük olduğu ifade edilmiştir. Soğuk Savaş sonrası güvenlik ortamında NATO nükleer silahlarının hiçbir devleti hedef almadığı belirten belge mevcut güvenlik ortamının devamı maksadıyla Avrupa'da minimum düzeyde operasyonel nükleer kuvvet bulundurulmasının Atlantik ötesi stratejik nükleer kuvvet bağını koruyacağını belirtmektedir (415, Articles 62-64).

Sonuç bölümünde NATO'nun 60 yılı geride bıraktığı, yeni yüzyılın zorluklarını ve fırsatlarını karşılamaya hazır olması gerektiği belirtilmiş, stratejik konseptin temel güvenlik görevlerini ortaya çıkardığı ve NATO'nun evrilen güvenlik ortamına katkı yapabilmesi amacıyla dönüşümüne imkân sağladığı vurgulanmıştır. Stratejik konsept belgesinin ittifak güvenlik ve savunma politikasını, operasyonel kavramlarını, konvansiyonel ve nükleer kuvvet yapısını ve kolektif savunma düzenlemelerini evrilen güvenlik ortamının gereklilikleri ışığında yönetmeye devam edeceği ifade edilmiştir (415, Articles 65).

Bu dönem içerisinde görev alan NATO Genel Sekreteri George Robertson (1999-2003), Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nin Avrupa güvenliği için kritik öneme sahip bölgesel konular, silahların kontrolü, barışı koruma, savunma ekonomisi sorunları, acil durum planlaması ile çevre sorunları gibi birçok alanda danışma ve işbirliği forumu olarak önemini belirtmiştir (416). Soğuk Savaş döneminde belirtilen güvenlik risklerine paralel nitelikte kitle imha silahları ile bu silahların iletilmesinde kullanılan araçlar, doğal kaynakların kıtlığı, ekonomik gerileme, çevresel felaket ya da bölgesel çatışma ve göç (417) gibi güvenlik riskleri tanımlanmıştır (bkz Şekil 9.1.).



Şekil 9.1. NATO stratejik konseptinin değişimi 1949-1999[75]

[75] (385) numaralı kaynak temel alınarak hazırlanmıştır.

9.1.3. 11 Eylül Sonrası Dönem

ABD'ne yönelik olarak 11 Eylül 2001 tarihinde geçekleştirilen terörist saldırılar birçok akademisyen tarafından "modern tarihin ani dönüştürücü etkisine sahip önemli olaylarından biri" olarak tanımlanmıştır (418). Terörist saldırıların ardından Afganistan ve Irak'a yönelik müdahaleler dünya gündemine gelmiş ve dönem içerisinde oluşturulan ve uygulanan güvenlik politikaların ve tedbirlerin direkt ve dolaylı etkileri halen devam etmektedir (419). Diğer yandan AB güvenlik politikasında meydana gelen ilerlemeler, Rusya-Gürcistan savaşı mevcut güvenlik ortamına etki eden diğer önemli gelişmeler (420) olarak göze çarpmaktadır. Bu dönem sonrası güvenlik ortamının, NATO'nun terörizm ve terörizmle bağlantılı olarak kitle imha silahlarının terör örgütlerince kullanılma olasılığını "tehdit" olarak algıladığı, NATO'nun gerek kendi bölgesinde gerekse alan dışındaki NATO üyesi ya da partneri ülkelerin halklarını bu tehditten korunma ihtiyacının ortaya çıktığını söylemek mümkün görünmektedir (384).

Dönem içerisinde ittifakın üyelerini NATO öncülüğünde BMGK'nin 1386 sayılı kararı ile Afganistan'da gerçekleştirilen ISAF (*The International Security Assistance Force*) gibi uluslararası yeni görevlere hazırlayabilmek amacı ile askeri yapı ve yeteneklerinde büyük çaplı iç düzenlemeler gerçekleştirilmiştir (380). Aynı dönem içerisinde daha küresel ve karmaşık hale gelen güvenlik ortamına cevap verebilmek amacıyla iş birliğini ve dönüşümünü hızlandırarak temelde mevcut ortaklıklarını derinleştirme ve genişletme ve güçlü operasyonel yetenekler kazanma yoluna girmiştir (384).

Kısa zaman içerisinde meydana gelen olaylar ve gelişmeler ile eski ve yeni NATO üyeleri arasında bir ayrım noktasına gelinmiş ve Antlaşmanın 5. maddesi (İttifakın güvenlik garantisi) ile alan dışı taahhüt ve harekatları arasında denge sağlanması ihtiyacı gündeme gelmiştir (420). NATO'nun yeni konseptine giden ilk adım Kasım 2006'da NATO liderlerinin "Kapsamlı Siyasi Rehber" (*Comprehensive Political Guidance*) adlı belgeyi onaylaması ile atılmıştır.

Belgede gelecek 10-15 yıllık dönemde ittifakın karşılaşabileceği güvenlik ortamı analiz edilmiş, terörizm ve kitle imha silahlarının yayılması gelecek dönemde ittifakın karşılaşacağı temel tehditler olarak ön görülmüş ayrıca çöken ya da çökmekte olan devletlerden kaynaklanan bölgesel krizler ve çatışmalar, karmaşık silah sistemlerinin kolaylıkla temin edilmesi, yeni teknolojilerin artan suistimali ve yaşamsal öneme haiz

kaynakların akışındaki kesintiler ise ittifakın gelecekte görmeyi beklediği riskler ya da zorluklar olarak tanımlanmıştır. Barış, güvenlik ve gelişmenin birbiri ile daha önce hiç olmadığı kadar ilişkili olduğu belirtilen dokümanda BM, AB ve diğer uluslararası örgütler ile iş birliği ve koordinasyonun önemi açıklanmıştır. Belgede ayrıca NATO'nun 1999'daki stratejik güvenlik belgesinde yer alan geniş güvenlik kavramı çerçevesinde temel güvenlik görevlerini yerine getireceği, ittifakın temel amacının devam ettiği, gelecekteki saldırıların çok büyük olasılıkla Avrupa-Atlantik dışından geleceği ve asimetrik araçların kullanılacağı ifade edilmiş ve ittifakın yukarıda belirtilen çerçeve içerisinde geliştirmesi gereken yetenekler sıralanmıştır (421).

NATO'nun yeni stratejik konseptine giden ikinci adım ise Nisan 2009'da Strasbourg-Kehl Zirvesinde NATO liderleri, "İttifak Güvenlik Deklarasyonunun" (*Declaration on Alliance Security*) onaylanması ile atılmıştır. Bu belgede özetle caydırıcılık, kolektif savunma, silahsızlanma çalışmaları, genişleme, tehditlerin kapsamı, uluslararası örgütler ile işbirliği, NATO-AB ilişkileri, Rusya ile ilişkiler ve ortak değerler konularından bahsedilerek NATO'nun yeni bir stratejik konsepte ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir (422).

İhtiyaca cevap olarak oluşturulan yeni NATO stratejik konsepti 19-20 Kasım Lizbon Zirve Toplantısından sonra onaylanarak "Aktif Angajman, Modern Savunma" (*Active Engagement, Modern Defence*) adı altında yürürlüğe girmiş (423) ve her stratejik konsepte eşlik eden Askeri Komite Rehberi "İttifak Stratejik Konseptinin Askeri Uygulama Direktifi" (*MC Guidance for the Military Implementation of NATO's Strategic Concept*) MC 400/3 Mart 2012'de gizli gizlilik derecesine haiz olarak yayınlanmıştır (380). 11 Eylül sonrası ile NATO'nun 2010 yılında ilan edilen stratejik konsepti arasında dönemde NATO Genel Sekreteri (1999-2003) olarak görev yapan George Robertson, özellikle bazı uzmanlar tarafından "geçici koalisyonlar oluşturma" olarak adlandırılan yaklaşımın "NATO gibi kalıcı koalisyonlara" kıyasla terörizm de dahil olmak üzere küresel güvenliğin yeni zorluklarını karşılamada daha etkin olduğu yönündeki fikre katılmadığını belirtmektedir. Genel Sekreter konu ile ilgili olarak günümüz küresel güvenlik sorunlarının, ne kadar güçlü olursa olsun, tek başına tek bir ülke tarafından etkin bir şekilde mücadele edilemeyeceğin, kitle imha silahlarının yaygınlaşması, bölgesel çatışmalar, organize suçlar ve çevre felaketleri gibi sorunların uzun vadeli uluslararası problemler olduğu ve bu çerçevede uzun vadeli çok uluslu çözümler gerektiği ve terörizmin bu kapsamda bir istisna olmadığını vurgulamıştır (424).

9.1.3.1. NATO'nun 2010 Stratejik Konsepti

NATO'nun gelecek on yılını şekillendirecek olan yeni stratejik konsepti belgesi "Giriş", "Temel Görevler ve İlkeler", "Güvenlik Ortamı", "Savunma ve Caydırıcılık", "Kriz Yönetimi Yoluyla Güvenlik", "İş Birliği Aracılığıyla Uluslararası Güvenliği Geliştirme", "Reform ve Dönüşüm", "21.yy. için İttifak" başlıkları altında toplam sekiz bölüm ve 38 madde şeklinde düzenlenmiştir. "Giriş" bölümünde NATO üyelerinin ortak savunma ve güvenliğini sağlamadaki eşsiz ve temel rolü vurgulanarak değişen dünyada yeni tehditlere karşı bu rolünü yeni üyeler ve ortaklar ile sürdürüleceği beyan edilmiştir (425).

"Temel Görev ve İlkeler" başlıklı bölümde, ittifakın temel ve değişmeyen amacı; "tüm üye devletlerin özgürlük ve güvenliklerini siyasi ve askeri araçlarla korumak" olarak belirtilmiş, günümüzde ittifakın öngörülemez bir dünyada istikrarın temel kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Bireysel özgürlük, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ortak değerlerin ön plana çıkarıldığı bölümde, kuruluşundan itibaren Avrupa bağının güçlendiği ve Avrupa-Atlantik bölgesinde barış ve güvenliği korunmasında daha önce olmadığı kadar etkili olduğu ifade edilmiştir (425, Articles 1-3).

Bölümün devam eden kısımlarında modern güvenlik ortamının ittifak bölgesine ve nüfusuna yönelik geniş ve evrilen birçok zorluğu barındırdığı belirtilerek, ittifakın güvenliği sağlamak amacıyla üç temel görevi uluslararası hukukla uyumlu olacak şekilde etkili yerine getirmeye devam etmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Bu görevler;

- Kolektif Savunma; Washington Antlaşması 5. madde çerçevesinde üye devletlerin herhangi birine ya da tamamına yönelik herhangi bir saldırıya karşı caydırıcılık sağlamak ve korumak.
- Kriz Yönetimi; mevcut siyasi ve askeri yetenekler ile ittifak güvenliğini etkilemesi muhtemel krizleri çatışmaya dönüşmeden önlemek ve devam eden çatışmaları durdurmak.
- İşbirlikçi Güvenlik; uluslararası güvenliği geliştirmek amacı ile ilgili ülkeler ve diğer uluslararası örgütlerle iş birliği yapmak ve NATO standartlarını karşılayan tüm Avrupa demokrasilerine yönelik üyeliği açık tutmak (425, Article 4).

Stratejik konsept belgesinin 5 ve 6.ncı maddelerinde ise Washington Antlaşması'nın 4. maddesinde belirtildiği üzere üye devletlerin toprak bütünlüğünü, siyasi bağımsızlığını ve güvenliğini ilgilendiren tüm konularda NATO'nun fikir alışverişi niteliği vurgulanmış;

üstlenilecek tüm görevlerin etkin şekilde yerine getirilmesi amacıyla ittifakın reform, modernizasyon ve değişime olan taahhüttü teyit edilmiştir (423).

NATO'nun gelecek yıllarda öngördüğü güvenlik ortamının anlatıldığı ikinci bölümde; NATO bölgesine yönelik bir konvansiyonel saldırı olasılığının düşük olduğu ifade edilmekle birlikte konvansiyonel saldırı olasılığının tamamen ortadan kalkmadığı, balistik füzelerin yayılımının ittifaka yönelik artan bir tehdit olarak öne çıkmaya başladığı vurgulanmıştır. Nükleer ve diğer KİS'lerin yayılması, terörizm, aşırıcılık, ulus-aşırı yasal olmayan faaliyetler (silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi), siber saldırılar, enerji güvenliğine yönelik faaliyetler, teknolojik gelişimle ilgili trendler (lazer silahları, elektronik harp, vb.) ile sağlık riski oluşturan iklim değişimi, su kıtlığı gibi konular yeni stratejik konseptte NATO'nun öngördüğü tehditler olarak ön plana çıkmıştır (425, Articles 7-15).

"Savunma ve Caydırıcılık" başlıklı üçüncü bölümde, ittifakın hiçbir ülkeyi düşman olarak görmediği, herhangi bir üyesinin güvenliği tehdit edildiğinde, NATO'nun kararlılığından şüphe edilmemesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Uygun konvansiyonel ve nükleer kapasite etrafında şekillenen caydırıcılığın NATO stratejisinin temel parçası olduğu ve nükleer silahlar var olduğu sürece ittifakın nükleer silaha sahip bir güç olarak kalacağı ifade edilmiştir (425, Articles 16-19).

"Kriz yönetimi Yoluyla Güvenlik" adlı dördüncü bölümde (20 ila 25. Maddeler) NATO'nun sınırları ötesindeki kriz ve çatışmaların, ittifak için doğrudan bir tehdit oluşturabileceği; bu nedenle NATO'nun krizlerin önlenmesi ve yönetilmesi, çatışma sonrası ortamın istikrarlı hale getirilmesi ve yeniden yapılanmaya destek sağlanması amacıyla üzerine düşeni yapacağı ifade edilmiştir. En iyi çatışma yönetiminin çatışmanın meydana gelmesinin engellenmesi olduğu düşüncesinden hareketle ittifakın uluslararası ortamı izleyerek olası krizlere müdahil olacağı ve büyümesinin engellenmesi amacıyla her türlü uluslararası aktör ile iş birliği içerisinde davranacağı belirtilmiştir (423).

"İş Birliği Aracılığıyla Uluslararası Güvenliği Geliştirme" adlı başlık "silahların azaltılması, silahsızlanma ve silahların yayılmasının önlenmesi"; "açık kapı"; "ortaklıklar" adlı üç alt kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda konvansiyonel ve kitle imha silahlarının azaltılması ve silahsızlanma çalışmalarında ittifakın gerekli çabayı göstereceği kaydedilmiş, ikinci kısımda NATO ile aynı değerleri paylaşan, tüm Avrupa demokrasilerine üyeliğin açık olduğu vurgulanmıştır. "Ortaklıklar" başlıklı son kısımda ise barışçıl nitelikteki tüm

uluslararası örgüt ve devletler ile siyasi diyalog ve iş birliği geliştirileceği, BM ile ittifak arasında bağların güçlendirileceği belirtilmiştir. AB ile ortaklığın NATO için temel teşkil ettiğine işaret eden kısımda güvenlik tehditleri ile mücadelede AB kapasitesini artıracak bir çerçeve sunan Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinin övüldüğü; AB üyesi olmayan ittifak üyelerinin çalışmalara tam katılımının önem taşıdığı kaydedilmiştir (425, Articles 28-34).

Ayrıca NATO-Rusya iş birliğinin ortak barış, istikrar ve güvenlik ortamı oluşturulmasına yaptığı katkı nedeniyle stratejik bir önem arz ettiği; özellikle füze savunması, terörizm, uyuşturucu ve korsanlık ile mücadele ile uluslararası güvenliğin geliştirilmesinde siyasi danışma ve iş birliğinin geliştirilmesi konularında kararlı olduğu hususları belgede yer almıştır. "Ortaklıklar" başlıklı kısmın devamında Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyi ve Barış için Ortaklık Programının, Avrupa anlayışının merkezinde yer aldığı; Akdeniz ülkeleri ile dostluk ve iş birliğine dayalı ilişkilerin geliştirilmeye devam edileceği; Ukrayna ve Gürcistan ile ortaklığın ilerletileceği, Akdeniz Diyaloğunun sürdürüleceği; Körfez ülkeleri ile güvenlik bazlı ortaklığın geliştirileceği ifade edilmiştir (423).

"Reform ve Dönüşüm" başlıklı bölümde NATO'nun herhangi bir ortamda müşterek harekât geçmişinin altı çizilerek ittifak bölgesinde güvenliğin sağlanması amacıyla kaynak yeterliliğinin mutlaka sağlanması gerektiği belirtilmiştir. Başlık altında planlama, müşterek ve birleşik harekât yeteneğinin geliştirilmesi, ortak yetenek, standart ve yapıların korunarak güçlendirilmesi ile etkinliğin en üst seviyeye çıkarılması amacıyla sürekli iyileştirme süreçlerine bağlılık vurgulanmıştır. Yirmi birinci yüzyıl için ittifak başlıklı son bölümde ise bireysel özgürlük, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkesi ortak değerlerine dayanan ittifakın 21. yüzyıl güvenlik sorunları ile baş etmeye hazır olduğu ifade edilmiştir (425, Articles 36-38).

NATO'nun 2009-2014 yılları arasında Genel Sekreterlik görevini yürüten Anders Fogh Rasmussen, halen uluslararası terörizmin NATO ülkelerinin güvenliğine ve istikrarına yönelik doğrudan tehdit oluşturduğunu, diğer tehditler arasında balistik füze saldırıları, korsanlık, siber saldırılar, nükleer silahların yayılmasının bulunduğunu belirtmiş iklim değişikliği, su kıtlığı ve çevresel kaynaklar azaldıkça artan enerji ihtiyaçları gibi zorlukları tanımlamıştır. Bu çerçevede bahse konu tehditlere hiçbir ülkenin tek başına yüzleşemeyeceğini ve baş edemeyeceğini vurgulamaktadır (426).

NATO'nun son Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in 28 Eylül 2020'de iklim değişikliğine ilişkin verdiği sanal konuşma ise oldukça ilgi çekicidir. Genel Sekretere göre; dünyayı daha tehlikeli bir hale getirmesi, askeri güçlerin halklarını güvende tutmasını zorlaştırması ve herkesin sorumluluğunun bulunması sebeplerinden ötürü askeri bir ittifak olan NATO'nun iklim değişikliği ile ilgilenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Genel Sekreter iklim değişikliğinin kuraklık, seller ve diğer iklim aşırılıklarına yol açarak dünyanın dört bir yanındaki insanlar için hayatı zorlaştırdığını, çatışmaları körüklediğini, mevcut tehditleri artırdığını, doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturduğunu belirtmektedir. Bu durumun ise dolaylı yollardan terörizm için uygun ortam sağladığını ve göçü tetiklediğini belirterek NATO'nun mevcut kriz ortamlarını ve olayları yakinen izlediğini, NATO askeri planlama süreci ile NATO tarafından yürütülen askeri manevralara iklim değişikliği ile ilgili parametrelerin tamamen entegre edildiğini ifade etmektedir (427).

NATO birliklerinin dünyanın en çetin ve tehlikeli çevrelerinde muharebe, eğitim ve afet yardım harekatı icra etmesinden kaynaklı aşırı iklim şartlarının ekipman, teçhizat, personel ve yerleşkeleri ile kritik altyapısının üzerinde ciddi etkilere maruz kalmakta olduğunu vurgulayan Stoltenberg, operasyonel etkinlik için tüm bu etkileri azaltıcı ve koruyucu nitelikte ekipman, araç, altyapı ve üniformalar ile iklim değişikliğinin dikkate alındığı rehberler ve yönergelere ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. NATO'nun bahse konu ekipman ve teçhizat iyileştirme çalışmalarına devam ettiğini anlatan Genel Sekreter, doğal afetlere müdahale yeteneğinin iklim değişikliklerini içeren senaryoları da dahil edilmesi ile güçlendirilmesi gerektiğini söylemektedir. Bu çerçevede NATO bünyesinde oluşturulan COVID-19 Afet Müdahale Merkezi'ni örnek göstererek NATO'nun birçok ulusu bir araya getirerek yüzlerce ton kritik malzeme tedarikinde görev aldığını, yüze yakın sahra hastanesi oluşturulduğunu, ve bu hastanelere hasta ve sağlık personelinin naklini sağladığını belirtmektedir.

Üçüncü ve son olarak ise NATO'nun dünya üzerindeki yaşayan tüm insanlar emisyonların azaltılması ile ilgili sorumluluğundan yola çıkarak NATO Yeşil Savunma çerçevesi içerisinde yakıt tüketimini azaltacak projeler yürütüldüğünü açıklamıştır.

- operasyonlar sırasında dizel jeneratörler yerine güneş panellerinin kullanılması;
- askerlerin taşıdığı elektronik teçhizata güç sağlamak amaç ile güneş panellerinin ekipmanlara entegre edilmesi,

- elektrik üretmek ve depolamak amacıyla hidrojen yakıt hücreleri ve pillerin denenmesi, gibi.

Bu kapsamda konuşmasında NATO Genel Sekreterinin sıfır karbon emisyonuna ulaşma hedefine katkıda bulunması gerektiğinden hareketle NATO'nun müttefiklerinin etkinliğinin azalmadan askeri karbon ayak izlerini azaltmalarına yardımcı olabileceğini, uzmanlığının NATO ortakları ile paylaşılabileceğini, üyelerine ordularının spesifik karbon üretimini hesaplamalarına yardımcı olabileceklerini, bu emisyonları aşamalı olarak azaltmaları için gönüllü hedefler oluşturulabileceğini vurgulamaktadır. NATO'nun özellikle Brüksel'de bulunan karargahının ısınma için jeotermal enerjiyi kullanması, bina bakımı için yağmur suyunu toplam gibi özelliklerinin bulunması sebebiyle yeşil bina olarak adlandırıldığını ve NATO'nun edindiği bu tecrübeleri paylaşmaya hazır olduğunu açıklamaktadır (427).

9.2. NATO ÇGP'nın İkinci Aşaması (Formülleştirme)

Politika analiz modelinin ikinci aşaması, belirli problemlerin "mesele" olarak tanımlanmasının ardından gelen süreci ifade etmektedir. Önceki bölümlerde özellikle NATO bünyesinde çevre güvenliğinin hangi süreçler ve tartışmaların ardından ittifakın genel güvenlik çerçevesi içerisinde kendisine yer bulduğu tartışılmıştır. İttifakın temel görevlerini yerine getirebilmek maksadı ile güvenlik ortamını incelediği, güvenlik sorunlarını tanımladığı ve bahse konu tanımlamalar çerçevesinde gerek organizasyon yapısı gerekse diğer ihtiyaçlarını belirlediği stratejik konsept dokümanları çerçevesinde güvenliğin askeri boyutuna ilave olarak siyasi, ekonomik, sosyal ve **çevre** unsurlarından oluştuğu ve tüm unsurların birlikte bir bütün olduğu vurgulanmıştır. NATO stratejik konseptlerinde güvenliğin diğer boyutları ile birlikte çevre unsurlara ilk defa 1991 Stratejik Konseptinde yer verildiği görülmektedir. NATO'nun kararlarını üyelerinin çok uluslu bir ortamda oybirliği ile aldığı ve herhangi bir doküman metni üzerinde uzlaşının oldukça güç olduğu düşünüldüğünde böylesine önemli bir belgede yer alması politikanın inisiyatifte bulunma aşamasının tamamlandığının bir göstergesidir.

Formülleştirme aşaması ise çevre güvenliği kavramının süreç içerisinde tartışılması, analiz edilmesi ile mesele olarak görülen konunun değerlendirilmesi gibi alt süreçlerini müteakiben kararlı bir politika önerisine dönüşmesini ifade etmektedir. Çevre ile ilgili konuların her ne kadar NATO'nun askeri güvenlik kanadı çerçevesinde yayınlanan bir belge

olan 1991 tarihli Güvenlik konseptine geç dahil olduğu düşünülse de ittifak içerisinde sivil kanatta özellikle bilimsel çalışmalar bağlamında daha erken dönemde gündeme gelmiştir. Politika analiz modelinin "formülleştirme" olarak adlandırılan ikinci aşamasında NATO sivil kanadı içerisinde çevre güvenliğinin bir bilimsel başlık olarak nasıl incelendiği devam eden bölümlerde tarihsel süreç içerisinde ortaya konmaya çalışılacaktır.

9.2.1. NATO'nun ÇG'e Yönelik Bilimsel Faaliyetleri

NATO'nun bilimsel faaliyetlerinin kurumsallaşmasına ilişkin çalışmaların Üçlü Komite Raporu ya da Üç Akil Adam Raporu olarak adlandırılan belgeyle (381) başladığı ifade edilmektedir. Bahse konu raporun üye devletler arasında askeri olmayan alanlarda iş birliğinin güçlendirilmesi, geliştirilmesi ile NATO birliğinin sağlanması amacıyla bilimsel işbirliği rolünün vurgulanması ve çabaların artırılmasına yönelik kararı etkili olmuştur (428). Tavsiye kararı altında yatan sebeplerin en önemlilerinden birinin dönemin iki kutuplu ortamında yer alan taraflar ile ABD ve diğer NATO müttefikleri arasında teknolojik gelişime katkı yapan yetişmiş bilim insanı ve mühendis arasındaki orantısızlık[76] (429) diğerinin ise Sovyetlerin kıtalararası balistik füze testlerinin başlamasına ilişkin açıklaması ile Suputnik'in dünya yörüngesine gönderilmesinin bıraktığı psikolojik etki (430) olduğu belirtilmektedir.

NATO'nun bilimsel çalışmaları açısından Üçlü Komite Raporu tavsiyelerinin uygulanması amacı ile iki farklı inisiyatif gerçekleştirilmiştir. Bunlardan ilki bilimsel ve teknik personel konularında özel bir komite oluşturulmasıdır. Komite'nin temel amacı NATO ülkelerindeki yetkin personel kaynaklarının araştırılması, NATO'nun bilimsel ve teknik nitelikteki işgücü havuzunun artırılması amacıyla uzun dönemli programların hazırlanması ile eldeki işgücü kaynağının etkin kullanımına ilişkin yeni yöntemler önerilmesidir (429). Hazırlanan raporda yetenek gelişim programı, lise öğrencilerine matematik bilim ödül programı, yaz okulları, NATO füze savunma eğitim merkezi ve savunma çalışmalarına ilişkin Atlantik Enstitüsü kurulmasına ilişkin tavsiyelere yer

[76] NATO arşivlerinde yer alan 26 Kasım 1956 tarihli C-M(56)128 "NATO Ülkelerinde ve Sovyetler Birliği'nde Bilim İnsanı, Mühendis ve Teknisyenlerin Eğitimi ve İşe Alımı" olarak adlandırılan raporda son dünya savaşı sırasında bilimin rolü ve askeri amaçlar ile kullanımının önemi vurgulanmış, atom çağı ya da ikinci endüstriyel devrim olarak adlandırılan çağda modern bir hayatın sürdürülebilmesi, amacıyla bilim ve teknolojinin rolünün artarak devam edeceği belirtilmiştir. Bahse konu belgede Sovyet yetişmiş iş gücünün İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında tüm NATO ülkelerinde yetişen bilim insanı ve mühendislerden yetişme oranlarından çok daha yüksek bir artış olduğu belirtilmiştir. Raporun devamında NATO ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasındaki özellikle bilim insanı ve mühendis sayılarına yer verilmiş, 1955 yılı itibari ile ABD'de 45.500, ABD dışındaki NATO ülkelerinde (Avrupa dahil) bu rakamın 27.000 olduğu, milyon başına yetişmiş bilim adamı ve mühendis oranlarının ise ABD'de 282, NATO ülkelerinde (ABD harici) 106 olduğu ifade edilmiştir (431).

verilmiştir (432). İkinci inisiyatif ise NATO bölgesinde bilimsel ve teknolojik işbirliğinin artırılması amacıyla Haziran 1957'de kurulan dönemin etkili bilim insanlarının yer aldığı özel komitenin teşkil edilmesidir (433, Article-IV). Özel komitenin hazırladığı raporda NATO bünyesinde Konseye bağlı bir Bilim Komitesi oluşturulması ile bahse konu komiteye başkanlık edebilecek nitelikte yetkin bir Bilim Danışmanı atanması yönündeki tavsiye kararını (434) müteakip NATO Bilim Komitesi 29 Mart 1958'de kurulmuş ve Norman F. Ramsey NATO'nun ilk Bilim Danışmanı olarak atanmıştır (435). Bilim Komitesinin temel amacı bilimsel ve teknolojik gelişim ile bağlantılı konularda Konseye danışmanlık görevi icra etmek, üye ülkeler arasında bilimsel iş birliğini güçlendirmek ve bilim insanı ile mühendis sayısını eğitim yolu ile artırmaktır (436).

Bilim Komitesinin oluşturulması ile birlikte NATO, yüksek lisans ve doktora öğrencileri için uluslararası burs programları, yaz okulları ve ileri çalışma enstitüleri gibi çeşitli eğitim işlevleri ile akademik düzeyde karşılıklı bilgi alışverişi ve bu yolla iş birliğini geliştirici nitelikteki üretim için yönetim sistemleri, operasyonel araştırma ve ekonomik planlama, askeri lojistik vb. konularda düzenlenen organizasyonlara fon sağlamıştır. Benzer şekilde Komite uluslararası ve iş birliği gerektiren özellikle savunma alanı ile ilişkili oşinografi, meteoroloji, gibi alanlarda yürütülen bilimsel araştırmalara destek vermiştir (429). Komite bünyesinde oşinografi araştırma alt komitesi, ileri çalışma enstitüleri programı, meteoroloji tavsiye kurulu, araştırma hibe programı tavsiye kurulları, savunma psikolojisi, operasyonel araştırma ile radyo-meteoroloji tavsiye kurulu gibi alt komite ve kurullar oluşturulmuştur. Üye ülkelerin ulusal araştırma kültürü ve gündemi üzerindeki etkisinin sınırlı olduğu, karar alma süreçleri ve araştırma önceliklerinin üye ülkeler tarafından belirlenmesi ile birlikte askeri liderlerin ilgisinin sadece askeri uygulamalar ile sınırlı kaldığı düşünüldüğünde bilimsel iş birliğinin geliştirilmesine yönelik çabaların genel olarak başarısızlıkla sonuçlandığı değerlendirilmektedir (436).

Devam eden yıllarda özellikle 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren NATO ülkeleri hızlı endüstriyelleşme ve ani ekonomik değişimler sebebi ile çevre açısından endüstriyel atık, hava ve su kirliliği, ulaşım sistemlerindeki sıkışıklar ve büyük şehirlerde aşırı kalabalıklaşma gibi sorunlar ile yüzleşmeye başlamışlardır. Bu dönemde özellikle kirlilik sorunu, uzmanlar, hükümet kurumları ve kamu tarafından geniş ölçekte tartışılmaya başlanmış dönemin genç kesiminde ekonominin yönetilmesi ve çevreye zarar verilmesi konusunda artan şekilde tepkilere yol açmıştır. Aynı dönemde Fransa'nın NATO içerisinde

Amerikan liderliğine yönelik artan eleştirileri ve askeri kanadından çıkması NATO'nun politik meşruluğunun, Atlantik ötesi ilişkilerin doğası ve Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa'nın rolünün sorgulanmasına neden olmuştur. NATO'nun karşılaştığı farklı nitelikteki bahse konu zorluklara cevabı kuruluş antlaşmasının ikinci maddesi[77] çerçevesinde üye ülkeler arasında ekonomik, politik ve kültürel iş birliğini vurgulamak olmuştur (436).

Özellikle 1967'de yayımlanan Harmel Raporu bahse konu iş birliğinin askeri savunmadan daha önemli olduğunu, üye ülkeler arasında ittifaka yönelik desteği artırmak için politik ve bilimsel işbirliğinin geliştirilmesi gerektiğini, Batı Bloğu ile yeni diplomatik ilişkilerin tesisini gerçekleştirmek üzere NATO üyelerinin yumuşama (*détente*) dönemi çıkarlarında üyeliklerinin kullanılmasını desteklemiştir (437). Bu çerçevede savunma çabaları için halk desteği, NATO'nun caydırıcılık stratejisinin güvenilirliği ve meşruiyeti için elzem olarak değerlendirilmiş, askeri güç ile gücün politik bağlantısına duyulan ihtiyacın daha geniş kitlelere açıklanması ve desteğinin sağlanmasına yönelik faaliyetlere hız verilmiştir. İnsan hayat kalitesinin artırılmasına yönelik kaynakların ve tecrübelerin kullanılması için yeni yöntemler oluşturmak amacıyla ittifak içerisinde yeni bir yapının oluşturulmasına ilişkin ABD teklifi bu döneme denk gelmiştir (438). Dönemin ABD Başkanı Nixon'un bir projesi olarak değerlendirilen (439) "Modern Toplumun Sorunları Komitesi" (*Committee on the Challenges of Modern Society -CCMS*), birçok Avrupa üyesinin kuşkularına rağmen Kuzey Atlantik Konseyi (*North Atlantic Council-NAC*) tarafından Kasım 1969'da üye ülkeler arasında mevcut uzmanlık ve teknolojinin birleştirilerek tüm ülkelerin yararına olacak şekilde dönemin problemlerinin çözümüne katkı sağlayıcı tavsiyeler oluşturmak amacı ile kurulmuştur (435). Nixon'un NATO'ya yeni bir anlam ve siyasi görevler yüklemeye çalışan ve Nixon'un inisiyatifi olarak adlandırılan bu çalışmalar, Avrupa ülkeleri dışında ABD içinde de "merkezi temasından uzaklaştırıldığı", bu yolla Nixon ve ekibi tarafından daha kolay "yönlendirilebilecek bir yapının oluşturulmak istendiği" (440), "Vietnam'daki çatışmalara ilişkin eleştrileri hafifletmeye ve tartışmalı politikalarına ilişkin uzlaşı sağlamaya çalışması" (441) gibi konularda eleştirilmiştir.

[77] Madde 2: "Taraflar, özgür kurumlarını güçlendirerek, bu kurumların üzerine kurulu olduğu ilkelerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak ve istikrar ile refah koşullarını geliştirerek barışçıl ve dostça uluslararası ilişkilerin daha da geliştirilmesine katkı yapacaklardır. Uluslararası ekonomi politikalarında çatışmayı ortadan kaldırmaya yönelecekler ve taraflardan herhangi biri ya da hepsi ile ekonomik işbirliğini teşvik edeceklerdir." şeklindedir. Washington Antlaşması görüşmeleri esnasında Kanada hükümeti tarafından gündeme getirilmesi sebebiyle antlaşmanın ikinci maddesi sıklıkla "Kanada maddesi" olarak nitelendirilmektedir (442).

1950 ve 1960'larda NATO tarafından oluşturulan üç daimi bilimsel komiteden biri olarak faaliyet göstermeye başlayan CCMS, NATO ülkelerindeki sivil ve askeri sektörlerdeki sosyal ve çevresel konuların teknik, bilimsel ve çevresel yönleri hakkında bilgi ve deneyim alışverişi için bir forum niteliği taşımaktaydı. Temel rolü NATO'nun 28 Ocak 1970'de oluşturulan Çevre ve Toplum Programını denetlemek olan Komite, yılda iki kez genel politikayı gözden geçirmek, programın çeşitli bölümlerini görüşmek, çalışmaları tartışmak, yeni çalışmalar önermek ve hazırlanan yıllık raporu Konsey'e iletmek üzere toplanmıştır. Oluşturulan Çevre ve Denetim Programı çerçevesinde çevre konularında pilot çalışmalar, geçici kısa süreli projeler, atölye ya da seminer düzenleme ile çevresel nitelikte araştırma bursu verme gibi faaliyetler yürüten Komite'nin yürüttüğü pilot çalışmalar, faaliyetleri arasında en önemlilerindendir. Genellikle üç ila beş yıl süren, konuları üye ülkeler tarafından ya da Komitenin kendisi tarafından önerilen pilot çalışmaların sonuçları herkese açıktı. CCMS bünyesinde gerçekleştirilen araştırmalar genel olarak; kirlilik, gürültü, kentsel sorunlar, enerji, sağlık ve savunma ile ilgili çevre sorunları da dahil olmak üzere çevresel veya sosyal konulara odaklanmıştır. Özellikle NATO'nun askeri ve siyasi bir ittifak olarak oluşturulması ve ilgili rollerinin ötesinde üçüncü bir boyut olarak ele alınmaya başladığı görülmektedir (440). Süreçlere liderlik eden ülkeler tarafından finanse edilen çalışmalara katılımın yıllar içerisinde kademeli azalması, katılımcı ülkelerin tereddütleri ile Bilim Komitesi (*Science Commitee-SCOM*) ve CCMS faaliyetlerinin birbiri ile çakışması gibi nedenler ile iki komite Barış ve Güvenlik için Bilim Komitesi (*The Science for Peace and Security-SPS*) adı altında 28 Haziran 2006'da birleştirilmiş böylece CCMS'in ve NATO'nun Çevre ve Toplum Programı sona ermiştir (443).

CCMS, yumuşama (*détente*) dönemi olarak adlandırılan zaman dilimi içerisinde doğu-batı iş birliğini teşvik edeceği değerlendirilen doğal çevreyi ilgilendiren bir dizi programa yoğunlaşmış, ittifak içerisinde yer alan farklılıkları ortadan kaldırmak ve ileri düzeyde endüstriyelleşmiş toplumların karşı karşıya kaldıkları problemlerin çözümü amacıyla ortak zemin oluşturmaya çalışmıştır. NATO Brüksel karargahında 1976-1980 yılları arasında Askeri-Siyasi görevli olarak Siyasi Komite ile CCMS'e destek faaliyetlerinde bulunan David T. Jones'a göre NATO'nun "sadece askeri bir ittifak olarak görülmemesi gerektiği yönünde" NATO içerisinde endişeler bulunduğunu, özellikle komitenin bu kapsamda NATO'nun "daha nazik ve arkadaş canlısı yüzünü" oluşturduğu ve bahse konu endişeleri giderme yönünde katkı sağladığını ifade etmektedir (440). Diğer yandan NATO üyeleri arasında CCMS girişimi, "çevre sorunlarının NATO yolu ile vurgulanması" şeklinde bir

Amerikan stratejisi olarak algılanmıştır. ABD dışında kalan üye devletler bahse konu girişimin, çevrenin doğu-batı diyaloğunun oluşturulmasında kullanılmasının sınırlı olacağı ve özgün nitelikteki çevre sorunlarına çözüm olabilecek çevre programlarının yürütülmesini engelleyeceği konusunda görüşlerini[78] belirtmişlerdir (444). Örneğin Birleşik Krallık NATO temsilcisi Bernard Burrows başlangıçta Nixon'un çevre konusunun NATO gündemine alınması inisiyatifini reddetmiş, Avrupa Konseyi ile OECD gibi kurumların endişeleri hakkında uyarılarda bulunmuştur. Temelde Birleşik Krallık'ın CCMS faaliyetlerine katılımı bahse konu ABD-Nixon insiyatifinin yanlış ve eksik olarak düşünülmüş olduğunun ispatına ilişkin çabalar sebebiyle sekteye uğramıştır (441). Özellikle doğu-batı diyaloğu kapsamında çevre problemlerine ilişkin olarak ilk önemli toplantı Prag'da Avrupa Ekonomik Komisyonu (*Economic Commission for Europe-ECE*) Sempozyumu adı altında gerçekleştirilmiş, Doğu Almanya'nın toplantıya katılımı ile toplantıdan herhangi bir sonuç elde edilememiştir. Benzer şekilde Almanya'nın durumu Soğuk Savaş sürecinde birçok konuda olduğu gibi çevre sorunları ile ilgili önemli ilerlemeler üzerinde bir engel oluşturmuştur (444).

Stockholm'de 1972 yılında "İnsan Çevresi" konulu Birleşmiş Milletler Konferansının düzenlenmesi uluslararası çevre konularının gelişimi çerçevesinde bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Konferans sonrası oluşturulan Birleşmiş Milletler Çevre Programı (*United Nations Environment Programme-UNEP*) küresel çevre sorunları için merkezi başvuru ve danışma kurumu olarak tasarlanan nitelikte ilk uluslararası kurum olma özelliği taşımaktadır. Bu çerçevede özellikle çevre konularında temel danışma kurumu olarak tanınma konusunda rekabet halinde olduğu düşünülen NATO, OECD ve ECE gibi kurumların yerine daha etkili, kapsayıcı ve diğer devletler tarafından kabul edilebilir küresel nitelikteki organizasyonun oluşturulması NATO CCMS'in etkinliğini azaltmıştır (445). Komitenin kuruluşundan itibaren "dinamik ve dramatik" şekilde katkı sağlayacağı düşünülse bilimsel olarak umulana yaklaşabilen herhangi bir gelişme sağlayamayacağı görülmüştür. Özellikle daha küresel çapta görülen çevre konusundaki diğer uluslararası örgütlerin uluslararası ortamda mevcudiyeti ile birlikte Komite bünyesinde yer alan projelerin nitelik olarak eksikliğinin CCMS'in başarısızlığı üzerindeki diğer temel etkenler olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede elektrik ile çalışan otomobil örneğinde olduğu gibi CCMS bünyesinde gerçekleştirilen projelerin diğer yerlerde büyük bir ihtimalle çok daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir (440). Ancak tüm bu gelişmelere

[78] NATO içerisinde genel olarak çevre konularına odaklanan CCMS'in oluşturulma süreci, üye ülkelerin görüşleri, Amerikan hükümetinin etkisi ve bahse konu Amerikan çevre diplomasinin nasıl oluştuğuna ilişkin detaylı bir çalışma için bknz. (444).

rağmen CCMS, NATO bünyesinde özellikle çevre konularında 2006 yılında faaliyetlerine Barış ve Güvenlik için Bilim Programı (SPS) bünyesinde birleştirilene kadar devam etmiştir.

Barış ve Güvenlik için Bilim Komitesi (SPS) ve personeli NATO organizasyonu içerisinde Kamu Diplomasisi kısmından 1 Kasım 2010'da Yeni Beliren Güvenlik Sorunları (*Emerging Security Challenges Division-ESC*) kısmına aktarılmış, Komite'nin varlığı sonlandırılmış, NATO'nun İstanbul İş Birliği İnisiyatifi olarak adlandırılan NATO üyesi ülkelerin uzmanlarının katılımı ile SPS programı oluşturulmuştur (435). SPS programı bilim, ortaklık ve güvenlik boyutlarında birlikteliği ve iş birliğini geliştirmek amacıyla oluşturulmuştur. Faaliyetlerini araştırma ve geliştirme projeleri, kurslar ve çalıştaylar yolu ile sürdüren SPS Programının temel öncelikleri;

- Ortaya çıkan yeni güvenlik sorunlarını karşılamaya yönelik uluslararası çabalar dahil olma üzere müşterek menfaat sağlayan iş birliğini kolaylaştırmak,
- NATO liderliğinde gerçekleştirilen operasyon ve görevler için desteği geliştirmek,
- Güvenlik gelişmeleri konusunda farkındalığı artırmak, olarak ifade edilmiştir (446).

Temel öncelikler kapsamında özellikle iş birliğini geliştirmeye yönelik faaliyet alanları terörizmle mücadele, enerji güvenliği, siber savunma, KBRN savunma ve çevre güvenliği; güvenlik gelişmeleri konusunda farkındalığı artırmak önceliği ile ilişkili ileri teknoloji, sınır ve liman güvenliği, mayın ve patlamamış mühimmat tespiti ve temizlenmesi, NATO'nun stratejik hedefleri ile ilgili sosyal ve insani boyut olarak belirlenmiştir (447). SPS Programı içerisinde çevresel güvenlik konusunu bir başlık olarak yer almakta ve NATO'nun planlama ve operasyonlarını önemli ölçüde etkileyebilecek sağlık riskleri, iklim değişikliği, su kıtlığı ve artan enerji ihtiyaçları dahil olmak üzere temel çevresel ve kaynak kısıtlamalarından kaynaklanan güvenlik sorunları ile doğal afet tahmini ve doğal afetlerin önlenmesi, savunma faaliyetlerine ilişkin çevresel konulara odaklanmaktadır (448).

NATO kendi bünyesinde gerçekleştirdiği yukarıda bahsedilen bilimsel çalışmalara ilave olarak Çevre ve Güvenlik Girişimi (ENVSEC) adı ile AGİT, Orta ve Doğu Avrupa Bölgesel Çevre Merkezi (REC), UNDP, Birleşmiş Milletler Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) ve UNEP gibi uluslararası örgütler ile ortaklık çatısı altında çevre güvenlik çalışmalarına destek olmaktadır. Ülkeler arasında ve içinde güçlendirilmiş işbirliği

yoluyla, birbiriyle bağlantılı çevre ve güvenlik risklerinin azaltılmasına katkıda bulunmayı amaçlayan Çevre ve Güvenlik Girişimi (ENVSEC), Mayıs 2003'te Kiev'deki Beşinci Bakanlar Konferansı "Avrupa için Çevre" ve Prag'daki AGİT Ekonomik Forumu'nda eş zamanlı olarak başlatılmıştır. Girişim kapsamında ağırlıklı olarak, doğal kaynaklar ve güvenli risk yönetimi; tehlikeli atıklar ve çevre ve güvenlik risk azaltma; çevresel güvenlik üzerinde nüfus baskısı ve iklim değişikliği uyumu; ile çevre ve güvenlik konusunda bilgi ve risk yönetimine katılım olarak sınırlandırılabilecek dört ana başlıkta projelere yer verilmektedir (449).

9.2.2. NATO'nun ÇG'e Yönelik Projeleri

CCMS'in aktif olarak faaliyet gösterdiği 1969-2006 yılları arasında NATO üyesi ve partnerleri olarak adlandırılan ulusların hayat kalitesini etkileyen çevre problemlerinin çözümüne yönelik olarak gerçekleştirilen pilot çalışmalar ve kısa dönem projeleri, konuları, süreleri, pilot ülke ve katılımcılar ile projelerin özetlerine ilişkin detaylar EK-1'de yer almaktadır. Bahse konu dönem içerisinde toplam doksan yedi (97) adet pilot çalışma ve kısa vadeli proje hazırlanmıştır.

Bahse konu doksan yedi (97) adet pilot çalışma ve kısa vadeli projenin %56'sı (toplam 53 adet) çevre güvenliği başlığının ilk defa NATO stratejik konsept belgelerinde yer alması öncesinde başlamıştır. İlgili proje başlıkları incelendiğinde ise sağlık hizmetleri, afet yönetimi ve risk analizi, atık su ıslahı ile toprak, su ve hava kirliliği ve kirlilik tespiti, azaltma ve yayılım izleme, anıt ve tarihi yapıların korunması, tehlikeli maddenin taşınması ve imha edilmesi, atık yönetimi ve yöntemleri, kentsel ulaşım, hava araçlarından kaynaklanan gürültü, jeotermal ve güneş enerjisi, etkin enerji kullanımı, içme suyu gibi genel konulara (450) odaklandığı gözlenmektedir. Gerçekleştirilen çalışmaların yirmi beşinde (25) ABD pilot ülke olarak katılım sağlamış ve ilgili projeleri yönlendirmiştir. Belirtilen dönem içerisinde Türkiye, 1990-95 yılında gerçekleştirilen "Sürdürülebilir Kalkınma için Kirlilik Önleyici Stratejiler" konulu pilot projeyi ABD ile birlikte gerçekleştirmiştir. Diğer yandan katılımcı ülke durumu incelendiğinde 1985 yılına kadar pilot çalışma ve kısa vadeli çalışmalarda tamamen NATO ülkeleri yer almışken 1985 yılından itibaren eski Varşova paktı ülkelerinin de projelere katılmaya başladığı görülmektedir. Geneli ilgilendiren çevre problemi ya da belirli bir çevre konusunda bilgi birikimi artırımını ve paylaşımını amaçlayan projeler olarak nitelendirilebilecek pilot çalışma ve uygulamalardan biri Silahlı Kuvvetlerde çevre farkındalığının artırılması (1987), diğeri çevre problemlerinde eğitim ve

öğretim (1983) ve askeri faaliyetlerden kaynaklanan etkilerin azaltılması amacıyla simülatörlerin kullanılması (1990) konularında gerçekleştirilmiştir.

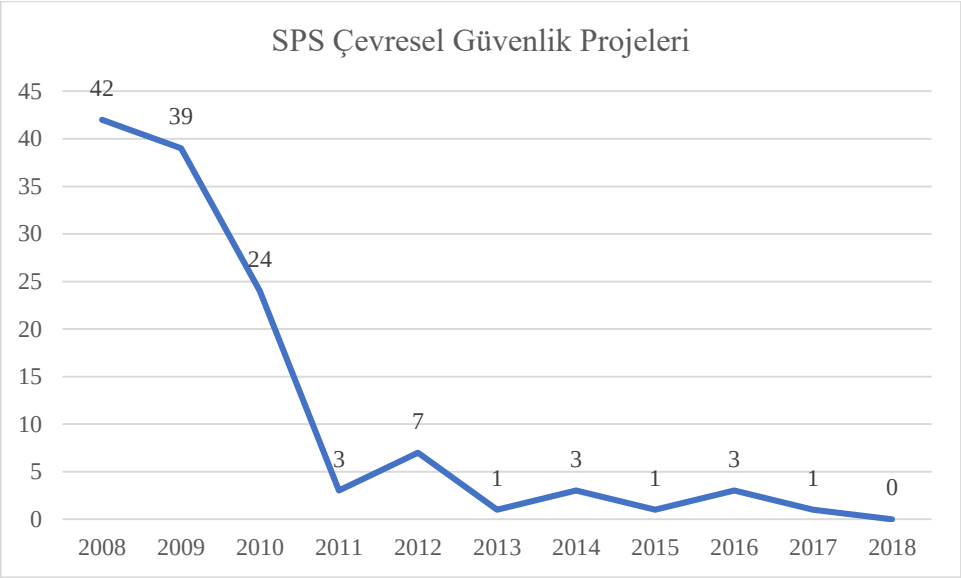
NATO'nun 1991 stratejik konseptimden sonra başlatılan kırk dört (44) projenin konularının artan şekilde bölgeselleştiği, daha belirli konulara odaklandığı ve özellikle askeri amaçlı faaliyetlerin çevre etkilerine ve giderilmesine odaklandığı ifade edilebilir. Bu çerçevede değerlendirilen projelerin kıyı ve yoksul kentsel alanlar, büyükşehirler, kıyı ve nehir ağzı ekolojik çevre, Karadeniz, Orta Asya, Orta ve Doğu Akdeniz ile Hazar Denizi bölgelerine odaklanarak uluslararası iş birliği çabalarını artırdığı gözlemlenmektedir. Diğer yandan 1991 sonrası gerçekleştirilen çalışma ve projelerde genel konulara ilave olarak askeri faaliyetlerin çevreye olan etkisini inceleyen çalışmalara sıklıkla yer verildiği görülmektedir. Bu çerçevede aşağıda belirtilen on yedi (17) projenin NATO çevre güvenliği politikasının formülleştirmesi aşamasıyla ilişkili olduğu değerlendirilmektedir:

- Savunma ile ilgili tesis ve faaliyetlerden kaynaklanan sınır aşan çevre problemleri Faz-1 ve Faz 2 (1992-95) (1995-98),
- Etkili Risk Yanıt Stratejileri (2002-06),
- Büyük İnşaat Projelerinin Çevre Üzerinde Etkileri (1991-96),
- Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik (1996-99),
- Eski Askeri Alanların Tekrar Kullanımında Çevre Boyutu Faz-1 ve Faz-2 (1994-96) (1996-98),
- Askeri Sektör için Çevresel Rehber (1996-97),
- Askeri Sektör için Çevresel Yönetim Sistemleri (2000-02),
- Silahlı Kuvvetlerde Çevre Eğitimi (2000-04),
- Endüstriyel Zehirli Atık Yönetimi ve Tehlikeli Madde Araştırması (1992-98) (2000-06),
- Çevre Etki Değerlendirmesinin Yöntemi, Odağı ve Kapsamı (1991-2002),
- Seçili Endüstriyel Sektörlerde İyileştirme ve Önleme Sorunları (2002-07),
- Askeri Malzemelerin Nakli Esnasında Zehirli Malzeme Sızıntılarına Karşı Sivil Nüfusun Korunması (1992-2000),
- Deniz Motorlarından Kaynaklanan Hava Kirliliğinin Azaltılması (1993-98),
- Çevresel Değerlendirme İçin Peyzaj Bilimi (2001-06).

CCMS kapsamında 1991 sonrası özellikle projelere NATO üyesi olmayan ülkelerin ve partner ülkelerinin katılımında büyük bir artış gözlemlenmektedir. Benzer şekilde ilgili faaliyet alanlarında Avrupa Bilim Vakfı (ESF), Orta Asya Bölgesel Ekonomik İş Birliği Programı (CAREC), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası örgütlerin katıldığı görülmektedir. Bahse konu dönem içerisinde gerçekleştirilen projelerin on dokuzuna (19) ABD'nin pilot ülkeler içerisinde katıldığı ve yönettiği, Türkiye'nin ise başta Karadeniz ve Hazar bölgelerinde, dar su alanları gibi bölgesel nitelikteki projeler başta olma üzere sekiz (8) çalışmada pilot ülke olarak inisiyatif üstlendiği görülmektedir.

CCMS kapsamında gerçekleştirilen projeler genel olarak değerlendirildiğinde özellikle bilim insanı ve mühendis değişim programlarında bürokratik engellerin minimum seviyede olması, tartışılan ya da gerçekleştirilen projelerin iyi tanımlanması, yakın dönem problemlerine odaklanılarak elde edilen bilginin uygulamaya yönelik olması ile değişimin kapsamının organizasyon ve politik sınırlardan bağımsızlığı; pilot çalışma ve kısa vadeli projelerde ise odak noktasının teknoloji transferi ve kurumsal değişime odaklanılmadan gerçekleştirilmesi, NATO'nun ittifak dışı ilişkilerinin vurgulanması gibi kısmi bazı konularda başarı sağlansa da Komitenin kuruluş hedeflerini tamamen gerçekleştiremediği değerlendirilmektedir (451).

Çevresel Güvenlik konusunun bir başlık olarak ele alındığı NATO Barış ve Güvenlik için Bilim Programı (SPS) kapsamında kabul gören proje sayılarının yıllara göre dağılımı aşağıda yer alan Şekil 9.1.'de verilmiştir. Şekil 9.1. incelendiğinde çevresel güvenlik konusunda kabul gören projelerde 2008 yılından itibaren keskin bir düşüş yaşandığı, 2011-17 yılları arasında oldukça azaldığı ve 2018 yılında ilgili program tarafından çevresel güvenlik ile ilgili kabul gören bir projenin olmadığı görülmektedir. SPS Çevresel Güvenlik ile ilgili projeler incelendiğinde, CCMS döneminin devamı niteliğinde konularının daha da özelleştiği, katılımcı sayılarının azaldığı ve uygulamaya yöneldiği gözlemlenmektedir. Proje sayılarındaki azalış ile birlikte katılımcı ülkelerin niteliği de değişmiş, özellikle NATO ülkeleri ile partner ülkeler bir araya getirilmek suretiyle çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Diğer yandan SPS Programı çerçevesinde düzenlenen toplantı, seminer ve çalıştay gibi faaliyetlerde CCMS 1991 sonrasında çevre yönetim sistemi, risk değerlendirilmesi gibi konularda partner ülkelere bilgi aktarımı gerçekleşmiştir.



Şekil 9.2. SPS programı kapsamında çevresel güvenlik projelerinin yıllara göre dağılımı[79]

SPS Programı Çevresel Güvenlik kapsamında kabul gören ya da tamamlanan proje konularından örnekler aşağıda yer almaktadır:

- Ukrayna'da Hidrokarbon Tarafından Kirletilmiş Askeri Sahanın İyileştirilmesi,
- Ulusal Operasyonel Koordinasyon Merkezinin Kurulması,
- Güney Kafkasya Sınır Aşan Tarımsal Ekosistemlerin ve Su Kaynaklarının Yönetimi
- Uzaktan Algılama Uygulamaları için Karadeniz'in Biyo-Optik Karakterizasyonu,
- Güney Kafkasya-Doğu Türkiye Enerji Koridorları için Sismik Tehlike ve Risk Değerlendirmesi,
- Toktogul Hidroelektrik Santral Bölgesinin Jeo-Çevre Güvenliği,
- Güneydoğu Avrupa'daki Köprülerin Sismik Yenilikçi Teknolojilerle Güçlendirilmesi,
- Fas'taki Su Kaynaklarında Tuzluluk ve Radyoaktivitenin Araştırılması,
- Ürdün'de Uzaktan Algılama Sistemlerinin Kullanarak Çölleşmenin Değerlendirilmesi, İzlenmesi ve Biyo-Göstergeler,
- Pripyat Nehir Havzasında Taşkın İzleme ve Tahmin, (446),
- Askeri Sektörde Çevre Koruma ve Çevre Yönetimi,
- MORUS - Deniz Güvenliği ve Çevre için İnsansız İzleme Sistemi,

[79] SPS Programı kapsamında çevresel güvenlik konusunda yürütülen projelere ilişkin grafik Barış ve Güvenlik İçin Bilim Programı yıllık raporları gözden geçirilerek hazırlanmıştır (446, 447, 448, 452, 453, 454).

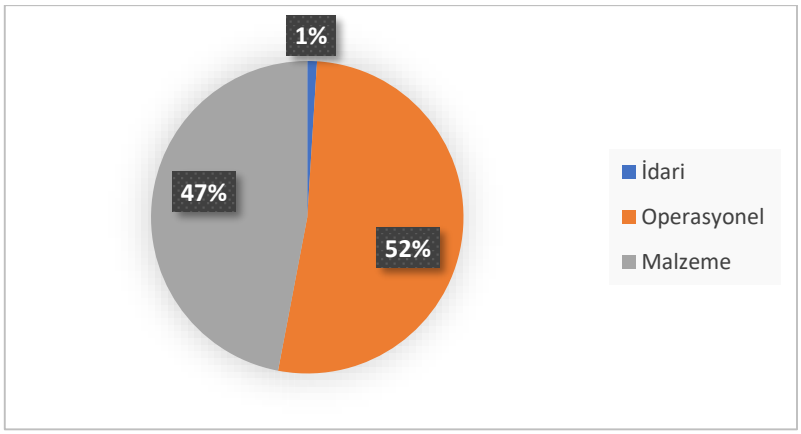
- İyonik Bileşikler ile Deniz Korozyonu ve Biyolojik Kirlenme ile Mücadele (447)
- Çevresel ve Sosyo-Ekonomik Sürdürülebilirlik için Çölleşme Takibi, (448),
- Ukrayna Çatışma Bölgelerinde Çevre Sağlığı ve Güvenliği (452).

Barış ve Güvenlik için Bilim Programı kapsamında ele alınmaya başlanan çevresel güvenlik yukarıda belirtilen veriler ile birlikte değerlendirildiğinde NATO'nun önceki dönemlerinde olduğu gibi kritik bir başlık olmaktan çıktığı, daha çok yeni NATO üyesi ya da partner ulus olarak adlandırılan ülkelerin genel çevre güvenliği farkındalığının artırılması ve bahse konu ülkelerde belirli konularda gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu durum NATO çevre güvenlik politikasının formülleştirme aşamasının tamamlandığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

9.2.3. STANAG'ların Oluşum Süreci

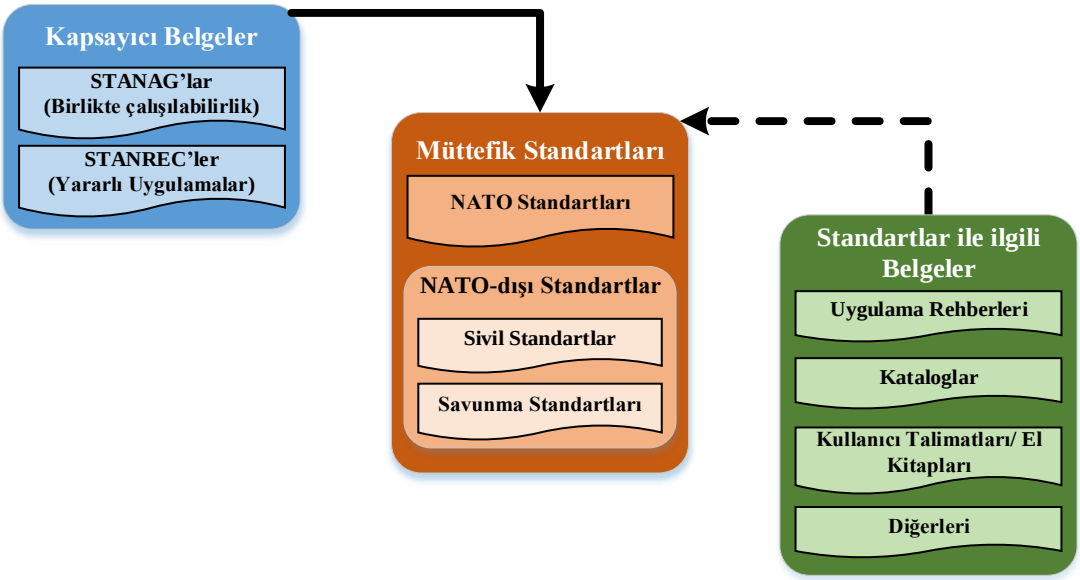
NATO, özellikle günümüzde hedeflerine ulaşmayı ulusal, çokuluslu ve NATO yapıları, güçleri ve varlıkları arasındaki sorunsuz ve yakın iş birliğine bağlı olarak görmektedir. Bu kapsamda müttefiklerin birbirleriyle ve gerektiğinde ortak uluslar, diğer uluslar, sivil toplum örgütleri ve uluslararası kuruluşlar ile diğer (savunma dışı) hükümet birimleriyle birlikte çalışabilir olmalarını oldukça önemsediği görülmektedir. Birlikte çalışabilirlik (*interoperability*); "müttefik taktik, operasyonel ve stratejik hedeflere ulaşmak için tutarlı, etkili ve verimli bir şekilde birlikte hareket etme yeteneği" olarak tanımlanmaktadır. NATO standardizasyonun NATO bünyesinde birlikte çalışabilirliğin sağlanmasını, sürdürülmesini ve geliştirilmesini desteklediği, ve dolayısıyla ittifakın savunma yeteneklerini güçlendirdiği, operasyonel etkililiğini ve verimliliğini arttırdığı belirtilmektedir (455).

Bu nedenle de standardizasyon olarak adlandırılan süreç ve uygulamalar birlikte çalışabilirliği destekleyen önemli bir kolaylaştırıcı ve bir yetenek çarpanı olarak görülmektedir. Standardizasyon süreçleri müttefiklerin ihtiyaç duyduğu "birlikte çalışabilirlik" ilkesinin sağlanabilmesi amacıyla gerekli düzeyde prosedür, tasarım ve terminoloji geliştirilmesi ve uygulanmasını kapsamaktadır. NATO standardizasyonu birimlerin işlevlerini yerine getirmelerini sağlamak maksadıyla kavramsal, organizasyonel ya da metodolojik gereklilikleri belirten "operasyonel", ortak teknik gereklilikleri belirten "malzeme" ile ittifak yönetimini kolaylaştırıcı nitelikteki "idari" olmak üzere üç genel alanda gerçekleştirilmektedir (Şekil 9.2.) (455).



Şekil 9.3. Yayımlanan 1203 standardın dağılımı (25 Mayıs 2018 itibari ile)

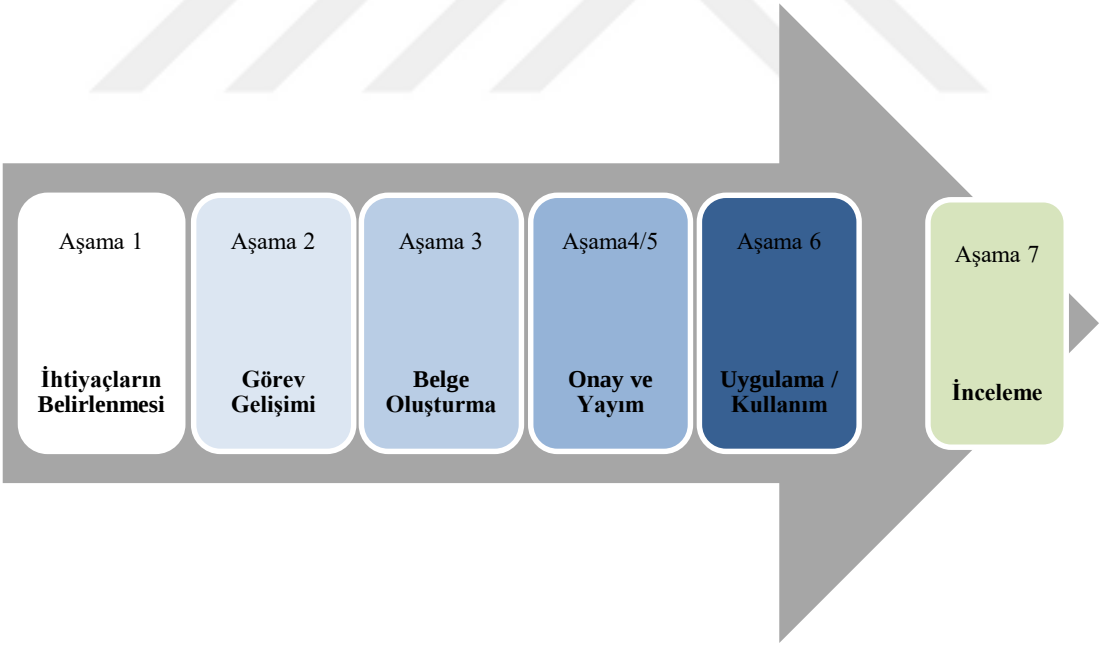
Standardizasyon birlikte çalışabilirlik için gerekli olan üç seviyede gerçekleştirilmektedir. Bunlar; ürünlerin, işlemlerin ya da hizmetlerin belirli koşullar altında birlikte kullanılma uygunluğu "uyumluluk" (*compatibility*); ürün, işlem veya hizmetin, başka bir ürünün yerine kullanılabilirliği "değiştirilebilirlik" (*interchangeability*); ve "müştereklik" (*commonality*)'dir. NATO Standardizasyon kapsamında; STANAG ve STANREC olarak adlandırılan "kapsayıcı dokümanlar", "müttefik standartları" (NATO ve NATO-dışı) ile bir veya daha fazla standardının anlaşılmasını ve uygulanmasını kolaylaştıran, standartlarının yönetimini ve uygulanmasını desteklemek için ek veri ve bilgi sağlayan "standart ile ilgili belgeler" (uygulama rehberleri, kataloglar, kullanıcı talimatları, el kitapları, vb.) şeklinde adlandırılan (Şekil 9.3.) belgeleri kullanmaktadır (455).



Şekil 9.4. NATO standardizasyon belgeleri (455)

STANAG'lar, üye ülkelerin birlikte çalışabilirlik ihtiyacını karşılamak maksadıyla oluşturulmuş üye devletler tarafından bir standardın uygulanmasına ilişkin olarak imza edilen antlaşmalardır. Üye ülkeler bahse konu STANAG'ları bir bütün ya da kısmi olarak kabul edebilmekte, çekince koyabilmektedirler. STANAG kapsamındaki bir standart müttefiklerin onayı[80] ile mümkün olan en üst düzeyde uygulanmakta "birlikte çalışabilirlik gereksinimleri" ve "antlaşmanın uygulanması" ile ilgili bölümler her STANAG dokümanında bulunmaktadır. STANREC ise belirli bir ittifak faaliyetiyle ilgili bir veya birden çok NATO ya da NATO dışı standardı listeleyen malzeme alanındaki standardizasyon faaliyetlerinde kullanılan bir standardizasyon belgesidir. Çok uluslu iş birliğinde faydalı uygulamaları tavsiye etmek amacıyla kullanılan bağlayıcı olmayan nitelikte bir belge olup gönüllülük ilkesi çerçevesinde üye devletler ya da ortaklar tarafından kullanılmaktadır (455).

NATO bünyesinde oluşturulan ve üye devletlerin onaylarını müteakip uygulanmaya başlayan standart belgelerinin oluşturulma süreci aşağıdaki şekilde yer almaktadır (Şekil 9.4.).



Şekil 9.5. STANAG oluşturma süreci

[80] Burada "onay" uluslararası antlaşmaların iç hukuk süreçlerinin tamamlanarak yetkili organ tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesi anlamında kullanılmıştır.

NATO'nun standardizasyon belgelerinin yayınlaması için müttefiklerin onayı gereklidir. Onay süreci, NATO üyesi bir ülkenin NATO standardizasyon anlaşmasının uygulanmasına ilişkin tutumunu belirlediği süreç olarak nitelendirilmektedir. Onay süreci esnasında üye devletler STANAG tarafından kapsanan standartların ulusal kaynaklar üzerindeki etkilerini ve gereksinimlerini belirlemek amacıyla analiz edilmektedir. Değerlendirme sırasında üye devletler; desteklenen yetenekler, bahse konu yeteneklerin geliştirilmesi ile ilgili ulusal planlar, ilgili ulusal askeri hizmetler, standartlarının uygulanması için atılması gerekli ulusal adımlar[81], uygulama için gerekli ve mevcut kaynaklar, uygulama için zaman çizelgeleri/yol haritaları, standartların uygulanmasını etkileyecek ulusal sınırlamalar, vb. konuları incelemektedir. Onay sürecinin tamamlanması, ilgili üye devlet tarafından resmi bir onay yanıtı ile sonuçlanır. Yanıtlar; standardın tamamen ya da çekince ile onaylanması ve uygulaması, onaylanması ve gelecekte tamamen ya da çekince ile uygulanması, onaylanmaması ya da katılmaması şekilde olabilmektedir (455).

Türkiye'de Millî Savunma Bakanlığı STANAG'ların onay sürecinde aktif olarak rol almaktadır. Bakanlık bünyesinde yer alan Teknik Hizmetler Dairesi Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi Madde 343/A (Ek: RG-18/4/2019-30749-C.K.-32/10 md.) uyarınca NATO Standardizasyon Antlaşması (STANAG) ve Müttefik Yayınlar (AP) hakkında görüş oluşturmak, ilgili koordinatör makama bildirmek ile görevlendirilmiştir. Üye devletler e-raporlama olarak adlandırılan elektronik raporlama aracı vasıtasıyla STANAG'lara ilişkin onay cevabını iletmektedirler. STANAG'lar için ilgili komisyonlar tarafından ilan edilen sürenin sona ermesi ile birlikte resmi onay yazıları / cevapları, yorumlar ve çekinceler ile birlikte ilgili NATO komisyonlarında değerlendirilmekte, sessizlik prosedürü olarak adlandırılan zaman dilimi içerisinde bahse konu standart ile ilgili herhangi bir itiraz gelmemesi halinde yayımlanmaktadır. İtiraz gelmesi halinde süreç durdurulmakta, onay sürecinden çekilmekte ve alt komisyonlara geri gönderilmektedir.

9.2.4. STANAG'ların Uluslararası Hukuk Açısından İncelenmesi

Hukukun üstünlüğü ilkesinin NATO'nun kendisinin ya da liderliğindeki operasyonların meşruiyeti oluşturma ile halk desteğini sağlamada anahtar rol oynadığına inanılmaktadır. NATO, farklı iç hukuk sistemlerine sahip ve farklı uluslararası hukuk

[81] Örneğin; yeni malzeme / ekipman alımı ve kullanımı için teknik şartname hazırlanması, kullanma taktik ve tekniklerin geliştirilmesi, ya da revize edilmesi, prosedürler oluşturulması, eğitim ve öğretim sistem ve kapsam değişiklikleri ya da mevcut bilgi teknoloji sistemlerinde yazılım değişiklikleri gibi birçok farklı alanı etkileyebilmektedir.

yükümlülükleri bulunan yirmi dokuz (29) üye devletten oluşan ve kararlarının tüm üyelerin oybirliğiyle alındığı bir yapıdadır. Ayrıca, üye devletlerin hangi uluslararası hukuk yükümlülüklerinin ya da kurallarının kendileri için ne zaman ve hangi koşullarda geçerli olması gerektiğine ilişkin farklı fikir ve uygulamaları mevcuttur. NATO gibi çok taraflı bir ortamda karşılaşılan zorlukların büyük bir kısmı her bir üye devletin bireysel olarak farklı içeriğe sahip ulusal – uluslararası yükümlülükleri bulunmasına rağmen sürekli olarak birlikte hareket edebilmelerini sağlamaktır (456).

Birçok durumlarda üye devletler, uluslararası hukuk kapsamındaki yükümlülüklerinin uygulanmasına yardımcı olacak ortak yöntemler üzerinde anlaşmaya varabilmektedirler. Müttefiklerin ortak yöntemler bulabileceği ya da uyguladığı alanlarda uygulamanın her müttefike ait uluslararası yükümlülüğün doğasını değiştirmediği ifade edilmektedir. Standardizasyon ve bağlantılı olarak gerçekleştirilen detayları önceki bölümde belirtilen antlaşmalar NATO'nun çalışmalarının önemli bir parçasıdır. Savaş Hukuku[82] konularından, iç süreçlere kadar farklı konularda oluşturulan STANAG'lar NATO'nun birlikte hareket etme yeteneğini artıran konuların başında gelmektedir (456).

Yapılış şekli ve onay süreci birlikte değerlendirildiğinde STANAG'ların önceden tanınan bir yetkiye dayanılarak gerçekleşen teknik ve yönetsel nitelikte bir uluslararası uygulama antlaşması olduğu düşünülmektedir. STANAG'ların oluşturulma süreci içerisinde üye devletlerin alt komisyonlarda görevli temsilcileri vasıtasıyla konu ile ilgili düşüncelerini, fikirlerini ve bakış açılarını belirterek metni etkileme yetenekleri mevcuttur. Diğer yandan yine onay süreci içerisinde üye devletlerden herhangi birinin itirazı durumunda STANAG'lar tekrar görüşülmek üzere alt komisyonlara gönderilmektedir.

Uluslararası antlaşma olmaları sebebiyle STANAG'ların imza eden tarafları bağladığı ve iyi niyetle uygulanması gerektiği düşünülmektedir. Uygulanan uluslararası hukuk, antlaşmaların hukuksal etkilerini ilke olarak yürürlüğe girdikten sonra doğuracağını ve "geriye yürümezliğini" (334) kabul etmektedir. Temelde sorun aslında antlaşmada açıkça belirtilmeyen ya da öngörülmeyen bir durumda antlaşmanın geriye yürüyüp yürümeyeceğine ilişkin ortaya çıkmaktadır. STANAG'lar açısından bakıldığında ise antlaşmaların yürürlüğe girmesini takiben en fazla beş (5) yılda bir olacak şekilde gözden

[82] Bu kapsamda verilebilecek iki örnek: STANAG 2552, *Guidelines for a Multinational Medical Unit, 2nd ed. (July 5, 2013*) ile STANAG 2590 *Allied Joint Doctrine for the Military Contribution to Stabilization and Reconstruction (1st ed.), (Dec. 14, 2015).*

geçirildiği görülmektedir. Onay sürecinin son aşaması olan ve "Yedinci (7.) Safha" olarak tanımlanan bahse konu inceleme aşamasında daha önceden öngörülemeyen nitelikteki konuların ilgili STANAG'ın yürürlüğe girmesi ile birlikte uygulamaya nasıl yansıdığı, uygulamadan kaynaklı sorunların bulunup bulunmadığı, uygulama düzeyinin yeterli olup olmadığı gibi konular bu aşamada incelenmektedir. İnceleme aşamasında üye devletlerin çekincelerine ilişkin açıklamalar, yorumlar ve ulusal uygulama dokümanları değerlendirilmekte STANAG'ın durumu hakkında kesin bir yargıya ulaşılmaktadır. Süreç sonunda STANAG; herhangi bir değişiklik yapılmadan uygulamasının sürdürülmesine, iptal edilmesine, uygun NATO-dışı bir standart ile değiştirilmesine, başka bir NATO standardı dokümanı ile birleştirilmesine, görülen / tespit edilen aksaklıklarının giderilmesi amacıyla güncellenmesine karar verilebilmektedir. STANAG'ların değiştirilmeden uygulama devamı kararı dışında gerçekleştirilecek her türlü faaliyetlerinde farklı bir alt komisyon tarafından gerekli faaliyetlerin tamamlanmasını müteakip onay süreci tekrar çalıştırılmaktadır.

Uygulanan uluslararası hukuka göre bir antlaşmanın aksi bütün taraflarca kabul edilmedikçe ya da antlaşma metninde konu ile ilgili özel bir hüküm bulunmadıkça bir bütün olarak uygulanması gerekmektedir. Taraflarca kabulü halinde antlaşmaların bazı bölümlerinin istekte bulunan taraf(lar)ca uygulanmaması mümkün olabilmektedir. Uluslararası hukuk kişileri bu durumu "çekince"[83] (*reservation*) olarak adlandırılan bir yöntemle gerçekleştirebilmektedir. Çekince yöntemi yalnızca çok taraflı antlaşmalar için söz konusu olmaktadır. Çekincenin tanımından hareketle geçerli olabilmesi için bahse konu uluslararası antlaşmada yasaklanmaması, antlaşma amacı ya da konusuna aykırı olmaması ve antlaşma taraflarınca kabul edilmesi gerekmektedir (334). Benzer şekilde STANAG'lar NATO üye devletleri tarafından farklı şekillerde onaylanabilmektedir. Üye devletler bahse konu standardizasyon antlaşması ile tam bir uyum içerisinde olduğunu ve bahse konu standardı belirli bir zaman dilimi içerisinde uygulamayı planlaması halinde ilgili komisyona elektronik raporlama aracı ile "onay ve uygulama" (*ratifying and implementing*) olarak yanıt vermektedirler.

STANAG'lara NATO üye ülkeleri tarafından verilebilecek bir diğer yanıt "onaylama ve çekince ile uygulama"dır (*ratifying and implementing- with reservations*). Bahse konu

[83] Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi Madde 2. (1) d uyarınca "çekince", nasıl kaleme alınırsa alınsın veya nasıl isimlendirilse isimlendirilsin, uluslararası hukuk kişisinin bir antlaşmayı imzalarken, onaylarken, kabul ederken, tasvip ederken veya antlaşmaya katılırken, bazı antlaşma hükümlerinin hukuki etkisini kendisi bakımından ihraç etmek veya değiştirmek için yaptığı tek taraflı bir beyan demektir (457).

yanıt cevabı gönderen üye devletin STANAG ile genel olarak aynı görüşte olduğunu, ancak belirli alanlarla ilgili endişeleri bulunduğunu ya da ilgili standardın bire bir tamamının uygulanmasının bir kısmının kendisi için geçerli olmadığını göstermektedir. Bu hali ile onaylanan STANAG'ın çekince konulan bölümlerinin ilgili devlet tarafından uygulanmayacağı anlamına gelmektedir. Ancak, NATO üye devletlerine STANAG'ların uygulanmasına ilişkin olarak böyle bir çekince imkânı vermekle birlikte uygulama esnasında çekincelerin mümkün olduğunca bilgi içermesini, sık sık gözden geçirilmesini ve çekince ile ilgili her türlü değişikliğin NATO'nun ilgili birimlerine iletilmesini talep etmektedir. Üye devletler STANAG'lar hakkında ayrıca "onay ve gelecekte uygulama" ile "çekinceler ile gelecekte uygulama" gibi iki farklı seçenek kullanarak da onaylayabilmektedir. Onay ile üye devletin STANAG ile tam bir uyum içerisinde olduğu, standardı uygulamak istediğini ancak belirli bir zaman dilimi veremediğini ifade etmektedir. Çekinceler ile gelecekte uygulama ise üye devletin STANAG ile genel olarak aynı görüşte olduğunu, ancak belirli alanlarla ilgili endişeleri olduğunu göstermektedir. İlave olarak üye devletin ilgili standardı uygulamak istediğini, ancak bir zaman dilimi veremediğini ifade etmektedir.

Yukarıda belirtilen seçeneklere ilave olarak üye devletler herhangi bir STANAG'a onay vermemeyi de tercih edebilir. Böyle bir cevap, üye devletin STANAG ile aynı fikirde olmadığını belirtmenin bir yoludur. Diğer yandan "onaylamamak" NATO içerisinde etkili bir çekimser tavır sergilemek olarak görünmekle birlikte standart ile ilgili beraberinde bir itiraz sunulmaması halinde STANAG'ın yürürlüğe girmesine engel bir durum teşkil etmemektedir. Benzer şekilde "katılmamak" ta üye devletlerin STANAG'ların uygulanması ile ilgili verebilecekleri yanıtlardan bir diğeridir. Bu kapsamda verilen yanıt, üye devletin, ilgili standardı destekleme kabiliyete sahip olmadığını ya da ilgili standart uygulamasına katılmak istemediğini göstermektedir. Etkili bir çekimserlik olarak değerlendirilen "katılmama" STANAG'ın yayımlanması önünde bir engel olarak görülmemektedir.

9.3. NATO ÇGP'nın Üçüncü Aşaması (Uygulama)

Politika analiz modelinin üçüncü aşaması olarak adlandırılan uygulama, inisiyatifte bulunma ve formülleştirme aşamalarının ardından kararlı bir politika önerisine dönüşen unsurları gösterir nitelikte belgeler ve uygulama örneklerinden oluşmaktadır. Bu çerçevede ilgili politikanın analizinde NATO'nun çevre korumaya ilişkin olarak oluşturduğu belgelerin içerik analizine tabi tutulacak, bulgular yorumlar ile birlikte çalışmanın devam eden bölümlerinde sunulacak ve ikincil kaynaklara mümkün olduğunca yer verilecektir.

9.3.1. Yürürlükte Bulunan Belgelerin İçerik Analizi

Tezin bu bölümünde NATO tarafından üye ülkelerin katılımı ile oluşturulmuş ve yayınlanmış standartlaştırma antlaşmalarından çevre güvenliği ile ilgili uygulama belgeleri nitel içerik analizi yöntemi ile analiz edilecektir. Farklı disiplinlerde sıklıkla kullanılan nitel içerik analizi "metinden (veya başka anlamlı bir materyalden) kullanımına ilişkin koşul ve şartlarına (*contexts*) dair yinelenebilen ve geçerli çıkarımlar yapmak için yararlanılan bir araştırma tekniği"dir (458). Çalışmada NATO'nun AJEPP olarak adlandırılan ve NATO'nun resmi internet sayfasında NSO (*NATO Standardization Office*) başlığı altında STANAG veri tabanından ulaşılan beş (5) adet belge örneklem olarak kullanılmıştır. Örnekleme ilişkin betimsel özelliklere aşağıda yer verilmiştir.

- AJEPP-2 olarak adlandırılan belge (STANAG 2582) toplam 126 sayfa olup çevre koruma ile ilgili en iyi uygulamalar ve standartlar konusunda yayımlanmıştır. Faaliyet alanı olarak NATO operasyonlarını içermekte, bu kapsamda NATO operasyon alanında kurulan/oluşturulan askeri nitelikteki yerleşke ve kampları kapsamaktadır. Belge tek bir bölümden oluşmakta, altyapı planlama, enerji yönetimi, su ve atık su yönetimi, atık (katı, tehlikeli ve tıbbi) yönetimi, endüstriyel kimyasal ve akaryakıt yönetimi, toprak ıslah standartları, tehlikeli materyal yönetimi, hava kirliliği, doğal kaynaklar ile kültürel varlıkların korunmasına ilişkin en iyi uygulamaların yer aldığı eklere sahiptir (374).
- AJEPP-3 olarak adlandırılan belge (STANAG 2583) toplam 42 sayfa olup Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS) konusunda yayınlanmıştır. Faaliyet alanı olarak NATO askeri faaliyetlerini içeren belgenin kapsamı genel aktivitelerdir. Belge, çevre yönetim sistemleri ve NATO operasyonları planlama süreci-giriş, planlama, icra, değerlendirme, komutan incelemesi başlıklı beş ana bölüm ile çevresel unsurlar ve muhtemel etkiler ile NATO askeri faaliyetleri için örnek ÇYS Şablonunu içeren iki ekten oluşmaktadır (375),
- AJEPP-4 olarak adlandırılan belge (STANAG 7141) genel nitelikte NATO tarafından yürütülen faaliyetlere ilişkin NATO'nun çevre koruma doktrinini konu almaktadır. Belge giriş, askeri faaliyetler için planlama rehberi, çevre risk yönetimi, komutanın çevreye ilişkin sorumlulukları, çevreye ilişkin eğitim ve öğretim adlı beş ana başlıktan oluşmaktadır. Belgenin tamamı 30 sayfadan ibarettir (376).

- AJEPP-6 olarak adlandırılan (STANAG 6500)[84] NATO tarafından yürütülecek faaliyetlerde genel olarak çevre konularında oluşturulacak Çevre Dosyası konuludur ve bu belge 76 sayfadır. Genel başlıklı tek bölümden oluşan belgede çevre çalışmaları, çevre etki değerlendirmesi (ÇED), çevre durum raporu, tehlikeli madde kayıt yönetimi, çevre devir-teslim beyanı, çevre sağlığı saha değerlendirmesi ve çevre durum araştırması başlıklarında eklerden oluşmaktadır (377).
- AJEPP-7 olarak adlandırılan belge (STANAG 2594) ise NATO eğitim faaliyetleri için oluşturulmuş eğitim alanlarında çevreye yönelik en iyi uygulamaları konu almaktadır. Giriş, arka plan ile ilkeler ve sorumluluklar adlı başlıklara sahip üç ana bölümden oluşan belge 96 sayfadır. Belgede Entegre Yönetim, Doğal Kaynakların Yönetimi, Kültürel Kaynakların Yönetimi, Bilgi Teknoloji Araçları, Eğitim, Öğretim ve Gelişim (*outreach*), başlıklı eklere yer verilmektedir (379).

Nitel içerik analizine tabi tutulan belgeler NATO'nun çevre güvenliği konusunda uygulamanın farklı faaliyet alanları, kapsamı ve konularını barındırdığından beş belgenin tek bir vaka olarak incelenmesini gerektirmiştir. Ancak her ne kadar uygulamanın farklı bölümlerine odaklansa da bazı durumlar (örneğin uluslararası işbirliğinin bağlayıcılığının hangi tür konularda yüksek olduğunun belirlenmesi gibi) tüm belgelerin tek bir vaka yanında her bir belgenin ayrı bir vaka olarak çalışılmasını gerektirmiştir. Aşağıda belirtilen kategoriler ile ilgili verilen tablolarda bu sebeple her bir belgenin birbirinden farklı ancak ana konuyu bütünleyen parçaları olması sebebiyle birbiri ile kıyaslamalarından kaçınılmıştır.

Nitel içerik analiz (459, 460, 461) gerçekleştirilirken teorik ve literatür temelli tümevarım yöntemi ile metin temelli tümdengelim yöntemi (462) kombine edilerek araştırma amaçlarına uygun, işlevsel ve esnek bir kategori sistemi oluşturulmuştur. Araştırma örneklemi olarak belirlenen beş adet belgenin güvenlik unsurları, uluslararası işbirliği, teorik ve çevre güvenliği açısından önem taşıyan öğelere ilişkin ana tema ve alt temalardan oluşan bir kodlama cetveli oluşturulmuştur. Kullanılan kodlama cetveli, "genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama"[85] (463) şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bahse konu

[84] Standardizasyon Antlaşması (STANAG 6500) AJEPP 6 ve AJEPP 6.1 olmak üzere iki adet çevre koruma standardını içermektedir. AJEPP 6.1 adlı doküman standartlarla ilgili yardımcı nitelikte ve çevreye ilişkin örnek alımına ilişkin protokollere yer vermesi sebebiyle içerik analizi kapsamı dışında bırakılmıştır.

[85] Genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama; daha önce belirlenmiş kavramlar ile verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama biçimlerinin birleşiminden oluşmaktadır. Verilerin analizinden önce genel bir kavramsal yapıya göre gerçekleştirilen kodlamalar ile içerik analizi yönlendirilirken, tümevarım anlayışı ile verilerin incelenmesi esnasında ortaya çıkan yeni kodlar kod listesine eklenir ya da eski kodlar değiştirilir. Bu tür bir kodlama sürecinde genel kategoriler ya da

kodlama gerçekleştirilirken verilerin analizinden önce güvenlik unsurları, uluslararası işbirliği, teorik ve çevre güvenliği kapsamında genel bir kavramsal yapı çerçevesinde (ana temalar) kod listesi oluşturulmuştur. Aynı zamanda bahse konu tipteki kodlama gerçekleştirilirken analiz birim(ler)inin incelenmesi sonucu ortaya çıkan yeni kodlar kod listesine eklenmiştir. Temaların isimlendirilmesinde literatürde gerçekleştirilen sınıflandırmalar ve alt temaların içerikleri dikkate alınmıştır.

9.3.2. Verilerin Kodlanması

Uygulama belgeleri olarak adlandırılan ve bir önceki bölümde betimsel özellikleri belirtilen AJEPP'ler için araştırma sorusuna yanıt verecek nitelikte toplam doksan üç (93) farklı kod MAXQDA- Nitel ve Karma Yöntemler için Profesyonel Veri Analizi Yazılımı yardımı ile oluşturulmuş olup uygulama belgeleri içerisinde toplam iki bin üç yüz seksen iki (2382) kodlama gerçekleştirilmiştir (465, 466). Bahse konu kodların adları, sıklığı ile metnin kodlanan toplam kısım içerisindeki oranını gösterir tablo EK-2'de yer almaktadır[86]. Kodlara ilişkin işlemlerin diğer araştırmacılar ve okuyucular tarafından izlenebilmesi amacıyla (467) ayrıca her bir koda ilişkin açıklamalar detaylı olarak Kodlama Sistemi adı altında EK-3'te sunulmuştur (468).

9.3.2.1. Kodların Düzenlenmesi

Uygulama belgeleri incelenerek oluşturulan kodlardan hareketle elde edilen verileri daha genel düzeyde açıklayabilmek amacıyla oluşturulan kodlar bir araya getirilmiş ve aralarındaki ortak özellikler belirlenmeye çalışılmıştır. İçerik analizinin bu aşamasında farklı özellikleri olan kodların benzerlik ve farklılıkları tespit edilmiş ve birbiriyle ilişkili olduğu değerlendirilen kodlar gruplanarak kategorilere ayrılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde kodların gruplandırılmasına ilişkin bulguların anlaşılabilir şekilde açıklanması ve sunulması

temalar önceden belirlenir ve bu temalar altında yer alabilecek daha ayrıntılı kodlar verilerin incelenmesinin ardından ortaya çıkmaktadır. Bahse konu üç kodlama sürecinde de ortaya çıkan kodların veri analiz sürecinde tekrar tekrar değiştirilmesi ve geliştirilmesi mümkündür. Bu süreçte önceden düşünülmüş bazı kodlar işe yaramayabilir ve listeden tamamen çıkarılabilir. Yeni kodlar ortaya çıktıkça kod listesi daha zengin hale gelir. Bazen de ortaya çıkan kodların alt kategorilere ayrılması yani daha ayrıntılı hale getirilmesi gerekebilir (463, 464).

[86] Nitel veri analizinde verinin sayısallaştırılarak sıklık ve yüzdelikler halinde sunulması ve araştırma sorularının sadece okuyucuya iletilen veri üzerinden nicel olarak yorumlanması ve çıkarımlarda bulunması uygun bir yaklaşım olmayıp nitel araştırmanın iç tutarlığının azalmasına yol açmaktadır. Nitel araştırmanda sonuçların nitel analizle elde edilmiş kavramlara ve örüntüler çerçevesinde betimlenmesi temel ilkedir. Ancak nitel araştırmada sayısal analizler, nitel analizin ortaya koyduğu temel kavramlara ve örüntülere ek ve destekleyici veri niteliğinde sunulabilmektedir (463). Çalışmada kodlara ilişkin sıklık ve oran bildiren tablo(lar) çalışmanın izlenebilmesi, kavramsal çerçevenin ve bu çerçeveye bağlı olarak gerçekleştirilen veri analizinin detaylı olarak okuyucuya aktarılması amacıyla oluşturulmuştur. Tablolar incelenirken tüm kodların birbiri ile etkileşimi ve örüntüsü dikkate alınarak bütüncül biçimde yorumlanmalı ve anlaşılmalıdır.

amaçlanmaktadır. Bu maksatla öncelikle uygulama dokümanlarının konusu, kapsamı, amacı, hariç bırakılan hususlar ve hangi faaliyet ile ilgilendiğine ilişkin oluşturulan kodlar (içerik, amaç, kapsam, konu ve hariç tutma) "güvenlik öznesi" kategorisi altında toplanmıştır.

Benzer şekilde uygulama belgelerinde NATO'nun askeri faaliyetleri, yerleşkeleri ile diğer aktivitelerinden kaynaklanan çevreye verebileceğini değerlendirdiği zararlara ilişkin olarak oluşturulan kodlar (toprak, hava ve su kirliliği, iklim değişikliği, fauna, flora, habitat, doğal kaynak, kültürel miras ve diğer zararlar) "güvenlik tehditleri" kategorisi altında gruplandırılmıştır. Uygulama belgeleri içerisinde yer alan standart oluşma, Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED), Risk Yönetimi, Çevre Temel Araştırması (ÇTA), Çevre Yönetim Sistemi (ÇYS), standart-sınırlama, en iyi uygulama, Çevre Durum Çalışması (ÇDÇ), eğitim başlıklı kodlar ise yukarıda tanımlanan oluşabilecek zararları azaltmada ya da ortadan kaldırmada NATO tarafından kullanılması öngörülen yönetimsel araçlar olarak değerlendirilerek "güvenlik araçları" kategorisi oluşturulmuştur. Bahse konu kodlar ve kategoriler aşağıda yer alan Tablo 9.1.'de sunulmuştur.

Tablo 9.1. Güvenlik kavramı ile ilgili kodlar ve kategorileri

Kod	Kategori
Hariç tutma	Güvenlik Öznesi
İçerik	
Amaç	
Kapsam	
Konu	
Yarar	
Toprak kirliliği	Güvenlik Tehditleri
Hava kirliliği	
Su kirliliği	
İklim değişikliği	
Fauna zararı	
Flora zararı	
Habitat zararı	
Doğal kaynak zararı	
Kültürel miras zararı	
Diğer zararlar	
Standart oluşturma	Güvenlik Araçları
ÇED	
Risk Yönetimi	
ÇTA	
ÇYS	
Standart-sınırlama	
En iyi uygulama	
ÇDÇ	
Eğitim	

Kodlama esnasında belgelerin zorunluluk ya da isteğe bağlı olduğuna ilişkin ifadeler için oluşturulan kodlar (-malı, -meli; -ecek, -acak; gereklilik, -ecektir, -caktır; mümkünse) içerik analizine tabi belgelerin antlaşma niteliğinde ve çok taraflı etkiler doğurduğundan hareketle "bağlayıcılık" kategorisi ile gruplandırılmıştır. Uygulama belgelerinde çeşitli ülkelerin Uluslararası Hukuk'tan kaynaklanan çekince haklarını kullandığı görülmektedir. Çekincelere ilişkin olarak gerçekleştirilen kodlamalar öncelikle üç alt kategori (ülke, bölge ve sebep) halinde gruplandırılmış daha sonra üç alt kategori "çekinceler" kategorisi altında toplanmıştır. Uygulama belgelerine verilen referanslara ilişkin aşağıdaki Tablo 9.2.'de belirten kodlar için ise "mevzuat düzeyi" ile "mevzuat şekli" olarak adlandırılan iki kategori oluşturulmuştur.

Tablo 9.2. Uluslararası işbirliğine ilişkin kodlar ve kategoriler

Kod	Alt Kategori	Kategori
Mümkünse	-	Bağlayıcılık
-malı, -meli		
-acak, -ecek		
-acaktır, -ecektir		
Gereklilik		
Çekince detay	-	Çekinceler
Yunanistan	Ülke	
Bulgaristan		
ABD		
Almanya		
Birleşik Krallık		
İtalya		
Türkiye		
Romanya		
Litvanya		
Kanada		
Farklı düzenleme	Sebep	
Özel konu		
Kaynak yetersizliği		
AB Üyesi	Bölge	
AB Üyesi değil		
STANAG	-	Mevzuat Şekli
Makale		
Rehber		
Direktif		
Kanun		
Doktrin		
SOP		
Program		

Kod	Alt Kategori	Kategori
Rejim		
Politika		
En iyi uygulama		
Standart		
Kitap		
NATO	Uluslararası	Mevzuat Düzeyi
BM		
AB	Ulus-ötesi	
NGO	Hükümet-dışı	
Akademik	Akademi	
ISO	Standartlaştırma Kurumu	
ASTM		
OGC		
FİN-İSVEÇ-ABD	Ulusal	
ABD		
Birleşik Krallık		
Kanada		
Norveç		
Avustralya		
Almanya		
Özel şirket	Özel sektör	
Ulusal	-	Bağlantı
Uluslararası		
İç bağlantı		
MC 469/1		

Son olarak ise uygulama belgeleri içerisinde Koruma-1 ve Koruma-2 olarak adlandırılan kodlar ilgili çevre güvenlik yaklaşımları ortak paydasında buluşması sebebiyle "yaklaşım", çevresel etki ve boyut kodları "faaliyetler" kategori altında gruplandırılmıştır. Müdür/Komutan, lider ulus, birlik gönderen, ev sahibi, Çevre Yönetim Kurulu (ÇYK), Çevre Koruma Subayı/Görevlisi (ÇKS), bireysel, komutan adlı kodlar ise ortak özelliği olan "sorumluluklar" kategorisi altında toplanmıştır. Kalan örnekler olarak adlandırılan kod ise belgelerde yer alan hususların uygulanmasına ilişkin olduğundan "uygulama" kategorisi içinde yer almıştır. Yukarıda belirtilen gruplandırma aşağıda yer alan Tablo 9.3.'de sunulmuştur.

Tablo 9.3. Çevresel güvenliğe ilişkin kodlar ve kategoriler

Kod	Kategori
Koruma-1	Yaklaşım
Koruma-2	
Çevresel etki	Faaliyetler
Çevresel boyut	
Müdür/Komutan	Sorumluluklar
Lider ulus	
Birlik gönderen	
Ev sahibi	
ÇYK	
ÇKS	
Bireysel	
Komutan	
Örnekler	Uygulama

9.3.2.2. Temaların Bulunması

Kategorilerin yukarıda açıklandığı şekilde kodların ortak özellikleri kullanılarak oluşturulmasını müteakiben ilgili kategoriler benzer şekilde temalarda birleştirilmiştir. Bu çerçevede güvenlik öznesi, tehditleri ile araçlarını içeren kategoriler "güvenlik kavramının unsurları", bağlayıcılık, çekinceler, mevzuat şekli ve düzeyi başlıklı kategoriler "uluslararası işbirliği", yaklaşım ve faaliyetler kategorileri "çevresel güvenlik konsepti", sorumluluklar kategorisi "çevresel güvenlik rolleri" ve son olarak uygulama kategorisi ise yine kendi adı ile "uygulama" temaların tamamına ilişkin görsel aşağıda yer alan Tablo 9.4.'te gösterilmektedir.

Tablo 9.4. Kategoriler ve temalar

Kategori	Tema
Güvenlik Öznesi	Güvenlik Kavramı unsurları
Güvenlik Tehditleri	
Güvenlik Araçları	
Bağlayıcılık	Uluslararası İşbirliği
Çekinceler	
Mevzuat Şekli	
Mevzuat Düzeyi	
Yaklaşım	Çevresel Güvenlik Konsepti
Faaliyetler	
Sorumluluklar	Çevre Güvenlik Rolleri
Uygulama	Uygulama

9.3.2.3. Bulguların Tanımlanması ve Yorumlanması

Çalışmanın bu bölümünde yukarıda kategori grupları halinde sunulan kodlamaların dokümanlar içerisindeki miktarları ve kodlanan bazı bölümlerden alıntılara yer verilecektir. Yer kısıtlaması sebebiyle her kodun içeriğinde yer alan ifadeler belirtilemeyeceğinden alıntılar, kategori kurgusunu en açık şekilde ifade edecek olanlardan seçilmiş olup alıntıların mümkün olduğunca tüm uygulama belgeleri içerisinden olmasına dikkat edilmiştir. Bahse konu bulguların belirtilmesini müteakip ilgili kategoriye ilişkin bulgular yorumlanarak her kategori altında belirtilmiştir.

Güvenlik öznesi kategorisi altında yer alan kodlar ve uygulama belgeleri içindeki dağılımı aşağıda yer alan Tablo 9.5.'te yer almaktadır. Konu adlı koda ilişkin olarak incelenen belgelerde "çevre koruma ile ilgili en iyi uygulamalar" (374), "çevre yönetim sistemi" (375), "çevre korumaya ilişkin müşterek NATO doktrini" (376), "NATO Çevre Dosyası" (377), "çevre korumaya ilişkin en iyi uygulamalar" (379) ifadeleri yer almaktadır.

Tablo 9.5. Güvenlik özneleri kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kodlar	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Yarar	2	4	0	6	4	**16**
Hariç Tutma	2	0	0	0	2	**4**
İçerik	0	0	0	0	1	**1**
Amaç	1	1	1	1	3	**7**
Kapsam	5	0	1	2	2	**10**
Konu	1	1	1	1	1	**5**
Toplam	**11**	**6**	**3**	**10**	**13**	**43**

Kapsam kod başlığı altında ise "AJEPP-2 dokümanın NATO operasyonları süresince oluşturulmuş askeri yerleşkelere uygulanabilir olduğu", "ilgili doküman ekinde yer alan en iyi uygulamaların atık su yönetiminde su kaynağı talebinin azaltılmasının amaçlandığı", atık yönetimi ile ilgili belge ekinde "önerilen sorumluluk ve en iyi uygulamaların atık ayrıştırma ve geri dönüşümü, katı atık, endüstriyel ve tehlikeli atık yönetimini içerdiği" (374). "çevre dosyasının NATO askeri yerleşkeleri, altyapı tesisleri vb. gibi her türlü ilgili arazi kullanımı ile gelişiminin her safhasında takip edileceği" (375), "Çevre Temel Çalışmasının kaynak oluştukça diğer çevre çalışmaları ile desteklenebileceği" (377), "AJEPP-7 adlı askeri eğitim

alanlarının sürdürülebilir yönetimine ilişkin olarak en iyi uygulamalara odaklandığı" (379), ifade edilmektedir.

Amaç olarak belirtilen koda ilişkin uygulama belgeleri içinde kodlanan metin kısımlarında "NATO Komutanları ile ÇKS'larına NATO operasyonlarında yer alan askeri yerleşkelere ilişkin olarak en iyi uygulama ile standartlar sağlamak" (374), "ÇYS'nin NATO askeri faaliyetler süresince planlama süreçlerine nasıl entegre edileceğini ortaya koymak" (375), "tüm askeri faaliyetleri için çevresel planlama konusunda rehberlik sağlamak" (376), "askeri amaçla kullanılan alanlarda Çevre Dosyasının oluşturulmasına ilişkin çerçeve belirlemek" (377), "çevresel düzenlemeler (doğal ve kültürel miras) ışığında askeri eğitim alanlarının sürdürülebilirliğini sağlamak amacı ile kapasitesini, erişilebilirliğini ve elverişliliğini artırmak" , "askeri eğitim ve çevre faktörlerini dengelemek" (379) ifadelerine yer verilmiştir. İçerik ile ilgili olarak uygulama dokümanlarından AJEPP-7'de uygulama alanının tanımına yer vererek "hava, kara ve amfibi harekatlarını destekleyen eğitim alanlarının" uygulama kapsamında olduğu belirtilmektedir.

Hariç tutma kodu ile ilgili olarak "su yönetimi konusunda içme suları ile ilgili standartların çevre koruma kapsamı dışında bırakıldığı", tehlikeli ve katı atık yönetimi ile ilgili uygulamalardan "güvenlik sebepleri ile gizli olarak tasnif edilen kimyasal harp maddeleri, mühimmat ve mühimmat kalıntıları dahil olmak üzere her türlü patlayıcı mühimmat, KBRN sebebiyle kirlenmiş alan ve ekipmanı temizleme maddeleri, radyoaktif maddeler ile deniz operasyonları ile bağlantılı atıkların" (374) hariç tutulduğu, "uygulama belgelerinin denizde gerçekleştirilen eğitim ve askeri faaliyetler için uygulanamayacağı" ve "uygulama dokümanlarında sunulan en iyi uygulamaların gönüllülük esası uyarınca uygulanması gerektiği ve yasal olarak bağlayıcılığının bulunmadığı" (379) görülmektedir.

Yarar koduna ilişkin olarak ise uygulama dokümanlarında çevre koruma konusunda standart oluşturma sorumluluğu bulunan komutanlar için "sunulan en iyi uygulama ve tavsiye edilen normların bahse konu yetkisini etkin olarak kullanmasına yardım edeceği, aynı zamanda birlik gönderen ülkelere standartlaşma ve birlikte çalışılabilirlik konularında rehberlik edeceği", "kültürel mirasın korunmasının birlik gönderen ülkenin yerel gelenek ve göreneğine saygı göstermek için bir fırsat olduğu" (374), "etkili bir çevre koruma uygulamasının NATO kuvvetlerinin korunmasına katkı sağladığı, harekat önceliğini desteklediği", "çevre performansını iyileştirmek, çevreye ilişkin hedeflere ulaşmak ve NATO askeri faaliyetleri esnasında uygulamayı izlemek amacıyla sistematik bir yönetim

yaklaşımı sağladığı" (375), uygulama dokümanlarında önerilen kriterlerin "saha seçiminde yerel çevreye ilişkin oluşabilecek etkileri azaltacağı" (377), "ÇYS'de dokümantasyonun en önemli konulardan (375) ve araçlardan biri olduğu" (379), "yerel kültürel kaynaklara zarar vermenin (NATO'nun) itibarını, etkisini ve kuvvet korumasına ilişkin faaliyetlere risk oluşturacağı düşüncesinden hareketle herhangi bir askeri aktivite öncesi (bu tür) alanların tanımlanması, tanınması ve saygı gösterilmesinin bir kuvvet çarpanı olarak etki göstereceği" (379) hususları vurgulanmaktadır.

Yukarıda belirtilen güvenlik öznesi kategorisi içerisinde yer alan kodlarla ilgili bulgulara ilişkin olarak sadece uygulama belgeleri olarak adlandırılan dokümanlar dikkate alındığında NATO'nun çevre güvenlik konusunda "kimin güvenliği sağlanmalıdır" sorusunun yanıtına farklı nitelikte cevaplar sağladığı düşünülmektedir. Bu cevaplardan ilkinin "çevre" olduğu görülmektedir. Ancak bahse konu özne olan "çevre", kodlardan gerçekleştirilen alıntılardan da anlaşılacağı üzere sınırlı niteliktedir ve genel olarak askeri hareket alanının tamamını kapsamamaktadır. Sınırlı çevre olarak adlandırılan bu özne, temelde askeri kullanımda bulunan eğitim alanları ile askeri ya da benzeri bir NATO faaliyeti süresince oluşturulan yerleşkeler ile yakın çevresini içine almaktadır. Bu kapsamda her ne kadar amfibi harekatı için kullanılan askeri eğitim alanları uygulama belgeleri içerisine dahil edilse ve NATO'nun diğer belgeleri içinde deniz alanı ile ilgili çevre korumaya ilişkin kısıtlama ve sınırlamalar yer alsa da denizde gerçekleştirilen askeri manevra, eğitim ve harekatın gerçekleştirildiği alanlar çevre koruma uygulama dokümanlarından AJEPP olarak adlandırılmadıklarından hariç tutulmaktadır. Dolayısıyla NATO'nun çevre korumaya ilişkin sistem, yöntem, standart ve en iyi uygulama gibi konulara yer veren uygulama dokümanlarında alan olarak "deniz" yer almamaktadır. Benzer şekilde birçok çevre korumaya ilişkin faaliyet alanı uygulama belgelerinde belirtilmesine rağmen dikkat çekici nitelikte gizli olarak tasnif edilen kimyasal harp maddeleri, mühimmat ve mühimmat kalıntıları dahil olmak üzere her türlü patlayıcı mühimmat, KBRN sebebiyle kirlenmiş alan ve ekipmanı temizleme maddeleri, radyoaktif maddeler kapsam dışı bırakılmıştır. Özellikle bahse konu malzemelerin çevreye en büyük zarar ve tehdit içerdiği değerlendirildiğinde NATO'nun askeri harekat alanının (belirli süre ile oluşturulan ve çeşitli tesisleri içeren kamp ve yerleşkeler dışında) uygulama içerisinde bulunmadığı düşünülmektedir. Belgelerin tamamı ile kodlanan kısımları birlikte değerlendirildiğinde ise bahse konu askeri harekat alanına ilişkin çevre koruma ya da güvenliğinin sağlanması amacı ile ilgili ifadelere rastlanılmamasının da bu bulguyu desteklediği değerlendirilmektedir.

"Kimin güvenliği sağlanmalıdır" sorusunun bir başka cevabı ise dolaylı şekilde "NATO kuvvetleri"dir. Uygulama belgelerinin güvenlik öznesi kategorisi içinde yer alan kodlamalar incelendiğinde genelde çevreye özelde ise kültürel mirasa zarar verebilecek nitelikteki davranış ve faaliyetlerin NATO'nun itibar, etki ve kuvvetlerinin korunmasına (*force protection*) [87] ilişkin faaliyetlere risk oluşturduğu belirtilmektedir. Bu çerçevede çevre korumaya ilişkin belgeler içinde önerilen sistem, yöntem, standart ve en iyi uygulama tedbirlere uygun ölçekte yer verilerek herhangi bir NATO askeri faaliyet çevresinde çevrenin korunmasını bir "kuvvet çarpanı" (*force multiplier*) olarak değerlendirmektedir. Kuvvet çarpanı; askeri kaynaklarda en basit hali ile "bir muharebe kuvvetine eklendiğinde ya da bahse konu kuvvet tarafından uygulandığında ilgili kuvvetin muharebe potansiyelini önemli derecede artıran ve dolayısıyla kuvvete tevdi edilen askeri görevin başarı ile tamamlanma olasılığını artıran yetenek" (469) olarak tanımlanmaktadır. Tanım ile birlikte düşünüldüğünde NATO çevre koruma faaliyetlerinin önem derecesini askeri bir harekatta en önemli konu olan askeri hedefin başarılmasına katkı sağlayan diğer askeri yeteneklerle eşleştirmek suretiyle artırmıştır.

Güvenlik tehditleri kategorisi altında yer alan kodlar ve uygulama belgeleri içindeki dağılımı aşağıda yer alan Tablo 9.6.'da sunulmuştur. Bu kategoride yer alan kodlarda genel olarak uygulama belgelerinde NATO faaliyetleri çerçevesinde gerçekleştirilen aktiviteler sonucu çevreye yönelik verilebilecek zararlar yer almaktadır. Bu çerçevede belgelerde yer alan kodlamaların NATO operasyonları kapsamında oluşturulmuş çeşitli tesis ve ekipman içeren yerleşkeler (374), çevre yönetim sisteminin açıklandığı kısım (375) ile eğitim alanları için oluşturulmuş çeşitli standart ve uygulamalara yer veren (318) belgelerinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. NATO çevre koruma doktrini (376) ile önerilen çevre yönetim sistemine ilişkin dokümantasyonun açıklandığı (377) belgede ise bahse konu zararlardan daha az sıklıkla bahsedildiği görülmektedir.

Uygulama belgelerinde "harekatın tüm safhalarında atıkların hatalı yönetiminin", "kullanılmış bataryaların hatalı yönetimi ile genel atık sahalarında imha edilmesinin" "uygun şekilde depolanmayan kimyasal, ve biyolojik atıkların, "petrol sızıntılarının", "konvansiyonel mühimmat içeriğinde yer alan kurşun ile ekipmanlarda kullanılan lityum, nikel-kadmiyum vb. metaller ile aşındırıcı sıvıların" (374), "tehlikeli madde sızıntıları ile

[87] Kuvvet koruma (*force protection*), "hareket özgürlüğünü ve operasyonel etkinliği korumak ve böylelikle görev başarısına katkıda bulunmak için personel, tesis, ekipman, malzeme, operasyon ve faaliyetlerin tehdit ve tehlikelere karşı savunmasızlığını en aza indirecek önlemler ve araçlar" (470) olarak tanımlanmaktadır.

katı ve sıvı atıkların belirlenmiş alanlara boşaltılması" (376) ile "yakılması" , "hasar görmüş araç, makine parçaları ve hurda metallerin hava şartlarından kaynaklanan paslanması", "eski ofis ekipmanlarının uygun şekilde imha edilmemesi" (374) gibi sebeplerin insan hayatı üzerinde de çeşitli olumsuz etkileri olacağı belirtilen toprak, hava ve su kirliliğine yol açabileceği öngörülmektedir.

Tablo 9.6. Güvenlik tehditleri kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kodlar	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Toprak kirliliği	10	6	1	0	1	**18**
Hava kirliliği	8	6	2	0	0	**16**
Su kirliliği	19	6	2	0	1	**28**
İklim değişikliği	1	2	1	0	0	**4**
Fauna zararı	13	6	1	0	6	**26**
Flora zararı	9	4	0	1	7	**21**
Habitat zararı	10	6	1	0	18	**35**
Doğal kaynak zararı	9	2	0	0	4	**15**
Diğer zararlar	1	2	0	0	0	**3**
Kültürel miras zararı	7	2	1	0	10	**20**
Toplam	**87**	**42**	**9**	**1**	**47**	**186**

Benzer şekilde askeri ve sivil çeşitli kullanım alanı bulunan "ozon tüketen maddelerin (*ozone depleting substance-ODS*) iklim değişikliğine katkıda bulunabileceği" belirtilmektedir. Diğer yandan "yerleşkelerin tasarımı esnasında gürültü kaynaklarını azaltıcı tedbirlere yer verilmemesi", "güvenli olmayan atık depolama sahaları", "petrol ve petrol türevleri ile kirlenmiş malzemelerin genel atık depolama sahalarına atılması, "kimyasal, biyolojik ve diğer tehlikeli maddelerin uygun olmayan yöntemlerle kullanılması ve imhası", "askeri harekatlar; inşaat malzemeleri; farklı ya da istilacı türlerin çevreye girişi ya da çıkışı; araç, hava araçları, ekipman ve diğer faaliyetlerinin özellikle türlerin beslenme ve üreme zamanında rahatsız etmesi; bitki ya da hayvan türlerinin veya parçalarının taşınması ve ticareti" (374), "her türlü zarar verici maddenin toprak, su ve havaya salınması ya da atılması" "yerleşkelerin yöreye özgü flora, fauna ve habitatın korunması ve idame edilmesine dikkat etmemesi", "araç ile çarpma ya da atış eğitimleri", "yol dışında gerçekleştirilen ağır araç manevraları ve eğitimleri", "topçu atış eğitim ve tatbikatları" (379), "su yollarını değiştiren ya da göç yollarını engelleyen yapım projeleri, herhangi bir

ekosistemi destekleyen unsurların ortadan kaldırılması" (374), "zirai ilaçların kullanımı", "mühimmat bileşenlerinin çevreye bulaşması" (379) gibi faaliyetlerin ise yaşanılan çevrenin fauna, flora, habitat ve doğal kaynaklarına zarar vereceği ifade edilmektedir.

Çevreye zarar verici nitelikte olabileceği öngörülen faaliyetlerin ya da bahse konu faaliyetlerin etkilerinin azaltılması konusunda gerçekleşebilecek gecikme ve uygunsuzlukların "ev sahibi ülke nezdinde tazminat taleplerine yol açabileceği" (374), "biyolojik çeşitliliğini azaltabileceği ve sürdürülebilirliğinin zarar görebileceği" (375) şeklinde ifade edilen konular diğer zararlar adlı kod içinde yer almaktadır. Uygulama belgeleri içerisinde NATO faaliyetlerinin kültürel mirasa verebileceği zararlar güvenlik tehditleri kategorisi içinde yer alan son kodlamadır. Bu çerçevede "bitki ve hayvanların ya da parçalarının belli bir bölgeden alınmasının ev sahibi ülkenin kültür varlıkları haklarını ihlal edebileceği ya da çevresel risk oluşturabileceği", "savaş esnasında hasım kuvvetler tarafından ya da muharebe kaynaklı tali hasarlar dahil olmak üzere askeri amaçlar ile kullanımının, inşaat faaliyetlerinin, siviller ya da muharebeye katılan kuvvetler tarafından kasten imha edilmesi, yağmalanması ve soyulmasının" (374), "askeri eğitim ve tatbikat faaliyetlerinin, atışların, ikincil zararların (*colleteral demage*) ve icra edilen istihkam faaliyetlerinin" (379) kültürel mirasa zarar verebileceği vurgulanmaktadır.

Yukarıda belirtilen güvenlik tehdidi kategorisi içerisinde yer alan kodlarla ilgili bulgulara ilişkin olarak sadece uygulama belgeleri olarak adlandırılan dokümanlar dikkate alındığında, güvenlik kavramının ana unsurlarından biri olan "hangi tehditler güvenliği riske atar" sorusunun cevabının bir önceki kategori kapsamında yer alan değerlendirmeler ile birlikte açıklanması gerekmektedir. Özne kategorisi çerçevesinde NATO'nun çevre koruma uygulamasına ilişkin olarak "sınırlı çevre" ve "NATO kuvvetleri" güvenliği sağlanacak özne konumundadır. Bu iki özneye yönelik tehditlerin ise kodlama kapsamında yer alan hava, su ve toprak kirliliği, fauna, flora, habitat, doğal kaynaklar ve kültürel miras ile diğerlerinden oluştuğu değerlendirilmektedir. Bahse konu tehditlerin potansiyel etkilerinin yoğunluğu göz önüne alındığında temelde bir savunma ittifakı olarak oluşturulmuş ve askeri nitelikteki tehditlere cevap verecek şekilde yapılanmış NATO'nun özellikle askeri hedeflere ulaşılmasına birinci öncelik verdiği belge içeriklerinden anlaşılmaktadır. Bir önceki bölümde bahsedildiği üzere NATO çevre korumaya ilişkin olarak yürütülecek uygulama ve faaliyetleri askeri harekattaki hedeflere ulaşma olasılığını artıran bir yetenek olarak değerlendirmektedir.

NATO askeri faaliyetlerinden kaynaklı oluşabilecek çevreye ilişkin tehditler, NATO faaliyet alanlarını etkilemekte, insan hayatı üzerinde kalıcı hasarlar oluşturabileceği öngörülmektedir. Dolayısıyla sınırlandırılmış çevre ile NATO kuvvetleri olarak tanımlanan güvenlik öznelerine yönelik tehditlerin dolaylı yollardan etki ettiğini söylemek mümkün görünmektedir. Kategori altında belirtilen güvenlik öznelerine ilişkin tehditlerin etki ölçeğinin ise toprak, hava ve su kirliliği, doğal kaynak, fauna, flora ve habitat zararları için sınırlı, buna karşın iklim değişikliği, kültürel miras ve diğer tehditler içinde sayılan biyolojik çeşitliliğin azalması kapsamında daha genel olduğu düşünülmektedir. Ancak flora, fauna ve habitat zararlarının dünya üzerinde tek bir alanda yer alan türlerin mevcut olması halinde etkisinin arttığını ifade etmek mümkündür. Yine güvenlik özneleri ile tehditleri birlikte değerlendirildiğinde NATO çevre koruma uygulama belgelerinde güvenlik tehdidinin sadece askeri nitelikler ile değil, daha kapsayıcı olarak tanımlandığı değerlendirilmektedir.

Güvenlik araçları kategorisi içerisinde yer alan kodlar ve uygulama belgeleri içindeki dağılımı aşağıda yer alan Tablo 9.7.'de gösterilmektedir. Güvenlik araçları kategorisi, güvenlik öznelerine yönelen tehditleri azaltmaya ya da ortadan kaldırmaya yönelik olarak NATO çevre koruma uygulama belgelerinde belirtilen araçların bir araya gruplandırılmasını ifade etmektedir. Bu çerçevede NATO harekatlarını icra eden komutanlarına "çevre korumaya ilişkin olarak prosedür ve standart belirlemek ve kural koyma yetkisi vermektedir". Özellikle NATO yerleşkelerinin çok uluslu yapısı dikkate alındığında çevre korumaya ilişkin olarak standart oluşumunda çeşitli faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu faktörler "yerleşkenin gelişim evresi, ev sahibi ülke ve yerel çevre mevzuatı, birlik gönderen ülkenin ulusal ve uluslararası çevre mevzuatı ile standartların uygulanması ve izlenmesini sağlayan teknolojilerin mevcudiyetidir". Genel kural olarak NATO birlik gönderen ülkelerden "çevresel tedbirlerine tam bir uyum beklemekte, hatta herhangi bir standardın mevcut olmaması halinde konu ile ilgili standart oluşturmasını" tavsiye etmektedir. Benzer şekilde çok uluslu bir ortamda icra edilebilecek herhangi bir NATO faaliyetinde "birbiriyle çelişen standartların mevcudiyeti halinde ev sahibi ülkenin konu ile ilgili standartlar ile çeliştiği durumlarda ilgili ev sahibi ülke kanun ve politikalarına aykırı olmamak kaydı ile daha kısıtlayıcı standartların uygulanmasını" talep etmektedir ve bu çerçevede ilgili standartların "operasyon süresince" (374) uygulanmasını beklemektedir.

Uygulanacak olan çevre standartlarının ayrıca "ev sahibi ülke yasal düzenlemeleri ile diğer uluslararası antlaşmalara bağlı" olduğunu vurgulayan uygulama belgeleri içerisinde özellikle sınırlayıcı nitelikte belirtilen farklı standartlardan örneğin atık su çıkış standartları AB, ABD, Kanada ve Dünya Sağlık Örgütü standartları ile birlikte sunulmuş en az sınırlayıcı olan değer NATO standardı olarak belirlenmiştir. Özellikle NATO tarafından yönetilen kuvvetlerin konuşlanmasından önce "ev sahibi ülke çevresel durum ile ilgili verilerin, prosedürlerin, standartların ve mevzuat ile ilgili bilgilerin değerlendirme amacı ile toplanmasını öneren" uygulama belgeleri tüm bu verilerin "bir plan dahilinde" (374) bir araya getirilerek "konunun uzmanları (*subject matter expert-SME*) ile birlikte" çevre korumaya ilişkin faaliyetler için "amaç, hedef ve temel performans göstergeleri" (375) oluşturulmasını önermektedir. Uygulamaya ilişkin olarak devam eden süreç içerisinde "izleme, uyum, denetleme ve değerlendirme" (377) gibi yönetim sorumluluklarını yerine getirmeyi hedefleyen kontrollerin oluşturulduğu uygulamada, AB tarafından yayımlanan çevre ile ilgili çeşitli direktiflere yer (379) verilmiştir.

Tablo 9.7. Güvenlik araçları kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kodlar	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Standart Oluşturma	17	7	0	2	2	**28**
ÇED	1	1	0	16	1	**19**
Risk Yönetimi	12	5	1	4	0	**22**
ÇTA	6	0	1	28	5	**40**
ÇYS	1	41	1	1	3	**47**
Standart-Sınırlama	17	0	0	0	0	**17**
En İyi Uygulama	24	0	0	0	12	**36**
ÇDÇ	0	0	0	6	0	**6**
Eğitim	32	18	30	4	128	**212**
Toplam	**110**	**72**	**33**	**61**	**151**	**427**

Uygulama belgelerinin kodlanması ile elde edilen ve bir önceki bölümde tanımlanan tehditlerin ortadan kaldırılması amacı ile NATO belgelerinde önerilen bir diğer güvenlik sağlama aracı Çevre Etki Değerlendirmesi (ÇED) olarak adlandırılmaktadır. Bu çerçevede "değerli ekosistem ve habitatların ortaya çıkarılmasına yardımcı olacağı" (374) öngörülen ÇED, "ev sahibi ülke çevre koruma personeli" (375) ile birlikte yürütülen bir uygulamadır. "Çevre Temel Araştırması (ÇTA) ile birlikte NATO birliklerinin çevresel konularda

uyumunu gösteren temel süreç ve doküman olan ÇED, inşaat projeleri, askeri faaliyetler ve manevralar için gerçekleştirilmekte olup bahse konu değerlendirmenin temel amacı incelemeye tabi tutulan proje ya da faaliyetin çevre üzerindeki olumsuz etkileri olup olmadığını belirlemek ve olumsuz etkileri azaltacak nitelikte tedbirler oluşturulmaktır" (377). "Herhangi bir NATO faaliyeti esnasında tüm görev alanı için uygulanacak olan ÇED'in her bir proje ve faaliyet için ayrı ayrı oluşturulması gerektiği, özellikle inşaat, yıkım projeleri ile herhangi bir su kaynağı ve herhangi bir tesis ve alanın kullanım değişikliğini gerektiren projeler için tamamlanması gerekebileceği" ifade edilmektedir. ÇED'in "faaliyetlerin planlama safhasında mümkün olan en erken zamanda ve geri çevrilemeyecek nitelikte kararlar öncesinde başlaması" tavsiye edilmekte olup "açık, dengeli, yerel otoritelere, konunun uzmanlarına ve halka danışılarak yapılması önerilen değerlendirmede tarafsız, bilimsel, teknik ve çevresel uzmanlığa dayalı verilerin kullanılması" (377) gerektiği vurgulanmaktadır. ÇED'in ayrıca "çevreye verilebilecek olumsuz etkileri ortadan kaldıracak, azaltacak ya da kontrol edebilecek nitelikte uygulanabilir tedbirlere yer vermesi" (377) beklenmektedir.

Uygulama belgelerinde güvenlik sağlama aracı olarak tanımlanan bir diğer kod ise risk yönetimidir. Risk yönetimi bir çok safhadan oluşmakla birlikte belgeler içerisinde yer alan risk değerlendirmesi bahse konu kod altında değerlendirilmiştir. Bu çerçevede belgelerde özellikle "petrol ve türevlerine ilişkin sızıntıların içerdiği riskler ile ilişkilendirilen risk değerlendirmesi" aynı zamanda yine güvenliği sağlama araçlarından biri olan" ÇTA'sının bir parçası olarak yerleşkeye ilk taşınıldığında" kullanılmaktadır. "Toprak ve su kalitesine muhtemel olumsuz etkileri olabilecek operasyonel faaliyetlerin belirlenmesi", "planlı depolama sahaları ve sızıntı önleme ile acil durum müdahale rutinlerinin tespit edilmesi" "zirai ilaçların, ağır metallerin, ozon tüketen maddelerin, kullanımı ve depolanması" (374) amaçları ile gerçekleştirilen risk değerlendirmesinden "tehdit önceliklendirilmesi ve bahse konu tehditleri yönetebilecek kaynakların tanımlanması konusunda karar verme mekanizmalarına" yardımcı olması beklenmektedir. "Sonuçlarının Çevre Koruma Subayı tarafından planlanan faaliyet ile ilgili amaç ve hedef geliştirilmesi amacı ile temel alınacağı" (375) belirtilen risk değerlendirmesini de kapsayan çevresel risk yönetim çerçevesinin "çevresel politika veya rehber, çevresel planlama, uygulama, kontrol ve düzeltici eylemler ile düzeltici eylem sonrası inceleme" (376) safhalarından oluştuğu belirtilmektedir.

Bir diğer güvenlik sağlama aracı olarak değerlendirilen kod, Çevre Temel Araştırmasıdır (ÇTA). ÇTA, "herhangi bir yerleşkenin oluşturulması ya da geliştirilmesi esnasında gerçekleştirilebilecek en erken zamanda" ilgili çevrenin temel durumunu belirlemek amacı ile gerçekleştirilen çalışmada "atık su, petrol ve türevleri, kültür varlıkları, toprak, hava ve su kirlilik (374) , KBRN kirlilik (377)" durumları gibi çevreye ilişkin hususlar "kullanılacak alandan toplanan çeşitli nitelikteki örneklerin analiz edilmesi ile "bir rapor haline" (377) getirilmektedir. Bahse konu ÇTA raporu içinde "kullanılan yöntem ve sınırlılıkları, mülkün mevcut ve geçmiş kullanım amacı, mülkün çevresinin geçmiş ve mevcut kullanım amacı ile muhtemel kullanılma amaçları, mülkün jeolojik, hidrojeolojik, hidrolojik ve topografik özellikleri, yapıların açıklanması yollar ve ilgili alanlar, içme su arzı, kanalizasyon durumu" yer almaktadır. Detaylı olarak hazırlanan çalışma içinde "saha örneklerinin alınması ve laboratuvar analizlerinin ev sahibi ülke akreditasyonuna sahip birimler tarafından ve detaylı örnek alım protokolleri uyarınca" yapılması gerektiği belirtilmektedir. Çevreye yönelik her türlü işlemde esas alınan ÇTA sonrasında meydana gelebilecek ve çevreye olumsuz etki gösterdiği değerlendirilen her türlü olay "çevre durum raporları" ile belirlenmekte "ilgili raporlar çevre etkilerinin nasıl azaltıldığına ilişkin bilgileri de içerecek şekilde oluşturulmakta ve ÇDÇ'na iliştirilmektedir" (377). ÇTA gerçekleştirilen alanın kullanımının sona ermesi ya da üçüncü taraflara devri konusunda benzer bir çalışma yürütülmekte ve çevre kapanış durum çalışması (ÇDÇ) olarak adlandırılmaktadır. İlgili çalışmalar ile NATO'nun ilgili alanın kullanımından kaynaklanan çevresel etkinin azaltılması farklı şekilde ifade edilecek olursa ilgili arazinin en az alınan özellikler ile sahibine teslim edilmesi hedeflenmektedir.

Uygulama belgelerinde çevreye yönelik tehditlerin azaltılması ya da ortadan kaldırılması amacıyla kullanılan araçlardan bir diğeri Çevre Yönetim Sistemidir (ÇYS). Aynı ad ile uygulama belgelerinde oluşturulan kodlamalardan anlaşıldığı üzere ÇYS, "herhangi bir NATO askeri faaliyeti esnasında çevresel hedeflerin yerine getirilmesi, ilgili mevzuat ve kurallara uyumun izlenmesi ile çevresel performansın artırılmasını sağlayan sistematik yönetim yaklaşımı" olarak tanımlanmaktadır. ÇYS'nin her boyutunda NATO komutanları "çevre koruma subayı ya da görevlisi olarak adlandırılan bir personel tarafından desteklenmektedir". Özellikle AJEPP-3 olarak belirtilen belgede harekat planlama sürecine entegrasyonu, uygulanması ve gelişimi detaylı olarak açıklanan ÇYS, sürekli olarak gelişimin sağlanabilmesi amacıyla kalite süreçlerinde yer aldığı gibi birbirini takip eden "Planla, Uygula, Kontrol Et ve Önlem Al" olarak adlandırılan döngüden oluşmaktadır (375).

Planlama adımında ilgili organizasyonun politikası uyarınca hedefler ve süreçler oluşturulmakta, hareket planının gelişimine bağlı olarak çevre etkileri, riskleri ve alınan tedbirler değerlendirilmekte bu yolla çevreye verilebilecek olumsuz etkilerin minimize edilmesi amaçlanmaktadır. Planlama safhasında ev sahibi ülke, birlik gönderen ülkelerin çevreye ilişkin mevzuat ve prosedürleri, kuvvetler statüsü antlaşmaları, askeri teknik antlaşmalar, vb. incelenmekte ve plana dahil edilmektedir (375).

Çevre yönetim sistemine ilişkin olarak ikinci adım olan aynı zamanda harekat planlamasında da aynı ad ile anılan safha olan uygulama aşamasında çevreye yönelik olarak oluşturulan planın uygulanması beklenmektedir. Bu safha planlama aşamasında oluşturulan ya da geliştirilen amaç ve hedeflerin yönetimi ile örgütsel gelişime odaklanmaktadır. Uygulama safhası aynı zamanda NATO tarafından yönetilen askeri kuvvetin ÇYS kapsamında eğitim ve dokümantasyonunu oluşturduğu ve geliştirdiği safha olarak dikkati çekmektedir. ÇYS'nin planlama ve uygulama aşamalarının ardından etkinliğinin değerlendirilmesi üçüncü adımda gerçekleşmekte olup en önemli araçlardan biri denetim mekanizmasıdır. Denetim sürecinde birimlerin ÇYS'ne uyumları teyit edilmekte, performansın belgelendirilmesine yardımcı olmaktadır. Düzeltici nitelikte tedbirler için denetim sonrasında bir plan oluşturulmakta ve bu plan çerçevesinde alınan tedbirler son aşamada uygulanmakta ve ÇYS sürekli izlenmekte adımlar arasındaki döngü sürekli gelişimi sağlayacak şekilde devam etmektedir (375).

NATO çevre koruma uygulama detaylarının belirtildiği belgelerde tanımlanan tehditleri ortadan kaldırmaya ya da azaltmaya ilişkin olarak öngörülen bir diğer güvenlik sağlama aracı standart-sınırlama olarak adlandırılmaktadır. Aynı ad ile gerçekleştirilen kodlama belgeler içinde çeşitli konularda sınırlama içeren ifadeleri içermektedir. Bu çerçevede uygulama belgeleri içinde "atık su çıkış, "çöp depolama sahaları, atık imhasına ilişkim emisyon değerleri ile tehlikeli atıklar ve biyolojik atıkların depolama, taşıma ve imhasına ilişkin" sınırlamalara ilave "toprak kalitesi ile kimyasal içeriklerin kabul edilebilir limitlerine" (374) ilişkin olarak standartlar belirtilmektedir.

Bir diğer güvenlik sağlama aracı ise belirli kurallar bütünü ya da rehber niteliğinden farklı olarak "uyarlanabilir öğrenme süreci" olarak anlaşılabileceği ifade edilen en iyi uygulamalardan oluşmaktadır. Bu kapsamda altyapı planlama, enerji yönetimi, su ve atık su yönetimi, atık (katı, tehlikeli ve tıbbi) yönetimi, endüstriyel kimyasal ve akaryakıt yönetimi, toprak ıslah standartları, tehlikeli materyal yönetimi, hava kirliliği, doğal

kaynaklar ile kültürel varlıkların korunması (374) ile entegre yönetim, doğal kaynakların yönetimi, kültürel kaynakların yönetimi, bilgi teknoloji araçları, eğitim, öğretim ve gelişim (375) konularına yer verilmiştir.

Güvenlik araçları kategorisi içerisinde yer alan bir diğer kod farkındalık ve eğitim ile ilgili ifadelerin bir arada yer aldığı eğitim olarak adlandırılan koddur. Güvenliği sağlama araçları içerisinde yer alan toplam dört yüz yirmi yedi (427) kodlamanın iki yüz on iki (212) kodlama ile büyük çoğunluğunu "eğitim" adlı kod oluşturmaktadır. Eğitim kodlamalarının ise eğitim alanları ile ilgili en iyi uygulamalar ile birlikte "eğitim, öğretim ve gelişim" konularının ele alındığı AJEPP-7 numaralı belgede yoğunlukla (128 kodlama) yer aldığı gözlenmektedir. "Enerji kullanımı ve tasarrufu", "tehlikeli madde ve bu tür maddelere maruz kalma neticesinde ortaya çıkan tehlikeler ve uygun müdahale yöntemleri", "tehlikeli atık nakli, ithalat ve ihracatı ile ilgili ulusal ve uluslararası düzenlemeler", "zararlı haşereler ile mücadele konusunda çevreye zararsız kültürel, doğal, mekanik ve kimyasal yöntemler" (374), "olası ve gerçek bir kriz ortamında temel farkındalık", "çevre koruma", "kültürel varlık koruma", "çevre yönetim sistemi" (375), "çevresel farkındalık", "bireysel farkındalık", "çevre koruma ile enerji tasarrufu konusunda sorumlulukları bulunan kıdemli yöneticilerin bahse konu sorumluluklarını günlük faaliyetlere nasıl entegre edileceği", "çevresel koruma ile ilgili olarak oluşturulan plan, prosedür ve talimatların yürütülmesi", "çevreye duyarlı ekipman kullanımı" (376), "askeri alanların kullanımı ile biyolojik çeşitlilik arasında olumlu ilişkinin geliştirilmesi", "doğal ve kültürel kaynakların yönetimine ilişkin ulusal, uluslararası ve ulus-ötesi çevre koruma mevzuatı ve antlaşmaları", "istilacı türler" (379) konularında NATO bünyesinde yer alan personelin farkındalığının artırılması amaçlanmıştır. Farkındalığın artırılmasında çeşitli program ve ilgili poster, T-shirt, oyun kartları ve DVD vb. araçlardan faydalanılması gündeme getirilmiş olup özellikle sabit alanlarda kamu ve ziyaretçiler için çevre korumaya ilişkin farkındalık çalışmalarının yapılması öngörülmüştür. Farkındalığın artırılmasına yönelik çabalar içerisinde uygulama belgeleri ayrıca kurslar, seminerler, bilgilendirme toplantıları ve posterler gibi birçok eğitim materyalinden faydalanılarak kampanyalar uygulanmasını beklemektedir.

Özellikle enerji, su vb. kaynak tasarrufu ile ilgili eğitimlerin göreve hazırlık aşamasında değerlendirilip verilmesi gerektiğini vurgulayan uygulama belgelerinde "tehlikeli madde yönetimi, kullanımı, depolanması ve imhası", "asbest ile ilgili işlerde alınacak tedbirler", "her türlü atığın depolanması ve imhası ile ilgili prosedürler", "petrol ve

petrol türevi sızıntı ve kazaları önlemek amacıyla alınacak tedbirler ve müdahale yöntemleri", "uluslararası hukuktan kaynaklanan kültürel varlıkların korunmasına ilişkin sorumluluklar" (374), "çevre yönetim sistemi ile çevre korumaya ilişkin sorumluluklar" (375) konularında verilecek eğitimlerin ise özellikle barış zamanında birlik gönderecek ülkeler tarafından tamamlaması gerektiği belirtilmektedir.

Yukarıdaki paragraflarda verilecek eğitimin çevre yönetim sistemi amaçlarını gerçekleştirecek şekilde eğitim gereksinimlerinin ortaya çıkarılması ve bu doğrultuda bireysel, toplu ve uzman eğitimi şeklinde oluşturulması planlanmaktadır. Uygulama belgelerinde her bir NATO ülkesinin eğitim ihtiyacı analizini kendisinin gerçekleştirmesi tavsiye edilmekte, çevreye ilişkin eğitimlerin mevcut eğitim programlarına pragmatik bir anlayışla birleştirilmesi ya da entegre edilmesi önerilmektedir. Bu çerçevede özellikle çevreye ilişkin eğitimin NATO ülkelerinin çevre korumaya ilişkin gereksinimlerinin farklı olmasından hareketle temelde bir ülke sorumluluğu olduğu iletilmekte ve ülkeler Almanya'da yer alan Askeri İstihkam Mükemmeliyet Merkezi (*Military Engineering Centre of Excellence*) ile NATO Okulu'nda NATO akredite çevresel koruma eğitim kurslarına katılım ve destek konusunda teşvik edilmektedir.

Bireysel eğitimlerin askeri temel eğitim safhası içerisinde genel olarak çevre koruma farkındalığı, prosedürleri, yönetsel ve denetleyici nitelikle verilmesinin uygun olacağı değerlendirilmekte, tatbikat ve eğitim alanlarında çevre korumaya ilişkin atık yönetimi ve kirlilik önleyici konulu sunumların yapılması konusunda iyi bir fırsat sunduğu ifade edilmektedir. Çevre koruma konusunda gerçekleştirilen eğitimlerin süreklilik taşıması gerektiği belirtilen dokümanlarda çevreye ilişkin düzenleme, yasal mevzuat ve uygulamaların geliştikçe verilen eğimin konularının da güncellenmesi, sürekli olarak güncel tutulması amacıyla yenilenmesi önerilmektedir.

Yukarıda belirtilen bulgular ve açıklamalar ışığında NATO uygulama belgelerinde çevre korumaya ilişkin olarak belirtilen güvenlik araçlarından en önemlisinin eğitim olduğu değerlendirmektedir. Bu çerçevede üye ülkelere çeşitli öneriler ile yöntemler sunan uygulama belgeleri özellikle bireysel eğitim ve farkındalığa ayrı bir önem atfetmektedir. Çevre yönetim sistemi içerisinde yönetici olarak görev alan personelinin sorumluluklarını yerine getirebilmek, NATO içerisinde bu çerçevede uygulama farklılıklarını en aza indirebilmek amacıyla ise NATO bünyesinde oluşturulmuş kurs ve eğitimlere gönderilmesini desteklemektedir. Farkındalığın ve eğitim seviyesinin artırılmasını diğer tüm

güvenlik sağlayıcı araçlardan önde tutan NATO, gerek liderliğini üstlendiği faaliyetlerde gerekse eğitim alanları gibi herhangi bir harekat alanında bireylerin çevre koruma uygulamalarını yürütecekleri fikrinden hareketle önerilen çerçevede sunulan eğitimin aktivitelerden kaynaklanan zararları en aza indireceğini, dolayısıyla çevre tehditlerini azaltacağını öngördüğü değerlendirilmektedir.

Bağlayıcılık kategorisi içerisinde yer alan kodlar ve uygulama belgeleri içindeki dağılımı aşağıda yer alan Tablo 9.8.'de görülmektedir. Kategori altında; mümkünse (*if possible*), -malı –meli (*should*), -acak –ecek (*will*), -acaktır –ecektir (*shall*), gereklilik (*must*) kodları bulunmaktadır. Kodlamalar orijinal metin üzerinde İngilizce dilindeki yardımcı fiillerin zorunluluk dereceleri dikkate alınarak gerçekleştirilmiş olup kodlamalara ilişkin detaylar EK-3'te yer almaktadır. Uygulama belgelerinin uluslararası antlaşma niteliğinden dolayı imza eden tarafları bağlayıcılığının ortaya konması amaçlanan kategori içinde kodlanan bölümlere ilişkin olarak elde edilen bulgular ve yorumları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 9.8. Bağlayıcılık kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Mümkünse	1	0	0	1	2	**4**
-malı, -meli	162	18	31	41	91	**343**
-acak, -ecek	53	81	8	43	20	**205**
-acaktır, -ecektir	24	3	0	2	2	**31**
Gereklilik	66	16	5	7	11	**105**
Toplam	**306**	**118**	**44**	**94**	**126**	**688**

Öncelikle önceki bölümlerde de ifade edildiği üzere tüm uygulama belgeleri bir bütün halinde NATO'nun çevre korumaya ilişkin olarak uygulamalarının nasıl yürütüleceğine ilişkin detayları açıklamaktadır. Bu çerçevede belgeler içerisinde gereklilik (*must*) kodu yukarıda yer alan Tablo 9.8. ile birlikte değerlendirildiğinde tüm belgelerde bağlayıcılık kategorisi kapsamında gerçekleştirilen toplam altı yüz seksen sekiz (688) kod içerisinde yüz beş (105) kodlamanın yapıldığı görülmektedir. Benzer şekilde daha az bağlayıcılık içeren mümkünse (*if possible*) ile –malı –meli (*should*) kodlamaları ile gereklilik (*must*) kodları ile birlikte bakıldığında ise daha az gereklilik içeren kodların toplam üç yüz kırk yedi (347) ile farklılaştığı gözlenmektedir. Bu durum özellikle NATO'nun çevre koruma uygulamasında zorunluluğu değil gönüllülüğü esas aldığının bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

Diğer yandan her bir belgenin NATO'nun çevre korumaya ilişkin uygulamasının farklı bir yönünü ele aldığı düşünüldüğünde ise özellikle en iyi uygulamalara yer veren AJEPP-2 ile AJEPP-7 adlı dokümanlarda yoğun olarak –malı -meli (*should*) kodlarının yer aldığı görülmektedir. Çevre koruma ile ilgili en iyi uygulama ve standartlara yer veren AJEPP-2 numaralı belgede yüz altmış iki (162), NATO'nun eğitim faaliyetleri amacıyla oluşturulmuş eğitim alanlarında çevreye yönelik en iyi uygulamaları konu alan AJEPP-7 numaralı belgede doksan bir (91) kodlama gerçekleştirilmiştir. Bu durum çevre koruma konusunda hazırlanan ve uluslararası antlaşma niteliği gösteren AJEPP yayınlarının bağlayıcılık niteliğinin düşük olduğunun bir göstergesidir.

Konu ile ilgili olarak bir diğer açıklama ise en iyi uygulamaların tanımından kaynaklanmış olabileceğidir. Uygulama belgelerinde en iyi uygulamaların özellikle sivil çevre yönetiminde yoğun olarak kullanıldığı, belirlenmiş sabit kurallar bütünü ya da bir rehberden çok, farklı olarak çeşitli durumlara uyarlanabilir öğrenme süreci niteliği gösterdiği vurgulanmaktadır. Bu çerçevede "diğer araçlar ile elde edilenlerden sürekli daha iyi sonuç veren metot ya da teknik" olduğu belirtilen en iyi uygulamaların "nirengi noktası" olarak kullanıldığı ve sürekli olarak yeni geliştirmeler ile evrildiği belirtilmektedir (374). Tanım ile birlikte değerlendirildiğinde NATO çevre koruma uygulamalarının uluslararası işbirliğini artırmayı amaçladığından başlangıç noktası olarak gönüllülüğü esas aldığı, çevre koruma konusunda uygulamaların belgeler çerçevesinde artması ile birlikte farklı standartların zaman içerisinde geliştirilerek geliştirilmesinin hedeflendiği düşünülmektedir. İlgili bulgu NATO'nun Afganistan'da yer alan ISAF (International Security Assistance Force) kapsamında çevre koruma politikasının etkinliğinin değerlendirildiği bir çalışmada denetim ve yaptırımın olmaması sebebiyle politikanın gönüllülük esasına göre uygulandığı yönündeki bulgusu ile paralellik göstermektedir (471).

Çekinceler kategorisi altında yer alan kodlar ve uygulama belgeleri içindeki dağılımı aşağıda yer alan Tablo 9.9.'da belirtilmektedir. Bahse konu kategori altında uygulama belgeleri için üye ülkeler tarafından belirtilen toplam on dört (14) çekince, bahse konu çekince veren ülkeler, çekince ülkelerinin AB üyesi olup olmadığına dair kodlar ile çekincelerin içeriği çerçevesinde oluşturulmuş farklı düzenleme, özel konu ve kaynak yetersizliği kodları yer almaktadır. Çekince içeriklerinin değerlendirildiği farklı düzenleme, özel konu ve kaynak yetersizliği kodları aynı çekincenin birden fazla sebep gösterilmesinden dolayı yirmi iki (22) adet olarak belirlenmiştir. Uygulama belgelerinden NATO'nun çevre

korumaya ilişkin doktrinini konu alan belgeye üye ülkeler çekince belirtmemiştir. NATO çevre koruma uygulamasının çeşitli boyutlarını ele alan diğer tüm belgelerde çekince yer almakta olup özellikle çevre koruma sisteminin ele alındığı AJEPP-3 ile çevre koruma ile ilgili en iyi uygulama ve standartları konusunda yayımlanan AJEPP-2 numaralı yayınlara verilen çekinceler toplam on dört (14) çekincenin on birini (11) oluşturmaktadır.

Tablo 9.9. Çekinceler kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Yunanistan	0	1	0	0	1	**2**
Bulgaristan	0	1	0	1	0	**2**
ABD	0	1	0	1	0	**2**
Almanya	0	1	0	0	0	**1**
Birleşik Krallık	0	1	0	0	0	**1**
İtalya	1	1	0	0	0	**2**
Türkiye	1	0	0	0	0	**1**
Romanya	1	0	0	0	0	**1**
Litvanya	1	0	0	0	0	**1**
Kanada	1	0	0	0	0	**1**
Çekince Detayı	5	6	0	2	1	**14**
Farklı düzenleme	3	4	0	1	1	**9**
Özel konu	4	4	0	2	1	**11**
Kaynak yetersizliği	1	0	0	1	0	**2**
AB üyesi	3	5	0	1	1	**10**
AB üyesi değil	2	1	0	1	0	**4**
Toplam	**23**	**26**	**0**	**10**	**5**	**64**

NATO çevre koruma uygulama belgelerine Tablo 9.9'da yer alan ve ülke isimleri ile anılan on (10) farklı ülke çekince belirtmiştir. Bahse konu ülkelerden ABD, Yunanistan ve Bulgaristan ikişer (2) çekince ile en fazla çekince belirten ülkeler arasında yer almaktadır. Çekince belirten üye ülkelerden ABD, Türkiye ve Kanada toplam dört (4), AB üyesi ülkeler ise toplamda on (10) adet çekince belirtmişlerdir. Çekince sebeplerinin ele alındığı kodlamalara bakıldığında ise çekincelerin on birinde (11) özel bir konu, dokuzunda (9) ülkelerin tabi olduğu farklı bir düzenleme ikisinde (2) ise kaynak yetersizliğinin gerekçe gösterilerek çevre korumaya ilişkin uygulamada yer alan düzenlemelerden kendilerini muaf tuttukları gözlenmektedir. Çekinceler incelendiğinde NATO'ya göreli olarak yeni katılan ve daha önce Varşova Paktına üye olan Bulgaristan ve Litvanya kaynak yetersizliğini gerekçe

göstermişlerdir. Bulgaristan Silahlı Kuvvetlerinin AJEPP-6'da yer alan çevre temel araştırması için yeterli laboratuvar gerecine sahip olmamasından kaynaklı olarak çeşitli analizleri yapamaması, Bulgaristan ise AJEPP-'de belirtilen petrol kaynaklı kirliliğin toprak ıslahı için belirlenmiş standartlara (*soil remediation standards*) ulaşmak için gereken kaynak gereksinimi sebebiyle ilgili standartların uygulanmasından kendilerini hariç tutmuşlardır.

Çekinceler temelde AJEPP-2'de belirtilen toprak ıslahında belirlenen değerlerin ilgili alanın kullanımı başlangıcında yer alan değerlere getirileceği (Kanada), NATO önderliğinde gerçekleştirilen askeri harekatlarda İtalyan ulusal kuvvetlerinin ulusal hukuktan kaynaklanan yükümlülükleri yerine getireceği (İtalya), AJEPP-2'de belirtilen çeşitli standartların AB tarafından belirtilen parametre ve limitleri geçmemesi gerektiği (Romanya), ulusal düzenlemeler ile çelişen limit ve parametreler söz konusu olduğunda AJEPP-2'de yer alan limit ve parametrelerin zorunlu olmayan hedeflenen kalite standartları olarak değerlendirileceği (Türkiye) şeklinde belirtilmiştir. İlave olarak aynı kod içerisinde NATO eğitim, tatbikat ve operasyonlarının kendi sınırları içinde gerçekleşmesi halinde ulusal gereksinimler ile daha sınırlayıcı nitelikteki normların uygulanması (Bulgaristan), ÇYS'nin NATO askeri faaliyetleri ile ilgili planlama ve uygulama safhasında çevre harekat planına entegresinin Komutan niyet ve maksadına dayandırılması (Almanya), çevre korumaya ilişkin geniş ölçekli performans değerlendirmelerinin NATO önderliğindeki askeri kuvvetin karargahı tarafından yapılacağı (Birleşik Krallık), AJEPP-3 ve AJEPP-7'nin zorunluluk içermeyen bir belge niteliğinde bulunması (Yunanistan), ÇYS'nin özel operatif durumlara adapte edileceği (İtalya), AJEPP-3'te belirtilen hiçbir konunun mevcut kuvvet statü antlaşmalarını (SOFA) hiçbir şekilde etkilemeyeceği ve ÇYS'nin uygulanmasının Komutan takdirinde olduğu ile terminoloji konusunda kendi ulusal düzenlemelerine uyacağı (ABD) konularında bahse konu ülkelerce belirtilmiştir.

Çekinceler detayları, ülkeleri ve bölgeleri birlikte değerlendirildiğinde genel olarak ülkelerin özellikle sınırlandırıcı ve limit belirleyici nitelikteki standartlardan ve uygulamalardan kaçındığı, temel olarak genelde daha az sınırlayıcı olarak da belgelerde yer alsa da ulusal ya da AB üyesi ülkelerde olduğu gibi ulus-üstü limit ve parametreleri önceledeği, sınırlayıcı nitelikteki parametrelere ekipman ya da kaynak yetersizliği gibi çeşitli gerekçeler ile kendilerini hariç tuttuğu, ISO 14001:2005 olarak bilinen çevre yönetim sisteminin NATO hareket planlamalarında tamamen Komutan inisiyatifinde uygulanabileceği değerlendirilmektedir. Bahse konu çekincelerin uluslararası hukuk

uyarınca çok taraflı antlaşma niteliğinde bulunduğu dikkate alındığında ve gerçekleştirilen her bir çekince ile uygulama belgelerinde yer alan standart ve uygulamalardan ülkelerin kendisini hariç tuttuğu düşünüldüğünde bahse konu çekincelerin diğer etkilerinin yanı sıra belgelerin ve çevre korumaya ilişkin uygulamaların bağlayıcılığını da düşürdüğü değerlendirilmektedir.

Mevzuat şekli kategorisi uygulama belgeleri içinde yazım esnasında atıfta bulunulan ve atıfta bulunulan konu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için ulaşılabilir nitelikte kaynakçada yer verilen kaynakların niteliklerini belirten aşağıdaki Tablo 9.10.'da uygulama belgeleri içindeki dağılımı gösterilen kodlardan oluşmaktadır. Kodların detayları ve kodlama işleminin nasıl gerçekleştiğine ilişkin bilgiler EK-3'te yer almaktadır. Kategori çerçevesinde toplam on üç (13) farklı kod ve iki yüz otuz sekiz (238) kodlama yer almaktadır. Uygulama belgelerinin hazırlanması esnasında en fazla kullanılan, atıf yapılan ve mevzuat şekli olarak oluşturulan kategori içerinde yer alan kod STANAG'tır. Toplam altmış üç (63) kodlama içerisinde askeri istihkam, çevre koruma, petrol, operasyonel planlama, sıhhi destek gibi konularda yer alan NATO doktrinleri ile içilebilir su, saha sıhhi, atık yönetimi gereksinimleri, çevre korumaya ilişkin yayınlar, NATO havaalanlarına ilişkin yer yakıt depolarına ilişkin teknik rehber, tehlikeli ürünlerin taşınması gibi birçok teknik konuda yürürlükte bulunan mevcut standartlaştırma antlaşmalarına yer verilmiştir. Diğerleri yoğunluklarına göre program elli bir (51), rehber yirmi yedi (27), direktif yirmi beş (25), rejim on sekiz (18) politika on altı (16) ve SOP on bir (11) olarak kategori içinde yer almaktadır.

Mevzuat şekli kapsamında yer alan kodlamaların ise yoğunlukla en iyi uygulamalara yer veren AJEPP-2 toplam yüz kırk altı (146) ile AJEPP-7 toplam altmış dört (64) olarak adlandırılan belgelerde yer aldığı görülmüştür. Bahse konu bulguların tüm belgelerin tek bir uygulamayı tanımladığı düşünüldüğünde uygulama belgelerinin NATO içinde yer alan ve uluslararası antlaşma niteliği bulunan STANAG'lar, çeşitli uluslararası kuruluş ve ülkeler tarafından yayımlanan programlar, rehberler, direktifler ile uluslararası rejimler ve politikalar gözetilerek hazırlandığı görülmektedir. Ancak her ne kadar geniş bir dağılım gösteren yayınlardan, standartlardan faydalanılsa da bahse konu içeriğin uygulanabilirliği ve yapılabilirliğinin ISAF faaliyetleri çerçevesinde her zaman yararlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (471).

Tablo 9.10. Mevzuat şekli kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
STANAG	33	4	7	7	12	**63**
Makale	1	0	0	0	8	**9**
Rehber	16	0	0	0	11	**27**
Direktif	19	1	0	0	5	**25**
Kanun	1	0	0	0	0	**1**
Doktrin	2	0	0	0	0	**2**
SOP	5	0	0	1	5	**11**
Program	41	0	0	1	9	**51**
Rejim	14	0	0	0	4	**18**
Politika	11	2	2	0	1	**16**
En iyi uygulama	2	0	0	0	4	**6**
Standart	1	2	0	1	3	**7**
Kitap	0	0	0	0	2	**2**
Toplam	**146**	**9**	**9**	**10**	**64**	**238**

Mevzuat düzeyi kategorisi uygulama belgeleri içinde yazım esnasında atıfta bulunulan ve atıfta bulunulan konu ile ilgili olarak daha geniş bilgi için ulaşılabilir nitelikte kaynakçada yer verilen kaynakların niteliklerini belirten aşağıdaki Tablo 9.11.'de uygulama belgeleri içindeki dağılımı gösterilen kodlardan oluşmaktadır. Mevzuat düzeyi olarak adlandırılan kategori içinde on altı (16) farklı kod yer almaktadır. Uygulama belgelerinin tamamı düşünüldüğünde kaynakçaların büyük çoğunluğunun NATO ve BM gibi uluslararası örgüt ve AB gibi ulus-üstü oluşumlar tarafından yayımlanan ya da ilgili örgütler tarafından uygulanan belgeler oluşturmaktadır. Kodlamalar incelendiğinde ABD, Birleşik Krallık, Kanada, Norveç, Avustralya, Almanya ve Finlandiya-İsveç-ABD gibi ulusal yayın kaynaklara da yer verildiği gözlemlenmektedir. Ancak özellikle ulusal kaynaklara en fazla yer verilen ülke ABD toplam otuz üç (33) kodlama, üç ülke (Finlandiya, İsveç ve ABD) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar da bu rakama eklendiğinde toplam olarak otuz dokuza (39) ulaşmaktadır.

Bu kapsamda NATO tarafından oluşturulan kodlar hariç tutulduğunda çevre koruma uygulamalarının en fazla BM yayınları, ile ulus-ötesi sui generis yapıda bulunan AB tarafından şekillendirildiğini ve NATO içerisinde ayrıcalıklı konumda bulunduğu düşünülen ABD'nin oluşturulan uygulamalara etki seviyesinin yüksek olduğu değerlendirilmektedir. Diğer yandan ISO, ASTM ve OGC gibi standardizasyon kuruluşları ile NGO'ların

yayınlarının diğerlerine göre çevre koruma uygulamalarına etkilerinin ise sınırlı düzeyde gerçekleştiğini söylemek mümkün görünmektedir. Ancak özellikle ISO 14001:2005 numaralı çevre yönetim sistemi olarak sivil alanda kullanılan standardın AJEPP-3 olarak adlandırılan belgede büyük ölçüde kullanıldığı düşünüldüğünde bahse konu standardın NATO uygulamalarına adapte edilmeye çalışıldığı ve bu nedenle temel olarak alınarak yayınlarda kullanıldığı gözlemlenmektedir.

Tablo 9.11. Mevzuat düzeyi kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
NATO	41	7	9	7	19	**83**
BM	43	0	0	1	8	**52**
AB	25	0	0	0	8	**33**
NGO	5	0	0	0	2	**7**
Akademik	0	0	0	0	8	**8**
ISO	0	2	0	0	2	**4**
ASTM	0	0	0	1	0	**1**
OGC	0	0	0	0	1	**1**
FİN-İSVEÇ-ABD	6	0	0	0	0	**6**
ABD	21	0	0	1	11	**33**
Birleşik Krallık	4	0	0	0	1	**5**
Kanada	4	0	0	0	0	**4**
Norveç	0	0	0	0	1	**1**
Avustralya	0	0	0	0	1	**1**
Almanya	1	0	0	0	0	**1**
Özel Şirket	0	0	0	0	2	**2**
Toplam	**150**	**9**	**9**	**10**	**64**	**242**

Bağlantı kategorisi metin içinde çeşitli düzeylere atıfta bulunulan ifadeleri içine alan kodlardan oluşmaktadır. Bu çerçevede kategori altında ulusal, uluslararası, iç bağlantı ve MC 469/1 olarak adlandırılan kodlar gruplanmıştır. Kodlamanın detayları ile nasıl gerçekleştiğine ilişkin bilgiler EK-3'te yer almaktadır. Bağlantı kategorisi altında gruplanan kodlar ile bahse konu kodların uygulama belgelerine göre dağılımı aşağıda yer alan Tablo 9.12.'de sunulmuştur.

Tablo 9.12. Bağlantı kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Ulusal	18	7	8	2	9	**44**
Uluslararası	29	3	7	3	29	**71**
İç bağlantı	4	2	1	0	1	**8**
MC 469/1	4	4	1	0	0	**9**
Toplam	**55**	**16**	**17**	**5**	**39**	**132**

Bağlantı kategorisi altında dört (4) farklı kod yer almaktadır. Uygulama belgeleri içerisinde toplam yüz otuz iki (132) kodlama gerçekleştirilmiştir. Bahse konu kodlamaların büyük çoğunluğunu toplamda yetmiş bir (71) adetini uluslararası olarak adlandırılan kodlama oluşturmaktadır. Uygulama belgelerindeki çevre ile ilgili uluslararası düzeyde kabul görmüş antlaşma ve sözleşmelere gerçekleştirilen atıfların yoğunluğu NATO çevre koruma uygulamalarının uluslararası hukuktan kaynaklanan sorumluluk ve düzenlemeleri esas aldığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Farklı şekilde ifade edilecek olursa NATO çevre koruma uygulamasının bir bütün olarak dayanağının çoğunluğunu çok taraflı uluslararası antlaşma ve sözleşmelerin oluşturduğu değerlendirilmektedir. NATO gibi bir güvenlik örgütünün bu çerçevede uluslararası toplum tarafından uluslararası hukuka uygun olarak imzalanmış çevre konusunu ele alan sözleşme ve antlaşmaları kendi üyeleri tarafından gerçekleştirilen antlaşmalar ve düzenlemelerin önünde tuttuğu görülmektedir.

Uygulama belgeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde özellikle ev sahibi ülke ile birlik gönderen ülke mevzuatı çevre koruma belgelerinde kendine açıkça yer bulmuştur. Genelde bu tür ifadeleri içeren kod ulusal olarak adlandırılmaktadır. Bağlantı kategorisi çerçevesinde gruplanan kodlar içerisinde toplam otuz üç (33) kodlama ile ikinci sırada yer alan bu kod NATO faaliyetlerinin gerçekleştiği ev sahibi ülkenin çevreye yönelik yasal düzenlemelerine ikinci derecede önem verdiği, birlik gönderen ülkelerin mevzuatının daha kısıtlı başka bir ifade ile çevreye daha faydalı olmadığı durumlarda tamamen ev sahibi ülkenin çevre konusunda yer alan kanun ve yasal düzenlemelerin ön planda olmasını vurgulamaktadır. Metin içerisinde sıklıkla karşılaşılan ifadelerden bir tanesi olan NATO'nun çevre standart, limit ve parametrelerin özellikle harekat alanı olarak belirtilen ülkelerdeki kanun ve yasal düzenlemeler ile çelişmesi halinde ev sahibi ülkenin yararına olacak nitelikteki standart ve

uygulamaların seçilmesi de konuya NATO tarafından verilen önemi göstermesi açısından değerli görülmektedir.

Yaklaşım kategorisi altında çevrenin korunmasına ilişkin birbirinden farklı iki temel kavram olan koruma ve muhafaza (*conservation-preservation*) olarak Türkçeye çevrilebilecek ifadeleri içeren kodlamalar toplanmıştır. Kategori altında yer alan koruma-1 (*conservation*) ile koruma-2 (*preservation*) kodlamalarının nasıl gerçekleştirildiğine ilişkin bilgi ve detaylar EK-3'te yer almaktadır. Bahse konu kodların uygulama belgelerine göre dağılımı ve toplam miktarı aşağıdaki Tablo 9.13.'te sunulmuştur.

Tablo 9.13. Yaklaşım kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Koruma-1	12	0	8	0	31	**51**
Koruma-2	1	0	0	0	8	**9**
Toplam	**13**	**0**	**8**	**0**	**39**	**60**

Tablo incelendiğinde uygulama belgeleri içerisinde koruma-1 ve koruma-2 kodlarına ilişkin olarak toplam altmış (60) kodlamanın gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kapsamda gerçekleştirilen tüm kodlamalar içerisinde koruma-1 kodu toplam elli bir (51) ile belirgin bir şekilde öne çıkmaktadır. Uygulama belgeleri bir bütün olarak düşünüldüğünde NATO çevre koruma uygulaması büyük ölçekte özellikle doğal kaynaklar, biyolojik çeşitlilik konularında "akıllı kullanım" (472) olarak nitelendirilebilecek korumacılık (*conservationism*) yaklaşımını tercih etmektedir.

NATO'nun çevre koruma uygulamalarında özellikle enerji ve doğal su kaynakları, jeolojik farklılık ve özellik gösteren alanlar, tehlike altında bulunan hayvan ve bitki türlerin bulunduğu habitatlar, bilim ve doğa açısından küresel değeri bulunan bölgeler, biyolojik çeşitlilik, doğal hayatın korunması, sulak alanlar ve bu alanlardaki kaynaklar, doğal ve kültürel varlıklar, flora ve fauna ile yer üstü sularını bahse konu korumacılık (*conservation*) yaklaşımı çerçevesinde koruma çabası içinde olduğu gözlemlenmektedir. Bu çerçevede uygulama belgelerinin tamamı ile birlikte değerlendirildiğinde; NATO önderliğinde gerçekleştirilen askeri faaliyetler kapsamında yer alan alanların temel fonksiyonundan vazgeçmeden çevrede bulunan kaynakların kullanılması ve korunması söz konusudur. Bir

örnekle belirtmek gerekirse askeri harekatın temelini planlama aşamasında oluşturulan askeri hedefler oluşturmaktadır (bir bölgenin hasım kuvvetlerden arındırılması, hasım askeri kuvvetlerinin yenilgiye uğratılması ya da eğitim alanı olarak belirlenen bir bölgenin atışlı ya da atışsız tatbikat maksadıyla kullanımı gibi). NATO yukarıda örnek olarak belirtilen askeri hedeflere ulaşılmasını çevresel faktörleri de planlama safhasına katarak çevreye verilebilecek zararları en aza indirmek suretiyle gerçekleştirmeyi hedeflemektedir.

Uygulama belgelerinin her birinin çevre koruma uygulaması içerisinde farklı bir alan için oluşturulduğu düşünüldüğünde en fazla kodlamanın sırasıyla eğitim faaliyetleri için oluşturulmuş alanlarda çevreye yönelik en iyi uygulamaları konu alan AJEPP-7 adlı belgede toplam otuz dokuz (39) ve askeri hareket alanında oluşturulan NATO yerleşkeleri için en iyi uygulama ve standartları konu alan AJEPP-2 adlı belgede toplam on üç (13) olarak gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında NATO çevre koruma uygulamasını özellikle yoğun olarak doğal kaynakların kullanıldığı harekat ve eğitim amacıyla oluşturulan sabit yerleşke ve alanlar için tasarladığı düşünülmektedir.

Uygulama belgelerinde NATO'nun aktiviteleri ile ilgili çevresel etki ve boyut ifadeleri içeren kodlar **faaliyet kategorisi** altında birleştirilmiş olup kodlara ilişkin detaylar ile kodlamanın nasıl gerçekleştirildiğine ilişkin bilgilere EK-3'te yer verilmiştir. Bahse konu kodların uygulama belgelerine göre dağılımı ile toplam kodlama miktarı aşağıda yer alan Tablo 9.14.'te yer almaktadır. NATO, yürüttüğü her türlü faaliyetin sonucunda çevreye yönelik olumlu ya da olumsuz bir etkisinin olacağını öngörmektedir. Bu çerçevede genel olarak olumsuz anlamda kullanılan çevresel etkilerin ne tür faaliyetlerden kaynaklanabileceğine ilişkin farkındalık oluşturabilmek maksadıyla belgeler içinde kullanıldığı değerlendirilmektedir. Benzer şekilde uygulama belgelerinin temelde dokümanın yapısını daha anlaşılabilir kılmak ve alınan tedbirleri çeşitli konu başlıkları altında toplayabilmek amacıyla çevre boyutlarına vurgu yapmaktadır.

Tablo 9.14. Faaliyetler kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Çevresel etki	9	14	4	17	3	**47**
Çevresel boyut	15	16	4	2	0	**37**
Toplam	**24**	**30**	**8**	**19**	**3**	**84**

Bu kapsamda NATO'nun önderliğinde yürütülen faaliyetlerinin bir parçası olarak yürütülen aktivitelerde her türlü yerleşkede ilgili çevre standartlarının oluşturularak altyapıların kısa sürede hazırlanması, enerji verimliliğinin sağlanması, atık yönetiminin uygun olarak gerçekleştirilmesi, haşere ilaçlarının kullanılması, petrol ve petrol türevi kaza ve sızıntılarda önleyici ve düzeltici tedbirlerin alınması (374), ekosistem ve habitatların tespit edilmesi, çevre yönetim sistemin uygulanması, planlama safhasına çevre ile ilişkin konuların entegre edilmesi (375), en erken seviyede farkındalık oluşturma ve risk değerlendirmesi (376), ÇED, ÇTA, vb. değerlendirmelerin yapılarak önleyici ve düzeltici tedbirlerin geliştirilmesi (377) gibi faaliyetler ile çevresel etkilerin en aza indirilebileceğini öngörmektedir.

Çevre boyutları ile ilişkili olarak ise altyapı planlama, enerji yönetimi, içme, kullanım ve atık su yönetimi, katı, tehlikeli ve biyolojik atık yönetimi, petrol ve petrol türevi maddeler, tehlikeli maddeler, hava kirliliği, doğal kaynaklar (374), gaz ve gürültü salınımı, kaynakların kullanımı, doğal ve kültürel varlıklar (375), yerel su kaynakları, araç ve ekipman yıkama, gaz salınımları, mühimmat imhası (377) gibi konular yer almaktadır. Bahse konu çevre boyutlarının her türlü değerlendirme, planlama ve uygulamada dikkate alınarak önleyici ve düzeltici nitelikte tedbirler geliştirilmesini talep eden NATO'nun bu yolla gerçekleştirdiği her türlü faaliyetin çevreye verebileceği zararlar ve bu zararlara ilişkin olarak üye ülkeler nezdinde farkındalık yaratmaya çalıştığı düşünülmektedir.

NATO'nun çevre korumaya ilişkin uygulama detaylarını belirten belgelerinin tamamında bahse konu uygulamaya ilişkin ülke, kurul, yönetici ve birey gibi çeşitli seviyelerde sorumluluklar tanımlamıştır. Bahse konu sorumluluklara ilişkin ifadeler müdür/komutan, lider ulus, birlik gönderen, ev sahibi, çevre yönetim kurulu (ÇYK), çevre koruma subayı/görevlisi (ÇKS), bireysel ve komutan olarak adlandırılan kodlamalar ile **sorumluluk kategorisi** altında gruplandırılmıştır. Bahse konu kodlar ve uygulama belgelerine göre dağılımı aşağıda yer alan Tablo 9.15.'te yer almaktadır. Uygulama belgeleri bir bütün olarak değerlendirildiğinde kategori kapsamında yer alan tüm kodlar arasında sırasıyla çevre koruma subayı toplam elli iki (52), komutan – eğitim alanlarında müdür ile birlikte toplam kırk yedi (47) yer almaktadır. Bu kapsamda uygulama belgelerinde NATO'nun çevre koruma uygulama sorumluluğunun büyük ölçüde çevre koruma subayı ya da görevlisi ile komutan - eğitim alanlarındaki en yüksek yönetici konumunda yer alan müdür – tarafından gerçekleştirmesi öngörülmüştür.

Tablo 9.15. Sorumluluklar kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Müdür/Komutan	0	0	0	0	5	**5**
Lider Ulus	2	0	0	2	1	**5**
Birlik gönderen	14	2	1	4	4	**25**
Ev sahibi	1	0	0	1	0	**2**
ÇYK	0	7	0	1	0	**8**
ÇKS	26	15	0	10	1	**52**
Bireysel	6	0	0	0	4	**10**
Komutan	8	9	20	0	5	**42**
Toplam	**57**	**33**	**21**	**18**	**20**	**149**

Çevre koruma uygulaması çerçevesinde NATO tarafından yürütülen faaliyetlerde lider ulus, birlik gönderen ve ev sahibi ülkelere sorumluluklar yüklenmiş olup bahse konu sorumluluklar yoğunlukla NATO askeri faaliyet ve harekatlarına birlik gönderen ülkeler tarafından gerçekleştirilmektedir. NATO harekatlarına ev sahipliği yapan ülke(ler)in sadece çevre koruma kapsamında yer alan bilgi sağlaması istenmekte olup buna karşın NATO operasyonlarına liderlik eden ülkeden atık yönetimi, uygulanabilir yasal mevzuat ile kültürel ve doğal varlıkların korunmasına ilişkin eğitim ve faaliyetleri koordine etmesi beklenmektedir. NATO operasyonlarına birlik gönderen ülkelere yönelik uygulanacak çevre standart, limit, parametre, politika, plan ve prosedürlerini uluslararası hukuk ve ev sahibi ülke ile kendi çevre mevzuatına göre belgelerde belirtilen esaslar çerçevesinde oluşturması, bahse konu standartlar ile çevre koruma konusunda hazırlanan her türlü talimatı personeline öğretmesi, çevre yönetim sistemini oluşturup uygulaması ve çevre performansının izlenerek oluşabilecek kaza, sızıntı vb. çevreye zarar verici vakaların meydana gelmesi halinde müdahale etmesi ile çevreye verilebilecek zararı en aza indirme gibi sorumluluklar tanımlanmıştır. Afganistan'da konuşlu ISAF çerçevesinde yürütülen çevre koruma faaliyetlerinin etkinliğine ilişkin olarak gerçekleştirilen bir çalışmada çevre güvenlik subayı ya da görevlisi olarak ilgili STANAG'larda yer alan pozisyonun tek başına tüm uygulama için çok önemli olduğu ve herhangi bir sebep ile atanmaması halinde çevre korumaya ilişkin uygulamanın gerçekleştirilmediği yönünde önemli bir bulgu mevcuttur (471).

Çok uluslu karargahlarda ise çevre koruma subayı olarak adlandırılan ve çevre koruma konusunda NATO komutanlarının sorumluluklarını yerine getirmesinde destek olan görevli

yerine farklı uzmanlıkları bulunan yöneticilerden oluşan çevre yönetim kurulunun (ÇYK) destek olacağı ifade edilmektedir. Bireysel olarak ise

temelde çevre korumaya ilişkin olarak alınan tedbirlere uyma sorumluluğu öngörülmüş olup ayrıca özellik arz eden konularda (tehlikeli madde, petrol ve petrol türevi sızıntıları) görev alan ekiplerin uygun yöntemler ile müdahale etmesi beklenmektedir.

Uygulama kategorisi altında örnekler olarak adlandırılan tek bir kod yer almaktadır. Bahse konu çevre korumaya ilişkin örnek uygulamalara ilişkin kodlamanın tamamı NATO'nun eğitim alanlarındaki en iyi uygulamaları konu alan AJEPP-7 numaralı belgede gerçekleştirilmiştir. Aşağıda yer alan Tablo 9.16.'dan da anlaşılacağı üzere NATO'nun çevre korumaya ilişkin uygulamalarının farklı boyutlarını yansıtan diğer belgelerde örnek uygulamalara yer verilmemektedir. Örnekler olarak adlandırılan kod kapsamında üye ülkeler bünyesinde NATO birliklerinin eğitimi amacıyla tahsis edilmiş eğitim alanlarının korunmasına ilişkin olarak gerçekleştirilen faaliyetler ve nitelikleri belirtilmiştir.

Tablo 9.16. Uygulama kategorisi içinde yer alan kodların dağılımı

Belge / Kod	AJEPP-2 EDA V2 E(2)	AJEPP-3 EDA V1 E(1)	AJEPP-4 EDB V1 E(1)	AJEPP-6 EDC V1 E(1)	AJEPP-7 EDB V1 E(1)	TOPLAM
Örnekler	0	0	0	0	37	**37**
Toplam	**0**	**0**	**0**	**0**	**37**	**37**

Kanada, Almanya, ABD, Finlandiya, Danimarka, Birleşik Krallık, Hollanda, Norveç, İsveç, Fransa, Macaristan, İtalya, Belçika, Polonya gibi ülkelerde yer alan eğitim alanları bünyesinde toplam otuz yedi (37) örnek yer almaktadır. Örnekler içerisinde, çevre yönetim sisteminin uygulanması; doğal çevrenin analiz edilerek doğal, orman, hidroloji ve jeolojik hassas alanların envanterinin çıkarılarak geçici süreler ile kullanımının kısıtlanması; biyolojik kaynakların paydaşların katılımı ile yönetim planlarının hazırlanarak askeri görevleri aksatmayacak şekilde yönetimi; askeri eğitim alanları içerisinde yer alan özellik arz eden kısımlarının bölgesel koruma otoriteleri ile birlikte bir plan dahilinde turizm, yerel iş adamları ve bölge halkı ile birlikte kullanımı ve ilgili alanlara erişime izin verilmesi; doğal ve kültürel varlıkları içine alanlarda yönetim gruplarının konu uzmanlarınca oluşturulması ve koruma tedbirlerinin idame ettirilmesi; yöreye özgü bitki ve hayvan türlerinin korunmasına ilişkin tedbirler ile eğitim alanlarının ana amacına hizmet etmesini çevrenin

sürdürülebilirliği kapsamında özel projeler; koruma alanları ile ilgili coğrafi bilgi sistemlerinin kullanılması; ve harekat alanlarından kültürel ve doğal varlıkların çıkarılmasının önlenmesine ilişkin programlar yer almaktadır.

9.4. NATO ÇGP'nın Dördüncü Aşaması (Değerlendirme)

Politikaların değerlendirilme aşaması olarak adlandırlan süreç, uygulanan polikanın etkisinin gözden geçirilmesini içermektedir. Politikaların gözden geçirme evresini takiben süreç, ya gündeme yeni bir politika önerisi alınmasını ya da mevcut politika uygulamasının geliştirilmesini içeren döngüyü tetikler. Böylelikle yeni bir politikanın inisiyatif alma aşaması başlatılır ya da ilgili politikanın formülleştirmesi tekrar tekrar yeniden şekillenir. Bu aşama temelde politika oluşturma süreci içerisinde belirli bir uygulamanın devamında politika uygulamasının etkinliği de dahil olmak üzere sürecin tekrar değerlendirildiği dönemi ifade etmektedir. NATO çevre güvenlik politikasının uygulama belgelerinin ilk yayımından itibaren geçen süreç içerisindeki uygulamalar ikincil kaynaklardan faydalanılarak değerlendirilecektir.

NATO'nun 2010 yılı stratejik konsepti içinde çevre güvenliği birbirinden farklı iki boyut ile formüle edilmiştir. Bunlardan ilki yeni güvenlik sorunlarına yol açan ya da mevcut sorunları ağırlaştıran nitelikte bir "tehdit çarpanı", ikincisi ise örgütün askeri harekatlarının gerçekleştirme şekline ve doğasına "etki" eden olgudur (473). NATO çevre güvenliği çerçevesinde NATO çatısı altında gerçekleştirilen farklı nitelikte birkaç faaliyet sayılabilir. Bu faaliyetler kısaca "stratejik farkındalık", "askeri boyut" ve "kolektif güvenlik" olarak ifade edilebilir (474).

NATO'da stratejik farkındalık açısından çevre güvenliği faaliyetleri; iklim kaynaklı jeopolitik, ekonomik ve askeri değişimlerin güvenlik etkilerine odaklanan "stratejik analiz", NATO çevre koruma konusundaki "ilke ve standartlar" ile bu kapsamda NATO üye ve ortak ülkeleri ile birlikte gerçekleştirilen "eğitim, öğretim ve tatbikatları" (474) kapsamaktadır.

Stratejik analiz olarak adlandırılan faaliyetler kapsamında aşırı hava olayları, salgın hastalıklar ve afet yardımı gibi konularda Sivil Acil Durum Planlama Komitesi faaliyetlerini sürdürmektedir. Aynı kapsamda Genel Sekreter Politika Planlama Birimi ile Ortaya Çıkan Güvenlik Zorlukları Bölümü iklim uzmanlarıyla iş birliğini geliştirmeye çalışmakta, NATO'nun Müttefik Dönüşüm Komutanlığı, düzenli Stratejik Öngörü Analizi ve Gelecekteki İttifak Operasyonları için Çerçeve gibi programlar aracılığıyla çevresel

değişimin güvenlik sonuçlarıyla ilgili çalışmaları yürütmektedir. Diğer yandan NATO Stratejik Yönlendirme-Güney Merkezi ise özellikle Afrika kıtasında çevresel değişim konusunda çalışmalar gerçekleştirmektedir (474).

Çevre koruma konusundaki "ilke ve standartlar" aynı zamanda tez içerisinde içerik analizine tabii tutulan belgeleri de içermektedir. NATO çevre koruma uygulaması temel belge yapısı; ilkelerin ve çerçevenin belirlendiği MC 469 (NATO *Military Principles and Policies for Environmental Protection*), çevresel planlama, risk yönetimi ve eğitim için gereksinimlerin belirlendiği AJEPP-4 olarak adlandırılan öğreti belgesi ile politikayı destekleyici nitelikte diğer standartlardan oluşmakta (AJEPP-2, 3, 6 ve 7) ve politika uygulamasına yön vermektedir. İlk yayımlanan belge öğreti belgesi olup bu belgeleri sırası ile MC469, NATO operasyonlarındaki askeri yerleşkelere ilişkin en iyi uygulama ve standartları içeren AJEPP-2 ile çevre yönetim sisteminin açıklandığı AJEPP-3, sonrasında askeri eğitim alanlarının sürdürülebilir kullanımına ilişkin en iyi uygulamalara yer veren AJEPP-7 ve son olarak politika dokümantasyonun açıklandığı AJEPP-6 adlı belgeler takip etmektedir. Görüldüğü üzere NATO'nun çevre korumaya ilişkin uygulamasını şekillendiren belgeler birbirini takip eden zaman diliminde aşamalı olarak yürürlüğe girmiştir. İhtiyaç ve uygulamada değişiklik oldukça ayrıca komisyonlar aracılığıyla güncellenmektedir.

Çevre güvenliği ile ilgili NATO bünyesinde değişen bir ortamda harekata hazırlanma ihtiyacı, NATO'nun eğitim ve öğretim çabalarına da yansımaktadır. Örneğin, Norveç merkezli Soğuk Hava Operasyonları için NATO Mükemmeliyet Merkezi gibi bazı eğitim araçları zaten mevcuttur. Avrupa Konseyi'nin yanı sıra, ulusal eğitim ve öğretim tesisleri ile Oberammergau'daki NATO Okulu, NATO askeri yerleşkelerini işletmek, kültürel varlıkları korumak vb. gibi katı gereklilikler konusunda askeri ve sivil personeli duyarlı hale getirmek amacı ile çevre koruma kursları düzenlemektedir. NATO'nun bu kapsamda özellikle değişen ihtiyaç ve gereksinimlere uyarlanmak amacı ile eğitim ve öğretim çabaları sürekli devam etmektedir. Benzer şekilde, NATO'nun Avrupa-Atlantik Afet Müdahale Koordinasyon Merkezi üye devletler ve ortak ülkeleri içeren tatbikatları düzenli olarak yürütülmektedir. Tatbikatlar, ev sahibi ülkelerin karşılaştığı çevresel zorluklara dayanan senaryolar kapsamında, farklı ülkelerden ekiplerin çok çeşitli yardım operasyonlarında iş birliği yapma becerilerini güçlendirmek için tasarlanmıştır. Bu ekipler arasında kentsel arama ve kurtarma ekipleri, acil sağlık ekipleri ve ayrıca tespit, koruma ve dekontaminasyon ekipleri bulunmaktadır. Tatbikatlar uluslararası afet yardım operasyonlarının koordinasyonunda

birincil rolü elinde tutan Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi ile yakın iş birliği içinde gerçekleştirilmektedir (474).

NATO'da çevre güvenliği uygulaması ile ilgili askeri boyut ise "operasyonel planlama ve tedarik", "enerji verimliliği" ile "sonuç yönetimi" olarak adlandırılan başlıklar altında açıklanabilmektedir. 2010 yılı stratejik konsept belgesinde de belirtildiği gibi iklim değişikliklerinin örgütün askeri harekatlarının gerçekleştirme şekline ve doğasına "etki" etmesi beklenmektedir. (475). NATO bünyesinde bu kapsamda etkilerin giderilmesine yönelik kuvvet yapısında, harekatın planlanmasında ve farklı nitelikte teçhizatın kullanımında çalışmalar gerçekleştirilmektedir.

NATO'da çevre güvenliğinin askeri boyutu kapsamında ele alınan bir diğer konu ise enerji verimliliğidir. NATO bu kapsamda 2012 yılından itibaren "akıllı enerji" olarak adlandırılan bir girişim başlatmıştır (476). NATO enerji verimliliğinde muharip kuvvetlerin fosil yakıt tüketiminin azaltılmasına odaklanmaktadır. NATO'nun öncelikli odak noktası bu konuda muharip birliklerine daha fazla hareket yeteneği kazandırmak, daha az lojistik yük getirmek gibi temel askeri planlama ilkeleridir. Karbon ayak izinin azaltılması ise çevresel nitelikte diğer sonuçlardan biridir. Bu kapsamda bahsedilebilecek bir diğer NATO girişimi ise "yeşil savunma çerçevesi"dir. 2014 yılından itibaren gündeme gelen yeşil savunma çerçevesi, askeri faaliyetler için belirli hedef ya da talep içermemekte, bunun yerine NATO ve üye ülkelerde yeşil inisiyatifin gelişimi ve desteklenmesi amacıyla farklı girişimleri vurgulamaktadır. İklim değişikliği, enerji güvenliği, savunma harcamaları ve askerî harekât gibi problem sahalarına cevap verici nitelikte çeşitli çözümler önermektedir (477).

NATO'da çevre güvenliğinin askeri boyutu kapsamında ele alınan son konu ise sonuç yönetimidir. İnsani yardım görevleri NATO'nun temel görevi olarak görülmese de çeşitli sebepler ile NATO bu tür görevlere katılmıştır. 2005'te Pakistan deprem sonrası ve Katrina Kasırgası sonrası yardım malzemesinin dağıtılması buna örnek olarak verilebilir. Dikkat çekici bir şekilde, başlangıçta NATO'nun askeri dönüşümünün amiral gemisi olarak düşünülen NATO Mukabele Kuvveti, çoğunlukla insani yardım çabalarında kullanılmıştır (477).

NATO'nun çevre güvenliği konusundaki uygulamasının son parçası kolektif güvenlik bünyesinde yer alan "ortaklık aracı olarak çevresel güvenlik" ve "bilimsel iş birliği" başlıklarından oluşmaktadır. Ortaklık kapsamında çevresel güvenlik öncelikle ortak

ülkelerin çevresel değişiklikten nasıl etkileneceği ve bu etkilerin azaltılmasına yönelik eğitim, öğretim ve bilimsel iş birliğini içermekte CCMS ve sonrasında SPS içinde gerçekleştirilen iş birliğini kapsamaktadır.

NATO çevre güvenliğine ilişkin tüm uygulamaların son dönem gelişmelerine yukarıda yer verilmiştir. Özellikle çevre koruma uygulamasının ISAF bünyesindeki etkinliğinin çevre koruma subayları ile gerçekleştirilen mülakatlar ve denetim raporları üzerinden incelendiği bir çalışmada, çevre koruma programının sınırlı bir başarı elde ettiği görülmüştür. Bahse konu çalışmada çevre koruma uygulamalarını bir bütün olarak etkileyen en önemli faktörün ÇKS kadrosu olduğu ifade edilmiştir. Bu kapsamda çevre koruma uygulamasının mevcut bulunmasına rağmen ÇKS kadrosu doldurulduktan sonra prosedürlerin ve gözetim görevlerinin yürütülmesi konusunda mesafe alınabildiği belirtilmiştir (471).

Çalışmada, çevre koruma uygulaması ile ilgili görev ve sorumlulukları bulunan kadrolarda devamlığın sağlanamaması, uygulamanın askeri istihkam sınıfı içinde yer alması, ve çevre koruma uygulamasında görev alan taraflar arasındaki koordinasyon yetersizliği NATO çevre koruma uygulama etkinliğini azaltan faktörler olarak tespit edilmiştir. Benzer şekilde yukarıda güvenlik sağlama araçları olarak değerlendirilen göreve yönelik olarak çevre yönetim sistemi ya da planı kapsamında gerçekleştirilmesi gereken faaliyetlerin gerçekleştirilmediği belirtilmekte; ÇKS'nın NATO ve birlik gönderen kuvvet nezdinde herhangi bir çevre koruma uygulamasının gerçekleştirilmesine ilişkin bir yaptırımının bulunmadığı ifade edilmektedir (471).

NATO çevre koruma uygulama belgelerinin doğasının askeri harekât önceliklerine sahip çok uluslu bir harekât çevresinde ve resmi izleme ve gözetim eksikliği altında başarıya ulaşmasının mümkün olmadığı vurgulanmaktadır. Bahse konu eksikliklerin giderilememesi ve harekata iştirak eden ulusların politika belgelerinde çevre koruma ile ilgili beklentilerin zorunlu bir şekilde yer almasının sağlanamaması halinde hiçbir NATO görevinde çevre korumaya gereken önem verilemeyeceği belirtilmiştir. Son olarak çalışmada çevre koruma uygulamalarına ilişkin alınan derslerle ilgili olarak, sürecin politika etkinliği ile ilgili sorulara yardımcı nitelikte olmadığından hareketle elde edilen her türlü tecrübenin değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (471).

10. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

NATO Çevre Güvenlik Politikasının unsurlarının ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmada inisiyatifte bulunma, formülleştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarından oluşan politika analiz modeli kullanılmıştır. NATO Çevre Güvenlik Politikasının inisiyatifte bulunma aşamasında savunma örgütü niteliğindeki NATO'nun stratejik konsept belgeleri doküman analizine tabii tutulmuştur. Bu aşamada NATO'nun tüm stratejik belgeleri incelenmiş olup belgelerde özellikle çevre güvenliğine ilişkin olarak Soğuk Savaş öncesi ve sonrası arasında büyük bir farkın olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş öncesi NATO üyeleri tarafından kabul edilen stratejik konseptlerin hiçbirinde çevre güvenliğine ilişkin herhangi bir ifade bulunmamaktadır.

Soğuk Savaş iki kutup etrafında şekillenmiş ve kutupların karşılıklı olarak düşmanca ilişkiler ile ideolojik çatışma içinde bulunduğu ekonomik baskı, propaganda ve silahlanma yarışı ile karakterize edilen bir dönemi yansıtmaktadır. Stratejik konseptler bu dönem içinde temel tehditleri askeri olarak tanımlamış ve askeri tehditlere cevap verecek nitelikte caydırıcılık, ileriden savunma, topyekûn mukabele, esneklik ve tırmanma, gibi adlarla anılan askeri güçlerin coğrafi dağılımı ile nükleer silahların içinde yer aldığı askeri nitelikteki stratejilerden oluşturmuştur. Askeri tehditler bu çerçevede üye ülkelerin bekalarını devam ettirebilmeleri önünde en önemli ve temel konular olarak yer almış, askeri nitelik göstermeyen diğer tüm risk ve tehdit alanları konseptlerin kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu hali ile NATO'nun Soğuk Savaş dönemi içerisinde üye ülkelerinin güvenliğinin sadece askeri nitelikteki araçlar ile sağlanabileceğine ilişkin görüşe sahip olduğu görülmektedir. Soğuk Savaş dönemi NATO güvenlik konseptlerinin ise bu bakış açısı ile tamamen realist yaklaşım ışığında oluşturulduğu ve uygulandığı, güvenlik kavramının ise dar olarak yorumlandığı gözlenmektedir. Her ne kadar formülleştirme aşamasında ifade edildiği üzere NATO'nun sivil kanadında yer alan bilimsel çalışmalarda çevreye ilişkin kaygıların yer aldığı görülse de üye ülkeler dönem içerisinde genel bir savaş olasılığına daha fazla odaklanmakta, beka sorununa ve beka sorununa cevap verici nitelikteki stratejileri içinde çevresel nitelikte tehditlerin de dahil olduğu diğer risk ve tehditlere tercih etmektedir.

NATO'nun Soğuk Savaş sonrası ilk konsepti olan ve 1991 yılında yayınlanan belgesi kendisinden öncekilerden oldukça farklı bir yapıdadır. Soğuk Savaş sonrası yayınlanan ilk konseptte büyük ölçekte bir çatışma yaşanmayacağı varsayımından hareketle üye ülkelerin güvenliğine ilişkin risk ve tehdit alanlarında genişleme söz konusudur. Benzer bir genişleme güvenliğin sağlanması konusunda NATO tarafından kullanılabilecek nitelikteki araçlar için de geçerli olup özellikle etki alanı olarak görülen Avrupa'da güvenliğin askeri nitelikteki araçlara ilave olarak işbirliği ve ortaklık çerçevesinde geliştirilmesi öngörülmüştür. Stratejik konseptin genel ölçekte üçüncü bölümü (güvenliğe geniş yaklaşım) özelde ise 24. maddesi yeni olarak adlandırılan ve tezin ikinci bölümde tartışılan güvenlik anlayışının NATO stratejik konseptine yansımasının en önemli göstergelerinden biridir. İlgili bölüm ve maddede NATO güvenlik ve istikrarın savunma ile birlikte siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevre unsurlarından oluştuğunu vurgulamaktadır. Benzer şekilde ittifakın güvenlik politikasını ise birbirini destekleyen diyalog, işbirliği ve kolektif savunma kapasitesini devam ettirme ilkeleri üzerinden tanımlamaktadır.

Bahse konu tanımlama, özellikle Avrupa güvenliğinin işleyişi etrafında şekillenen ve güvenliğin beş sektörden (askeri, politik, toplumsal, ekonomik ve çevresel) oluştuğu yönündeki kabulü ile Kopenhag Okulu olarak adlandırılan güvenlik yaklaşımı ile benzer nitelikler taşımaktadır. Yeni güvenlik anlayışı konusunda güvenlik kavramının salt askeri olarak tanımlanamayacağı yönünde daha geniş bir çabanın içerisinde yer alan Okul, güvenlik risk ve tehditlerini ise bahse konu sektörel yaklaşımı çerçevesinde ortaya koymaktır. NATO'nun 1991 ve devam eden yıllar içerisinde de aynı şekilde güvenliği geniş olarak tanımlamaya devam ettiği, risk ve tehditleri ise askeri tehditlere ilave olarak güncel risk ve zorlukların çok yönlü ve karmaşık doğasından hareketle siyasi istikrarsızlık, etnik çatışma, kitle imha silahlarının yayılması, hayati kaynakların akışının kesintiye uğraması, terörizm, sabotaj, insan hakları ihlalleri, ekonomik kırılganlık ile yeni teknolojilerin suistimali gibi farklı güvenlik sektörleri içinde belirlediği görülmektedir.

İnisiyatifte bulunma aşaması ile ilişkilendirilerek incelenen NATO stratejik konseptlerindeki kırılma anı yukarıdaki açıklamalar ışığında hiç şüphesiz 1991 NATO Stratejik Konseptidir. Bu çerçevede 1991 öncesi stratejik konseptinin güvenliğin salt askeri nitelikteki dar yorumlandığı buna karşın 1991 sonrasında ise güvenliğin gerek kavram gerekse tehdit, özne ve güvenlik sağlama araçları bağlamında genişlediği ve diğer uluslararası örgütler ile birlikte uluslararası işbirliğinin ön plana çıkarıldığı görülmektedir.

Bu çerçeve de NATO, Soğuk Savaş sonrası güvenlik konseptini yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde ele almaktadır ve çevre güvenliği diğer güvenlik sektörleri ile birlikte NATO gündemine dahil olmuştur.

NATO Çevre Güvenlik Politikasının formülleştirme aşaması ise NATO'nun çevre konularında sivil kanadında bilimsel çalışma ve programlar çerçevesinde stratejik konseptlere dahil edilmesinden çok daha önce başlamıştır. Modern Toplumun Sorunları Komitesi (CCMS) 1969'da özellikle bu dönemde çevre sorunlarına çözüm üretebilmek amacıyla NATO bünyesinde oluşturulmuştur. Üye ülkelerin uzmanlık ve teknolojilerinin birleştirilerek tüm ülkeler yararına olacak şekilde başta çevre olmak üzere dönemin problemlerinin çözüme katkı sunması planlanan çalışmalar komite bünyesinde yürütülmüştür. Komite'nin oluşturulması henüz BM bünyesinde tüm uluslararası toplumun kabul edebileceği bir Çevre Programı öncesinde, çevre konularında temel danışma kurumu olarak tanınma konusunda OECD ve ECE gibi organizasyonlarla rekabet halinde bulunulan bir dönemde gerçekleşmiştir.

Modern Toplumun Sorunları Komitesi (CCMS)'nin aktif olarak faaliyet gösterdiği 1969-2006 yılları arasında toplam doksan yedi (97) adet çevre güvenliğine yönelik olarak pilot çalışma ve projeler gerçekleştirilmiştir (EK-1). NATO'nun güvenliği geniş olarak tanımlamaya başladığı 1991 Stratejik Konseptine kadar geçen süre içerinde CCMS bünyesinde gerçekleştirilen elli üç (53) projenin üçü (3)[88] dışında geriye kalan tamamı genel konulardan oluşmaktadır. CCMS'in oluşturulduğu tarih ve 1991 yılına kadar gerçekleştirilen proje konuları (EK-1) dikkate alındığında NATO'nun çevre konularında temel danışma kurumu olarak uluslararası toplum tarafından kabul görme konusunda bir çabasının olduğu gözlenmektedir. Ancak, çalışmanın formülleştirme aşaması ile ilgili bölümünde belirtildiği üzere bu çabanın öncelikle ABD tarafından başlatılması, NATO'nun Avrupa üyelerinin CCMS'in oluşturulma aşamasındaki kuşkuları ve çekinceleri, çevre sorunlarının NATO yolu ile vurgulanması sebebiyle bir Amerikan stratejisi olarak görülmesi ve Birleşmiş Milletler Çevre Programının küresel nitelikte ilk uluslararası kurum olarak ortaya çıkması gibi sebepler ile kabul görmemiştir.

[88] Bahse konu üç proje; Silahlı Kuvvetlerde çevre farkındalığının artırılması (1987), diğeri çevre problemlerinde eğitim ve öğretim (1983) ve askeri faaliyetlerden kaynaklanan etkilerin azaltılması amacıyla simülatörlerin kullanılması (1990) konularında gerçekleştirilmiştir.

Benzer şekilde Soğuk Savaş dönemi içerisinde gerçekleştirilen proje konularında CCMS'in oluşturulmasında önemli rol oynayan ve çevre konusunda temel danışma kurumu olarak tanımlanma çabasının etkin olduğu görülmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere dönem içerisinde ele alınan konular uluslararası toplumu etkileyen genel çevre sorunlarına odaklanmış, hava kirliliği, atık su ıslahı, otomotiv itki sistemleri, kıyı kirliliği, anıtların restorasyonu, afet yardım ve sağlık hizmetleri vb. konularda tüm ülkelerin faydalanabileceği şekilde tavsiyeler belirtilmiştir.

Diğer yandan 1991 Stratejik Konsept sonrası CCMS kapsamında kırk dört (44) proje gerçekleştirilmiş olup bahse konu projeler konularına göre iki bölüme ayrılmaktadır. Birinci bölüm proje konuları daha bölgesel nitelikte olup belirli bir çevre konusuna odaklanmaktadır. Bu çerçevede 1991-2006 yılları arasında kıyı ve kentsel alanlar, Karadeniz, Orta Asya, Orta ve Doğu Karadeniz ile Hazar bölgelerinde yer alan belirli çevre konularına ilişkin yirmi yedi (27) proje gerçekleştirilmiştir. İkinci bölüm projeler olarak değerlendirilebilecek on yedi (17) projenin konuları daha çok askeri faaliyetlerin çevreye ilişkin etkilerine odaklanmıştır. Bu çerçeveyi konu alan projelerde eski askeri alanların tekrar kullanımı, inşaat, savunma ile ilgili tesis ve faaliyetlerden kaynaklanan çevre problemleri ve boyutları tanımlanmış, askeri sektör çevresel yönetim sistemleri, rehber, etkili risk yanıt stratejileri ve çevre etki değerlendirmeleri gibi yönetsel araçlar ortaya konmuş, bu kapsamda meydana gelebilecek olumsuz çevresel etkilerin azaltılmasına yönelik olarak tedbirler belirlenmiş ve bu çerçevede silahlı kuvvetlerde uygulanabilecek çevre eğitimine ilişkin ilkeler ortaya konmuştur. Her iki konu grubu projelerine 1991-2006 yılları arasında NATO üyesi olmayan ülkeler, partner ülkeler ve uluslararası örgütlerin katılımında önceki döneme kıyasla büyük bir atış yaşanmıştır.

CCMS'in sonlanmasını müteakip çevre güvenliğine ilişkin projeler NATO'nun Barış ve Güvenlik için Bilim (SPS) Programı kapsamında diğer konuların da içinde yer aldığı bir başlık halinde yer almaya devam etmiş, ele alınan projeler 2009 ve 2010 yıllarında büyük bir azalma yaşamıştır. SPS Programı kapsamında çevresel güvenlik konusunda 2018 yılı için herhangi bir proje kabul edilmemiştir. Bu çerçevede özellikle partner ülkeler ile üye olmayan ülkelerle birlikte yürütülen çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu dönem proje konuları ağırlıklı olarak askeri faaliyetlerden kaynaklanan risk ve tehditlerin tanımlanması ve etkilerinin azaltılması amacıyla önceki dönemde yer alan yönetsel araçların üçüncü ülkelere (partner ve NATO üyesi olmayan) aktarımı niteliğindedir. Önceki dönemde çevre konularının genelden

özele doğru eğilimi SPS Programı döneminde de devam etmiş ve AJEPP belgelerinin ilk oluşturulmasından sonra ise çevre güvenliğine ilişkin kabul edilen projeler yıllık bir (1) ila üç (3) arasında gerçekleşmiş, 2018 yılında ise tamamen sonlanmıştır.

NATO'nun bu çerçevede formülleştirme aşaması olarak adlandırılan süreç başında uluslararası toplum tarafından çevre güvenliği ve ilgili konularında küresel nitelikte bir danışma kurulu olarak tanınma iddiası kabul görmemiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler Çevre Programının oluşturmasından ve işlerlik kazanmasından sonra NATO, genel nitelikteki çevre çalışmalarını bilimsel çalışmalar kapsamı altında devam etmiştir. Yıllar içerisinde genel çevre konularından bölgesel ve daha belirli konulara geçiş yapan NATO, Soğuk Savaş sonrası stratejik konseptlerinde gündeme aldığı çevre güvenliği konusunu ise daha sınırlayıcı bir çerçeve içerisinde formülleştirmiştir.

Bahse konu sınırlı kapsam özellikle NATO'nun askeri faaliyetleri ile savunma sektörü ile ilişkilendirilen tesislerin çevre boyutu ile faaliyetlerden kaynaklanan olumsuz etkilerine odaklanmıştır. NATO'nun yürütülen bilimsel çalışmalar kapsamında askeri nitelikteki faaliyetlerinden kaynaklanabilecek olumsuz etkileri ortadan kaldırmaya ya da minimize etmeye yönelik risk değerlendirmesi, çevre etki değerlendirmesi, vb. araçları tanımlamıştır. Genelde önleyici nitelikteki bu araçlar çoklu projelerde tartışılarak NATO bünyesine adapte edilebilecek nitelikte tavsiyelere dönüşmüştür. Formülleştirme aşamasında ilave olarak, bireylerin farkındalık ve eğitimine ilişkin konular belirlenmiş ve çevreye yönelik olumsuz etkilerinin giderilmesinde ya da azaltılmasında kullanılacak araçlardan biri haline getirilmiştir. Aynı aşama içinde savunma amacı ile ilişkilendirilen tesis ve faaliyetlerin sınır aşan çevresel etkileri gündeme getirilmiş ve NATO tarafından uygulanabilecek uluslararası mevzuata ilişkin kapsam ortaya konmuştur.

NATO Çevre Güvenlik Politikasının uygulama aşaması için ise inisiyatifte bulunma ve formülleştirme aşamalarını takiben NATO'nun Çevre Güvenlik Politikası çerçevesinde uygulamalarının ayrıntılarını belirten ve üye devletler tarafından imzalanarak yürürlüğe giren her biri uluslararası antlaşma niteliği gösteren uygulama belgeleri içerik analizine tabii tutulmuştur. İçerik analizinde kodlamalar çerçevesinde uygulamanın güvenlik kavramı, uluslararası işbirliği, çevre güvenlik konsepti, çevre güvenlik rolleri ile içinde örnek uygulamaların yer aldığı beş (5) ana temaya ulaşılmıştır.

Bu temalardan ilki güvenlik kavramına ilişkin özne, tehdit ve araçlardan oluşmaktadır. NATO'nun Çevre Güvenlik Politikası çerçevesinde oluşturduğu uygulama belgelerinde güvenlik öznesi sınırlı çevre ile dolaylı yoldan NATO kuvvetleridir. Sınırlı çevre olarak adlandırılan NATO'nun korumayı amaçladığı özne, sadece kara harekat alanı ile herhangi bir faaliyet (inşaat, eğitim, tatbikat, barışı koruma görevi, vb.) kapsamında yer alan tesis ve yakın çevresini kapsamaktadır. Kara harekat alanı dışında kalan denizler ise çevre koruma uygulama belgeleri kapsamı dışında bırakılmıştır. Denizlerde yürütülecek NATO harekat ve tatbikatlarında uygulanacak çevre korumaya ilişkin yöntem ve teknikler AJEPP olarak adlandırılan belgelerden ayrı olarak farklı STANAG'larda yer almaktadır. Diğer güvenlik öznesi olan NATO kuvvetleri ise harekat alanı içerisinde çevrenin korunarak bu çevre içerisinde faaliyet gösteren NATO liderliğindeki askeri kuvvetlerin korunmasını içermektedir. NATO uygulama belgelerinde herhangi bir askeri kuvvete tevdi edilen askeri hedeflerin diğerlerine oranla üstünlüğü bulunmaktadır. Bu çerçevede çevreyi koruyacak uygulamaların askeri hedeflere ulaşmayı zorlaştırması halinde feda edilebileceği değerlendirilmektedir.

Kirlilik, iklim değişikliği, flora, fauna, habitat ile doğal kaynaklar ve kültürel mirasa yönelik zararlar gibi tehditler NATO'nun uygulama belgelerinde sınırlı çevre ile NATO kuvvetlerine yönelik tehditler olarak sayılmaktadır. Ancak bahse konu tehditler genel çerçevede olmayıp tamamen NATO'nun kendi yürüttüğü faaliyetler ile ilişkilendirilmektedir. Öznelere yönelik tehditler ise içlerinde eğitim ve farkındalığın da yer aldığı etki değerlendirme, yönetim sistemi ve standartlar gibi bir dizi yönetsel araçlar ile azaltılmaya çalışılmaktadır. Güvenlik sağlama araçları olarak adlandırılan yönetsel araçların herhangi bir harekat icrası ya da tesis inşası gibi projelerin planlama safhasına mümkün olan en erken sürede eklemlenerek karar vericilerin alternatif hareket tarzlarını oluşturma ve seçmede çevre faktörlerinin de dikkate alınması hedeflenmektedir. Adı geçen yönetsel araçların kullanılmasında ve uygulanmasında ise en önemli kriter harekat, eğitim, tatbikat vb. askeri kullanımda bulunan alanlar ile tesislerin çevresel faktörler açısından kullanıma başlandığı durumda iade edilmesi ile bahse konu alanlarda yürütülecek faaliyetler sebebiyle oluşabilecek etkilerin en aza indirilmesi kriter olarak alınmaktadır. Tüm yönetsel araçlar bu kriter çerçevesinde çevreyi korumaya ve tehditleri azaltmaya yönelik olarak uygulamalara odaklanmaktadır.

Uygulama aşaması ile ilgili olarak uygulama belgelerinde yer alan ikinci tema uluslararası işbirliği olarak adlandırılmaktadır. Uluslararası işbirliği temasının ilk unsuru ise bağlayıcılıktır. Önceki bölümde belirtildiği üzere uygulama belgelerinde kullanılan dilin bağlayıcılığı genel olarak düşüktür. Çok taraflı uluslararası antlaşma şeklinde imza edilen uygulama belgelerinde NATO'nun öncelikle üye ülkeler arasında işbirliğini sağlayabilecek nitelikte bir başlangıç noktası seçmiş olabileceğini düşündürmektedir. Savunma amacı güden uluslararası bir örgüt niteliğinde bulunan NATO'nun temel amacının çevreye yönelik en önemli tehditlerden biri olduğu düşünüldüğünde üye ülkeler arasında çevre koruma konusunda özellikle de askeri bir harekat içerisinde çevresel faktörlere dikkat ederek işbirliği sağlanmasının bağlayıcılık düzeyi düşük olsa da önemli bir gelişme olarak yorumlanmaktadır. Bağlayıcılık düzeyinin genelde düşük olmasına ilişkin bir diğer olası açıklama ise üye ülkelerin farklı çevresel mevzuatı olarak gösterilebilir. Bilindiği üzere ulus devletler uluslararası toplumda kendilerine uygulanacak hukuk kurallarını kendileri seçmekte ve benimsemektedir. Bu nedenle NATO üyesi ülkelerin farklı ulusal, ulus-üstü ve uluslararası çevre antlaşmalarına imza attığı düşünüldüğünde çevre mevzuatı yönünden farklı standartlar ve uygulamalar ile karşılaşılmaktadır. Tüm üye devletlerin onay verebileceği ve uygulayabileceği nitelikte tek metin üzerinde uzlaşı bu nedenle oldukça güçtür.

Uluslararası işbirliği teması altında yer alan ikinci unsur olan ülkelerin uygulama belgelerine ilişkin verdikleri çekinceler bir önceki paragrafta belirtilen açıklamaları destekler niteliktedir. NATO üyesi ülkeler bağlayıcılık düzeyi düşük olarak değerlendirilen belgelerde özellikle kaynak yetersizliği ile farklı düzenlemelere sahip olduklarını gerekçe göstererek çevre koruma uygulamalarının bir kısmından kendilerini hariç tutmaktadır. Bu çerçevede AB üyesi NATO ülkelerinin özellikle uygulama belgelerinde yer alan sınırlayıcı nitelikteki standartlara AB müktesebatını gerekçe göstererek çekince verdikleri görülmektedir.

Aynı tema içerisinde uygulama belgelerinin yoğunlukla diğer STANAG'lar ile belirli bir konuda çevresel düzenlemeleri içine alan programlardan faydalanılarak hazırlandığı, bu çerçevede ise özellikle BM ve AB gibi uluslararası örgütlerin belge ve uygulamaların NATO çevre koruma uygulamalarına dahil edildiği görülmektedir. Bu durum çevrenin korunması çerçevesinde uluslararası örgütler tarafından gerçekleştirilen çalışmaların NATO üzerinde etkisini göstermesi açısından önemlidir. Çevre koruma uygulamalarında üye ülkelerden ise

ABD'nin etkisi diğer üye devletlere oranla çok daha yüksektir. NATO'nun kuruluşunda ve varlığını devam ettirmesinde önemli pay sahibi olan ABD'nin çevre uygulamalarına ilişkin kapsamın ve mevzuatın belirlenmesinde önemli rol oynadığının göstergelerinden biridir. Savunma örgütü niteliğinde bulunan bir örgütün çevre korumaya ilişkin mevzuatını oluştururken ISO, ASTM ve OGC gibi standardizasyon kurumlarının, sivil toplum kuruluşları ile akademik yayınlardan faydalanılmasının işbirliği anlamında ayrıca değerli olduğu düşünülmektedir. İletişim ve etkileşimin arttığı günümüz uluslararası toplumda özellikle tüm taraflarca kabul görmüş uygulama ve mevzuatı farklı alanlarda faaliyet gösteren uluslararası örgütler için rehber niteliği taşımaktadır.

Uygulama aşamasında ortaya çıkarılan bir diğer tema çevresel güvenlik konsepti olarak adlandırılmaktadır. NATO'nun uygulama belgelerindeki çevreye ilişkin temel yaklaşımı korumacılık (*conservation*) olarak adlandırılan temelde, çevrede yer alan her türlü doğal kaynağın NATO'nun temel fonksiyonunu aksatmadan sürdürülebilir nitelikte kullanımına dayanmaktadır. Bu kullanım askeri faaliyetlerden kaynaklanan çevresel boyut ile çevresel etkiye odaklanmaktadır. Her türlü faaliyetin çevresel boyutu askeri hedefler ile birlikte düşünülmekte, askeri hedeflere ulaşmada alternatif hareket tarzları çevresel olumsuz etkileri en aza indirgeyenler arasından seçilmektedir.

Çevre güvenlik rolleri açısından ise NATO'nun çevre koruma uygulamasının büyük ölçüde NATO görevlerine liderlik eden Komutanlar ile çevre koruma konusunda Komutan'a destek veren Çevre Koruma Subayı ile çok uluslu karargahlarda eşiti Çevre Güvenlik Kurullarındadır. Harekata katılan diğer bireylerin sorumlulukları ise genel nitelikte olup mesleki eğitim çerçevesinde öğretilmektedir. Benzer şekilde, çevre korumaya ilişkin ülke sorumlulukları ise büyük ölçüde NATO harekatlarına ya da görevlerine katılan ülkeler üzerinden tanımlanmaktadır. Harekat alanı olarak görülen ev sahibi ülke ile çevre koruma standart, uygulama ve mevzuatına uyumun sağlanması konusunda oldukça çaba gösteren NATO, ilgili ülke ile her türlü konuda NATO liderliğini üstlenen ülkenin koordinasyon ve işbirliği çabalarını yürütmesini beklemektedir. Bu çerçevede ise temel sorumluluk çeşitli sebepler ile NATO görevlerine ev sahibi ülke tarafından tahsis edilen alanların çevre durumlarının teslim alındığı şekli ile görev sonunda teslim edilmesidir. Teslim edilemediği durumlarda yasal sorumluluğu bulunduğunu örtülü olarak kabul eden NATO, büyük ölçüde çevre koruma uygulamalarını bu mantık çerçevesinde kurgulamakta, uygulamakta ve alınan her türlü tedbiri belgelere dayandırmaya çalışmaktadır.

Uygulama aşamasında son tema ise örneklerdir. İncelenen örneklerin tamamı NATO güçlerine tahsis edilen eğitim alanlarında gerçekleşen örnek çevre koruma uygulamalarına yer vermektedir. Çok farklı alanlarda gerçekleşen çevre koruma uygulamaları örnek olarak belge içinde belirtilmiş ve üye ülkelerin faydalanabilmesi amacıyla referans olarak gösterilmiştir. Genelde sınırlı alanlarda, birçok paydaşın katılımı ile gerçekleştirilen örnek uygulamalar çevre güvenliğinde ilgili alanların öncelikle askeri amaçlar ardından turizm, tarım, ormancılık gibi diğer amaçlar çerçevesinde sürdürülebilir nitelikte kullanımlarını içermektedir. Örnek uygulamaların gerçekleştirildiği alanların sınırlı niteliği, çok taraflı paydaş katılımı, sürdürülebilirlik ve uzun zamana yayılması dikkat çekici özellikleridir.

Çalışma boyunca "NATO Çevre Güvenlik Politikasını oluşturan temel bileşenler nelerdir?" temel araştırma ve temel araştırma sorusu ile ilgili alt araştırma sorularına cevap aranmıştır. Dört aşamalı politika analizi ile aşamalar içerisinde doküman ve içerik analizleri gerçekleştirilmiş, temel bulgular tezin ilgili bölümlerinde detaylı olarak açıklanmıştır. Sonuç olarak; NATO'nun çevre güvenlik politikasının temel bileşenleri güvenlik kavram unsurları, uluslararası işbirliği, çevre güvenlik konsepti ve rolleri ile örnek uygulamalar altında gruplandırılmıştır. Politikanın oluşumu ise tarihsel süreç içerisinde değerlendirilmiştir.

Öncelikle çevre güvenlik kavramının NATO içerisinde yer alan güvenlik konseptine dahli örgütün savunma amaçlı olarak teşkil edilmiş olması, Soğuk Savaş döneminde her iki kutbun birbirlerini bekalarına yönelik olarak askeri tehdit olarak algılaması ve algılanan askeri tehdidi azaltıcı ya da caydırıcı nitelikte araçlara yönelmeleri sebebiyle Soğuk Savaş sonrası mümkün olabilmiştir. Ancak, çevre güvenlik politikasına ilişkin kavram, kapsam, içerik ve uygulamaya ilişkin esasların belirlenmesi ise daha uzun bir süreç içerisinde NATO'nun bilimsel kanattaki çalışmaları ile başlamıştır. BM Çevre Programının oluşturulması öncesinde başlayan ve NATO'nun çevre konusunda uluslararası toplum tarafından kabul gören bir danışma kurulu olarak kendini geniş olarak tanımlaması ile başlayan süreç devam eden yıllarda değişiklik göstermiş, sınırları ve uygulamaları örgütün temel amacı ile ilişkili askeri ve savunma ile ilgili faaliyetlere, faaliyetlerin çevre boyutuna ve etkilerine indirgenerek uygulama sınırlandırılmıştır.

Normalde inisiyatifte bulunma ile başlayan politika oluşum sürecinin NATO örneğinde politikanın formülleştirme aşaması içinde başlayıp tamamlandığı gözlenmektedir. Bu farklılık temelde örgütün kuruluşunda ve kararların alınmasında en önemli üye ülkelerden biri olan ABD'nin yaklaşımından kaynaklanmıştır. Çevre güvenliğinin

NATO'nun bilimsel kanadında gerçekleştirilen projelerde yer almaya başlaması uluslararası işbirliğinin çevre konuları üzerinden geliştirilmesi ya da kısaca çevre siyaseti olarak adlandırılabilecek stratejinin ABD tarafından diğer üye ülkelerin kuşkularına rağmen NATO'nun gündemine taşınması ile başlamıştır. Bu çerçevede ABD tarafından kapsamı, içeriği ve ilkeleri ortaya konarak formüle edilen Çevre Güvenliği Politikası üye ülkelerin ve uluslararası toplum tarafından kabul görmemesi ile temelde beklenen amaçlara ulaşamamıştır. Çevre güvenlik kavramın NATO'nun güvenlik konseptine dahil olması sonrasında ise politikanın kapsam ve içeriği daha dar ölçüde formüle edilmiştir. Bu bakış çerçevesinde NATO'nun çevre güvenlik politikasını çevre koruma olarak adlandırdığını ve bu çerçevede uygulama esaslarını oluşturduğu görülmektedir.

Savunma kapsamında oluşturulmuş NATO dışında diğer uluslararası örgütlerde çevre konularına yaklaşım açısından yavaş ya da hızlı olarak değerlendirilibilecek ileri adımlar söz konusudur. Ancak NATO açısından çevre güvenliği ile ilgili yaklaşım genel eğilimden farklı olarak başlangıçta oldukça geniş ölçekte gündeme alınmış, ancak devam eden yıllar içerisinde uygulamaya dönüşmesi ile birlikte sadece askeri etkilerin azaltılmasına indirgenmiştir. Çalışmanın bu kısmında NATO çevre güvenliği politikasının neden yıllar içerisinde kapsam daralmasına uğradığına ilişkin cevaplara ulaşılmaya çalışılacaktır.

Önceki bölümlerde de belirtildiği üzere NATO kuruluşundan itibaren uluslararası gelişmeler sonucunda gündeme gelen, zaman zaman karşılık yöntemleri üzerinde ittifak içerisinde tartışmalara yol açan politik ve askeri tehditler ile yeni zorlayıcı durumlara karşı sürekli olarak stratejilerini ve kendi yapısını güncellemiştir. Politik ve askeri tehditlere stratejik konsept belgeleri içinde yer vererek topyekûn mukabele ve esnek mukabele gibi çok farklı şekillerde karşılık vermiştir. Berlin duvarının yıkılması ve Soğuk Savaş'ın bitmesi ile birlikte Avrupa için Sovyetler tehdidi ortadan kalkmıştır. Bu durum İttifakın gelecekteki amacının sorgulanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, eski Yugoslavya'da çatışmaların başlaması, Orta ve Doğu Avrupa'daki yeni bağımsız devletlerin kendi savunma-stratejik seçimlerini yapmaları talebiyle, uyarlanmış bir İttifak ihtiyacı ortaya çıkmıştır. NATO, kendini askeri nitelikte caydırıcılık sağlama amacıyla oluşturulmuş bir yapıdan, yeni demokrasileri ve silahlı kuvvetlerini entegre etmek amacıyla bir karşılama mekanizmasına hızla ve başarılı bir şekilde dönüştürmüştür. 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'da gerçekleşen saldırılar ile NATO'nun gerçekliği tekrar değişmiş ve İttifak, ilk kez, ABD'yi

desteklemek amacı ile Washington Antlaşmasının 5. Maddesini devreye sokarak kolektif savunmayı başlatmıştır (478).

Bazı yazarlarca modern tarihin en başarılı güvenlik organizasyonu olarak tanımlanan NATO, Atlantik'in iki yakasındaki birbirinden çok farklı güvenlik çevrelerine uyum sağlayabilmek amacı ile sürekli evrilmiştir. Geçmişte üyelerinin toprak bütünlüğünü koruduğu, Balkanlara barış getirdiği, Afganistan'ın terör yuvası olmasını engellediği ifade edilmekte; Kırım'ın ilhakından itibaren ise Rusya'nın rövanş almaya yönelik politikalarına karşı üyelerinin güvenlik ve bağımsızlığının bir garantisi olarak görüldüğü belirtilmektedir. NATO'nun başarısının büyük ölçüde ABD'nin nihai ve vazgeçilmez olarak nitelenen güvenlik sağlayıcısı olma taahhüdüne bağlı olduğu vurgulanmaktadır (478).

Böylesine uyum gücü yüksek bir örgütün çevre güvenlik politikasının kapsamının zaman içinde neden dar olarak ele alındığına ilişkin akla bazı sorular gelmektedir. Bunlardan bazıları; NATO'nun sadece savunma amaçlı bir ittifak olmasının üye ülkelerin çevre güvenliği konusundaki iş birliğini etkileyip etkilemediği, NATO'nun harekete geçme iradesini etkileyen hususun askeri nitelikteki bir tehdidin varlığı olup olmadığı, NATO'da çevrenin korunmasına ilişkin gerçekten uzlaşı halinde sürdürülen bir çabanın söz konusu olup olmadığı ya da diğer uluslararası örgütlere göre çevre güvenliği konusunun ikinci planda olup olmadığı, şeklindedir.

NATO çevre güvenliği politikasının kapsam olarak neden daraldığına ilişkin olarak belirtilebilecek ilk açıklama CCMS'e ilişkindir. CCMS temelde tasarlandığı şekli ile NATO şartlarında çevre ve güvenlik faktörlerinin incelenmesini ve birleştirilmesini hedefleyen bir düşünce süreciydi. CCMS projeleri, çevre ve güvenliğin gerçekte ne ölçüde birbiriyle bağlantılı olduğunu gösterecek; teknik, ekolojik ve sosyal faktörleri NATO'nun eylemlerinin siyasi yollarıyla birleştirecekti. Bu bağlamda, Üçüncü Boyut, NATO'nun siyasi stratejisinde geleneksel "barış" ve "güvenlik" kavramlarından çevre güvenliğinin erken bir biçimine geçiş dönemine işaret eden yeni bir siyasi girişimdi ve siyasi girişimin sahipleri tarafından sanayileşmiş ulusların çevre ve sosyal sorunları ile mücadelede uygun bir platform olarak değerlendirilmişti (479).

Ancak tüm bu çabalara ve değerlendirmelere rağmen NATO'nun CCMS yapısı içerisinde çevre güvenliğinin geniş kapsamda ele alınmasını engelleyen ya da başarısız kılan birtakım gelişmeler yaşanmıştır. CCMS'in NATO bünyesinde oluşturulmasına, İttifak

üyeleri bir yandan olumlu olarak yanıt verirken uygulamada ise temkinli yaklaşmışlardır. Birleşik Krallık (441) gibi önemli müttefikler CCMS bünyesinde gerçekleştirilen projelerin diğer uluslararası çevre örgütleriyle yapılan çalışmaların bir tekrarı niteliğinde olduğu ve çevresel çalışma alanı içinde bloktan bloğa siyasallaşma yaşanması gibi sonuçlara neden olacağı şeklinde özetlenebilecek finansal ve siyasi sebepler nedeniyle NATO'nun üçüncü boyutuna isteksiz yaklaşmışlardır (479).

CCMS projeleri 1969'da öngörülen küresel nitelikteki çevre güvenliği anlayışından uzaklaşarak, hatta bir kenara bırakarak, tamamen teknolojiye odaklanmıştır. Her ne kadar CCMS Projeleri ilk kez "çevre güvenliği" ve "insan güvenliği" gibi iki unsurun karmaşıklığını gösterse de bu iki kavram siyasi bir çerçevede eyleme dönük olarak bütüncül bir biçimde birleştirilememiştir. Aksine, CCMS projelerinde faaliyet gösteren uzmanlar bütüncül siyasi bir çerçeve oluşturmaktan çok, çevre ve güvenlik politika sorunlarına teknik çözümler sağlamaktan öteye gidememiştir. Bireysel insan güvenliği düşünülse bile, CCMS projeleri hiçbir noktada teknik, ekolojik ve sosyal belirsizlik faktörlerini ve riskleri, siyasi eylem planlarıyla birleştiren analitik bir çevre veya insan güvenliği modeli, siyasi bir yapı ya da hedef geliştirememiştir. NATO, küresel ve uzun vadede ekolojik, bilimsel-teknolojik ve sosyal faktörleri dikkate alması gerektiğini ancak 1970'lerin sonunda tartışmış, fakat Soğuk Savaş yeniden kızıştıkça NATO'da çevre boyutu önemini yitirmiştir. NATO'nun çevre güvenliği boyutunun tekrar keşfi ise ancak Soğuk Savaş sonrası mümkün olabilmiştir (479). Soğuk Savaş sonrasında bile çevre güvenliği kapsamı CCMS'in hayata geçirildiği ilk yıllar kadar geniş ele alınmamıştır.

Diğer yandan iklim değişikliği, giderek artan şekilde, küresel güvenlik ortamını şekillendiren ana faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Uzmanların çoğuna göre, iklim değişikliği ile birlikte artan küresel sıcaklıklar, deniz seviyelerinin yükselmesine, fırtına, sel, kuraklık ve orman yangınları gibi ağır hava şartlarına ve olaylarına neden olacağı beklenmektedir. Yakın dönemde Avustralya'nın bazı kısımlarını saran yangın fırtınaları iklim değişikliğinin etkilerini göstermesi açısından iyi bir örnektir. Yangınlar kıtanın vahşi yaşamını ciddi şekilde yok etmiştir. Çevre güvenlik çalışmaları bölümünde belirtildiği üzere çevresel değişim ve çatışma arasında nedensel bir ilişki kurmak zordur. Ancak çevresel değişim mevcut güvenlik sorunlarını ağırlaştırmakta, kıtlığa, salgın hastalıklara, kitlesel göçlere ve insani felaketlere yol açabilmektedir. Bunun yanında askeri kuvvetlerin görevlerini gerçekleştirme şekillerini ve doğasını değiştirebilmektedir (474).

Tüm bu değişikliklerin, askeri kuvvetlerin mevcut savunma görevlerine ilave olarak daha farklı nitelikte görevler üstlenmesine ve zorlu iklim şartlarında görev icra etmelerine neden olması beklenmektedir. Bir güvenlik ve savunma örgütü olarak NATO, çevresel değişikliğin güvenlik üzerindeki etkilerini tartışmak için uygun bir forum oluşturmakta, kesintisiz bir siyasi danışma ve karar alma, askeri planlama ve askeri uygulama süreci sunmaktadır. Tüm bunlara ilave olarak NATO, çeşitli komiteleri ve kurumları aracılığıyla, istihbarat paylaşımından sivil acil durum planlamasına ve çevresel konulardan tıbbi konulara kadar pek çok askeri olmayan, güvenlikle ilgili konuyu ele almaktadır. Ancak, NATO hiçbir zaman iklim değişikliği gibi çevresel tehditlere ilk müdahale edecek küresel boyutta uluslararası kurum niteliğinde değildir. Bu rol, küresel düzeyde çevre konularında sınırlamalar ve yaptırımlar koyabilen diğer uluslararası kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi gereken bir roldür (474). İttifak'ın doğası, küresel çevre sorunlarına politik veya bilimsel yanıtlar veremeyecek kadar sınırlı bir yapıdadır (479). NATO aynı zamanda, uzlaşmaya dayalı karar alma süreci nedeniyle iklim değişikliği ve güvenlik konusunda resmi bir pozisyon belirlemek konusunda sıkıntı çekmektedir (479).

NATO bünyesinde çevresel güvenlik politika kapsamının dar olmasına ilişkin bir diğer açıklama NATO'nun karar alma yapısından kaynaklanmaktadır. NATO'da kararlar tüm üye ülkelerin mutabakatı ile alınmaktadır. Bu çerçevede özellikle çevresel değişim gibi birçok konu üye devletlerin çeşitli hassasiyetlerine değinmekte, dolayısı ile İttifak içinde fikir birliği oluşturmak ve sürdürmek için büyük özen gösterilmesini gerektirmektedir. Özellikle NATO'nun 2010 yılı Stratejik Konseptinin çevre güvenliğine daha güçlü bir odaklanmaya yol açmamasının bir nedeni de birçok üye devletin belirli bölgelerdeki (örneğin, Kuzey Bölgesi) çıkar dengesini bozabilecek bir konuya girme konusundaki tereddütleri ile ulusal çevre veya enerji politikalarının çevre güvenliği sebebiyle tartışmaya açık hale getirilme riskidir. Ayrıca çevre güvenliğine ilişkin bilimsel projelere sağlanan desteklerin eşitsizliği üye devletlerin bir kısmının NATO'nun bu tür çabalara sponsorluk için uygun bir çerçeve olup olmadığını sorgulamasına yol açmıştır (474). Temelde üye ülkelerin kendi çıkarları doğrultusunda NATO'nun iklim ve çevre konularında daha görünür bir rolünün olmasını istemedikleri değerlendirilmektedir.

NATO'nun siyasi-askeri bir ittifak olarak doğası düşünüldüğünde, güvenliğe en büyük katkısı, üye ülkelerine yönelecek bir savaşı caydırma ya da doğal afetler sonrası insani yardım sunma gibi askeri yetkinliğidir. NATO'yu benzersiz kılan uluslararası barış ve

istikrara sağladığı bu katkıdır. Üye devletler NATO'nun temel görevleri olan askeri caydırıcılık ve savunma şemsiyesinden faydalanmak amacını çevresel güvenliğin önüne koymaktadırlar. Benzer şekilde NATO'nun askeri odağı, örgütün çevre güvenliği konusunda yüksek hedefler koymasına, görünür hale gelmesine, çevre güvenliğine ilişkin politikalarının kapsamının genişlemesine ya da bir asli unsur olmasına izin vermemektedir (474). Halen askeri faaliyetler özellikle de hava kuvvetlerinin aktiviteleri çevreyi kirleten temel unsurlardandır ve dolayısı ile NATO'nun kendisi iklime yönelik başlıca tehditlerden biridir (480).

Çernobil nükleer santral kazası modern tarihin gördüğü en önemli çevresel fekaletlerden bir tanesidir. NATO üye devletlerinde benzer büyüklükte ve ölçekte radyoaktif kirlilik ile sonuçlanan herhangi bir olay yaşanmamıştır. Ancak, Çernobil nükleer faciasının etkileri ve sonuçları da dahil olmak üzere birçok farklı boyutu NATO kapsamında gerçekleştirilen çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Bu çalışmalar temelde NATO'nun bilimsel kanadı bünyesinde akademik araştırmalar ve yayınlar, pilot projeler ve çalıştaylar şeklinde yürütülmüştür. Özellikle CCMS bünyesinde kazanın etkileri tespit edilmeye ve bu etkilerin ölçeği öngörülmeye çalışılmıştır (482). Benzer şekilde CCMS bünyesinde geniş ölçekli katılım ile ikişer aşamadan oluşan çeşitli pilot çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan ilki 1992-1995 ve 1995-1998 yılları arasında aralarında eski Sovyet Cumhuriyetlerinin de bulunduğu yirmi yedi ülkenin katılımı ile savunmayla ilgili tesisler ve faaliyetlerden kaynaklanan sınır ötesi çevre sorunları görüşülmüştür. Çernobil kazasından kaynaklanan kirliliğin de ele alındığı pilot çalışmada (482) Kuzey Kutbu'ndaki tehlikeli madde ile savunma faaliyetleri, nehirlerde radyoaktif kirlenme ve denizlere taşınması; radyoaktif atıkların yönetimi, çevresel risk değerlendirmeleri görüşülmüştür. Görüşülen konular ve öneriler araştırma raporları halinde (CCMS Rapor Nu: 223-227) paylaşılmıştır. Bir diğeri 1992-1998 ve 2000-2006 yıllarında olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilen endüstriyel zehirli atıkların ve maddelerin yönetimine ilişkin araştırmadır. Toplamda on altı farklı ülkenin katıldığı pilot çalışmada Çernobil kazasından etkilenen Belarus ve Ukrayna da yer almış ve araştırma sonuçları farklı platformlarda yayınlanmıştır (491).

CCMS bünyesinde yürütülen bir diğer pilot çalışma Avrupa Atlantik Ortaklık Konseyinin 2002-2004 (483) 2004-2005 (484) Eylem Planı çerçevesinde yürütülen çalışmasıdır. Çalışma Çernobil kazası sonuçlarının risk değerlendirmesine ve geleceğe ilişkin alınan derslerin aktarılmasına odaklanmıştır. Çernobil kazası, özellikle uluslararası

iletişim ve bilgi alışverişi alanlarında, nükleer acil durum yönetimi ve hazırlığı için ulusal ve uluslararası süreçlerin iyileştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ancak Çernobil gibi sık yaşanmayan fakat etkilerinin oldukça hayati olduğu nükleer kazalardan çıkarılacak derslerin gelecekte meydana gelebilecek benzer olayların önlemesi, müdahale edilmesi ve karar verme ile ilgili süreçlerin geliştirilmesi amacına hizmet ettiği (485) düşünülmektedir.

Çernobil kazası ile ilgili bilimsel çalışmaların yanında NATO gerek üyeleri gerekse partnerleri ile birlikte afetlerde Askeri ve Sivil Savunma Varlıklarının Kullanılması konulu tatbikatlar icra etmektedir. Örneğin; Barış İçin Ortaklık Programı çerçevesinde, önemli bir nükleer kaza anında uluslararası iş birliği prosedürlerinin denenmesi, 1986 yılından itibaren büyük ölçekli afetler durumunda iki taraflı acil durum yardımı ile ilgili gelişmelerin denenmesi amacıyla Çernobil kazasının onuncu yıl dönümünde alarm testi ve kriz yönetimi prosedürleri, personel, nakliye, malzeme ve sarf malzemelerinin tespiti ve dekontaminasyonu, uyarı merkezlerinin görevlendirilmesi, içme suyunun kirlenmeye karşı korunması ve nüfus için koruyucu önlemlerin uygulanması gibi konularda tatbikat gerçekleştirilmiştir. Bahse konu saha tatbikatını aktif olarak yürüten Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovak Cumhuriyeti Askeri ve Sivil Savunma (MCDA) Birimlerine ek olarak, yirmi (20) NATO üyesi ve ortak ülke gözlemcisi, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı gibi uluslararası kuruluşlardan elli (50)'den fazla gözlemci katılmıştır (486). Afet yardımı konusunda NATO bünyesinde Barış için Ortaklık programı çerçevesinde gerçekleştirilen tatbikatlara bir başka örnek olarak Trans-Karpat 2000 gösterilebilir (487).

Benzer şekilde dönemin NATO Genel Sekreteri Havier Solona Çernobil felaketine atıfta bulunarak NATO ve güvenlik anlayışının sadece askeri tehditlerin yokluğu olarak anlaşılamayacağı (488) ifade etmiştir. Ayrıca NATO Genel Sekreteri 1998 yılında Ukrayna'da gerçekleştirdiği bir toplantıda Ukrayna'nın Avrupa güvenliğinin önemli bir parçası olduğunu vurgulayarak yeni Avrupa'nın daha güvenli bir yer olmasına katkıda bulunduğunu belirtmiştir. Aynı toplantıda ülkenin ve toplumun halen Çernobil faciasının etkilerini taşımaya devam ettiğini ifade ederek Ukrayna ve NATO arasındaki yeni ortaklığın Ukrayna'nın yapıcı bir güvenlik aktörü olduğuna önemli bir örnek olarak belirtmiştir (489).

Yukarıda görüldüğü üzere NATO, Çernobil kazasının ardından bilimsel çalışmalar başta olmak üzere nükleer bir kaza sonrasında etki, önleme ve müdahale konularında bilimsel araştırmalar gerçekleştirmiş, elde edilen sonuçların uygulanabilir hale getirilmesi konusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Benzer şekilde başta Ukrayna olmak üzere NATO

üyesi ve ortak ülkeleri ile birlikte herhangi bir nükleer felakette karşılıklı iş birliği yöntemlerinin uygulanması ve askeri-sivil imkanların kullanımı ile afetlere yardım harekatı konularında tatbikatlar icra edilmiştir. Bu hali ile Afet Yardım Harekâtı NATO'nun temel görevlerinden biri olarak görülmektedir.

NATO'nun kurumsal dönüşüm geçmişi, kendi politikalarını, programlarını ve askeri operasyonlarını güvenlik ortamındaki değişikliklere uyarlama yeteneğini göstermektedir. NATO tarihine bakıldığında, özellikle stratejik konsept belgeleri ve bağlantılı kurumsal değişim ve dönüşümün NATO'nun dramatik bir olay ya da olaylarla karşı karşıya kaldığında gerçekleşmekte olduğu, aksi takdirde NATO'daki değişimin aşamalı olarak ve uzun bir süreç sonunda oluştuğu görülmektedir. 11 Eylül 2001'de yaşanan terör saldırısı gibi bir olay veya Soğuk Savaş'ın bitmesi gibi bir paradigma kayması olmadan NATO'daki değişim yavaş gerçekleşmektedir. Gerçekten de NATO'yu alan dışı barışı koruma operasyonları yürüten bir örgüte dönüştüren Balkanlar'a kuvvet konuşlandırması, yıllar içinde ve değişimi zorunlu kılan koşullara yanıt olarak ivme kazanmış ve yavaş gelişen bir değişim olmuştur (490).

NATO Çevre Güvenliği politika uygulamalarına şüphesiz Çernobil'de yaşanan nükleer felaketin etkisi bulunmaktadır. Yukarıdaki paragraflarda da tartışıldığı üzere NATO, Çernobil felaketinin ardından birçok bilimsel faaliyete ev sahipliği yapmış, elde edilen bilgi birikimini afet yardım uygulama ve kurumlarına dönüştürmüştür. NATO'da özellikle Afet Yardımı konusundaki gelişim ve dönüşüm aşamalı olarak ve uzun bir süreç sonucu gerçekleşmiştir. Ancak Çernobil benzeri bir çevre felaketinin NATO üye devletlerinden herhangi birinde gerçekleşmemiş olması çevre güvenlik politikasının kapsamının nispeten dar bir konumda kalmasına ve Afet Yardım Harekâtı gibi konuların zaman içesinde NATO bünyesinde yavaş olarak gelişmesine yol açtığı ifade edilebilir. Diğer yandan Çernobil benzeri bir felaketin NATO üye devletlerinden herhangi birinde meydana geldiği varsayılsa idi, bahse konu felaketin boyutunun 11 Eylül 2001 terör saldırıları gibi dramatik bir etki yaratarak kısa sürede içerisinde NATO'da özellikle çevre güvenlik politikaları kapsamında değişiklikle sonuçlanacak büyük bir dönüşüme sahne olabilirdi.

Değerlendirmenin bu bölümünde temel güvenlik yaklaşımlarının ana varsayımları ve kabülleri; özellikle uluslararası işbirliği ve çevre güvenliği konularını nasıl kavramsallaştırdığı üzerinden gözden geçirilecektir. Realist yaklaşım, egemen ulus devletleri uluslararası sistemde temel aktör olarak görmekte, uluslararası kurumların

devletlere kıyasla rollerinin ve etkilerinin oldukça az oldığunu belirtmektedir. Realist teoriler uluslararası sistemin bir güç mücadelesi olduğunu ileri sürmektedir. Devletler ise realistlerin tanımladığı şekli ile güç mücadelesi içinde en baskın unsurdur. Geniş bir yaklaşım ailesini içeren realizm içerisinde her ne kadar uluslararası örgütlerin ve kurumların rollerine ililişkin farklı fikirler yer alsa da ilgili örgüt ve kurumların uluslararası sistemdeki rol ve etkileri sınırlıdır. Uluslararası sistemin baskın unsuru olan devletler uluslararası sistem içerisinde sürekli olarak güç arayışındadır. Bahse konu güç araşıyışı temelde askeri tehditlere bir cevap niteliğindedir ve realistlere göre askeri nitelik göstermeyen konular tehdit olarak değerlendirilmemektedir. Dolayısı ile tezin güvenlik yaklaşımları ile ilgili kısımda da belirtildiği üzere çevreye ilişkin konular tehdit olarak düşünülmemekte ve realist güvenlik yaklaşımından soyutlanmaktadır. İttifak ve benzeri kurumları geçici nitelikte bir araç olarak niteleyen realist yaklaşım ailesinin, NATO gibi bir savunma ittifakının çevre güvenlik politikasındaki daralmanın nedenlerine ilişkin olarak sunacağı teorik açıklamalarının yetersiz kalacağı değerlendirilmektedir.

Önceki bölümlerde belirtildiği üzere NATO üye ülkeleri bir bütün halinde hareket etmenin yanında kendi çıkarları doğrultusunda uluslararası sistemde yer alan birer aktördür. Her bir devletin NATO bünyesinde olmasının temel sebebi askeri tehditlerden korunma ya da uzak kalma istediğidir. Üye devletlerin her biri aynı zamanda kendi çıkarlarını ön planda tutmakta ve NATO dışında da askeri, siyasi ve ekonomik çıkarlarını gözetmektedir. Bu doğrultuda NATO bünyesinde çevre güvenliği gibi bir konuda geniş ölçekte inisiyatif alınmasının örneğin Kuzey bölgesindeki çıkar dengesini bozabileceği, üye devletlerin çevre ve enerji politikalarını diğer ülkelerin tartışmasına açabileceği düşünülmektedir. Bu durum ise NATO çevre güvenliği kapsamının dar olması ve çevre güvenliği konusunda işbirliğinin istenilen seviyeye ulaşmamasına ilişkin olası bir açıklama sunmaktadır.

Liberal yaklaşımlar realistlerin aksine uluslararası ilişkiler kurallarının zaman içerisinde aşamalı ve yavaş şekilde daha barışçıl bir hale evrildiğini düşünmektedirler. Uluslararası ilişkilerin daha barışçıl hale gelmesini sağlayan evrimin öncelikle uluslararası örgütler ve karşılıklı işbirliği yolu ile elde edilen birikimden kaynaklandığını iddia eden liberaller ikincil olarak norm ve kamuoyunun etkisini vurgulamaktadırlar. Şüphesiz NATO CCMS'in oluşturulmasından günümüze kadar çevre güvenliği konusunda üye ve ortak ülkeler ile karşılıklı iş birliği çerçevesinde oldukça büyük bir bilgi birikimi ortaya çıkmıştır. Bu bilgi birikimi yeni üye ve ortak ülkelere bilimsel proje, eğitim ve tatbikat gibi birçok

faaliyet ile aktarılmaktadır ve liberallere göre elde edilmiş bu bilgi birikimi uluslararası sistemin daha barışçıl hale evrilmesine yol açmıştır. Liberal yaklaşımların yukarıda bahsedilen temel argümanları her ne kadar uluslararası sistemin daha barışçıl hale geldiğine ilişkin olarak açıklamalar getirse de, NATO çevre güvenlik politikasının kapsamındaki daralmayı açıklayıcılığı sınırlıdır.

Diğer yandan inşacılık ise bilindiği üzere toplumsal gerçeklik gibi uluslararası ilişkiler ve uluslararası ilişkiler ile ilgili her türlü kavramın (kimlik, çıkar ve değerler gibi) dünya siyasetinde yer alan aktörlerin zaman içerisinde sosyal iletişim çerçevesinde karşılıklı olarak öğrenildiğini ve sosyal olarak inşa edildiğini savunmaktadır. Sosyal olarak inşa edilen bu yapıların ise maddi ve dinamik bir özelliği bulunmaktadır. İnşacılık açısından, diğer uluslararası örgütler gibi NATO da tıpkı uluslararası ilişkilerin diğer kavram ve yapıları gibi dünya siyasetinde yer alan aktörler tarafından sosyal olarak inşa edilmiş bir yapıdır. Kuruluş zamanı düşünüldüğünde NATO'nun kurucu üyelerinin de içinde yer aldığı siyasi ve sosyal aktörler tarafından İkinci Dünya Savaşı sonrası beliren yeni tehdide cevap verebilmek amacıyla oluşturulduğu görülmektedir. İnşacılık yaklaşımı aktörlerce paylaşılan fikir, inanç ve değerler sisteminin sosyal ve siyasi eylemler üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda NATO kurucu üyelerinin özellikle Washington Antlaşması'nın giriş kısmında belirtilen demokrasi ve bireysel özgürlük, BM amaç ve ilkelerine bağlılık, barış içinde yaşama arzusu, özgürlük, ortak miras ve uygarlığı koruma gibi fikir, inanç ve değerleri paylaştığını söylemek mümkün görünmektedir. Kurucu üyelerin bahsedilen fikir, inanç ve değerler sistemini korumak adına beliren tehdide yönelik olarak ortak anlayış ve beklenti üzerinde uzlaştıkları çerçevede savunma amaçlı bir ittifak yapısı oluşturdukları görülmektedir.

NATO'nun Çevre Güvenlik Politikası diğer uluslararası örgütler, güvenlik ve ulusal çıkar gibi aktörlerin sosyal etkileşimi ile birbirlerinin kimlikleri, çıkarları ve değerlerinin zaman içerisinde karşılıklı olarak öğrenildiğine, bu etkileşim içerisinde sosyal olarak inşa edildiğine ve maddi, dinamik bir yapıda bulunduğuna örnek teşkil etmektedir. Özellikle formülleştirme aşamasında bilimsel çalışma ve projelerden anlaşıldığı kadarı ile NATO'nun çevre güvenlik politikasını başlangıçta; uluslararası toplum tarafından çevre konularında küresel çapta danışma kurulu olarak kabul gören bir şekilde tanımlamaya çalıştığı, gelişmiş toplumların karşı karşıya kaldığı çevre problemlerine genel bir çözüm arayışında

bulunduğunu, uluslararası işbirliğinin kendi bünyesinde ve kontrolünde şekillendirilmesi konusunda uluslararası toplumu yönlendirme çabası içerisinde olduğu gözlemlenmiştir.

O dönem içerisinde NATO'nun tüm üyeleri tarafından uygulanabilecek bir program geliştirilememiş olsa da CCMS'in çevre güvenliğine ve sorunlarına ilişkin çalışmaları temelde genel konularda, NATO çatısı altında üye devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin ürettiği projelere katkı sağladığı görülmektedir. Çevrenin NATO gündeminde bilimsel konularda kendine yer bulması, askeri ve siyasi boyuta ilave olarak üçüncü boyut olarak değerlendirilmesi ve bu çerçevede geniş olarak yorumlanmasının en temel sebebi formülleştirme aşamasında da belirtildiği üzere ABD etkisidir. Bu doğrultuda NATO içerisinde ayrıcalıklı konumda bulunan ve kendini birçok değerin savunucusu olarak kimliklendiren ABD'nin özellikle Avrupalı üyelerin itirazına rağmen CCMS'i ve dolayısıyla çevre konusunu NATO bünyesine en azından başlangıçta dahil etmede başarılı olduğu görülmektedir. Ancak inşacı düşünürlerin özellikle vurguladığı gibi NATO çevre güvenlik politikası gibi sosyal yapılar statik ve durağan değil dinamik bir yapıdadır. İnşa edilen sosyal yapılar sürekli aynı kalmamakta, yapıyı oluşturan aktörlerin değer, kimlik ve fikirlerindeki değişimlerden, yapının içinde yer aldığı ortam ve şartlardan etkilenerek etkileşim halinde sürekli olarak tekrar tekrar oluş(turul)makta ve değişmektedir. Bahse konu dinamiklik, sürekli olarak değişime işaret etmekte olup değişimin yönü ilerlemeci ya da gerileyici olabilmektedir. NATO çevre güvenlik politikası da aktörlerin bulundukları uluslararası ortam ve diğer aktörler ile etkileşim halinde kimliklerini dolayısıyla da çıkarlarını sürekli biçimde yeniden tanımlamakta, tüm bu unsurlar ile birlikte oluşan sosyal yapıların da değiştiği söylenebilmektedir.

İnşacılık yaklaşımında aktörlerin çıkarları sosyal kimlikleri tarafından oluşturulmakta ve aktörlerin eylemleri üzerinde belirleyici etkisi bulunmaktadır. Çıkarların kimlik tarafından nasıl oluşturulduğunun kavranması ise birçok olguyu anlamada anahtar konumdadır. Formüleştirme aşamasında da tartışıdığı üzere CCMS'in kuruluşu ve özellikle çevre ve sosyal konuların NATO tarafından bütüncül bir biçimde ele alınması üzerinde örgütsel anlamda görünürde bir uzlaşı söz konusudur. Özellikle NATO içerisinde diğer üye ülkelerden kimlik olarak kendini farklı ve lider konumda gören bir aktörün – ABD – yoğun çabası ile gerçekleşmiştir. Başlangıçtaki küresel kapsam, gündeme geldiği dönem içerisinde çevre güvenliği konusunda tüm uluslararası toplumun tamamını kapsayan nitelikte geniş bir uzlaşının sağlanamaması sebebiyle kabul görmemiştir. Farklı şekilde ifade edilecek olursa,

uluslararası toplum bahse konu dönem içerisinde farklı ideolojik kamplara sahiptir ve her kampın çevre güvenliği konusunda birbirinden son derece farklı anlayış, beklenti ve fikirleri mevcuttur. Böyle bir ortam içinde çevre ile ilgili genel konuların en azından NATO bünyesinde küresel olarak ele alınamayacağı ortaya çıkmıştır.

Bu açıklamalar ışığında NATO'nun çevre güvenliği politikasındaki kapsam daralmasına ilişkin temel sebepler CCMS'in kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içinde meydana gelen sistemsel değişiklikler ve olaylar, küresel çevre sorunları için merkezi başvuru ve danışma kurumu olarak tasarlanan nitelikte ilk uluslararası kurumun (UNEP) kurulması, çevresel sorunlara çözümün temelde küresel çapta işbirliğini gerektirdiğinin anlaşılması olarak sayılabilir. Tüm bu gelişmeler NATO üye ülkeleri de dahil olmak üzere uluslararası aktörlerin kimliklerinin yeniden tanımlanması yolu ile çıkarlarının değişmesine yol açmış ve bu çerçevede etkileşim içerisinde yer aldıkları çevre güvenlik polikası gibi sosyal yapıları da değiştirmiştir. NATO'nun çevre güvenliği politikasınındaki kapsam daralmasının küreselden NATO üyesi ülkelere, genel çevre konularından askeri faaliyetlerden kaynaklanan çevresel etkilerin giderilmesine odaklanarak örgütsel normlar oluşturduğu görülmektedir. Özellikle AJEPP'lerin yayımlanmaya başladığı yıllardan itibaren ise NATO'nun SPS programı kapsamında yeni üye ve partnerlerini çevre koruma uygulamaları açısından yoğun eğitim ve sosyalleştirme süreçlerine dahil ettiği ve çevre koruma konusunda ortak anlayış oluşturma adına faaliyetlerde bulunduğu gözlemlenmektedir.

NATO'nun dar olarak yorumlayarak çevre koruma uygulamalarına indirgediği politikasında temelde çevreye verilebilecek olumsuz etkilerin en aza indirilmesi amaçlansa da özellikle harekat alanında askeri hedeflerin gerçekleştirilmesinin diğer hedeflerin üzerinde tutulduğu görülmüştür. Dolayısıyla herhangi bir harekatın planlama safhasında gerçekleştirilecek çevre etkilerine ilişkin değerlendirmenin, herhangi bir harekat öncesinde çevre korumaya ilişkin yönetsel araçların mümkün olan en erken seviyede planlama aşamasına dahil edilerek hareket tarzları oluşturulması öngörülmektedir. Askeri olarak hedeflenen amaçlara ulaşmada planlama safhasında olası hareket tarzlarının çevreye olan etkisini belirlenmeye çalışılmakta, aynı amaca hizmet eden seçenekler arasından çevreye en az olumsuz etkisi bulunan tercih edilmektedir. Ancak belirlenen karar verme süreci tamamen yöneticilerin inisiyatifine bırakılmaktadır. Bu nedenle de çevre koruma uygulamasının muharebe alanlarında uygulanması pratik anlamda oldukça güçtür ve özellikle barış

zamanlarında askeri faaliyetler ile ilgili tesis, yerleşke, eğitim ve atış alanlarında uygulanabilir niteliktedir. Tüm bulgular aşağuda yer alan Tablo 10.1'de özet olarak yer almaktadır.

Tablo 10.1 Özet temel bulgular

Temel Bulgu	Kategori	Tema
Güvenlik öznesi sınırlı çevre ve NATO birlikleri. Deniz faaliyet alanı ile kimyasal harp maddeleri, mühimmat, patlayıcı ve temizleme maddeleri gizli olarak tasnif edilmiş ve kapsam dışı. Bu durum özellikle uygulamanın gücünü, bütünlüğünü ve inandırıcılığını olumsuz yönde etkilemektedir.	Güvenlik Öznesi	Güvenlik Kavramı unsurları
Sınırlı çevre ve NATO birlikleri olarak tespit edilen güvenlik öznelerine yönelen tehditler, yine NATO birliklerinin faaliyetlerinden kaynaklanan kirlilik, fauna, flora ve habitat ile kültürel miras zararları olarak belirtilmiştir. Bu durum sadece çevre uygulamalarına konu olarak kendi faaliyetlerinden kaynaklanan tehditleri dikkate almakta ve bu tehditler dışında meydana gelebilecek zarar ve kirliliği uygulama kapsamında değerlendirmemektedir.	Güvenlik Tehditleri	
Temelde harekat planlama aşamasının en başında tehditleri ve riskleri değerlendirerek proaktif bir yaklaşım ile belirtilen tehditleri yönetmeyi hedeflemekte ve bu yönde bir çok yönetsel araç tanımlanmaktadır. Bu yöntesel araçlar güvelik özneleri ve tehditleri ile birlikte değerlendirildiğinde NATO'nun sadece kendi faaliyetlerinden kaynaklanan çevresel sorunları gidermeye çalıştığı ancak varolan sorunları azaltmaya yönelik herhangi bir çaba içerisinde olmadığının bir gösterdesidir. Bu araçlar içinde eğitim faaliyetleri bahse konu tehditleri azaltmada en önemli güvenlik sağlama araçlarından biri olarak tanımlanmış ve çevre güvenliğinin NATO yorumunun üye devletler ve personeline anlatmak ve farkındalık oluşturmak amacıyla okullar ve kurslar düzenlenmesine yol açmıştır.	Güvenlik Araçları	
Metin içerisinde yer alan cümlelerde bulunan bağlayıcılık ile ilgili ifadeler değerlendirildiğinde temelde metnin kendisi olmak üzere uygulama belgelerinin sunduğu tedbir ve standartların bağlayıcılığının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Bağlayıcılık düzeyinin düşüklüğü ise NATO uygulamasının gönüllülüğü esas aldığının göstergelerinden biridir. .	Bağlayıcılık	Uluslararası İşbirliği
Uygulama belgelerine toplamda on ülke on dört ayrı çekince iletmiştir. Ülkeler tarafından belirtilen çekinceler temelde belirli bir konuya, mevzuata ve kaynak yetersizliğine atıfta bulunmaktadır. Uluslararası Hukuk penceresinden çekinceler ülkelerin kendilerini bağlamadığını düşündükleri antlaşma maddelerini hariç tutmak üzere uygulanan bir yöntemi ifade etmektedir. Çekinceler bu nedenle de bağlayıcılığı düşük olarak nitelendirilen uygulamanın bağlayıcılığını daha da azaltmaktadır.	Çekinceler	

Uygulama temelde NATO içi STANAG'lar program, rehber ve direktiflerle şekillendirilmiştir. Bu durum NATO'nun uygulama belgelerinde daha önceden uygulanarak belirli düzeyde kabul görmüş metinlerden faydalandığını göstermektedir.	Mevzuat Şekli	
Çevre koruma uygulamasının geliştirilmesinde kullanılan belgeler temelde NATO, BM ve AB gibi uluslararası örgütlerin belgelerine önemli derecede etki etmiştir. Devlet düzeyinde ise uygulamanın şekillenmesinde ABD etkisi dikkat çekicidir. Bu durum NATO'nun uygulamada sadece kendi koyduğu ya da oluşturduğu normları değil aynı zamanda uluslararası toplumda kabul gören ve sistemde düzenleyici yetkisi bulunan örgütlerin çalışmalarından faydalandığını göstermektedir. NATO'da diğer tüm konularda olduğu gibi çevre koruma uygulamasında baskın ülke ABD'dir.	Mevzuat Düzeyi	
Çevre koruma uygulama belgeleri küresel nitelikte kabul gören çevre sözleşmeleri ile uluslararası antlaşma niteliği gösteren belgelere yoğunlukla atıfta bulunmaktadır. Bu durum NATO'nun küresel nitelikte oluşturulmuş çevre ve diğer konulardaki normlara ve uluslararası hukuk kuralarına uyma çabasına işaret etmektedir.	Bağlantı	
NATO çevre koruma uygulaması büyük ölçekte özellikle doğal kaynaklar, biyolojik çeşitlilik konularında "akıllı kullanım" olarak nitelendirilebilecek korumacılık (conservationism) yaklaşımını diğer tür korumacılık (preservation) yaklaşımına tercih etmektedir.	Yaklaşım	Çevresel Güvenlik Konsepti
NATO çevre koruma uygulamalarında askeri faaliyetlerin çevresel boyutu ve buna bağlı olarak etkisi birlikte ele alınmaktadır. Bu durum NATO'nun çevre güvenliği konusunda üye ülkeler nezdinde askeri faaliyetlerin çevreye verebileceği zararlar ile ilgili farklındalık yaratmak amacında olduğunu düşündürmektedir.	Faaliyetler	
Tüm askeri faaliyetlerin her aşamasında olduğu gibi NATO çevre korumasına ilişkin temel sorumluluk harekatı yürütmek ile yetkilendirilmiş Komutan'a verilmiştir. Komutan'ın kendisine tevdi edilen çevre güvenlik sorumluluklarını yerine getirmesine yardımcı nitelikte ÇKS ya da ÇYK pozisyonu tanımlanmıştır. Çevre uygulama belgelerinde çevre güvenliğine ilişkin olarak gerçekleştirilecek her türlü tedbir ve faaliyet ÇKS'na verilmiştir. Sorumlulukların tek kişide bu denli toplanması uygulamanın yürütülmesi ve sürdürülmesi açısından önemli bir hassasiyet yaratmaktadır.	Sorumluluklar	Çevre Güvenlik Rolleri
Çevre koruma uygulama belgelerinde gösterilen örnek çalışmaların tamamı eğitim ve tatbikat alanlarına ilişkin olarak verilmiştir. Harekat alanındaki uygulamaya örnek verilmemesi ile birlikte elde edilen tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde NATO çevre koruma uygulamasının, barış zamanı askeri yerleşkelere uygulanbilir nitelikte olduğu değerlendirilmektedir.	Uygulama	Uygulama

NATO'nun çevre koruma düzenlemelerinin bağlayıcılığının düşük olması, sahada çevre korumaya ilişkin uygulamanın tamamen komutan inisiyatifinde ve sorumluluğunda yürütülmeye çalışılması, çevre koruma uygulaması aksine davranış ve eylemler için

herhangi bir yaptırım öngörülmemesi uygulamanın etkinliğini azaltan öğeler olarak göze çarpmaktadır. Benzer şekilde kapsamın sınırlandırılmasının yanında özellikle deniz alanlarının çevre koruma uygulamalarında kapsam dışı bırakılması uygulama bütünlüğünü bozmaktadır.

Çevre korumaya ilişkin atık yönetimi, tehlikeli maddeler ve petrol ve petrol türevi malzemelerin yönetimi gibi birçok faaliyet alanı uygulama belgelerinde yer almasına ve düzenlenmesine karşın gizli olarak tasnif edilen kimyasal harp maddeleri, mühimmat ve mühimmat kalıntıları dahil olmak üzere her türlü patlayıcı mühimmat, KBRN sebebiyle kirlenmiş alan ve ekipmanı temizleme maddeleri, radyoaktif maddelerin uygulama kapsam yer almaması bir diğer eksiklik olarak göze çarpmaktadır. Bahse konu mühimmat ve maddelerin çevre uygulamalarında yer alan diğer tüm düzenlenen faaliyet alanlarından çok daha fazla çevre etkileri söz konusundur. Bu tür mühimmat ve malzemeleri elinde bulunduran üye ülkelerin sahip oldukları bilgi birikimi paylaşımı konusunda gösterdikleri isteksizlik çevre koruma uygulamalarındaki uluslararası işbirliğini geliştirmede bir engeldir.

NATO'nun çevre güvenlik politikasının son hali çevre güvenlik yaklaşımlarından yeşil savunma olarak adlandırılan yaklaşımla paralellik göstermektedir. Temelde silahlı kuvvetler ve çevre arasındaki ilişkiye odaklanan bu yaklaşım çevrenin korunması ve iyileştirilmesi adına özellikle eğitim ve silah sistemlerinin üretilmesi ve test edilmesinde çevresel performansın daha etkin hale getirilmesine çaba göstermektedir. Benzer şekilde barışı koruma operasyonlarına katılan BM'in Mavi Bereliler olarak adlandırılan küresel ölçekte ulus devletlerin gönderdiği askerlerden oluşan gücün, BM Çevre Programı ile işbirliği çerçevesinde barışı koruma görevlerinde yerel çevrenin korunmasına ilişkin bir programı mevcuttur. Araştırma yöntemin, bulgu ve sonuçlarının askeri nitelikteki BM Mavi Bereliler vb. örgütlerin çevre koruma politika ve uygulamalarının karşılaştırılabilmesi amacıyla kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

NATO'nun Çevre Güvenlik Politikasının ve bu kapsamda yayımlanan AJEPP belgelerinin temelde savunma ve askeri amaçlar ile oluşturulmuş uluslararası bir örgütün çevre güvenliğine ilişkin çabası olarak değerlidir. Ancak bahse konu uygulamalarda yukarıdaki paragraflarda da belirtildiği üzere birçok eksiklik mevcuttur. Uygulama belgelerinin bir başlangıç noktası olarak ele alınarak uluslararası toplum tarafından kabul gören BM Çevre Programı başta olmak üzere diğer çevre örgütleri ile işbirliğinin artırılması, çevreye olumsuz etkileri yüksek KBRN ve diğer tehlikeli malzemelerin koruma

uygulamalarına silahların dahil edilmesi, deniz alanlarının genel çevre uygulamalarına eklenmesi önerilmektedir.

Temelde amacı ne olursa olsun uluslararası örgütlerin çevre konusunda gerçekleştirdiği çalışma ve uygulamalarının sağladığı fayda çevrenin bozulma hızı dikkate alındığında sınırlıdır. Uygulanabilir uluslararası çevre mevzuatının karmaşıklığı ve yetersizliği nedeniyle silahlı kuvvetlerin ya da uluslararası örgütlerin askeri unsurlarının olumsuz çevresel etkilerini önlemede yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu sebeple her türlü çatışmayı içeren, istisnaların yer almadığı ve cezai sorumluluğun oluşturulduğu ve uluslararası toplumun tamamının dahil olduğu uygulanabilir bir yapının kurulmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çerçevede özellikle BM Çevre Programı bünyesinde çevrenin korunmasına ilişkin her türlü çabanın senkronize edilerek yaygınlaştırılması ve basitleştirilmesi gerekmektedir. Ulus devletlerin ise bu yönde katkı vermesi ve uygulamalara katılımı için desteklenmesi ile teşvik edilmesi elzemdir.

Bir güvenlik ve savunma örgütü olarak NATO'dan iklim değişikliği gibi çevresel tehditlere ilk olarak müdahale etmesi, küresel çapta çevresel normlar oluşturması, uygulaması ya da diğer devletleri zorlayıcı tedbirler geliştirmesi beklenmemektedir. Ancak NATO, halen çevresel değişikliğin güvenlik üzerindeki etkilerini tartışmak için uygun bir forum oluşturmakta, kesintisiz bir siyasi danışma ve karar alma, askeri planlama ve askeri uygulama süreci sunmaktadır. Ayrıca çeşitli komiteleri ve kurumları aracılığıyla, istihbarat paylaşımından sivil acil durum planlamasına ve çevresel konulardan tıbbi konulara kadar temelde askeri olmayan, ancak güvenlikle ilgili birçok konuyu ele almaktadır. Çevre güvenliği konusunda NATO'nun görünürlüğünü ve dolayısı ile iş birliği kapsamını geliştirmek amacıyla öneriler aşağıda yer almaktadır. Belirtilen öneriler birbiriyle bağlantılı çeşitli fonksiyonlarda ve organizasyon yapısında değişikliği içermektedir. Temelde çevre güvenliği kapsamının genişletilmesi amacıyla aşağıda belirtilen önerileri bünyesinde yerine getirebilecek, acil durumlarda kısa süre içinde NATO'nun kriz yönetimine ilişkin yeteneklerini devreye sokabilecek, çevresel kural ve norm oluşturma yetkisine sahip uluslararası kurumlar ile yakın iş birliği içinde çalışabilecek, çevre güvenliği ve bağlantılı konuların her türlü boyutu ile tartışılabilecek, elde edilen bilgi birikimini kararlı politika önerilerine dönüştürebilecek ve tüm üye ülkeleri temsil edebilecek yeni bir komite kurulması önerilmektedir.

Bir diğer öneri, NATO'nun uzlaşı sağlanmasını gerektiren karar verme mekanizması ile ilgilidir. NATO çevre güvenliğine ilişkin daha görünür bir rol üstlendiğinde tüm üye devletlerine mevcut değişikliğin üye ülkelerin ulusal (güvenlik) çıkarlarına zarar vermeyeceği konusunda güvence vermelidir. Önerilerden diğeri ise NATO'nun çevresel güvenlik konularındaki faaliyetlerinin iklim değişiklikleri sebebiyle oluşabilecek afet sonrası insani yardım harekatlarına odaklanmasıdır. Son öneri temelde beklenti yönetimi ile ilgilidir. NATO, çalışma kapsamında defalarca ifade edildiği üzere temelde bir askeri ve savunma örgütüdür. Temel fonksiyonu, üye ülkelerin askeri tehditlere karşı kendilerini birlikte korumalarıdır. Kamuoyu, özellikle iklim değişikliğinin sıklıkla gündeme geldiği günümüzde bireylerden, şirketlerden, sivil toplum kuruluşlarından, devletlerden ve uluslararası örgütlerden iklim değişikliğinin önlenmesi ya da en azından etkilerinin hafifletilmesi amacıyla beklenti içindedir. Bu beklentinin karşılanabilmesi amacıyla ülkeler ve uluslararası örgütler her geçen gün çeşitli tedbirler, politikalar, yöntemler ile hedefler oluşturmakta, tüm bu kural ve hedeflere ulaşma ve uyum sağlama konusunda çaba içinde yer almaktadırlar. NATO için de benzer bir durum söz konusudur. NATO bünyesinde gerçekleşen askeri faaliyetlerde karbon izinin azaltılması için yaratıcı çözümlerin uygulanmasının teşvik edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Ancak, bu gerçekleştirilirken kamuoyunda yüksek beklenti oluşturulmayacak şekilde hareket edilmelidir. Çünkü halen iklim değişikliğine en önemli tehditlerden biri askeri kuvvetlerdir ve askeri kuvvetlerin tüm araç, gereç, taşıt ve silahlarının teknolojisi değişmedikçe daha uzun yıllar çevreye tehdit olmaya devam edecektir.

11. KAYNAKLAR

1. Buzan B. (1983). *People, States, and Fear: The National Security Problem in International Relations,* 2nd ed. Brighton, Sussex, Wheatsheaf Books.

2. Williams PD. (2008). Security Studies: An Introduction. In: P. D. Williams (eds). *Security Studies: An Introduction,* New York, Routledge, 1-11.

3. Williams M, Krause K. (1997). Preface: Toward Critical Security Studies. In: K. Krause and M.C.Williams (eds). *Critical Security Studies Concepts and Cases,* London, University College London Press, vii-xxi.

4. Booth K. (2007). *Theory of World Security*, Cambridge, Cambridge University Press.

5. Karabulut B. (2011). *Güvenlik "Küreselleşme Sürecinde Güvenliği Yeniden Düşünmek"*, Ankara, Barış Kitabevi.

6. Cambridge Dictionaries Online Security Definition. http://dictionary.cambridge.org/dictionary/british/security. 23 Mayıs 2014

7. Oxford Dictionaries Security Definition. http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/security?q=security. 23 Mayıs 2014

8. Çakmak H. (2007). *Avrupa Güvenliği, 2.Baskı,* Ankara, Platin Yayınları.

9. Büyük Türkçe Sözlük Türk Dil Kurumu. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.537f2ea3d64032.78277424. 23 Mayıs 2014.

10. Dedeoğlu B. (2003). *Uluslararası Güvenlik ve Strateji,* İstanbul, Derin Yayınları.

11. Wolfers A. (1952). "National security" as an ambiguous symbol. *Political Science Quarterly, 67*(4): 481-502.

12. Zedner L. (2003). The concept of security: An agenda for comparative analysis. *Legal Studies, 23*(1): 153-175.

13. Bellany I. (1981). Towards a theory of international security. *Political Studies, 29*(1): 100-105.

14. Kolodziej EA. (2005). *Security and International Relations,* New York, Cambridge University Press.

15. Luciani, G. (1988). The economic content of security. *Journal of Public Policy, 8*(2): 151-173.

16. Lippmann W. (1943). *U.S. Foreign Policy,* Boston, Littke, Brown and Company.

17. Mathews JT. (1989). Redefining security. *Foreign Affairs, 68*(2): 162-177.

18. Levy MA. (1995). Is the environment a national security issue? *International Security, 20*(2): 35-62.

19. Ayoob M. (1995). *The Third World Security Predicament: State Making, Regional Conflict, and the International System,* Boulder, Lynne Rienner.

20. Hough P. (2008). *Understanding Global Security*, 2nd ed. New York, Routledge.

21. Booth K. (1991). Security and emancipation. *Review of International Studies, 17*(4): 313-326.

22. Çelebi Ö. (2007). Güvenlik. İçinde: Çakmak H (Editör). *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler",* Ankara, Platin Yayınları, 70-76.

23. Akgül Açıkmeşe S. (2012a). Strateji ve Güvenlik Kavramları. İçinde: M. Aydın ve A. H. Atalay, *Strateji ve Güvenlik,* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2-20.

24. Rothschild E. (1995). What is security? *Daedalus, 124*(3): 53-98.

25. Buzan B, Wæver O, Wilde J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis,* Boulder,Colorado, Lynne Rienner Publishers.

26. Zedner L. (2003). The concept of security: An agenda for comparative analysis. *Legal Studies, 23*(1): 153-175.

27. Powell R. The Concept of Security University of Oxford Socio-Legal Review. http://www.csls.ox.ac.uk/oslr/Papers/Entries/2012/6/21_Rhonda_Powell_files/Powell%20(2012)%20The%20Concept%20of%20Security.pdf. 20 Mayıs 2015.

28. Buzan B, Hansen L. (2009). *The Evolution of International Security Studies*, New York, Cambridge University Press.

29. Küçükşahin A, Akkan T. (2007). Değişen güvenlik algılamaları ışığında tehdit ve asimetrik tehdit. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 5*(10): 41-66.

30. Demir CK. (2015). Güvenlik İle İlgili Temel Kavramlar. İçinde: G. Sarı, & CK. Demir (Editör). *Güvenlik Bilimlerine Giriş,* Ankara, Jandarma Basımevi, 3-25.

31. Baldwin DA. (1995). Security studies and the end of the cold war. *World Politics, 48*(1): 117-141.

32. Bilgin P. (2010). Güvenlik çalışmalarında yeni açılımlar: yeni güvenlik çalışmaları. *Stratejik Araştırmalar, 8*(14): 30-53.

33. Morgan P. (2007). Security in International Politics: Traditional Approaches. In: A. Collins (ed). *Contemporary Security Studies,* 1st ed. New York, Oxford Uninersity Press. 13-34.

34. Bilgin P. (2003). Individual and societal dimensions of security. *International Studies Review, 5*(2): 203-222.

35. Krause K, Williams M. (1996). Broadening the agenda of security studies: Politics and methods. *Mershon International Studies Review, 40*(2): 229-254.

36. United Nations Developement Programme (1994). *Human Development Report.* New York, Oxford University Press.

37. Wæver O, Buzan B, Kelstrup M, Lemaitre P. (1993). *Identity, Migration, and the New Security Agenda in Europe,* London, Pinter.

38. Barnett J. (2007). Environmental Security. In: A. Collins (eds). *Contemporary Security Studies* , 1st ed. New York, Oxford University Press, 182-203.

39. Parlatır İ, Gözaydın N, Zülfikar H. (1998). *Türkçe Sözlük*, 9. Baskı. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

40. Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi Büyük Türkçe Sözlük. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.52320390398c94.81515508. 12 Eylül 2013.

41. (1992). *TSK Müşterek Askeri Terimler Sözlüğü (MS 76-3)*, T-13. Ankara, Genelkurmay Basımevi.

42. Köksal F. (2007). Risk ve Tehdit Kavramında Yeni Paradigmalar ile Asimetrik Tehdit Analizi. İçinde: *Türkiye'ye Yönelik Dış Kaynaklı Risk ve Tehditler*, İstanbul, Harp Akademileri Basımevi. 1-21.

43. Yılmaz S. (2007). *21. Yüzyılda Güvenlik ve İstihbarat*, İstanbul, Milenyum Yayınları.

44. Krahmann E. (2005). From State to Non-State Actors: The Emergence of Security Governance. In: E. Krahmann (eds). *New Threats and New Actors in International Security,* New York, Palgrave Macmillan, 3-22.

45. Booth K. (1997). Security and Self: Reflections of a Fallen Realist. In: K Krause, & MC Williams (eds), *Critical Security Studies. Concept and Cases,* Minneapolis, University of Minnesota Press, 83-120.

46. Aydın M. (2004). Uluslararası ilişkilerin "gerçekçi" teorisi: Kökeni, kapsamı, kritiği. *Uluslararası İlişkiler, 1*(1): 33-60.

47. Akgül Açıkmeşe S. (2012c). Realist Güvenlik Çalışmaları. İçinde: M Aydın, ve AH Atalay (Editör). *Strateji ve Güvenlik,* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 84-101.

48. Akgül Açıkmeşe S. (2011). Algı mı, Söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler, 8*(20): 43-73.

49. Sheehan M. (2005). *International Security: An Analytical Survey.* Boulder, Lynne Rienner Publishers.

50. Anders, R. (1980). U.S. Department of Energy. The Federal Energy Administration History: http://energy.gov/sites/prod/files/FEA%20History.pdf. 23 Ekim 2013.

51. Booth K. (2007). Theory of World Security. Çeviri: Üngör Ç. *Dünya Güvenliği Kuramı.* İstanbul, Küre Yayınları.

52. Arends JF. (2009). Homeros'dan hobbes ve ötesine: "Güvenlik" kavramının avrupa geleneğindeki boyutları. *Uluslararası İlişkiler, 6*(22); 3-33.

53. Baylis J. (2008). Uluslararası ilişkilerde güvenlik kavramı. *Uluslararası İlişkiler, 5*(18): 69-85.

54. Eralp A. (2001). Uluslararası İlişkiler Disiplinin Oluşumu:İdealizm-Realizm Tartışması. İçinde: A Eralp (Editör). *Devlet,Sistem ve Kimlik Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar,* 4. Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları. 57-88

55. Sönmezoğlu F. (2005). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü. İstanbul, DER Yayınları.

56. Jackson RH. (2001). The Evolution of International Society. In: J Baylis & S Smith (eds). The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations New York, Oxford University Press, 35-50.

57. Osiander A. (2001). Sovereignty, international relations, and the Westphalian myth. International Organization, 55(2): 251–287.

58. Croxton D. (1999). The peace of Westphalia of 1648 and the origins of sovereignty. The International History Review, 21(3): 569-591.

59. Tanrısever OF. (2011). Güvenlik. İçinde: A Eralp (Editör). *Devlet ve Ötesi,* 6. Baskı. İstanbul, İletişim Yayınları, 107-123.

60. Sandıklı A, Emeklier B. (2011). 21. Yüzyılda Yeni Güvenlik Anlayışları ve Yaklaşımları. İçinde: H Çomak ve C Sancaktar (Editör), *Uluslararası Balkan Kongresi-21'inci Yüzyılda Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Yaklaşımları ve Balkanlar'ın Güvenliği*, Kocaeli., 21-41.

61. Aksu M, Turhan F. (2012). Yeni Tehditler, Güvenliğin Genişleme Boyutları ve İnsani Güvenlik. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 4*(2): 69-80.

62. Akgül Açıkmeşe S. (2012b). Güvenlik Çalışmalarında Değişim. İçinde: M Aydın ve A H Atalay (Editör). *Strateji ve Güvenlik,* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 102-115.

63. Notions of Security Shifting Concepts and Perspectives Transnational Terrorism, Security&the Rule of Law http://www.transnationalterrorism.eu/tekst/publications/ Notions %20of%20Security.pdf. 28 Mayıs 2014.

64. Brauch HG. (2008). Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler, 5*(18): 1-47.

65. Oswald ÚS. (2009). A HUGE Gender Security Approach: Towards Human, Gender, and Environmental Security. In: HG Brauch, Ú Oswald Spring, J Grin, C Mesjasz, P Kameri-Mbote, N C Behera, H Krummenacher (eds). *Hexagon Series on Human and Environmental Security and Peace Vol.4*. Berlin, Heidelberg, Spinger-Verlag, 1157-1182.

66. Collins A. (2013). Introduction: What is Security Studies? In: A Collins (eds). *Contemporary Security Studies*, 3rd. ed. New York, Oxford University Press. 1-9.

67. Wæver O, Buzan B. (2013). After the Return to Theory: The Past, Present, and Future of Security Studies. In: A Collins (eds). *Contemporary Security Studies,* 3rd ed. Hampshire, Oxford University Press, 393-410.

68. Fox WT. (1949). Interwar international relations research: The American experience. *World Politics, 2*(1): 67-79.

69. Gray CS. (1977). Across the nuclear divide-strategic studies, past and present. *International Security, 2*(1): 24-46.

70. Freedman L. (2008). Strategic Studies and the Problem of Power. In: TG Mahnken, J Maiolo (eds). *Strategic Studies A Reader.* New York, Routledge, 22-33.

71. Betts RK. (1997). Should strategic studies survive? *World Politics, 50*(1, Fiftieth Anniversary Special Issue): 7-33.

72. Stuart DT. (2008). *Creating the National Security State: A History of the Law that Transformed America.* New Jersey, Princeton University Press.

73. Gray CS. (1979). Nuclear strategy: The case for a theory of victory. *International Security, 4*(1): 54-87.

74. Jervis R. (1979). Deterrence theory revisited. *World Politics, 21*(2): 289-324.

75. Walt SM. (1991). The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly, 35*(2): 211-239.

76. Trachtenberg M. (1989). Strategic thought in America 1952-1966. *Political Science Quarterly, 104*(2): 301-334.

77. Martin L. (1980). The future of strategic studies. *Journal of Strategic Studies, 3*(3): 91-99.

78. Green P. (1968). Science, government and the case of RAND: A singular pluralism. *World Politics, 20*(2): 301-326.

79. Peoples C. (2016). Strategic Studies and its Critics. In: J Baylis, J Wirtz, C Gray (eds), *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies.* Oxford, Oxford University Press, 319-336.

80. Gray CS. (1982). *Strategic Studies and Public Policy: The American Experience.* Lexington, University Press of Kentucky.

81. Buzan B. (2000). "Change and Insecurity" Reconsidered. In: S Croft, T Terriff (eds). *Critical Reflections on Security and Change.* London, Frank Cass, 1-17.

82. Wæver O. (2010). Towards a political sociology of security studies. *Special Section on The Evolution of International Security Studies, 41*(6): 649-658.

83. Rich A. (2004). *Think Tanks, Public Policy, and the Politics of Expertise.* New York, Cambridge University Press.

84. Galtung J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research, 6*(3): 167-191.

85. Davis LE, Schilling WR. (1973). All you ever wanted to know about MIRV and ICBM calculations but were not cleared to ask. *Journal of Conflict Resolution, 17*(2): 207-242.

86. Waltz KN. (1979). *Theory of International Politics.* New York, Random House.

87. Kolodziej EA. (1992). Renaissance in security studies? Caveat lector! *International Studies Quarterly, 36*(4): 421-438.

88. Haftendorn H. (1991). The security puzzle: Theory-Building and discipline-building in international security. *International Studies Quarterly, 35*(1): 3-17.

89. Posen BR. (1984). Measuring the european conventional balance: Coping with complexity in threat assessment. *International Security, 9*(3): 47-88.

90. Cohen, EA. (1988). Toward better net assessment: Rethinking the European conventional balance. *International Security, 13*(1): 50-89.

91. Betts RK. (1985). Conventional deterrence: Predictive uncertainty and policy confidence. *World Politics, 37*(2): 153–179.

92. Luttwak EN. (1980). The operational level of war. *International Security, 5*(3): 61-79.

93. Epstein JM. (1983). Horizontal escalation: Sour notes of a recurrent theme. *International Security, 8*(3): 19-31.

94. Walt SM. (1999). Rigor or rigor mortis? Rational choice and security studies. *International Security, 23*(4): 5-48.

95. Buzan B, Wæver O. (2003). *Regions and Powers The Structure of International Security.* New York, Cambridge University Press.

96. Huntington SP. (1999). The lonely superpower. *Foreign Affairs, 78*(2): 35-49.

97. Baylis J & Wirtz J. (2007). Introduction. In: J Baylis, JJ Wirtz, C Gray & E Cohen (eds). *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies.* New York, Oxford University Press, 1-15.98. Glaser CL. (2013). Realism. In: A Collins (eds). *Contemporary Security Studies,* 3rd. ed. Hampshire, Oxford University Press, 13-41.

99. Elman C, Jensen MA. (2008). Realism. In: PD. Williams (eds). *Security Studies An Introduction*. New York, Routledge, 15-28.

100. Donelly J. (2005). Realism. In: S Burchill, A Linklater, R Devetak, J Donnelly, M Paterson (eds.). *Theories of International Relations*, 3rd ed. New York, Palgrave Macmillan, 29-54.

101. Heywood A. (2013). Global Politics. Çeviri: N Uslu ve Özdemir H. Küresel Siyaset. Ankara, Adres Yayınları.

102. Crawford RM. (2000). *Idealism and Realism in International Relations Beyond the Discipline.* New York, Routledge.

103. Arı T. (2012). Realizm ve Neorealizm (Gerçekçilik ve Yeni Gerçekçilik). İçinde: E Toprak ve T Arı (Editör). *Uluslararası İlişkiler Kuramları – I.* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 3-23.

104. Ay Y. (2015). Temel Güvenlik Kuramları ve Yaklaşımları. İçinde: CK Demir, G Sarı (Editör). *Güvenlik Bilimlerine Giriş*. Ankara, Jandarma Basımevi, 26-46.

105. Donnelly J. (2004). *Realism and International Relations,* 2nd ed. Cambridge, Cambridge University Press.

106. Schmidt BC. (1998). *The Political Discourse of Anarchy.* Albany, State University of New York Press.

107. Booth K. (1991). Security in anarchy: Utopian realism in theory and practice. *International Affairs, 67*(3): 527-545.

108. Pirinççi F. (2012). Savunmacı ve Saldırgan Realizm. İçinde: E Toprak, T Arı (Editör), *Uluslararası İlişkiler Kuramları – II.* Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 48-69.

109. Arı T. (2004). *Uluslarararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,* 3. Baskı. İstanbul, Alfa.

110. Morgenthau HJ. (1948). *Politics among Nations the Struggle for Power and Peace.* New York, Alfred A. Knopf Inc.

111. Carr E. H. (2010). Twenty Years' Crisis 1919-1939. Çeviri: Ç. Cemgil. Yirmi Yıl Krizi 1919-1939. İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

112. Spirtas M. (1996). A house divided: Tragedy and evil in realist theory. *Security Studies, 5*(3): 385-423.

113. Çıtak E. (2014). Yeni Gerçekçilik ve Güvenlik. İçinde: O Şen, E Çıtak (Editör). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Teorik Değerlendirmeler*. İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 33-46.

114. Posen BR. (2003). The Security Dilemma and Ethnic Conflict. In: AK Hanami (eds). *Perspectives on Structural Realism.* Hampshire, Palgrave Macmillan, 83-104.

115. Lynn-Jones SM. (1995). Offense-Defense theory and its critics. *Security Studies, 4*(4): 660-691.

116. Labs EJ. (1997). Beyond victory: Offensive realism and the expansion of war aims. *Security Studies, 6*(4): 1-49.

117. Walt SM. (1987). *The Origins of Alliance.* Ithaca, Cornell Univesity Press.

118. Walt SM. (1988). Testing theories of alliance formation: The case of Southwest Asia. *International Organization, 42*(2): 275-316.

119. Walt SM. (1992). Revolution and war. *World Politics, 44*(3): 321 - 368.

120. Walt SM. (1992). Alliances, threats, and U.S. grand strategy: A reply to kaufmann and labs. *Security Studies, 1*(3): 448-482.

121. Glaser CL. (1994-1995). Realists as optimists: Cooperation as self-help. *Internaitonal Security, 19*(3): 50-90.

122. Glaser CL. (1997). The security dilemma revisited. *World Politics, 50*(1,Fiftieth Anniversary Special Issue): 171-201.

123. Evera SV. (1998). Offense, defense, and the causes of war. *International Security, 22*(4): 5-43.

124. Evera SV. (1999). *Causes of War: Power and the Roots of Conflict.* Ithaca, Cornell University Press.

125. Layne C. (2020). The "poster child for offensive realism": America as a global hegemon. *Security Studies, 12*(2): 120-164.

126. Valeriano B. (2009). The tragedy of offensive realism: Testing aggressive power politics models. *International Interactions, 35*(2): 179–206.

127. Kirshner J. (2010). The tragedy of offensive realism: Classical realism and the rise of China. *European Journal of International Relations, 18*(1): 53–75.

128. Li X. (2015). Applying offensive realism to the rise of China: structural incentives and Chinese diplomacy toward the neighboring states. *International Relations of the Asia-Pacific, 16*(2): 241–271.

129. Mearsheimer JJ. (2001). *The Tragedy of Great Power Politics.* New York, W. W. Norton & Company, Inc.

130. Toft P. (2005). John J. Mearsheimer: An offensive realist between geopolitics and power. *Journal of International Relations and Development, 8*(4): 381–408.

131. Gilpin R. (1981). *War and Change in World Politics.* New York, Cambridge University Press.

132. Gilpin R. (1988). The theory of hegemonic war. *The Journal of Interdisciplinary History, 18*(4): 591-613.

133. Rose G. (1998). Review: Neoclassical realism and theories of foreign policy. *World Politics, 51*(1): 144-172.

134. Rasler K, Thompson W. (2001). Malign autocracies and major power warfare: Evil, tragedy, and international relations theory. *Department of Political Science, 10*(3): 46-79.

135. Schweller RL. (1994). Bandwagoning for profit: Bringing the revisionist state back in. *International Security, 19*(1): 72-107.

136. Donelly J. (2012). Realizm. İçinde: S Burchill, A Linklater, R Devetak, J Donnelly, M Paterson (eds). Theories of International Relations. Çeviri: A Aslan, MA. Ağcan *Uluslararası İlişkiler Teorileri.* İstanbul, Küre Yayınları, 49-80

137. Grieco JM. (1988). Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism. *International Organization*, 42(3): 485-507.

138. Mearsheimer JJ. (1994/1995). The false promise of international institutions. *International Security*, 19(3): 5-49.

139. Evans T, Wilson P. (1992). Regime theory and the english school of international relations. *A Comparison. Millennium-Journal of International Studies*, 21(3): 329–351.

140. Burchill S. (2005). Liberalism. In: S Burchill, A Linklater, R Devetak, J Donelly, T Nardin, M. Paterson (eds). *Theories of International Relations*, 3rd ed. Hampshire, Palgrave Macmillan, 55-83.

141. Goldstein JS, Pevehouse J. (2015). International Relations, 10th ed. Çeviri: H Özdemit. *Uluslararası İlişkiler*. Ankara, BB101 Yayınları.

142. Morgan P. (2013). Liberalism. In: A Collins (eds). *Contemporary Security Studies*, 3rd ed. Oxford, Oxford University Press, 28-41.

143. Navari C. (2008). Liberalism. In: PD Williams (eds). *Security Studies: An Introduction*. New York, Routledge, 29-43.

144. Akgül-Durakçay, F. (2014). Uluslararası İlişkilerde Liberal Yaklaşımlar ve Güvenlik Anlayışı. İçinde: E. Çıtak ve O Şen (Editör). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Teorik Değerlendirmeler.* İstanbul, Röle Akademik Yayıncılık, 7-21.

145. Moravcsik A. (2003). Liberal International Relations Theory: A Scientific Assessment. In: C Elman, M Elman (eds). *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field.* Cambridge, MIT Press, 159-204.

146. Kleingeld P. (2006). *Toward Perpetual Peace and Other Writings on Politics, Peace, and History.* New York, Yale University Press.

147. Bozdağlıoğlu Y. (2007). Liberalizm. İçinde: H Çakmak (Editör). *Uluslararası İlişkiler "Giriş, Kavram ve Teoriler".* Ankara, Platin. 154-161.

148. Howard M. (2001). *The Invention of Peace & the Reinvention of War.* London, Profile Books.

149. Williams, H. (2007). Kant. In: H Williams, M Wright & T Evans (eds), A Reader in Internatioanal Relations and Political Theory. Çeviri: Z Çitak, P Eflanioğlu, K Ertuğrul, A Günalp, A İçen, E Kayalp, F Yalvaç, N Ziyal. *Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Teorisi Üzerine Bir Derleme.* Ankara, Siyasal Yayınevi, 165-178.

150. Rasler K & Thompson WR. (2005). *Puzzles of the Democratic Peace Theory, Geopolitics and the Transformation of World Politics.* New York, Palgrave Macmillan.

151. Lepgold J, Nincic M. (2001). *Beyond the Ivory Tower International Relations Theory and the Issue of Policy Relevance.* New York, Columbia University Press.

152. Haas M. (1965). Societal approaches to the study of war. *Journal of Peace, 2*(4): 304–323.

153. East MA, Gregg, P. (1967). Factors Influencing Cooperation and Conflict in the International System. *International Studies Quarterly, 11*(3): 244-269.

154. Salmore SA, Hermann C. (1969). The Effect of size, development, and accountability on foreign. *Peace Science Society Papers, 14*: 15–30.

155. Chan S. (1984). Mirror, mirror on the wall… Are the freer countries more pacific? *Journal of Conflict Resolution, 28*(4): 617–648.

156. Maoz Z, Abdolali N. (1989). Regime types and international conflict, 1816-1976. *The Journal of Conflict Resolution, 33*(1): 3-35.

157. Smith A. (1976). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations.* Indianapolis, Liberty Press.

158. Ricardo D. (1821). *On the Principles of Political Economy, and Taxation* 3rd ed. London, G.Woodfall.

159. Oneal JR, Russett B. (1997). The classical liberals were right: Democracy, interdependence, and conflict, 1950-1985. *International Studies Quarterly, 41*(2): 267-293.

160. Gartzke E. (2005). Economic freedom and peace. In: J Gwartney, R Lawson (eds). *Economic Freedom of the World: 2005 Annual Report*.The Fraser Institute, 29-44.

161. Keohane RO. (1984). *After Hegemony Coorperation and Discord in the World Political Economy.* Princeton, Princeton University Press.

162. Axelrod R. (1984). *The Evolution of Cooperation.* New York, Basic Books, Inc., Publishers.

163. Mansfield ED & Pollins B. (2001). The study of interdependence and conflict. *Journal of Conflict Resolution, 45*(6): 834-859.

164. North DC. (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance.* New York, Cambridge University Press.

165. Boehmer C, Gartzke E, Nordstrom T. (2004). Do intergovernmental organizations promote peace? *World Politics*, 57(1): 1-38.

166. Niou EM, Ordeshook PC. (1991). Realism versus neoliberalism: A formulation. *American Journal of Political Science*, 35(2): 481-511.

167.Bayeh E. (2014). Theories on the role of international organizations in maintaining peace and security. *International Journal of Multidisciplinary Research and Development*, 1(7): 347-350.

168. Büyüktanır D. (2015). Toplumsal inşacı yaklaşım ve Avrupa bütünleşmesinin açıklanmasına katkıları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 14*(2): 1-24.

169. Küçük M. (2014). Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık. İçinde : R Gözen (Editör). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul, İletişim Yayınları, 325-377.

170. Rumelili B. (2015). Bölgeselcilik ve inşacılık: Kazanımlar ve vaatler. *Uluslararası İlişkiler, 12*(46): 169-185.

171. Griffiths M, Roach SC, Salamon MS. (2011). Fifty Key Thinkers in International Relations. Çeviri: CESRAN. *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler.* Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

172. Onuf NG. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations.* Colombia, University of South Carolina.

173. McDonald M. (2008). Constructivism. In: PD. Williams (eds). *Security Studies: An Introduction.* New York, Routledge, 60-72.

174. Blyth M. (2002). *Great Transformations Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge, Cambridge University Press.

175. Katzenstein PJ, Keohane RO, Krasner SD. (1998). International organization and the study of world politics. *International Organization, 52*(4): 645-685.

176. Ruggie JG. (1998). *Constructing the World Polity. Essays on international institutionalization.* New York, Routledge.

177. Barnett MN, Finnemore M. (1999). The Politics, power, and pathologies of international organizations. *International Organization, 53*(4): 699-732.

178. Katzenstein PJ. (1996). *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics.* New York, Columbia University Press.

179. Weldes J. (1996). Constructing national interest. *European Journal of International Relations, 2*(3): 275–318.

180. Weldes J. (1999). *Constructing National Interests. The United States and the Cuban Missile Crisis.* Minneapolis: University of Minnesota Press.

181. Adler E. (1997). Seizing the middle ground: Constructivism in world politics. *European Journal of International Relations, 3*(3): 319-363.

182. Ruggie JG. (1998). What makes the world hang together? Neo-Utilitarianism and the social constructivist challenge. *International Organization, 52*(4): 855-885.

183. Reus-Smit C. (2005). Constructivism. In: S Burchill, A Linklater, R Devetak, J Donnelly, M Paterson (eds). Theories of International Relations, 3rd ed. New York, Palgrave Macmillan, 188-212.

184. Agius C. (2013). Social Constructivism. In: A Collins (eds), *Contemporary Security Studies.* Oxford, Oxford University Press, 87-103.

185. Wendt A. (1995). Constructing international politics. *International Security, 20*(1): 71-81.

186. Wendt A. (1992). Anarchy is what states make of it: The social construction of power politics. *International Organization, 46*(2): 391-425.

187. Wendt A. (1994). Collective identity formation and the international state. *The American Political Science Review, 88*(2): 384-396.

188. Price R, Reus-Smit C. (1998). Dangerous liaisons? Critical international theory and constructivism. *European Journal of International Relations, 4*(3): 259-294.

189. Klotz A. (1998). Norms reconstituting interests: Global racial equality and U.S. sanctions against south africa. *International Organization, 49*(3): 451-478.

190. Koslowski R, Kratochwil FV. (1994). Understanding change in international politics: The Soviet Empire's demise and the international system. *International Organization, 48*(2): 215-247.

191. Hopf T. (1998). The promise of constructivism in international relations theory. *International Security, 23*(1): 171-200.

192. Wendt A. (2003). Why a world state is inevitable. *European Journal of International Relations, 9*(4): 491–542.

193. Wendt A. (2012). Social Theory of International Politics. Çeviri: H Sarı-Ertem ve SG Ihlamur-Öner. *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi.* İstanbul, Küre Yayınları.

194. Ruggie JG. (1993). Territoriality and beyond: Problematizing modernity in international relations. *International Organization, 47*(1): 139-174.

195. Kratochwil F. (1993). The embarrassment of changes: Neo-Realism as the science of realpolitik without politics. *Review of International Studies, 19*(1): 63-80.

200. Johnston AI. (2001). Treating International Institutions as Social Environments. *International Studies Quarterly,* 45(4): 487-515.

201. Schimmelfennig F. (2000). International socialization in the New Europe: Rational action in an institutional environment. *European Journal of International Relations,* 6(1): 109-139.

202. Mitchell SM. (2006). Cooperation in world politics: The constraining and constitutive effects of international organizations. This paper was prepared for presentation at the 2006 International Studies Association meeting in San Diego*, California and for presentation at the Intergovernmental Organizations in Action conference. California: Iowa Research Online*. https://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=polisci_pubs. 19 Aralık 2020.

203. Hobson JM. (2003). *The State and International Relations*. Cambridge, Cambridge University Press.

204. Nugroho G. (2008). Constructivism and international relations theories. *Global & Strategist,* 2(1): 85-98.

205. Devlen B, Özdamar Ö. (2010). Uluslararası ilişkilerde İngiliz okulu kuramı: Kökenleri, kavramları ve tartışmaları. *Uluslararası İlişkiler, 7*(25), 43-68.

206. Palabıyık MS. (2014). İngiliz Okulu. İçinde: R Gözen (Editör). *Uluslararası İlişkiler Teorileri.* İstanbul, İletişim Yayıncılık, 217-256.

207. Buzan B. (2014). *An Introduction to the English School of International Relations The Societal Approach.* Cambridge, Polity Press.

208. Jones RE. (1981). The English school of international relations: A Case for closure. *Review of International Studies, 7*(1): 1-13.

209. Dunne T. (1998). *Inventing International Society: A History of the English School.* London, Macmillan Press.

210. Ağkaya O. (2016). İngiliz okulu ve uluslararası toplum düşüncesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 71*(4): 1059 - 1089.

211. Devlen B, James P, Özdamar, Ö. (2005). The English school, international relations, and progress. *International Studies Review, 7*: 171-197.

212. Wight M. (1977). *Systems of States.* New Jersey, Leichester University Press.

213. Wight M. (1992). *International Theory The Three Traditions.* New York, Holmes&Meier Publishers.

214. Bull H. (2012). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics,* 4th ed. New York, Palgrave Macmillan.

215. Bull H, Watson, A. (1984). *The Expansion of International Society*. New York, Oxford University Press.

216. Watson A. (1992). *The Evolution of International Society.* London, Routledge.

217. Finnemore M. (2001). Exporting the English school? *Review of International Studies, 27*(3): 509–513.

218. Navari C. (2009). Introduction: Methods and Methodology in the English School. In: C Navari (eds). *Theorising International Society English School Methods.* London, Palgrave Macmillan, 1-20.

219. Bellamy AJ. (2005). Introduction: International Society and the English School. In: AJ Bellamy (eds). *International Society and Its Critics.* Oxford, Oxford University Press, 1-28.

220. Buzan B. (2004). *From International to World Society? English School Theory and the Social Structure of Globalization.* New York, Cambridge University Press.

221. Hobson JM. (2012). *The Eurocentric Conception of World Politics: Western International Theory, 1760–2010.* New York, Cambridge University Press.

222. Martin LL, Simmons BA. (2013). International Organizations and Institutions. In: W Carlsnaes, T Risse BA Simmons (eds.), Handbook of International Relations, London, Sage, 236-351.

223. Suganami H. (1983). The structure of institutionalism: An anatomy of British mainstream international relations. *International Relations*, 7(5): 2363-2381.

224. Buzan B. (2006). Rethinking Hedley Bull on the Institutions of International Society. In: R Little, J Williams (eds.), The Anarchical Society in a Globalized World, Hampshire, Palgrave Macmillan, 75-96.

225. Hoffman S. (1986). Hedley Bull and his contribution to ınternational relations. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-),* 62(2): 179-195.

226. Devetak R. (2005). Critical Theory. In: S Burchill, A Linklater, R Devetak, J Donnelly, M Paterson (eds.). Theories of International Relations, 3rd ed. New York, Palgrave Macmillan, 137-160.

227. Gramsci A, Hoare Q, Smith GN. (1971). *Selections from the Prison Notebooks.* New York, International Publishers .

228. Cox RW. (1981). Social forces, states and world orders: Beyond international relations theory. *Millennium, 10*(2): 126-155.

229. Cox RW. (1987). *Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History.* New York, Columbia University Press.

230. Linklater A. (1990). *Beyond Realism and Marxism: Critical Theory and International Relations.* London, Palgrave Macmillan.

231. Linklater A. (2004). *The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era.* Oxford, Polity Press.

232. Okur MA, Ongur HÖ. (2014). Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Teori. İçinde: R Gözen (Editör). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* İstanbul, İletişim Yayıncılık, 291-324.

233. Kardaş T, Erdağ R. (2014). Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler. İçinde: R Gözen (Editör). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* İstanbul, İletişim Yayıncılık, 379-404.

234. Der Derian J, Shapiro MJ. (1989). *International Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics.* New York, Lexington Books.

235. Eken ME. (2014). Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti. İçinde: R Gözen (Editör). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* İstanbul, İletişim Yayıncılık, 443-492.

236. True J. (2005). Feminism. In: S Burchill, A Linklater, R Devetak, J Donnelly, M Paterson (eds.). *Theories of International Relations,* 3rd ed. New York, Palgrave Macmillan, 213-234.

237. Özlük E. (2007). Feminist Yaklaşım. İçinde: H Çakmak (Editör). *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavram ve Teoriler.* Ankara, Pilatin, 198-204.

238. Tickner JA. (2001). *Gendering World Politics: Issues and Approaches in the Post–Cold War Era.* New York, Columbia University Press.

239. Erçandırlı Y. (2014). Yeşil Teori. İçinde: R Gözen (Editör). *Uluslararası İlişkiler Teorileri* İstanbul, İletişim Yayıncılık, 493-516.

240. Lovelock JE. (2000). *Gaia: A new look at life on Earth.* Oxford, Oxford University Press.

241. Lovelock JE. (1988). *The Ages of Gaia: A biograph of our living Earth.* Oxford, Oxford University Press.

242. Paterson, M. (2005). Green Politics. In: S Burchill, A Linklater, R Devetak, J Donnelly, M Paterson (eds.). *Theories of International Relations*, 3rd ed. New York, Palgrave Macmillan, 235-257.

243. Said EW. (2003). *Orientalism.* London, Penguin Books.

244. İpek V, Oyman Ç. (2014). Postkolonyal Teori ve Uluslararası İlişkiler. İçinde: R Gözen (Editör). *Uluslararası İlişkiler Teorileri.* İstanbul, İletişim Yayıncılık, 405-442.

245. Holihead B. (2014). Critical approaches to the functions of international institutions. *E-International Relations*, 1-7. https://www.e-ir.info/2014/06/13/critical-approaches-to-the-functions-of-international-institutions/. 19 Aralık 2020.

246. Emmers R. (2013). Securitization. In: A Collins (eds). *Contemporary Security Studies*, 3rd ed. Oxford, Oxford University Press, 131-144.

247. Baysal, B, Lüleci Ç. (2015). Kopenhag okulu ve güvenlikleştirme teorisi. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, 11*(22): 61-95.

248. Elbe S. (2006). Should HIV/AIDS be securitized? The ethical dilemmas of linking HIV/AIDS and security. *International Studies Quarterly, 50*(1): 119-144.

249. Kelle A. (2007). Securitization of international public health: Implications for global health governance and the biological weapons prohibition regime. *Global Governance, 13*(2): 217-235.

250. Sjöstedt R. (2008). Exploring the construction of threats: The securitization of HIV/AIDS in russia. *Security Dialogue, 39*(1): 7-29.

251. Emmers R. (2003). ASEAN and the Securitization of transnational crime in Southeast Asia. *The Pacific Review, 16*(3): 419-438.

252. Jackson NJ. (2006). International organizations, security dichotomies and the trafficking of persons and narcotics in Post-Soviet Central Asia: A critique of the securitization framework. *Security Dialogue, 37*(3): 299-317.

253. Haacke J, Williams PD. (2008). Regional arrangements, securitization,and transnational security challenges: The African Union and the Association of Southeast Asian Nations compared. *Security Studies, 17*(4): 775-809.

254. Dupont C. (2018). The EU's collective securitisation of climate change. *West European Politics*, 1-22. doi:doi:10.1080/01402382.2018.1510199

255. Aradau C. (2004). The perverse politics of four-letter words: Risk and pity in the securitisation of human trafficking. *Millennium: Journal of International Studies, 33*(2): 251-277.

256. Jaskulowski K. (2018). The securitisation of migration: Its limits and consequences. *International Political Science Review*, 1-11. doi:doi:10.1177/0192512118799755

257. Wilkinson C. (2007). The Copenhagen school on tour in Kyrgyzstan: Is securitization theory useable outside Europe? *Security Dialogue, 31*(1): 2-25.

258. Vuori JA. (2008). Illocutionary logic and strands of securitization: Applying the theory of securitization to the study of Non-Democratic political orders. *European Journal of International Relations, 14*(1): 65-99.

259. Hansen L. (2000). The Little Mermaid's silent security dilemma and the absence of gender in the Copenhagen school. *Millennium: Journal of International Studies, 29*(2): 285-306.

260. Kaya R. (2019). Orta Asya 'bölgesel güvenlik kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü. *Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi*, 53-71. doi:DOI: 10.14782/ipsus.594452.

261. Carson R. (1962). *Silent Spring.* Connecticut, Fawcett Publications.

262. Falk RA. (1972). *This Endangered Planet: Prospects and Proposals for Human Survival.* New York, Vintage Books.

263. Sprout HH & Sprout MT. (1971). *Toward a Politics of the Planet Earth.* New York, Van Nostrand Reinhold Co.

264. Myers N. (1986). The environmental dimensions to security issues. *Environmentalist, 6*(4): 251-257.

265. Tuathail GÓ. (1996). Visions and Vertigo Postmodernity and the Writing of Global Space. In: GÓ Tuathail (eds). *Critical Geopolitics.* London, Routledge, 177-201.

266. Dalby S. (1992). Ecopolitical discourse: "Environmental security" and political geography. *Progress in Human Geography, 16*(4): 503-522.

267. Barnett J. (2001). *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era.* London, Zed Books.

268. Matthew RA, Barnett J, McDonald B, O'Brien KL. (2010). *Global Environmental Change and Human Security.* Cambridge, Massachusetts, The MIT Press.

269. Martinovsky P. (2011). Environmental Security and Classical Typology of Security Studies. *The Science for Population Protection, 2*: 1-17. http://www.population-protection.eu/prilohy/casopis/eng/9/38.pdf. 05 Ocak 2019.

270. Ergül N. (2014). Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında Birleşmiş Milletler'in Rolü ve Uygulamaları. *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi.* http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-162-2014040744n_ergul.pdf. 29 Mayıs 2014.

271. Ovalı AŞ. (2009). Revisiting the environment-security nexus and prospects for Turkey. *Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 10*(2): 221-243.

272. Dalby S. (2008). Güvenlik ve çevre bağlantılarına yeniden bakmak. *Uluslararası İlişkiler, 5*(18), 179-195.

273. Floyd R. (2008). The environmental security debate and its significance for climate change. *The International Spectator, 43*(3): 51–65.

274. Levy MA. (1995). *Time for a Third Wave of Environment and Security Scholarship?* Environmental Change and Security Project Report. Woodrow Wilson Center.

275. Rønnfeldt CF. (1997). Three generations of environment and security research. *Journal of Peace Research, 34*(4): 473-482.

276. Dalby S. (2002). *Security and Ecology in the Age of Globalization.* Environmental Change & Security Project Report. Washington DC, Woodrow Wilson Center.

277. Brauch HG. (2002). Climate Change, Environmental Stress and Conflict. AFES-PRESS Report for the Federal Ministry for the Environment, Nature Conservation and Nuclear Safety. Berlin http://www.afes-press.de/pdf/Brauch_ClimateChange_BMU.pdf. 05 Kasım 2020.

278. Brauch HG. (2003). Security and Environment Linkages on the Mediterranean Space: Three Phases of Research on Human and Environmental Security and Peace. In: HG Brauch, PH Liotta, A Marquina, PF Rogers, & ME-S Selim (eds). *Security and Environment in the Mediterranean: Conceptualising Security and Environmental Conflicts*. New York, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 35-143.

279. Brauch HG. (2003). Towards a Fourth Phase of Research on Human and Environmental Security and Peace: Conceptual Conclusions. In: HG Brauch, PH Liotta, A Marquina, PF Rogers, & ME-S Selim (eds). *Security and Environment in the Mediterranean: Conceptualising Security and Environmental Conflicts.* New York, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 919-954.

280. Dalby S, Brauch HG & Spring ÚO. (2009). Environmental Security Concepts Revisited During the First Three Phases (1983-2006). In: HG Brauch, ÚO Spring, J Grin, C Mesjasz, P Kameri-Mbote, NC Behera, B Chourou, H Krummenacher (eds). *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts.* Würzburg, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 782-790.

281. Mathews JT. (1989). Redefining security. *Foreign Affairs, 68*(2): 162-177.

282. Myers N. (1989). Environment and security. *Foreign Policy, 74*(Spring): 23-41.

283. Prins G. (1990). Politics and the environment. *International Affairs, 66*(4): 711-730.

284. Rowlands, I. (1991). The security challenges of global environmental change. *The Washington Quarterly, 14*(1): 99-114.

285. Dalby, S., Brauch, H. G., & Oswald , Ú. S. (2009). Environmental Security Concepts Revisited During the First Three Phases (1983-2006). In: HG Brauch, ÚO Spring, J Grin, C Mesjasz, P Kameri-Mbote, NC Behera, B Chourou, H Krummenacher (eds). *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts.* Würzburg, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 782-790.

286. World Commission on Environment and Development (1987). *Our Common Future.* United Nations.

287. Brown LR. (1977). Redefining National Security. *Worldwatch Paper No.14*.

288. Homer-Dixon, T., & Deligiannis, T. (2009). Environmental Scarcities and Civil Violence. In: HG Brauch, ÚO Spring, J Grin, C Mesjasz, P Kameri-Mbote, NC Behera, B Chourou, H Krummenacher (eds). *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts.* Würzburg, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 309-323.

289. Page E. (2000). Theorizing the link between environmental change and security. *Rewiew of European Community & International Environmental Law, 9*(1): 33-43.

290. Homer-Dixon TF. (1994). Environmental scarcities and violent conflict: Evidence from cases. *International Security, 19*(1): 5-40.

291. Homer-Dixon TF. (1999). *Environment, Scarcity, and Violence.* New Jersey, Princeton University Press.

292. Homer-Dixon TF. (1991). On the threshold: Environmental changes as causes of acute conflict. *International Security, 16*(2): 76-116.

293. Homer-Dixon TF, Blitt J. (1998). *Ecoviolence: Links Among Environment, Population and Security.* Boston, Rowman & Littlefield Publishers.

294. Schwartz DM., Deligiannis T & Homer-Dixon TF. (2001). The Environment and Violent Conflict. In: PE Diehl & NF Gleditsch (eds). *Environmental Conflict* Boulder, Colorado, Wesrview Press, 273-294.

295. Spillmann KR, Bächler G (Dü). (1995). Environment and Conflicts Project (ENCOP. *Environmental Crisis: Regional Conflicts and Ways of Cooperation* Zürich, Center for Security Studies, 1-185.

296. Bächler G. (1998). Why environmental transformation causes violence: A synthesis. *Environmental Change and Security Project Report, 4*: 22-44.

297. Simon A, Mason TH & Arsano Y. (2009). Linkages Between Sub-national and International Water Conflicts: The Eastern Nile Basin. In: HG Brauch, ÚO Spring, J Grin, C Mesjasz, P Kameri-Mbote, NC Behera, B Chourou, H Krummenacher (eds). *Facing Global Environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts.* Würzburg, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 325-334.

298. Gleditsch NP. (1998). Armed conflict and the environment: A critique of the literature. *Journal of Peace Research, 35*(3): 381-400.

299. Schwartz DM, Deligiannis T, Homer-Dixon TF. (2000). The Environment and Violent Conflict: A Response to Gleditsch's Critique and Some Suggestions for Future Research. *Environmental Change and Security Project Report, 6*.

300. Barnett J, Matthew RA, O'Brien KL. (2010). Global Environmental Change and Human Security: An Introduction. In: RA Matthew, J Barnett, B McDonald & KL O'Brien (eds). *Global Environmental Change and Human* Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 3-32.

301. Brauch HG. (2010). Four Phases of Research on Environment and Security.In: U O Spring (eds). *International Security, Peace, Development and Environment.* Oxford, EOLSS Publishers/UNESCO, 141-186.

302. The German Advisory Council on Global Change. (1996). *World in Transition: The Research Challenge.* Berlin, Spinger.

303. Biermann F. (1999). Syndromes of Global Change: A Taxonomy for Peace and Conflict Research. In: A Carius & KM Lietzmann (eds). *Environmental Change and Security: A European Perspective.* Berlin-Heidelberg, Springer, 131-146.

304. Hurni H. (2013). NCCR "North-South – Research Partnerships for Mitigating Syndromes of Global Change" (2001-2013).Swiss National Science Foundation: http://www.snf.ch/en/researchinFocus/nccr/nccr-north-south/Pages/default.aspx. 15 Aralık 2019.

305. Pirages DC & DeGeest TM. (2004). *Ecological Security: An Evolutionary Perspective on Globalization.* Lanham, Rowman & Littlefield.

306. Pirages D. (2005). From Limits to Growth to Ecological Security. In: D Pirages & K. Cousins (eds). *From Resource Scarcity to Ecological Security: Exploring New Limits to Growth.* Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 1-20.

307. Gleick PH. (1991). Environment and security: The clear connections. *Bulletin of the Atomic Scientists, 47*(3): 16-21.

308. Myers N. (1987). Population, Environment, and Conflict. *Environmental Conservation, 14*(1): 15-22.

309. Priscoli JD, Wolf AT. (2009). *Managing and Transforming Water Conflicts.* New York, Cambridge University Press.

310. International Freshwater Treaties Database. (2007). Transboundary Freshwater Dispute Database: https://transboundarywaters.science.oregonstate.edu/content/ international-freshwater- treaties-database. 21 Aralık 2019.

311. Tir J, Ackerman JT. (2009). Politics of Formalized River Cooperation. *Journal of Peace Research, 46*(5), 623-640.

312. Katz D. (2011). Hydro-Political hyperbole: examining incentives for overemphasizing the risks of water wars. *Global Environmental Politics, 11*(1): 12-35.

313. The World Bank (2014). World Development Indicators. http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/. 21 Aralık 2019.

314. Bächler G. (1999). *Violence Through Environmental Discrimination: Causes, Rwanda Arena, and Conflict Model.* Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.

315. Esty DC, Goldstone JA, Gurr TR, Harff B, Levy M, Dabelko GD, Surko PT, Unger AN. (1999). State Failure Task Force Report: Phase II Findings. *Envıronmental Change & Securıty Project Report*(5): 49-72.

316. Collier P. (2000). Economic Causes of Civil Conflict and Their Implications For Policy. https://siteresources.worldbank.org/DEC/Resources/econonmic_causes_of_civilwar.pdf.21 Aralık 2019.

317. Collier P, Hoefflery A. (2004). Greed and grievance in Civil War. *Oxford Economic Papers, 56*(4): 563 – 595.

318. Fearon JD. (2005). Primary commodity exports and civil war. *The Journal of Conflict Resolution, 49*(4): 483-507.

319. Hsiang SM, Meng KC, Cane MA. (2011). Civil conflicts are associated with the global climate. *Nature,* 476: 438-441.

320. Türkeş M, Sümer UM & Kılıç, G. *El-Nino-Güneyli Salınım: Küresel Bir Okyanus/Atmosfer Olayı.* Meteoroloji Genel Müdürlüğü İnternet Sitesi. https://www.mgm.gov.tr/FILES/iklim/yayinlar/elnino.pdf. 13 Kasım 2020.

321. Kahl CH. (2006). *States, Scarcity, and Civil Strife in the Developing World.* New Jersey, Princeton University Press.

322. Sen A. (1999). *Development as Freedom.* New York, Alfred A. Knopf Inc.

323. Land Degradation, Poverty and Inequality. United Nations Convention to Combat Desertification: http://catalogue.unccd.int/1230_UNCCD_Poverty_briefing_note.pdf. 22 Aralık 2019.

324. Global Trends 2025: A Transformed World. (2008). Office of the Director of National Intelligence. https://www.dni.gov/files/documents/Newsroom/Reports%20and%20Pubs/2025_Global_Trends_Final_Report.pdf. 22 Aralık 2019.

325. Dabelko GD. (2009). Planning for climate change: the security community's. *Climatic Change, 96*: 13–21.

326. Busby JW. (2008). Who cares about the weather?: Climate change and U.S. national security. *Security Studies, 17*(3): 468-504.

327. Paskal C (2009). The Vulnerability of Energy Infrastructure to Environmental Change. Chatnam House https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/public/Research /Energy%2C%20Environment%20and%20Development/bp0409energy.pdf. 22 Aralık 2019.

328. Gleditsch NP, Nordås R & Salehyan I. (2007). *Climate Change and Conflict:The Migration Link.* International Peace Academy.

329. Selby J, Hoffmann C. (2012). Water scarcity, conflict, and migration: A comparative analysis and reappraisal. *Environment and Planning C: Government and Policy, 30*: 997 – 1014.

330. Berhe AA. (2007). The Contribution of Landmines to Land Degradation. *Land Degradation & Development, 18*: 1-15.

331. Annan KA. (2005). In Larger Freedom: Towards Security, Development and Human Rights for All. United Nations, Report of the Secretary-General, New York. https://undocs.org/A/59/2005 23 Aralık 2019

332. Brauch HG & Scheffran J. (2012). Introduction: Climate Change, Human Security, and Violent Conflict in the Anthropocene. In: J Scheffran, M Brzoska, HG Brauch, PM Link & J Schilling (eds). *Climate Change, Human Security. Challenges for Societal Stability*. Berlin Heidelberg, Springer-Verlag, 1-40.

333. Dörr O. (2018). Introduction: On the Role of Treaties in the Development of International Law . In: O Dörr & K Schmalenbach (eds). *Vienna Convention on the Law of Treaties A Commentary,* Berlin, Springer-Verlag, 1-9.

334. Pazarcı H. (2011). *Uluslararası Hukuk.* Ankara, Turhan Kitabevi.

335. Nešović D, Jerotijević D. (2018). Role and importance of international agreements in regulating international relations in modern conditions. *ЕКОНОМИКА, 64*(3): 89-102.

336. Florescu E, Glenn JC. (2015). Environmental security rising on the international agenda. *Development, Environment and Foresight, 1*(1): 6-23.

337. Mitchell RB, Andonova LB, Axelrod M, Balsiger J, Bernauer T, Green JF, Hollway J, Kim RE, Morin J-F. (2020). What we know (and could know) about international environmental agreements. *Global Environmental Politics, 20*(1): 103-121.

338. Mitchell RB. International Environmental Agreements (IEA) Database Project University of Oregon. https://iea.uoregon.edu/. 7 Nisan 2020.

339. Pisupati B. (2016, Nisan). Role of Multilateral Environmental Agreements (MEAs) in Achieving the Sustainable Development Goals (SDGs). Nairobi, Kenya. United Nations Environment Programme. www.unep.org/environmentalgovernance/. 8 Nisan 2020.

340. Kim RE, Bosselmann K. (2013). International environmental law in the anthropocene: Towards a purposive system of multilateral environmental agreements. *Transnational Environmental Law, 2*(2): 285–309.

341. Litta H. (2012). *Regimes in Southeast Asia An Analysis of Environmental Cooperation.* Berlin, Springer.

342. Hasenclever A, Mayer P, Rittberger V. (2000). Integrating theories of international regimes. *Review of International Studies, 26*(1): 3-33.

343. Hasenclever A, Mayer P, Rittberger V. (2000). Integrating theories of international regimes. *Review of International Studies, 26*(1): 3-33.

344. Ruggie JG. (1975). International Responses to Technology: Concepts and Trends. *International Organization, 29*(3): 557-583.

345. Keohane RO & Nye JS. (2012). *Power and Interdependence,* 4th ed. Boston, Longman.

346. Young OR, Zürn M. (2006). The international regimes database: Designing and using a sophisticated tool for institutional analysis. *Global Environmental Politics, 6*(3): 121-143.

347. Bernauer T. (1995). The effect of international environmental institutions: how we might learn more. *International Organization, 49*(2): 351-377.

348. Mitchell RB. (2002). A quantitative approach to evaluating international environmental regimes. *Global Environmental Politics, 2*(4): 58-83.

349. Chasek PS, Downie DL & Brown JW. (2018). *Global Environmental Politics Dilemmas in World Politics*, 7th ed. New York, Routledge.

350. Ozone Secretariat United Nations Environment Programme. https://ozone.unep.org/. 10 Nisan 2020.

351. Molina MJ, Rowland FS. (1974). Stratospheric sink for chlorofluoromethanes. *Nature, 249*(5460): 810-812.

352. United Nations Environment Programme. (1976). *Report of the Governing Council on the work of its fourth session.* New York, United Nations.

353. Uberoi NK. (2004). *Environmental Management*, 2nd ed. New Delhi, Excel Books.

354. Andersen SO & Sarma KM. (2002). *Protecting the Ozone Layer: The United Nations History.* London, Earthscan Publications.

355. UNEP. (2011). *Environmental Effects of Ozone Depletion and Its Interactions with Climate Change: 2010 Assessment.* Nairobi, UNEP.

356. Benedict RE. (1998). *Ozone Diplomacy: New Directions in Safeguarding the Planet*, Enlarged ed. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press.

357. Farman J, Gardiner B, Shanklin JD. (1985). Large losses of total ozone in Antarctica reveal seasonal ClOx/NOx interaction. *Naturre, 315*(6016): 207-210.

358. Ozone Secretariat United Nations Environment Programme (2020). Action on Ozone. https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/8129/-Action%20on%20Ozone%202000-20001479.pdf?sequence=2&amp%3BisAllowed=. 13 Nisan 2020.

359. Wilson EO. (2001). *The Diversity of Life.* London, Penguin Books.

360. The IUCN Red List of Threatened Species. https://www.iucnredlist.org/. 13 Nisan 2020.

361. Convention on Biological Diversity United Nations Environment Programme. https://www.cbd.int/. 14 Nisan 2020.

362. Pimm SL, Jenkins CN, Abell R, Brooks TM, Gittleman JL, Joppa LN, Raven PH, Roberts CM, Sexton, JO. (2014). The biodiversity of species and their rates of extinction, distribution, and protection. *Science, 344*(6187): 1246752.

363. Rosendal, GK. (2000). *The Convention on Biological Diversity and Developing Countries*. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.

364. Atapattu S & Gonzalez CG. (2015). The North-South Divide in International Environmental Law: Framing the Issues. In: S Alam, S Atapattu, CG Gonzalez & J Razzaque (eds). *International Environmental Law and the Global South.* New York, Cambridge University Press, 1-22.

365. Ad Hoc Working Group of Experts on Biological Diversity. https://www.cbd.int/doc/meetings/iccbd/bdewg-02/official/bdewg-02-03-en.pdf. 13 Nisan 2020.

366. Speth JG & Haas PM. (2006). *Global Environmental Governance.* Washington, Island Press.

367. Morgera E, Tsioumani E. (2011). *Yesterday, Today, and Tomorrow: Looking Afresh at the Convention on Biological Diversity.* Edinburgh, University of Edinburgh School of Law Working Paper Series .

368. Bauer S, Busch P-O & Siebenhüner B. (2009). Treaty secretariats in Global Environmental Governance. In: F Biermann, B Siebenhüner & A Schreyögg (eds). *International Organizations in Global Environmental Governance*. New York, Routledge, 174-192.

369. Gupta A. (2004). When Global Is Local: Negotiating Safe Use of Biotechnology. In: PM. Haas, S Jasanoff & G Rochlin (eds). *Earthly Politics Local and Global in Environmental Governance.* Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 127-150.

370. Tvedt MW. (2014). Beyond Nagoya Towards a Legally Functional System of Access and Benefit Sharing. In: S Oberthür & GK Rosendal (eds). *Global Governance of Genetic Resources Access and Benefit Sharing After the Nagoya Protocol* New York, Routledge, 158-177.

371. Heywood A. (2011). Key Concepts in Politics. Çeviri: H Özler, *Siyasetin Temel Kavramları.* Ankara, Adres Yayınları.

372. NATO Standardization Office. https://nso.nato.int/nso/SOSite/default.html. 5 Kasım 2020.

373. Ham PV. (2008). *NATO Dergisi.* NATO ve Madonna Eğrisi: Yeni Bir Stratejik Kavram Neden Önemli. http://www.nato.int/docu/review/2008/03/ART5/TR/index.htm. 30 Mayıs 2014.

374. Allied Joint Environmental Protection Publication-2 Ed.A. NATO Standardization Document Database. https://nso.nato.int/nso/nsdd/APdetails.html?APNo=2806&LA=EN. 24 Nisan 2020.

375. Allied Joint Environmental Protection Publication-3 Ed.A. NATO Standardization Document Database. https://nso.nato.int/nso/nsdd/APdetails.html?APNo=1855&LA=EN. 24 Nisan 2020.

376. Allied Joint Environmental Protection Publication-4 Ed.B. NATO Standardization Document Database. https://nso.nato.int/nso/nsdd/APdetails.html?APNo=2684&LA=EN. 24 Nisan 2020.

377. Allied Joint Environmental Protection Publication-6 Ed. C. NATO Standardization Document Database. https://nso.nato.int/nso/nsdd/APdetails.html?APNo=2808&LA=EN. 24 Nisan 2020.

378. Allied Joint Environmental Protection Publication-6.1. NATO Standardization Document Database: https://nso.nato.int/nso/nsdd/SRDdetails.html?SRDNo=150&LA=EN. 24 Nisan2020.

379. Allied Joint Environmental Protection Publication-7. NATO Standardization Document Database: https://nso.nato.int/nso/nsdd/APdetails.html?APNo=2858&LA=EN. 24 Nisan 2020.

380. Strategic Concepts NATO Home Page. http://www.nato.int/cps/en/natohq /topics_56626.htm.1 Aralık 2015.

381. Report of the Committee of Three on Non-Military Cooperation in NATO. (13 December 1956). NATO e-library. http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17481. htm?selectedLocale=en. 2 Aralık 2015.

382. The Future Tasks of the Alliance Report of the Council - 'The Harmel Report'. (December, 1967). NATO e-library. http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_ 26700.htm?selectedLocale=en. 2 Aralık 2015.

383. NATO Strategic Documents (1949) NATO Official Website: www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a491128a.pdf. 2 Aralık 2015.

384. Başlangıcından Bugüne NATO Stratejik Konseptinin Geçirdiği Evreler. (2010) BİLGESAM Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi Resmi Websitesi http://www.bilgesam.org/incele/1221/-baslangicindan-bugune-nato-stratejik-konsepti%E2 %80%99nin-gecirdigi-evreler/#.Vl4YBL-2H5U. 2 Aralık 2015.

385. Pedlow GW. (1997). NATO Strategy Documents 1949-1969. NATO Home Page. www.nato.int/docu/stratdoc/eng/intro.pdf. 2 Aralık 2015.

386. North Atlantic Militay Comittee Decision on M.C. 14/1. (9 Aralık 1952). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/archives/strategy.htm. 6 Aralık 2015.

387. A Report to the National Security Council. (30 October 1953). from Federation of American Scientists Official Web Site. https://fas.org/irp/offdocs/nsc-hst/nsc-162-2.pdf. 6 Aralık 2015.

388. The Most Effective Pattern of NATO Military Strength for the Next Few Years. (22 November 1954). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/archives/strategy.htm 6 Aralık 2015.

389. Blackwell Jr JA. (1985). In the laps of the gods: The origins of NATO forward defense. *Parameters, 15*(4): 64-75.

390. Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area. (23 May 1957). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/archives/strategy.htm. 6 Aralık 2015.

391. Measures to Implement the Strategic Concept. (23 May 1957). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/archives/strategy.htm. 6 Aralık 2015.

392. Doster B. (2012). Türkiye'de NATO karşıtlığının tarihsel ve siyasal kökenleri. *Ortadoğu Analiz, 4*(40): 31-41.

393. The Most Effective Pattern of NATO Military Strength for the Next Few Years - Report N-2. (9 December 1955). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/archives/ strategy.htm. 6 Aralık 2015.

394. Karaosmanoğlu AL. (2014). NATO'nun dönüşümü. *Uluslararası İlişkiler, 10*(40): 3-38.

395. Directive to the NATO Military Authorities from The North Atlantic Council. (13 Aralık 1956). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/docu/stratdoc/eng/a561213a. pdf. 7 Aralık 2015.

396. Overall Strategic Concept for the Defense of the North Atlantic Treaty Organization Area. (16 January 1968). NATO Archives. https://www.nato.int/archives/strategy.htm 24 Nisan 2020.

397. Measures to Implement the Strategic Concept for the Defence of the NATO Area. (8 December 1969). http://www.nato.int/archives/strategy.htm. 17 Aralık 2015.

398. Future Tasks of The Alliance-"Harmel Report" (1967*).* (December 1967). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/cps/en/natolive/80830.htm. 17 Aralık 2015.

399. The Alliance's New Strategic Concept. (November 1991). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_23847.htm. 17 Aralık 2015.

400. Declaration on a Transformed North Atlantic Alliance. (6 July 1990). NATO Official Web Sİte: http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23693.htm?. 9 April 2016.

401. Demirdöğen ÜD. (2011). Soğuk Savaş sonrası NATO ve yeni stratejisi. *İktisat Fakültesi Mecmuası, 46*: 155-162.

402. Wagner RH. (1993). What was bipolarity? *International Organization, 47*(1): 77-106.

403. Rittberger V, Efinger M, Mendler M. (1990). Toward an east west security the case of confidence and security building measures. *Journal of Peace Research, 27*(1): 55-74.

404. Doğan N. (2005). NATO'nun örgütsel değişimi, 1949-1999 Kuzey-Atlantik ittifakından Avrupa-Atlantik güvenlik örgütüne. *Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi Dergisi, 60*(3): 69-108.

405. Stability in Europe - NATO's Way Forward. (1 February 1989). NATO Official Web Site: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_23585.htm?selectedLocale=en. 5 Kasım 2020.

406. The future Tasks of the Alliance. (1 April 1989). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/1989/s890401a_e.htm. 5 Kasım 2020.

407. 40th Anniversary of NATO. (4 April 1989). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/1989/s890404a_e.htm. 5 Kasım 2020.

408. Address to the Eighth NATO Maritime Symposium-Sealink. (13 June 1989). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/1989/s890613a_e.htm. 5 Kasım 2020.

409. Speech by Secretary General to Internaitonal Press Institute. (19 May 1993). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/1993/s930519a.htm. 5 Kasım 2020.

410. Statement to the press. (10 December 1996). NATO Speeches & Transcripts.5 Kasım 2020.

411. Press Point. (18 December 1996). NATO Speeeches & Transcripts: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_25074.htm?selectedLocale=en. 5 Kasım 2020.

412. Address by Mr. Javier Solana, Secretary General of NATO at the 43rd Annual Sessionof the North Atlantic Assembly. (13 October 1997). NATO Speeches & Transcripts. https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_25560.htm?selectedLocale=en 5 Kasım 2020.

413. Remarks. (21 October 1997). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/1997/s971021a.htm. 5 Kasım 2020.

414. NATO and European Security into the 21st Century. (13 May 1998). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/1998/s980513a.htm. 5 Kasım 2020.

415. The Alliance's Strategic Concept. (24 April 1999). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm. 18 Nisan 2016.

416. NATO's Partnerships. (12 October 2000). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/2000/s001012a.htm. 5 Kasım 2020.

417. New Security and Defence Challenges in the Euro-Atlantic Area. (10 May 2001). NATO Speeches: https://www.nato.int/docu/speech/2001/s010510a.htm. 5 Kasım 2020.

418. Benjamin D. (2006). Introduction. In: JS Sanderson (eds). *Five Years After 9/11 An Assessment of America's War on Terror* Washington, Center for Strategic and International Studies Press, vii-viii.

419. Gupta DK. (2012). The world after 9/11 What have we learned. *India Quarterly, 68*(1): 1-16.

420. Wittman K. (2009). *Towards a New Strategic Concept for NATO*. Rome: NATO Defence College Forum Paper Series.

421. Comprehensive Political Guidance. (29 November 2006). NATO Official Web Site: http://www.nato.int/cps/on/natohq/official_texts_56425.htm. 13 May 2016.

422. Declaration on Alliance Security. (4 April 2009). NATO Official Web Site: http://www.nato.int/cps/on/natohq/news_52838.htm. 13 May 2016.

423. Alagöz EA. (24 Kasım 2010). *NATO'nun Yeni Stratejik Konsepti: Aktif Angajman, Modern Savunma*. Bilge Adamlar Stratejik Araştırma Merkezi. http://www.bilgesam.org/incele/1227/-nato'nun-yeni-stratejik-konsepti--aktif-angajman--modern-savunma/#.VzXNC-SuorE. 13 Mayıs 2016.

424. NATO and the Future of Global Security. (02 March 2002). NATO Speeches. https://www.nato.int/docu/speech/2002/s020304a.htm. 5 Kasım 2020.

425. Active Engagement, Modern Defence. (19 November 2010). NATO Official Web Site. http://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_68580.htm. 13 May 2016.

426. NATO: Preserving Unity Through Solidarity. (9 May 2011). tarihinde NATO Speeches & transcripts: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_73606.htm?selected Locale=en 5 Kasım 2020.

427. NATO and the Security İmplications of Climate Change. (28 September 2020). tarihinde NATO Speeches & Transcripts: https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions _178355.htm?selectedLocale=en. 17 Kasım 2020.

428. 1958 - 2018: The Science for Peace and Security Programme Celebrates its 60th anniversary. (09 August 2018). NATO Resmi İnternet Sitesi. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_157613.htm?selectedLocale=en. 25 Temmuz 2020.

429. Krige J. (2000). NATO and the strengthening of western science in the Post-Sputnik era. *Minerva, 38*(1): 81-108.

430. Hatzivassiliou, E. (2019). The view from NATO: Sputnik as a catalyst, 1957–8. *The International History Review*: 1-19. doi:10.1080/07075332.2019.1700543

431. Recruitment and Training of Scientists, Engineer and Technicians in NATO Countries and the Soviet Union. (26 November 1956). NATO Archieves. http://archives.nato.int/uploads/r/null/2/6/26173/C-M_56_128_ENG.pdf. 15 Temmuz 2020.

432. Resolution on "Report by the Committee on the Provision of Scientific and ,Technical Personnel of the NATO Countries". (18 November 1957). NATO Resmi İnternet Sitesi. https://www.nato.int/60years/doc/3-Fifty-years-of-Science-Programme/RDC(57)408-E.pdf 25 Temmuz 2020.

433. Summary Record of a Meeting of the Council Held at the Palais de Chaillot. (7 June 1957). NATO Resmi İnternet Sitesi. https://archives.nato.int/uploads/r/null/2/9/29194/C-R_57_36_ENG.pdf 15 Temmuz 2020.

434. Further Action by NATO in the Field of Scientific and Technical Co-operation. (4 November 1957). NATO Resmi İnternet Sitesi. https://archives.nato.int/uploads/r /null/2/8/28790/C-M_57_130_ENG.pdf. 15 Temmuz 2020.

435. History of the SPS Programme: Chronology of Milestones since the 1950's. (9 August 2018) NATO: https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_157613.htm?selected Locale=en 15 Temmuz 2020.

436. Risso L. (2016). NATO and the environment: The commitee on the challenges of modern society. *Contemporary European History, 25*(3): 505-535.

437. Bozo F. (2008). Détente versus alliance: France, the United States and the politics of the Harmel report (1964–1968). *Contemporary European History,* 343 - 360. doi:doi:10.1017/S0960777300004288

438. Final Communiqué. (10-11 April 1969). NATO Resmi İnternet Sitesi: https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c690410a.htm. 17 Temmuz 2020.

439. Hatzivassiliou E. (2016). Nixon's coup: Establishing the NATO committee on the challenges of modern society. *The International History Review, 38*(1): 88-108.

440. US-NATO Officials Interviews. Association for Diplomatic Studies & Training. https://adst.org/wp-content/uploads/2012/09/US-NATO.pdf. 3 Kasım 2020.

441. Turchetti S. (2018). The UK government's environmentalism: Britain, NATO and the origins of environmental diplomacy. In: J Agar, J Ward (eds.), Histories of Technology, the Environment and Modern Britain, London, UCL Press, 252-271.

442. Milloy JC. (2006). *The North Atlantic Treaty Organization, 1948-1957: Community or Alliance?* Montreal, McGill Queen's University Press.

443. Committee on the Challenges of Modern Society (CCMS). (2006). NATO Resmi İnternet Sitesi: https://archives.nato.int/committee-on-challenges-of-modern-society-ccms 17 Temmuz 2020.

444. Hamblin JD. (2010). Environmentalism for the Atlantic alliance: NATO's experiment with the challenges of modern society. *Environmental History, 15*(1): 54-75.

445. Borowy I. (2019). Before UNEP: Who was in charge of the global environment? The struggle for institutional responsibility 1968–72. *Journal of Global History, 14*(1): 87–106.

446. The NATO Science for Peace and Security (SPS) Programme Annual Report 2013. NATO Official Web Site. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_topics/ 20141211_SPS_Annual_Report_2013.pdf. 27 Temmuz 2020.

447. The NATO Science for Peace and Security (SPS) Programme Annual Report 2014. NATO Official Web Site. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_topics/ SPS-Annual-Report-2014.pdf. 27 Temmuz 2020.

448. The NATO Science for Peace and Security (SPS) Programme Annual Report 2015. NATO Official Web Site. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_topics/ 20160511_SPS-Annual-Report-2015.pdf. 27 Temmuz 2020.

449. Çolakoğlu E. (2012). NATO'nun çevreye ilişkin rolü. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33: 101-110.

450. Ward PV, Kendal GR, Bresee JC. (1979). Ten years of CCMS-The record and the future-Part 1. *NATO Review*, *27*(6): 12-17.

451. Ward PV, Kendall GR, Bresee JC (1980). Ten years of CCMS-The record and the future, Part 2. *NATO Review, 28*(1): 17-19.

452. The NATO Science for Peace and Security (SPS) Programme Annual Report 2017. tarihinde NATO Official Web Site. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_11/20181126_SPS-Annual-Report-2017.pdf. 27 Temmuz 2020.

453. The NATO Science for Peace and Security (SPS) Programme Annual Report 2016. NATO Official Web Site. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_topics/20170704_SPS-Annual-Report-2016.pdf. 27 Temmuz 2020.

454. The NATO Science for Peace and Security (SPS) Programme Annual Report 2018. NATO Official Web Site. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/2/pdf/200221_NATO_SPS_AnnualReport2018.pdf. 27 Temmuz 2020.

455. AAP-03. (February 2018). *Directive for the Production, Maintenance and and Management of NATO Standardizaiton Documents*. Brussels, NATO Standardizaiton Office.

456. Hill S. (2019). A NATO Perspective on the Manual. In: MA. Newton (eds). *The United States Department of Defense Law of War Manual: Commentary and Critique* Cambridge, Cambridge University Press, 79-93.

457. Treaties V. C. (1969). *Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi* . https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201155/volume-1155-I-18232-English.pdf. 21 Nisan 2020.

458. Krippendorff K. (2004). *Content Anaysis. An Introduction to Its Methodology.* London, Sage Publications.

459. Neuendorf KA. (2002). *The Content Analysis Guidebook.* Thousand Oaks, California, SAGE Publications.

460. Drisko JW & Maschi T. (2016). *Content Analysis.* New York, Oxford University Press.

461. Lune H & Berg BL. (2017). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*, 9th ed. Vivar, Malaysia, Pearson Education.

462. Elo S, Kyngäs H. (2008). The qualitative content analysis process. *Journal of Advanced Nursing, 62*(1): 107-115. doi:DOI: 10.1111/j.1365-2648.2007.04569.x

463. Yıldırım A, Şimşek H (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 11. Baskı. Ankara, Seçkin Yayıncılık.

464. Corbin J & Strauss A. (2015). *Basics of Qualitative Research Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory,* 4th ed. Thousand Oaks, California, SAGE Publications.

465. Kuckartz U & Rädiker S. (2019). *Analyzing Qualitative Data with MAXQDA Text, Audio, and Video.* Cham, Switzerland, Springer.

466. Richards L. (2015). *Handling Qualitative Data A Practical Guide,* 3rd ed. Thousand Oaks, California, SAGE Publications.

467. Başkale H. (2016). Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi, 9*(1): 23-28. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753041. 4 Kasım 2020.

468. O'Brien BC, Harris IB, Beckman TJ, Reed DA, Cook DA. (2014). Standards for reporting qualitative research: A synthesis of recommendations. *Academic Medicine, 89*(9): 1245-1251.

469. Joint Special Operations Task Force Operations. (1 December 2001). US Department of Defense: https://fas.org/irp/doddir/dod/jp3_05_01.pdf. 13 Ağustos 2020.

470. Allied Joint Doctrine for Force Protection. (2015). UK Ministry of Defense. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/454616/20150804-AJP_3_14_Force_Protection_Secured.pdf. 13 Ağustos 2020.

471. San Miguel S. (2016) Mission Accomplished? An Evaluation of the North Atlantic Treaty Organization's (NATO) Environmental Protection Policies for NATO Operations in Afganistan. https://atrium.lib.uoguelph.ca/xmlui/bitstream/handle/10214/16209/SanMiguelS_ 201612_MRP.pdf?isAllowed=y&sequence=1. 5 Kasım 2020.

472. Güneş Y. (2004). Conservation and preservation movement and their influences on environmental legislation in the USA. *I.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 31*(Ekim): 47-57.

473. Chubbs L. (2016). Why NATO Is Interested in a Triple Net Zero Approach to Installations? In: ME Goodsite, S Juhola (eds.), *Green Defense Technology: Triple Net Zero Energy, Water and Waste Models and Applications,* Amsterdam, Spinger, 5-14.

474. Rühle M. Scoping NATO's environmental security agenda. *NATO Defence College*: https://www.ndc.nato.int/research/research.php?icode=0. 18 Aralık 2020.

475. Department of Defense (2019). Report on Effects of a Changing Climate to the Department of Defense. *Office of the Under Secretary of Defense for Acquisition and Sustainment.* https://media.defense.gov/2019/Jan/29/2002084200/-1/-1/1/CLIMATE-CHANGE-REPORT-2019.PDF. 20 Aralık 2020.

476. NATO Official Web Site (2012). *The Smart Energy LibGuide*. https://natolibguides.info/smartenergy. 20 Aralık 2020.

477. Larsen KK. (2015). *Unfolding Green Defense: Linking green technologies and strategies to current security*. Centre for Military Studies.

478. Lindley-French J. (2020). NATO@70": Still adapting after all these year. In: T Tardy (eds.), NATO at 70: No Time to Retire. Rome, NATO Defense College, 19-24.

478. Kamp KH. (2020). NATO's coming existential challenge. In: T Tardy (eds.), NATO at 70: No Time to Retire. Rome, NATO Defense College, 11-18.

479. Schulz T. (2010). Transatlantic environmental security in the 1970s? NATO's "third dimension" as an early environmental and "human security" approach. *Historical Social Research*, 35(4): 309-328.

480. Lorincz T. (2019). NATO is a threat to the climate. *Ricochet*, https://ricochet.media/en/2859/nato-is-a-threat-to-the-climate. 18 Aralık 2020.

481. Dop Hv, Steyn DG. (1991). Air Pollution Modeling and Its Application VIII, New York, Springer Science and Business Media.

482. NATO CCMS (1995). Cross-Border Environmental Problems Emanating from Defence-Related Installations and Activities. https://www.nato.int/science/pilot-studies/pilot001 /reports/final1-3.htm. 19 Aralık 2020.

483. Action Plan 2002-2004 Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC). (2001). *NATO Official Texts*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_18840.htm?selected Locale=en. 19 Aralık 2020.

484. Action Plan 2004-2005 of the Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC). (2004). *NATO Official Texts*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_21029.htm?selected Locale =en. 19 Aralık 2020.

485. Risk Assessment of Chernobyl Accident Consequences. (2007). *NATO SPS*, https://www.nato.int/science/pilot-studies/raca/raca-index.htm. 19 Aralık 2020.

486. Solona, J. (1996) Austrian exercise of the use of Military and Civil Defence Assets (MCDA) in disaster relief "Viribus Unitis" 23-27 September. *NATO Press Release*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_24869.htm?selectedLocale=en&mode=pressrelease. 19 Aralık 2020.

487. Exercise Trans-Carpathia 2000. (2000). *NATO News*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/ news_18015.htm?selected Locale=en 19 Aralık 2020.

488. Solona, J. (1997). NATO-Russia Relations at the Turn of the Century - Speech at the Konrad Adenauer Foundation. *NATO Speeches & Transcripts*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/ opinions_25550.htm?selectedLocale=en. 19 Aralık 2020.

489. Solona, J. (1998). Speech. *NATO Speeches&Transcripts*, https://www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_26073.htm?selectedLocale=en. 19 Aralık 2020.

490. Lippert TH. (2016). NATO, Climate Change and International Security: A Risk Governance Approach. Santa Monica, Calif., *RAND Corporation*. https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/rgs_dissertations/RGSD300/RGSD387/RAND_RGSD387.pdf. 18 Aralık 2020

491.. List of CCMS Past Activities (Pilot Studies and Short Term Projects) (1970 to 2006). (31 August 2007). NATO Official Web Site. https://www.nato.int/science/studies_and_projects/PS_PAST_Sept2007.pdf. 17 Temmuz 2020.

12. EKLER

EK-1. Modern Toplumun Sorunları Komitesi (CCMS) Bünyesinde Yürütülen Projeler (1969-2006)[89]

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
1	Gelişmiş Sağlık Hizmetleri	ABD	1971-1976	Kanada, Almanya, İtalya	Çalışmanın amacı sürekli artan hasta sayısına daha iyi hizmet verebilmek amacıyla Uluslararası iş birliğini kolaylaştırmak
2	Gelişmiş Atık Su Islahı	Birleşik Krallık	1972-1978	Kanada, Fransa, Almanya, ABD	Çalışmanın kapsamında atık su temizleme ile ilgili birçok teknik ve ekipman değerlendirilmiştir.
3	Modern Toplumda Hava Araçları Gürültüsü	Almanya, ABD	1972-1978	Belçika, Kanada, Danimarka, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık	Havaalanı yakınlarında ve alçak uçuş gerçekleştiren hava taşıtlarının gürültü etkilerinin incelendiği çalışmada özellikle helikopterlerden kaynaklı gürültünün azaltılması konusunda teknoloji potansiyeli ortaya konmuştur.
4	Hava Kirliliği	ABD	1970-1974	Fransa, İtalya, Hollanda, Norveç	Hava kirliliği modelleme, hava kalitesi değerlendirmesi, kriterleri, çeşitli kirleticilerin kontrolü vb. alanlarda çalışma yürütülmüş, toplamda 19 rapor hazırlanmış olup WHO dahil birçok organizasyon çalışma raporlarından faydalanmıştır.
5	Hava Kirliliği Değerlendirme Yöntemi ve Modelleme	Almanya	1975-1979	-	Hava kirliliği kontrol politikası çerçevesinde hava kalitesinin korunması ile amacı ile emisyon, dağılımı, transferi ile etki ve kontrol stratejilerini destekleyici teknik çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
6	Hava Kirliliği Kontrol Stratejileri ve Etki Modelleme	Almanya	1975-1979	-	Endüstriyel alanlardan salınan kirleticilerim etkilerinin değerlendirildiği çalışmalar yürütülmüştür.

[89] Modern Toplumun Sorunları Komitesi çerçevesinde çevre ile ilgili yürütülen projeler NATO arşivlerinde yer alan dokümanlar incelenerek hazırlanmıştır (491).

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
7	Kıyı Kentsel Alanlar üzerinde Hava Kirliliğinin Taşınması ve Yayılımı	Yunanistan	1991-1997	Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, İtalya, Portekiz, Türkiye, ABD, Bulgaristan, Macaristan, Romanya, Rusya ve Avustralya	Karasal alanlara göre daha fazla hava kirliliği yaşayan kıyı kentlere ilişkin meteorolojik parametrelerle birlikte değerlendirilerek çeşitli rehberler ve yayınlar hazırlanmıştır.
8	Doğal Afet Değerlendirmesi	Kanada	2001-2003	Ermenistan, Beyaz Rusya, Çek Cumhuriyeti, Gürcistan, Almanya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Moldova, Norveç, Polonya, Romanya, Slovakya, İsviçre, FYRM, Türkiye, Ukrayna, Birleşik Krallık, ABD	İnsan ve ekonomik etkiler, risk değerlendirmesi, jeolojik riskler, hava ve iklim, hazırlık ve tepki gibi başlıklar altında ülkeler bir araya gelerek iletişim ve alınan dersler paylaşımının gerçekleştirildiği kısa dönem projedir.
9	Tehlikeli Ürünlerin Deniz Yolu ile taşınmasından kaynaklanan kazara oluşan kirlilik risk değerlendirmesi	Fransa	1986-1992	Belçika, Kanada, Almanya, İtalya, Hollanda, İspanya, Birleşik Krallık, ABD, Fas, İsveç	Denizlerde yaşanabilecek kazalardan kaynaklı kirlilik ile ilgili veri analizi, suyla teması halinde etkileşimi ve en uygun temizleme yöntemine dair bulgular görüşülmüştür.
10	Otomotiv İtki Sistemleri	ABD	1973-1978	-	Alternatif yakıt, elektrik ve hibrid motor sistemleri, emisyon ile standart ve prosedürler kapsamında çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
11	Temiz Ürünler ve Süreçler-Faz-1	ABD	1997-2002	Bulgaristan, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Litvanya, Moldova, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Slovakya., Slovenya, İspanya, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık, Ukrayna	Konu ile ilgili yeni fikirler ve yöntemler tartışılmış, bilgi alışverişinde bulunulmuştur.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
12	Kıyı Kirliliği ve Petrol Sızıntıları	Belçika	1970-1975	-	Kuzey denizi ile okyanuslarda meydana gelen petrol sızıntılarına ilişkin matematiksel modelleme ile uğraşmıştır.
13	Anıtların Korunması ve Restorasyonu	Yunanistan	1979-1986	Fransa, Almanya, ABD	Tarihi ve sanatsal nitelikteki anıtların kirlilik, şehirleşme, vb. etkilerden korunması amacı ile değerlendirme ve ulusal koruma planlarının oluşturulması ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
14	Tarihi Tuğla Yapıların Korunması	Almanya	1987-1994	Belçika, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD	Avrupa ve Kuzey Amerika mimarisinde sıklıkla karşılaşılan tarihi yapılara zarar veren etkenlerin ortaya konması amacıyla yürütülmüştür.
15	Kirlenmiş Arazi	Birleşik Krallık	1981-1984	-	Katı ve kimyasal atık ile kirlenmiş arazilerin temizlenmesine ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
16	Savunma ile ilgili tesis ve faaliyetlerden kaynaklanan sınır aşan çevre problemleri, Faz-1	Norveç, Almanya	1992-1995	Beyaz Rusya, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Romanya, Rusya Fed., Slovakya., Türkiye, Ukrayna, ABD, Japonya (gözlemci)	Savunma ile ilgili tesis ve faaliyetlerden kaynaklı sınır aşan kirliliğin araştırılması, değerlendirilmesi ve önlenmesi amacıyla Uluslararası işbirliğine temel hususların ortaya konulduğu çalışmadır.
17	Savunma ile ilgili tesis ve faaliyetlerden kaynaklanan sınır aşan çevre problemleri, Faz-2	Norveç	1995-1998	Beyaz Rusya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovak Cumhuriyeti, İsveç, Türkiye, Ukrayna , ABD, Birleşik Krallık (gözlemci)	Kutup bölgesinde savunma ile ilgili faaliyetler ve tehlikeli maddeler, nehirlerde radyoaktif kirlilik ve kirliliğin taşınması, radyoaktif atık yönetimi, çevre risk değerlendirmeleri kapsamında raporlar hazırlanarak tavsiyelere yer verilmiştir.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
18	Savunma ile ilgili Çevresel Beklentiler	ABD, Birleşik Krallık	1990-1995	Belçika, Kanada, Fransa (gözlemci), Almanya, Yunanistan (gözlemci), İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık, ABD, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Gürcistan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya , Ukrayna	Ülkeden ülkeye değişen ulusal çevre politikaları ve gereksinimleri çerçevesinde değerlendirmeler yapılmış, NATO Çevre Politikası, Çevre Eğitimi ilkeleri dokümanları ile kirlilik önleme ve NATO içinde tehlikeli atıkların yönetimine ilişkin iki video hazırlanmıştır.
19	Yoksul Kentsel Alanlar	Fransa	1992-1996	Belçika, Kanada, Danimarka, Almanya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD, İsviçre	Büyük şehirlerin çevresinde yer alan giderek kötüleşen kentsel alanlar ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
20	Gelişmiş Bölgelerde Çölleşme	Portekiz, İspanya	1989-	Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Hollanda, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD	Çalışma sonuçlanmamıştır.
21	Hazar Havzası Gözetleme Sisteminin Çevresel Tahmine Temel olacak şekilde tasarımı	Türkiye	2002-2005	Azerbaycan, Belçika, Bulgaristan, Yunanistan, Kazakistan, Rusya, Ukrayna, Birleşik Krallık, ABD	Hazar Havzası Gözetleme Sisteminin çevre tahmininde ve karar verme süreçlerinde kullanılabileceğinin gösterimi ile ekosistemin korunması amacıyla işbirliği ce veri tabanı oluşturulması planlanan çalışma herhangi bir rapor düzenlenmemiştir.
22	Karadeniz'de Kıyı ve Sahanlık İzleme ve Modelleme ile Entegre Kıyı Alan Yönetim Programının Oluşturulması	Türkiye	1999-2001	Bulgaristan, Gürcistan, Almanya, Lüksemburg, Hollanda, Romanya, Rusya, Ukrayna, ABD	Bu proje fiziksel, kimyasal, biyolojik gözlemler ve modelleme çalışmalarını kullanan genel bir çerçeveyi tanımlayan bir bilim planı sunmaktadır. Karadeniz Entegre Kıyı ve Sahanlık Bölgesi İzleme ve Modelleme (INCOM), özellikle insan kaynaklı kirliliğin doğrudan baskısı altındaki batı kıyı ve sahanlık sularına odaklanmaktadır. Proje esasen (a) Karadeniz'in fiziksel ve biyojeokimyasal sistemleri hakkındaki bilgi gelişimine, (b) deniz ortamındaki etkileri ve etkilerine ilişkin eğilimleri

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
					değerlendirmek amacıyla tasarlanmış bir gözlem ve modelleme sistemine(c) kirlilik sorunlarının nedenlerini ve çözümlerini belirlemeye, (d) düzenleyici ve yönetim ajanslarının mevcut kirliliğin giderilmesi için karar alma faaliyetlerine yardımcı nitelikte Deniz'in restorasyonuna yardımcı olmayı amaçlamaktadır.
23	Dioksin Problemleri	ABD	1985-1988	Almanya, İtalya	Dioksin konusunda bilgi alışverişinde Uluslararası iş birliğini kolaylaştırma, bilgi boşluklarını belirleme ile araştırma projelerinde tekrarı önleme amacı güdülen proje başarıyla sonuçlandırılmış ve iki yıllık takip eden dönem için planlamalar gerçekleştirilmiştir.
24	Afet Yardım	ABD	1970-1972	ABD	Sel ve deprem etkilerini azaltmak amacıyla devletlerin hazırlık seviyelerini artırıcı NATO içerisinde alınabilecek tedbirler görüşülmüş, Afet Yardım çalışması tedbirlerin alınabilmesi amacıyla NATO Acil Durum Planlama Komitesine devredilmiştir.
25	Kimyasal Maddelerden kaynaklanan kazalara cevap veren Afet Hazırlık Planları (sadece sağlık ve tıbbi alanlar)	Belçika, ABD	1988-1994	Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD, Finlandiya, İsveç, Rusya	Kimyasal kazalara ilişkin plan durumlarının belirlenmesi ile herhangi bir kaza anında genel nüfusa yöneltilecek tıbbi yardım bileşenlerinin ortaya çıkarılmasına yönelik olarak gerçekleştirilen çalışma sonucu yayımlanan raporda kimyasallardan kaynaklı acil durumlara ilişkin tavsiyeler yer almaktadır.
26	Tehlikeli Atıkların İmhası Faz-1	Almanya	1974-1977	ABD, Belçika, Fransa	Endüstriyel zehirli atıkların en emniyetli ve en az zarar verici şekilde imha edilmesi problemi üzerinde çalışan projenin ilk aşamasında çeşitli imha teknolojileri ile planlama öğeleri değerlendirilmiş, ikinci aşamada termal, kimyasal, fiziksel ve biyolojik ıslah yöntemleri değerlendirilmiştir.
27	Tehlikeli Atıkların İmhası Faz-2	Almanya	1977-1981	-	

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
28	Başlatıcı ve Tanıtıcı kanserojen İçin Doz-Yanıt Analizi ve Biyolojik Tabanlı Risk Değerlendirmesi	İtalya, ABD	1990-1996	Belçika, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hollanda, Portekiz	Teorik kanserojen risk değerlendirme konularına katkı sağlamış ve pratik uygulanabilir yöntem önerisinde bulunmuştur.
29	İçme Suyu	ABD	1977-1982	-	İçme suyunun biyolojik ve kimyasal olarak emniyetli kullanımına ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Analitik kimya, gelişmiş ıslah teknolojileri, mikrobiyoloji, sağlık etkileri, su kaynaklarının tekrar kullanımı ve yer altı suların kalitesi konularına odaklanılmıştır.
30	Sürdürülebilir Yönetim İçin Kıyı Lagunlarının Ekosistem Modellemesi, Faz-1	Türkiye, ABD	1995-2001	Kanada, İtalya, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, İspanya. Gözlemciler: Kırgızistan, Litvanya, Türkmenistan, Ukrayna	Faz-1 evresinde ekosistem için lagunların önemi, yönetim sistemleri, yönetim araçlarının oluşturulması gibi konulara odaklanan çalışma sonuçları kitap olarak yayımlanmıştır.
31	Etkili Risk Yanıt Stratejileri	Birleşik Krallık, ABD	2002-2006	Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Gürcistan, Macaristan, Moldova, Norveç, Romanya, Türkiye. Avrupa Bilim Kurumu (European Science Foundation ESF)	Farklı paydaş grupların algılarını şekillendiren faktörlerin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışma içerisinde bilgi paylaşımında bulunulmuş, farklı örnek olaylara dayalı olarak uygulamaya yönelik olarak rehberler geliştirilmiş ve alınan dersler tartışılmıştır.
32	Büyük İnşaat Projelerinin Çevre üzerinde etkileri	İspanya	1991-1996	Yunanistan, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık, ABD	Hükümet kurumlarına doğal çevrenin korunması ve restorasyonu konusunda maliyet etkin araç, yöntem ve teknik sağlama amacı güdülen çalışma sonuçları İspanya, ABD, Almanya, Birleşik Krallık ile Portekiz'de yer alan yerlerde uygulanmıştır.
33	Çevresel ve Bölgesel Planlama	Fransa	1970-1973	-	Çevre ve bölgesel planlamada karşılaşılan çeşitli problemlerin çözüm şekil ve yöntemlerine ilişkin bilgi alışverişi sağlanmıştır.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
34	Uluslararası Bağlamda Çevre ve Güvenlik	Almanya, ABD	1996-1999	Avusturya, Belarus, Bulgaristan, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Macaristan, Kırgızistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Hollanda, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya Federasyonu, Slovakya, İspanya, İsveç , İsviçre, Türkiye, Makedonya, Birleşik Krallık.	Çevresel değişim ve güvenlik arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışma sonucu düzenlenen raporda NATO güvenlik bağlamı, çevre ve güvenlik arasındaki bağın değerlendirilmesi, çevresel çatışma olaylarının tipolojisi, entegre risk yönetimi, veri ve karar destek sistemlerine yer verilmiştir.
35	Eski Askeri Alanların Tekrar Kullanımında Çevre Boyutu Faz-1	Almanya, ABD	1994-1996	Avusturya, Belarus, Kanada, Çek Cum., Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Rusya Fed., Slovakya., İsveç, Ukrayna, Birleşik Krallık.	Proje birçok farklı alanda gerçekleştirilen incelemeyi müteakip özel proje önerileri için plan ve yöntemler birleştirilmiştir.
36	Eski Askeri Alanların Tekrar Kullanımında Çevre Boyutu Faz-2	Almanya, ABD	1996-1998	Belarus, Kanada, Çek Cum., Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Hollanda, Polonya, Rusya Fed., Slovakya., İsveç, Ukrayna	Çek Cum. , Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya da belirlenen beş alanda saha restorasyonu ve tekrar kullanımına ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmiş olup proje sonunda benzer durumlara uygulanabilecek el kitabı hazırlanmıştır.
37	Orta Asya'da Sürdürülebilir Gelişim İçin Çevresel Karar Verme	ABD	2000-2005	Ermenistan, Azerbaycan, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Almanya, Gürcistan, İtalya, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti, Lüksemburg, Moldova, Rusya, İspanya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna, Birleşik Krallık, Özbekistan. Uluslararası Kuruluşlar: CAREC, WHO, AGİT	Çevrenin korunmasına ilişkin karar verme süreçlerine odaklanan projede, orta Asya bölgesinde sürdürülebilir sosyal ve ekonomik kalkınmaya temel olacak nitelikte çalışma grupları oluşturulmuş tavsiyeler formüle edilmiştir.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
38	Askeri Sektör için Çevresel Rehber	ABD, İsveç	1996-1997	-	Proje sonucunda konu ile ilgili olarak hazırlanan rehber askeri görevlerin etkin ve emniyetli bir şekilde çevre ve insan hayatını korumaya yardımcı nitelikte tavsiye edilen tedbir ve eylemlerden oluşmaktadır. Ayrıca oluşturulan rehberler içerisinde birçok ülkenin çevre problemlerini çözme yaklaşımları ve alınan dersleri yayımlanmıştır.
39	Askeri Sektör için Çevresel Yönetim Sistemleri	Hollanda, ABD	1996-2000	Belarus, Belçika, Kanada, Çek Cum., Danimarka, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, Almanya, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Moldova, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Makedonya	Askeri sektör içerisinde ÇYS uygulanması amacıyla uygulama rehberleri, çerçevesi ve modelinin belirlenmesi amacıyla başlatılan pilot çalışma ISO 14000 standart ailesinin incelenmesi, ilgili standardın uygulanması amacıyla çalışmalar yürütmüştür.
40	Karadeniz ve Hazar Bölgelerinde Petrol ve Doğal Gaz Dahil Olmak Üzere Tehlikeli Maddelerin Taşınmasına İlişkin Çevresel Güvenlik	Türkiye, Gürcistan	2000-2002	Azerbaycan, Kanada, Almanya, Kazakistan, Makedonya, Ukrayna. Kısmi Katılım: Ermenistan, Bulgaristan, Moldova, Norveç, Rusya, ABD	Kısa dönem projenin hedefi petrol ve doğal gaz taşıma güzergâhlarının durumu, mevcut ulusal düzenleme, kanun ve standartlar, petrol ve gaz taşınmasına ilişkin uluslararası antlaşmalar, paydaş etkileşimi ve şeffaflık konuları görüşülmüş çeşitli önemli belgeler hazırlanmıştır.
41	Nehir Önü Alanların Yönetimi, Faz-1	ABD	1979-1982	-	Çalışma sonucunda her hangi bir yayın yapılmamıştır.
42	Nehir Önü Alanların Yönetimi, Faz-2	Hollanda	1985-1994	Kanada, Danimarka, Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık. Meksika (NATO üyesi değil)	Okyanuslar için temel besin kaynakları sağlayan nehir önü alanlarda doğal yaşam alanlarının korunması ile ilgili alanların bozulmasının önlenmesi amacıyla çalışmalar yürütülen pilot çalışmada etkili yönetim stratejilerinin yer aldığı kitap yayımlanmıştır.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
43	Kirlenmiş Yer Altı ve Üstü Suların Islahına Yönelik Kullanılan ve Yeni Ortaya Çıkan Teknolojilerin Değerlendirilmesi, Faz-1	ABD, Almanya, Hollanda	1986-1992	Kanada, Danimarka, Fransa, Norveç (gözlemci), Birleşik Krallık, Avusturya, Macaristan. Japonya (NATO üyesi değil)	Çeşitli sebepler ile kirlenmiş yer altı ve yer üstü suların temizlenmesine yönelik olarak yeni ortaya çıkan teknolojilerin tanımlanması amacıyla yürütülen pilot proje kullanılabilecek çeşitli yeni yöntemlere yer vermiştir.
44	Kirlenmiş Yer Altı ve Üstü Suların Islahına Yönelik Kullanılan ve Yeni Ortaya Çıkan Teknolojilerin Değerlendirilmesi, Faz-2	ABD, Almanya, Hollanda	1992-1997	Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cum., Danimarka, Fransa, Almanya, Macaristan, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık NATO üyesi olmayan ülkeler: Avustralya, Yeni Zelanda	Bir önceki safhada belirlenen temizleme ve ıslah yöntemlerinin teknik performansı, ekonomik çıktıları gibi konuların değerlendirildiği ikinci aşama pilot çalışmasında 14 farklı ülkeden 52 farklı iyileştirme/ıslah yöntemi ele alınmış konu ile ilgili rapor sunulmuştur.
45	Kirlenmiş Yer altı ve üstü suların ıslahına yönelik kullanılan ve Yeni Ortaya Çıkan teknolojilerin değerlendirilmesi, Faz-3	ABD, Almanya, Hollanda	1997-2002	Ermenistan, Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cum., Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık. NATO üyesi olmayan ülkeler: Avustralya, Yeni Zelanda	Pilot çalışma beş yıllık sürede 12 ülkeden toplam 33 adet iyileştirme teknoloji projesini incelemiş, birçoğu farklı iki ya da daha fazla teknolojiyi içeren entegre ya da paralel iyileşmeyi içermekteydi. Pilot çalışma sonucunda konu ile ilgili birçok rapor yayınlanmıştır.
46	Baca Gazlarının Sülfürden Arındırılması	ABD	1976-1980	-	Yüksek oranda sülfür içeren fosil yakıtlarının yanmasından kaynaklı sülfür oksit salınımını azaltıcı teknolojilerin değerlendirildiği çalışmada 12 farklı sistem incelenmiş ilgili sistemlerin avantaj ve dezavantajlarına maliyetine ilişkin analizlere yer verilmiştir.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
47	Orman Yangınları	İtalya	1983-1987	Fransa, Yunanistan, İspanya	Çevreye büyük zararlara yol açan orman yangınlarının önlenmesine yönelik olarak halkın bilgilendirilmesi, eğitimi de dahil olmak üzere risk oranları hesaplama yöntemleri, orman yangınlarında kullanılan farklı müdahale yöntemlerinin karşılaştırılması, olası acil durumlarda iş birliği ve orman yangınları terminolojisinin tek tipleştirilmesi konularında çalışmalar yürüten pilot proje bulguları rapor ile yayınlamıştır.
48	Silahlı Kuvvetlerde Çevre Eğitimi	Polonya, Kanada	2000-2004	Belçika, Çek Cumhuriyeti, Gürcistan, Portekiz, Romanya, Türkiye	Dünya zirvesi (Çevre ve Kalkınma konulu BM Konferansı) Gündem 21 -çevre ve sürdürülebilir kalkınma konusunda sosyal farkındalığın artırılması- çerçevesinde 11 farklı ülkeden elde edilen 71 çevre güvenliği ve farkındalığı enstrümanı derlenerek CD oluşturulmuştur.
49	Büyük şehirlerde Göç Hareketlerinin yoğunluğu ve trendleri: Çevre ve güvenlik açısından sonuçlar	İspanya	1999-2003	Azerbaycan, Belarus, Kanada, Danimarka, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Moldova, Polonya, Portekiz, Romanya, İsveç, Türkiye	Çalışma sonunda herhangi bir yayım yapılmamıştır.
50	Jeotermal Enerji	ABD	1973-1978	-	Jeotermal enerjinin elektrik üretimi dışında kalan uygulamalarını inceleyen pilot proje sonunda sekiz rapor yayınlanmış ve bilim insanı ziyaret programı oluşturulmuştur.
51	Afet Hazırlığının Sağlık ve Tıbbi Boyutları	ABD, Belçika	1984-1988	-	Doğal ve insan yapısı olarak ikiye ayrılan afetler ile ilgili iletişim, hasta sınıflandırılması, hastane faaliyetlerinin kategorileştirilmesi, acil ve koordineli nakliye konularının başarılı afet hazırlık planlamasında temel faktörler olduğunu ortaya koyan pilot çalışma sonuçları kitap halinde yayımlamıştır.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
52	Böcek İlaçlarının Tarımsal Kullanımının Çevre ve İnsan Üzerindeki Etkisi	İtalya	1990-	Kanada, Danimarka, Fransa (Gözlemci), Almanya, Yunanistan, Hollanda, İspanya, Birleşik Krallık, ABD	Çalışma sonuçlanmamıştır.
53	Acil Tıbbi Hizmetlerin Geliştirilmesi	ABD	1978-1981	Kanada, İtalya, Portekiz, Fransa	Acil durumlarda uygun ve hızlı tıbbi yardım konusuna odaklanan pilot çalışmada katılımcı ülkeler acil durum tıbbi hizmetler araştırması, Acil Durum tıbbi hizmetler sistemlerinin yönetim ve organizasyonu, eğitimi, iletişim, ilk müdahale ve hasta nakil ile zehirlenme kontrolü konularında iki rapor yayımlamışlardır.
54	Orta ve Doğu Akdeniz Üzerinde Yüksek Etkili Hava Koşullarının Tahmin Edilmesinin Geliştirilmesi	Yunanistan	2003-2005	Gürcistan, Macaristan, İtalya, Türkiye	Kısa dönem proje olarak gerçekleştirilen çalışmada sert hava koşullarının tahmin edilebilirliğini geliştirmek amacı ile bilim ekiplerinin sayısal hava tahmini, uzaydan tespit etme yeteneklerinin geliştirilmesi gibi konulara odaklanılmış, oluşturulan modeller Türkiye, İtalya ve Ege Denizi üzerinde oluşan fırtınalarda test edilmiştir.
55	Kapalı Ortam Hava Kalitesi, Faz-1	İtalya, ABD	1988-1994	N/A	Kapalı ortamlarda hava kirleticilerine daha fazla maruziyet riskinden hareketle araştırma faaliyetleri, risk azaltıcı tedbirler ile politika seçeneklerine odaklanan pilot çalışma sonucunda 6 rapor hazırlanarak yayımlamıştır.
56	Kapalı Ortam Hava Kalitesi, Faz-2	İtalya, ABD, Rusya	1994-1997	Belçika, Bulgaristan, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovakya, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık	Kapalı ortamlarda hava kalitesinin artırılmasına yönelik olarak Sürdürülebilir kapalı çevre ulusal planın hazırlanmasına ilişkin tavsiyeler, bina yöneticileri ve planlayıcılar için bilinmesi gereken konular, evde iyi kalite havanın sağlanması amacıyla broşür, sağlık personelinin kapalı ortam hava kalitesine ilişkin bilmesi gerekenler konularında çeşitli yayınlar gerçekleştirilmiştir.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
57	Entegre Su Yönetimi	Belçika, İtalya	2002-2006	Bulgaristan, Kanada, Estonya, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Litvanya, Moldova, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, İspanya, İsveç, Türkiye, Birleşik Krallık Akdeniz Diyalog ülkeleri: Cezayir, Fas, Tunus Uluslararası Örgütler: UNESCO, IHP , HELP	Sadece insanoğlu için değil tüm eko sistemler için hayati öneme sahip suyun kullanımına ilişkin olarak su sistem araştırmaları ile su yönetiminin farklı boyutlarında bilgi alışverişi sağlanmış ve sonuçlar akademik makale olarak yayınlanmıştır.
58	Ülke içi su kirliliği	Kanada	1970-1974	ABD, Fransa, Belçika,	pilot çalışma, bir nehir havzasında nüfus ve bu havzadaki gelişme seviyesi arttıkça ortaya çıkan çeşitli sosyal, politik ve biyolojik problemlerle odaklanmıştır. Dört farklı ülkede nehir havza planlama ve yönetimi, Uluslararası su havzalarında kalite standartları ve hedefleri , su yönetiminde dolaylı enstrümanlar, yönetim karar -alma modelleri konularında çalışmalar gerçekleştirilmiştir.
59	Endüstriyel zehirli atık yönetimi ve tehlikeli madde araştırması, Faz-1	Yunanistan	1992-1998	Arnavutluk, Belarus, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Almanya, Macaristan, İtalya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Romanya, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD.	İlk aşamada iki toplantı gerçekleştirilmiş olup zehirli atık konusunda katılımcı ülkelerin yasal düzenlemeleri tartışılmış, ülkeler gelecekte konu ile ilgili projelere katılma istekliliğini beyan etmişlerdir.
60	Endüstriyel zehirli atık yönetimi ve tehlikeli madde araştırması, Faz-2	Yunanistan	2000-2006	Ermenistan, Azerbaycan, Kanada, Estonya, Gürcistan, Macaristan, İtalya, Kırgız Cumhuriyeti, Litvanya, Moldova, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, İsveç, Türkiye, Ukrayna.	Kısa dönem proje olarak gerçekleşen ikinci aşamada faklı konularda dört çalıştay gerçekleştirilmiştir. CCMS'in bilim kurulu ile SPS çatısı altında birleşmesinden dolayı ilgili komiteye başvuru gerçekleştirilmiştir.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
61	Çevre Etki Değerlendirmesinin Yöntemi, Odağı ve Kapsamı	Belçika	1991-2002	Kanada, Çek Cum., Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Rusya, Slovak Rep., Slovenya, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD	ÇED'in farklı boyutlarını karşılaştırmak ve tartışmak amacı ile başlatılan çalışma sonucunda ÇED süreci değerlendirme, yöntem, ÇED'e katılım, stratejik çevre değerlendirmesi, stratejik çevre değerlendirmesinde arazi kullanımı, çevre değerlendirmede kalite kontrol, su sistemlerinin değerlendirilmesi ve su yönetimi konularında raporlar hazırlanmıştır.
62	Nehir ve Nehir Ağızlarında Besin Yükleme ve Yanıtlarının Modellenmesi	ABD, Litvanya	1999-2003	Belarus, Bulgaristan, Kanada, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Almanya, Macaristan, İtalya, Letonya, Moldova, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, İspanya, Türkiye	Genel olarak su bitkilerini ve hayvanlarını tehdit eden aşırı nitrojen, fosfor ortamlarında kirleticilerin etkileri konusunda bilgi birikimini artırmak, elde edilen örneklerin testi, iyileştirilmesi konularında yürütülen çalışmalar sonucunda hazırlanan rapor yayınlanmıştır.
63	Yeni Tarım Teknolojileri	Türkiye, Belçika, ABD	1991-2001	Belarus, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Yunanistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Romanya, Slovenya, Ukrayna	Kirlilik ve tarımsal verimlilik konularında çalışmalar yürütülmüş, çevrenin korunması amacıyla düşük girdili sürdürülebilir tarım yöntemleri yeni teknolojiler olarak kabul edilmiş sonuçlar rapor halinde sunulmuştur.
64	Beslenme ve Sağlık	Kanada	1975-1978	-	Beslenme ve sağlık ilişkisinin incelendiği pilot çalışma sonuçlarının bir rapor halinde yayımlamıştır.
65	Deniz Kirliliği Hareketlerini Öngörebilmek Amacı ile Tasarlanan Modellerin Yerleştirilmesinde Uzaktan Algılama Sunan Fırsatlar	Fransa	1982-1994	Kanada, Almanya, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya	Çalışmanın içeriğine ilişkin olarak bilgiye ulaşılamamıştır. Çalışma ile ilgili hazırlanan herhangi bir yayın bulunmamaktadır

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
66	Elektro Manyetik Spektrumun Pasif Kullanımı	Hollanda	1989-1995	Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Norveç, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık, ABD, Çek Cum., Rusya, İsveç	Bu çalışmanın amacı, frekans dağılımlarının idari kontrolünün güçlendirilmesi olasılığını araştırmak ve spektrumun pasif ve aktif kullanıcılar tarafından eşzamanlı kullanımı için teknolojik potansiyeli incelemektir.
67	Plastik atık değerlendirme	ABD	19978-1981	-	Önemli bir gereklilik, çevreyi koruyan, ekonomik olarak uygulanabilir ve enerji tasarrufu sağlayan bir şekilde atık ürünleri yeniden kullanmak üzere geri kazanma yeteneğinin sağlanmasıdır. Yeniden kullanım için büyük fırsat sunan bir alan plastik atıklardır. Bu çalışma, plastik atıkların geri kazanımı ve bertaraf edilmesinin sayısız yönünü kapsayan on öneride bulunmuştur.
68	Kirlilik Önleme Semineri	ABD, NATO Araştırma ve Teknoloji Komitesi	1998-1999	-	"NATO Askeri Varlık ve Üslerine Uygulama için Çevre Teknolojileri" temel konusu etrafında, kirleticilerin ve atıkların havaya, toprağa ve suya karışmasını önleyen, en aza indiren veya ortadan kaldıran alternatif malzemeler, uygulamalar, süreçler ve enerji kaynaklarını tanıtılmıştır. Odak (a) mümkün olduğunda kaynağında kirletici maddelerin azaltılması veya ortadan kaldırılması, (b) elimine edilemeyen geri dönüşüm ve (c) son çare olarak elimine edilemeyen atığın arıtılması ve bertaraf edilmesi yaklaşımlarıdır.
69	Sürdürülebilir Kalkınma İçin Kirlilik Önleyici Stratejiler	ABD, Türkiye	1990-1995	Belçika (gözlemci), Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, Avusturya, Macaristan, İsveç	Bu pilot çalışmanın amacı (1) Kirliliğin önlenmesi ve sürdürülebilir kalkınma girişimlerinin geliştirilmesi ile ilgilenen uluslararası bireyler ve kurumlar ağı oluşturmak; (2) kirlilik önleme araştırmasının sonuçlarını yaymak ve bu tür teknoloji ve uygulamaların benimsenmesini kolaylaştıran programları belirlemek için bir forum sağlamak; (3) her ülkede kirliliğin önlenmesini teşvik eden etkili mekanizmaları tanımlamak için mevcut düzenleyici ve piyasa yaklaşımları ile hükümet ve hükümet dışı

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
					programları araştırmak; (4) kirlilik önleme alanında çalışan bireyler için, katılımcı ülkelerdeki kurumlarla dönüşümlü görevlerde çalışarak konuyla ilgili anlayışlarını genişletmek için mekanizmalar geliştirmek; (5) çeşitli ülkelerdeki eğitim seminerlerinin ve eğitim atölyelerinin sunumunun desteklenmesi; (6) NATO üyesi olmayan ülkelerdeki kişi ve kurumlara yeni kirlilik önleme seçenekleri hakkında bilgi alışverişi için bir ortam sağlamak. Pilot çalışma, yüzlerce kişiye dünyanın dört bir yanından kirlilik önleme programları ve teknolojileri hakkında bilgi edinme ve bilgi alışverişi yapma fırsatı verilen beş önemli çalıştayın organizasyonunu ve uygulanmasını desteklemiştir.
70	Tarihi Leke Camının Korunması	Almanya	1982-1994	Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Portekiz, Birleşik Krallık, ABD, Avusturya	Bu çalışmanın temel amacı, laboratuvarlarda ve saha koşullarında yakın zamanda geliştirilen koruyucu kaplamaları mümkün olduğunca geniş iklim koşullarında test etmektir.
71	Seçili Endüstriyel Sektörlerde İyileştirme ve Önleme Sorunları	ABD	2002-2007	Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Moldova, Hollanda, Polonya, Romanya, Rusya, Slovenya, İspanya, İsviçre, Türkiye, Ukrayna, Birleşik Krallık NATO üyesi olmayanlar: Avustralya, Japonya	Pilot Çalışma, seçilen endüstriyel sektörlerden (metal madenciliği, organik kimyasal üretim, gaz işleri ve gübre üretimi) toprak ve yeraltı suyu üzerindeki sağlık ve çevresel etkilerin yanı sıra en iyi uygulamaları tanımlamaya ve araştırmaya çalışmıştır."(Ör. Eski çöp sahaları, özelleştirme sahaları [yani belirli kategorilerdeki eski devlet mülkiyetinden geçen tesisler], mega siteler [yani büyük ölçekli eski sanayi ve maden tesisleri] ve kıyı tortuları). CD yayınlanmıştır.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
72	Silahlı Kuvvetlerde Çevre Farkındalığının Teşviki	Almanya	1987-1991	Belçika, Kanada, İtalya, Hollanda, Norveç, Portekiz, İspanya, Birleşik Krallık	Pilot Çalışma Grubu ayrıca öncelikle tüm askeri personele hitaben, günlük görevlerine yönelik örneklere ve çevre koruma gerekliliklerine yer veren bir film hazırlamıştır. Çevre ile ve gelecek nesiller için doğal ve kültürel mirasının korunmasından sorumlu olduğu değerlendirilen Silahlı Kuvvetler, faaliyetlerinin potansiyel çevre etkilerini dikkate almalı ve bu faaliyetleri askeri görev kısıtlamaları dahilinde etkileri en aza indirecek şekilde yürütmeleri gerekmektedir. Bu çalışma, üye ülkelerin Silahlı Kuvvetleri'nde çevre bilincinin geliştirilmesi için teknikler geliştirmiştir. Üye ülkelerin Silahlı Kuvvetleri'ndeki mevcut uygulamaları gözden geçirmiş ve gerektiğinde iyileştirme önerileri yapmıştır. Pilot Çalışmanın önemli bir başarısı, "Silahlı Kuvvetlerde Çevre Bilinci ve Korunması" ilkelerinin açıklanması olarak belirtilmiştir.
73	Astronomik ve Jeofizik Gözlem sahalarının korunması	Fransa	1985-1991	Kanada, Hollanda, İspanya, Birleşik Krallık ve ABD	Astronomik ve jeofizik gözlem alanlarına titreşim, radyo-elektrik radyasyonu, ışık ve manyetik alanlar gibi dış etkilere karşı koruma sağlanmalıdır. Bahse konu alanlar gelişen şehirler ve ulaşılabilirlik sebepleriyle uzak alanlara taşınamamaktadır. Çözüm kirlilik kaynaklarını sınırlamaktan geçmektedir. Bu çalışma, bilim insanlarının gözlem merkezlerini mevcut kirliliğe ve bozulmaya korunmalarına yardımcı olmak için gerekli teknik ve yasal bilgileri bir araya getirmiştir Ed. Frontière tarafından sonuçlar kitap olarak basılmıştır.
74	Askeri Malzemelerin Nakli Esnasında Zehirli Malzeme Sızıntılarına Karşı	Kanada	1992-2000	Arnavutluk, Ermenistan, Belarus, Bulgaristan, Çek Cum., Estonya, Finlandiya, Almanya, Macaristan, Kazakistan, Letonya, Litvanya, Moldova, Norveç, Polonya,	Bu pilot çalışmanın toplantıları esnasında aşağıdaki fikirleri geliştirmiştir: (a) değerlerin bir politika olarak nasıl ifade edilebileceği; (b) politikanın nasıl mevzuata dönüştürülebileceği; (c) mevzuatın uluslararası standartlar ile nasıl desteklenebileceği ve (d) bunlara uyumun nasıl

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
	Sivil Nüfusun Korunması			Romanya, Rusya, Slovakya, İsveç, Ukrayna, ABD.	sağlanabileceği. Oturumlarda, önlemenin insanları, mülkü ve çevreyi korumada müdahaleden daha etkili olduğu vurgulanmıştır. Rapor ve Acil Müdahale Rehberi yayımlanmıştır.
75	Enerjinin Akılcı Kullanımı	ABD	1974-1978	-	Çalışma, ortak hedefleri olarak üye ülkelere artan enerji tasarrufu sağlamalarına yardımcı olan dört projeden oluşmaktadır. Sanayi sektörü en büyük ve en hızlı büyüyen enerji tüketicisi olduğu için, endüstriyel uluslararası veri tabanı projesi, endüstrideki enerji tüketimini analiz etmek için kapsamlı bir yöntem ve enerjiyi korumak için özel önlemler geliştirmiştir. Elektrik tesisatı yük yönetimi projesi, elektrik tesislerinin ekonomik performans ve olumsuz çevresel etkilerin azaltılmasında önemli ölçüde iyileşme sağlayabileceği alanları belirlemiştir. Test projesi ise enerji tüketimi hesaplamaları için uygun hava durumu verilerinin toplanması için öneriler sunmuştur.
76	Deniz Motorlarından kaynaklanan hava kirliliğinin azaltılması	Yunanistan	1993-1998	Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İsveç, Türkiye, Birleşik Krallık, ABD NATO üyesi olmayanlar: Kıbrıs	Pilot çalışmanın amacı, yakıt ekonomisini korurken, zararlı emisyonları azaltmak için deniz motoru tasarımı ve çalışması yöntemlerini incelemektir. Genel amaç, mevcut araştırma sonuçlarını sıralamak, en son teknolojiyi tanımlamak, ilgili teknolojileri olgunluk, etkililik ve maliyet açısından sınıflandırmak ve gerçekçi emisyon seviyeleri ve ilgili önemli araştırma alanlarına ilişkin mevzuat hakkında teklif ve önerilerde bulunmaktır.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
77	Hava kirliliğinin Bölgesel / Sınır Aşan Yayılımı	Yunanistan	1998-2004	Belarus, Bulgaristan, Danimarka, Estonya, Macaristan, Moldova, Portekiz, Rusya, İspanya, İsveç, Türkiye.	Pilot Çalışma, hem üye hem de ortak ülkelerden birçok bilim insanına bölgesel / sınır aşan hava kirliliğinin taşınması alanında fikir ve tecrübe alışverişi yapma fırsatı vermiştir. Araştırma, idari ve örgütsel konular hakkında yapıcı tartışmalara sahne olan altı toplantı düzenlenmiştir. Pilot Çalışmanın en önemli kazanımlarından biri, "Bölgesel Ölçekte Hava Kirliliği Süreçleri" konusunda bir örgütlenmenin gerçekleştirilmesidir. 20 ülkeden 46 bilim insanının katılımıyla gerçekleşen çalışmalar sonunda "NATO Bilim Dizisi" sersinde kitap yayımlanmıştır. Katılımcılar ayrıca sorunun çeşitli boyutları ile ilgili araştırmalarda işbirliği yapmıştır.
78	Feromon Uygulaması ve Üretimi ile İlgili Düzenlemeler	Hollanda	1979-1983	-	Mümkün olduğunca çok ülkede davranış değiştirici kimyasallar (feromonlar) için kayıt prosedürlerinin durumu hakkında bilgi toplamak üzere gerçekleştirilen pilot çalışmada, ilgili prosedürlerin içeriğini analiz edilmiş ve geliştirici önerilere yer verilmiştir.
79	Deniz kirliliğinin kontrolü amacıyla uzaktan algılama	Fransa	1976-1983	Yunanistan, Türkiye, ABD	Çalışmanın amacı, deniz çevresi kirliliğini tespit etme teknikleriyle elde edilen ilerlemeyi gözden geçirmek ve bu alanda NATO ülkeleri tarafından benimsenecek araştırma politikalarını belirlemektir. Denizdeki petrol sızıntıları ile diğer tehlikeli maddelerin tespiti, gözetimi ve izlenmesi amacıyla uzaktan algılama uygulamaları incelenmiş (Çalışma Grubu I), kirleticilerin yayılımı, ve hareketleri (Çalışma Grubu II) değerlendirilmiştir. Kazara veya kasıtlı petrol sızıntılarının neden olduğu kirlilikle mücadelede uzaktan algılamanın kullanılması konusunda çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
80	Hazar Denizi Çevre Projelerinin İncelenmesi	Türkiye	1998-1999	Azerbaycan, Belçika, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, Kazakistan, Lüksemburg, Rusya, Türkmenistan	Kısa vadeli projede, tamamlanmış ya da devam etmekte olan tüm Hazar Denizi programlarının amaçlarını ve başarıları gözden geçirilmiş ve bölgedeki mevcut bilgi boşlukları derlemiştir. Projede bu bilgileri kullanılarak "Hazar Denizi Bilim ve Uygulama Planı" hazırlanmıştır.
81	Gelecekteki Faaliyetlerin Planlanması Amacıyla Karadeniz'de Devam Eden Projelerin İncelenmesi	ABD, Türkiye	1996-1997	Bulgaristan, Gürcistan, Romanya, Rusya, Ukrayna	Kısa vadeli projede, Karadeniz'deki mevcut çevre programlarının hedeflerini ve başarıları gözden geçirilmiş ve programların altında ele alınmayan veya sona erdikten sonra da sürdürülmesi gereken gereksinimler tespit edilmiştir. Proje, ölçülecek ve modellenecek anahtar değişkenleri ve parametreleri tanımlamış, veri kümelerinin kullanılabilirliğinin yanı sıra veri modellerine ilişkin boşlukları değerlendirmiştir. Proje nihayetinde Karadeniz ekosistemlerinin kalıcı olarak tahmin edilmesi ve izlenmesine yönelik yetenekleri geliştirmek için bir araştırma ve teknolojik geliştirme programı için uygulama planı tanımlamıştır.
82	Çevredeki Kimyasalların Risk Yönetimi	Norveç	1983-1988	-	Bu pilot çalışma, karar analizi için mevcut yöntemlerin gözden geçirilmesini sağlamış, öneriler vermiş ve karar vericilere karmaşık karar alternatiflerini değerlendirmede daha iyi bir analitik araç sunabilecek yöntemler geliştirmiştir. Çalışmanın amaçları: (1) ortamdaki kimyasallarla ilgili spesifik örneklerle yapılan çalışmalar yoluyla yöntemleri gözden geçirmek ve geliştirmek, (2) daha ileri araştırma ve geliştirme alanlarını belirlemek (3) risk değerlendirme yöntemleri oluşturmak ve üye ülkeler tarafından kullanılabilecek veya benimsenebilecek risk yönetimi yönteminin ortaya konması.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
83	Yol Güvenliği	ABD	1970-1974	Belçika, Kanada, Fransa, Almanya, Hollanda	Çalışmaya altı ana bölümden oluşmaktadır: deneysel güvenlik araçları, yaya güvenliği, alkol ve karayolu güvenliği, yol tehlikelerinin belirlenmesi ve ortadan kaldırılması, motorlu taşıt muayenesi, kaza soruşturması. Çalışma CCMS Uluslararası Karayolu Güvenliği Kararının 1973 yılında Kuzey Atlantik Konseyi tarafından kabul edilmesine katkıda bulunmuştur.
84	Kentsel Değerlendirmede / Canlanmada Ulaşımın Rolü	ABD	1978-1983	-	Ekonomik, sosyal, kültürel ve eğlence faaliyetleri konutların ve hareket modellerinin yerini etkileme potansiyeli nedeniyle ulaşım eylemleri kentlerde önemli bir rol oynamaktadır. Çalışma, herhangi bir şehirde değişim olasılığının her zaman o şehrin kendi ekonomik, politik ve sosyal kalkınma tarihi ile tanımlandığı ve sınırlı olduğu sonucuna ulaşmıştır.
85	Kırsal Yolcu Taşıma	ABD	1978-1982	-	Toplu taşımanın yokluğunda, otomobil bazı ülkelerin çeşitli bölgelerinde neredeyse tek ulaşım aracı haline gelmiştir. Bu durum, özellikle kırsal alanlarda ciddi sorunlar yaratmıştır. Çalışmada, kırsal alanlarda yolcu hizmetleri sağlamak için farklı ülkelerde ve farklı kurumsal ortamlarda uygulanan yöntemler hakkında uzman bilgi alışverişi teşvik edilmiştir.
86	Dar Su Yolları Limanlar Ve Bitişik Meskun Alanların Güvenliği	Türkiye	2002-2006	Bulgaristan, Fransa, Gürcistan, Almanya, Yunanistan, İtalya, Romanya, Rusya, ABD	Çalışmanın amacı, olası terör saldırıları riskinin azaltılması için alınması gereken koruyucu ve müdahale önlemleri ile deniz varlıklarının ve stratejik düğüm noktalarının emniyetinin ve güvenliğinin incelemesidir.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
87	Deprembilim ve Deprem Kayıp Azaltma	İtalya	1978-1985	-	Çalışma sismik risk, deprem tahmini ve deprem kaybını azaltmanın çeşitli yönlerini ele almak üzere tasarlanmıştır. Araştırma içinde tartışılan konular şunlardır: deprem fiziği ile ilgili bilgi birikimi sağlanması, veri toplama yöntemlerinin geliştirilmesi, mevcut verilerin gözden geçirilmesi, rafine edilmesi ve sıralanması, tasarım ve karar verme için parametrelerin tanımlanması, deprem sonrası oluşabilecek etkilerin azaltılması, farkındalık programları oluşturma ve yayma yollarını içermektedir
88	Güneş Enerjisi	ABD	1973-1978	-	Çalışma güneş enerjisinin binaları ısıtmak, soğutmak ve sıcak su sağlamak için nasıl daha da geliştirilebileceğini araştırmıştır. Çalışmanın bir parçası olarak, on beş NATO ve NATO üyesi olmayan ülkenin kurumları bilgi alışverişi için bir anlaşma imzalamışlardır. Avrupa Topluluğu'nun da iştirak ettiği projenin ulusal ve uluslararası çabaları ileriye taşıdığı değerlendirilmektedir.
89	Tuz Mağaralarında Petrol Depolanması ve Tuzlu suyun çevrenin geliştirilmesi amacıyla ortam olarak kullanılması	Yok	2005-2006	Polonya, Türkiye, ABD	Bu projenin amacı, stratejik petrol, sıvı yakıt ve gaz depolama için yüzey altı tuz mağaralar ile Baltık Denizi'nin ekolojik ve çevresel koşullarını geliştirmek için üretilen tuz brinlerin kullanılmasının fizibilitesini değerlendirmekti. Jeolojik yapılarda yüzey altı depolama için, sıvı hidrokarbonlar tuz mağaralarında depolanabilirken, doğal gaz hem tuz mağaralarında hem de gözenekli, iyi kaplanmış kayalarda depolanabilir. İkinci yöntem, depolama verimliliği açısından daha az etkilidir (depolanan gazın tam basıncına hemen ulaşılamaz ve bir miktar gaz her zaman kaybedilir), ancak genellikle daha az maliyetlidir, çünkü bitmiş gaz veya petrol alanları depolama amacıyla kullanılabilir. Proje, büyük ölçüde Louisiana ve Teksas'taki ABD Stratejik Petrol Rezervinde (SPR) benzer petrol

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
					depolama ile ilgili geniş deneyime dayanarak, Polonya ve Türkiye'de NATO'nun kuzeydoğu ve güneydoğu kanatlarında tuz yapılarında petrol depolama sahaları inşa etme olasılığı öngörülmüştür.
90	Askeri Altyapılar İçin Sürdürülebilir Bina	Hollanda, Kanada	1999-2003	Belçika, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Gürcistan, İtalya, Litvanya, Moldova, Norveç, Polonya, Romanya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, ABD	Kısa vadeli projenin ilk aşaması, Sürdürülebilir Bina prensiplerinin farklı ülkelerde halihazırda ne kadar uygulandığını bulmaya ve konuyla ilgili daha kapsamlı bir çalışma oluşturulmasına ilgi olup olmadığını ölçmeye çalışmıştır. Birinci aşamada on yedi ülkenin katıldığı bir seminer düzenlenmiştir. İkinci aşamada ise sürdürülebilir bina politikaları, programları, yöntemleri ve araçları, örnekleri hakkında bilgi toplanmıştır. İkinci aşamada ikinci bir seminer düzenlenmiş, bilgi dağıtımı ve değişimi için bir web sitesi ile veri tabanı oluşturmak için çalışmışlardır. Bu projenin devamında konu ile ilgili olarak iki yılda bir seminerler düzenlenmektedir.
91	Kültürel Kaynakların Korunması ve Yönetimi İçin Teknolojiler	Yunanistan	1991-	Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Hollanda, Portekiz, İspanya, Türkiye, Birleşik Krallık.	Çalışma sonuçlandırılamamıştır.
92	Çevre Problemlerinde Eğitim ve Öğretim	İspanya	1983-1989	Almanya, Birleşik Krallık	Çevre sorunlarında eğitim ve öğretim, halkın tutum ve davranışlarındaki değişikliklerin anahtarıdır ve her çevre politikasının vazgeçilmez temeli oluşturmaktadır. Çalışmada problemin iki yönü incelenmiştir: birincisi, belirli çevresel davranışların altında yatan teori ve kavramların analizi ile analiz için bir yöntemin tasarlanması; ikincisi, uluslararası nitelikte karşılaştırmalara imkan veren değerlendirme yöntemlerinin oluşturulması ile bu çerçevede yürütülen uluslararası koordinasyonun geliştirilmesi. İlk aşamada, çevre

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
					eğitiminin etkisini test etmek için uygun deneyler tasarlanmış, ikinci aşamada bahse konu deney tasarımları gerçekleştirmeye odaklanmış, üçüncü aşamada ise sonuçların harmanlanması ve yorumlanması sağlanmıştır.
93	Kentsel Ulaşım	ABD	1972-1976	Belçika, Fransa, Almanya	Özellikle gelişmiş ülkelerde başa çıkmanın en zor sorunlarından biri şehirlerde ulaşım sorunudur. Çalışma, yolcular için daha hızlı ve daha rahat seyahat etmeyi sağlamak ve büyükşehir yığılmalarında daha verimli yük teslimi amaçlayan beş projeden oluşmaktadır. Banliyö yolcularının toplanma yöntemini geliştirmeyi amaçlayan toplama sistemleri, kentsel ulaşım ile ilgili daha hızlı ve trafik hacmi üzerinde minimum etki yaratarak yük sağlama konusunda yeni yöntemler, mevcut tüm kısa mesafeli ulaşım teknikleri, gelecekteki şehirlerde toplu taşıma tesislerine duyulan ihtiyaç hakkında veri sağlama konularına odaklanmıştır.
94	Çevresel Değerlendirme İçin Peyzaj Bilimi	ABD, Almanya,	2001-2006	Avusturya, Bulgaristan, Finlandiya, Gürcistan, İtalya, Letonya, Litvanya, Norveç, Polonya, Romanya, Rusya Fed., Türkiye, Ukrayna, Birleşik Krallık	Pilot Çalışma, uzaktan algılama, coğrafi bilgi sistemleri, mekânsal istatistikler ve uzamsal istatistikler ile ilgili teknolojileri birleştirerek çevresel durumu, arazi bozulma süreçlerini, doğal ve insan kaynakları (güvenlik dahil) üzerindeki etkilerinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi konusunda faaliyet göstermiştir. Projede, üst düzey karar vericilerin, çevre yöneticilerinin ve halkın: doğası gereği farklı ölçeklere sahip bir dizi çevresel sorunu ele alma, ekolojik ve hidrolojik kaynaklar üzerindeki etkilerin değerlendirmesi, analiz ve değerlendirme sonuçlarını kitlelere iletmesi, uluslararası paydaşlar için bölgesel ve havza değerlendirmeleri, analiz araçları, dijital haritalar ve veri tabanları gibi ürünler geliştirilmesi konularında çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Pilot Çalışmanın araştırma

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
					ve uygulama gündemi, Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde peyzaj karakterizasyonu, arazi örtüsü değişikliği tespiti, peyzaj göstergeleri, peyzaj değerlendirmesi ve peyzaj teorisi ve modelleri ile ilgili tematik alanları vurgulayan çok sayıda ulusal çalışmanın tamamlanmasıyla gerçekleştirilmiştir.
95	Askeri Faaliyetlerden Kaynaklanan Çevresel Etkilerin Azaltılması Amacıyla Simülatörlerin Kullanımı	Hollanda	1990-1995	Belçika (gözlemci), Almanya, Yunanistan, İtalya, Lüksemburg (gözlemci), Norveç, Polonya, Portekiz (gözlemci), Birleşik Krallık, ABD	Bu pilot çalışma, simülatörlerin kullanımından ne kadar çevresel fayda elde edilebileceğini araştırmak için gerçekleştirilmiştir. Kamu ihale süreçlerinde yer alan görevlilerine farklı silah eğitimi faaliyetlerinin çevresel etkileri hakkında bir fikir verecek politika analizi yönetim araçlarına duyulan ihtiyacı ve bu etkilerin azaltılmasında simülatörlerin oynayabileceği roller belirlenmiştir.
96	Belediye Kanalizasyon Çamurunun kullanımı ve imhası	ABD	1979-1985	Almanya, Fransa, Hollanda ve Birleşik Krallık	Belediye atık sularının temizlenmesi, dünyanın birçok yerinde ve bazı bölgelerde yüzey sularının kalitesini belirgin bir şekilde artırmıştır. Bununla birlikte, arıtma sistemleri daha verimli ve daha yaygın hale geldikçe, yan ürün atıklarının - kanalizasyon çamuru - hacmi de artmaktadır. Çalışma, farklı ülkelerden dört ayrı konuyu içermektedir: kurumsal ve düzenleyici analiz; yararlanma, elden çıkarma, yakma gibi yöntemlerin etkinleri değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçları bir dizi öneri şeklinde açıklanmıştır.
97	Bağlantılı Toplumun Kırılganlığı	Norveç	2001-2002	Danimarka, Gürcistan, Macaristan, Litvanya, Moldova, Polonya, Romanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık, Ukrayna, ABD	Kısa vadeli proje şeklinde yürütülen çalışmada ulusal ve uluslararası toplantılar sonucu elde edilen bilgilere dayanarak aşağıda belirtilen ana sonuçlar yayınlanmıştır: • Sistemler arası bağlantı ile toplumsal kırılganlıklar üzerindeki etkisi, çok taraflı bir ortamda değerlendirilmeye ihtiyaç duymaktadır.

Sıra	Konu	Pilot Ülke	Süre	Katılımcı Ülkeler	Özet
					• Toplumsal güvenlik açıkları küresel bir bağlamda görülmeli, tek tek ülkeler tarafından çözülemediğinden hareketle ulus ötesi bir olgu olarak birbirine bağlılığa odaklanmalıdır. • Yararlı bir analiz ve bilgi paylaşımı düzeyi sağlamak için, yeni girişimlerin kapsamını sınırlamak ve uygulamayı yerleşik forumlara ve aktörlere ulusal çözümlere bırakmak gerekmektedir. • Gelecekteki zorluklarla başa çıkmada anahtar araç, eğitim ve bilgi dağıtımına sistematik bir yatırımdır.

EK-2. Kodların Sıklığı ve Kodlanan Bölümler İçindeki Oranı

Sıra Nu.	Kod (Türkçe)	Kod (Orijinal)	Sıklık	Yüzde (%)
1	-malı, -meli	Binding/Should	343	14,40
2	Eğitim	Tools/Training	212	8,90
3	-ecek, -acak	Binding/Will	205	8,61
4	Gereklilik	Binding/Must	105	4,41
5	NATO	Ref. origin/NATO	83	3,48
6	Uluslararası bağlantı	Links/International	71	2,98
7	STANAG	Ref. type/STANAG	63	2,64
8	ÇKS	Responsibilities/EPO	52	2,18
9	BM	Ref. origin/UN	52	2,18
10	Program	Ref. type/Programme	51	2,14
11	Koruma-1	Approach/Conservation	51	2,14
12	ÇYS	Tools/EMS	47	1,97
13	Çevresel etki	environmental impact	47	1,97
14	Ulusal bağlantı	Links/National	44	1,85
15	Komutan	Responsibilities/Commander	42	1,76
16	ÇTA	Tools/EBS	40	1,68
17	Örnekler	Examples	37	1,55
18	Çevresel boyut	environmental aspect	37	1,55
19	En iyi uygulama	Tools/Best Practice	36	1,51
20	Habitat zararı	Damages/harm habitat	35	1,47
21	AB	Reference Origin/EU	33	1,39
22	ABD	Reference Origin/USA	33	1,39
23	Diğer AJEPP'ler	Other AJEPPs	32	1,34
24	-ecektir, -acaktır	Binding/Shall	31	1,30
25	Standart oluşturma	Tools/Standard Development	28	1,18
26	Su kirliliği	Damages/water pollution	28	1,18
27	Rehber	Reference Type/Guidebook	27	1,13
28	Fauna zararı	Damages/harm fauna	26	1,09

29	Birlik gönderen	Responsibilities/TCN	25	1,05
30	Direktif	Reference Type/Directive (+)	25	1,05
31	Risk Yönetimi	Tools/Risk Management	22	0,92
32	Flora zararı	Damages/harm flora	21	0,88
33	Kültürel miras zararı	Damages/damage to cultural heritage	20	0,84
34	ÇED	Tools/EIA	19	0,80
35	Rejim	Reference Type/Regime	18	0,76
36	Toprak kirliliği	Damages/soil pollution	18	0,76
37	Standart-sınırlama	Tools/Standard-limitation	17	0,71
38	Politika	Reference Type/Policy	16	0,67
39	Yarar	Benefit	16	0,67
40	Hava kirliliği	Damages/air pollution	16	0,67
41	Doğal kaynak zararı	Damages/harm natural resources	15	0,63
42	Çekince	Reservation detail	14	0,59
43	Özel konu	Reservation Reason/specific issue	11	0,46
44	SOP	Reference Type/SOP	11	0,46
45	Kapsam	Security Elements/Scope	10	0,42
46	Bireysel	Responsibilities/Individual	10	0,42
47	AB-üyesi	Reser. Country-region/Eu-member	10	0,42
48	MC 469/1	Links/MC 469/1	9	0,38
49	Farklı düzenleme	Reser.Reason/Different regulation	9	0,38
50	Koruma-2	Approach/Preservation	9	0,38
51	Makale	Reference Type/Research Paper	9	0,38
52	Akademik	Reference Origin/Academic	8	0,34
53	İç bağlantı	Links/Internal	8	0,34
54	ÇYK	Responsibilities/EMB	8	0,34
55	Standart	Reference Type/Standard	7	0,29
56	NGO	Reference Origin/NGO	7	0,29

57	Amaç	Security Elements/Purpose	7	0,29
58	FİN-İSVEÇ-ABD	Reference Origin/FIN-SWE-USA	6	0,25
59	En iyi uygulama	Reference Type/Best Practice	6	0,25
60	ÇDÇ	Tools/ECS	6	0,25
61	Müdür/Komutan	Responsibilities/Land Manager/Commander	5	0,21
62	Lider ülke	Responsibilities/LN	5	0,21
63	Konu	Security Elements/Subject	5	0,21
64	Birleşik Krallık	Reference Origin/UK	5	0,21
65	Kanada	Reference Origin/CAN	4	0,17
66	Mümkünse	Binding/If possible	4	0,17
67	İklim değişikliği zararı	Damages/climate change	4	0,17
68	ISO	Reference Origin/ISO	4	0,17
69	AB üyesi değil	Reservation Country-region/Non-Eu	4	0,17
70	Hariç tutma	Security Elements/Exclusion	4	0,17
71	Diğer zararlar	Damages/Other damages	3	0,13
72	Ev sahibi ülke	Responsibilities/HN	2	0,08
73	Kitap	Reference Type/Book	2	0,08
74	Özel şirket	Reference Origin/Private Company	2	0,08
75	Bulgaristan	Reservation Country/BGR	2	0,08
76	Kaynak yetersizliği	Reservation Reason/resource shortage	2	0,08
77	Yunanistan	Reservation Country/GRC	2	0,08
78	İtalya	Reservation Country/ITA	2	0,08
79	ABD	Reservation Country/USA	2	0,08
80	Doktrin	Reference Type/Doctrine	2	0,08
81	OGC	Reference Origin/OGC	1	0,04
82	Kanada	Reservation Country/CAN	1	0,04
83	Almanya	Reservation Country/DEU	1	0,04
84	Birleşik Krallık	Reservation Country/GBR	1	0,04

85	Avusturalya	Reference Origin/AUSTRALIA	1	0,04
86	ASTM	Reference Origin/ASTM	1	0,04
87	Litvanya	Reservation Country/LTU	1	0,04
88	Romanya	Reservation Country/ROU	1	0,04
89	Türkiye	Reservation Country/TUR	1	0,04
90	Almanya	Reference Origin/GER	1	0,04
91	Norveç	Reference Origin/NOR	1	0,04
92	Kanun	Reference Type/Act	1	0,04
93	İçerik	Security Elements/Covers	1	0,04
TOPLAM (geçerli)			2382	100,00
Kayıp			0	0,00
TOPLAM			2382	100,00

EK-3. Kodlama Sistemi

Tez İçerisinde Gerçekleştirilen Kodlamalar

Sıra Nu.	Kodlama (Türkçe)	Kodlama (Orijinal)	Kod Sayısı
1	Yarar	Benefit	16
2	Örnekler	Examples	37
3	Çevresel etki	Environmental impact	47
4	Çevresel boyut	Environmental aspect	37
5	Diğer AJEPP	Other AJEPPs	32
6	Koruma-1	Approach/Conservation	51
7	Koruma-2	Approach/Preservation	9
8	Standart oluşturma	Tools/Standard development	28
9	ÇED	Tools/EIA	19
10	Risk Yönetimi	Tools/Risk management	22
11	ÇTA	Tools/EBS	40
12	ÇYS	Tools/EMS	47
13	Standart-sınırlama	Tools/Standard-limitation	17
14	En iyi uygulama	Tools/Best practice	36
15	ÇDÇ	Tools/ECS	6
16	Eğitim	Tools/Training	212
17	Ulusal bağlantı	Links/National	44
18	Uluslararası bağlantı	Links/International	71
19	İç bağlantı	Links/Internal	8
20	MC 469/1 bağlantısı	Links/MC 469/1	9
21	Müdür/Komutan	Responsibilities/Land Man./Comd.	5
22	Lider ulus	Responsibilities/LN	5
23	Birlik gönderen	Responsibilities/TCN	25
24	Ev sahibi	Responsibilities/HN	2
25	ÇYK	Responsibilities/EMB	8
26	ÇKS	Responsibilities/EPO	52
27	Bireysel	Responsibilities/Individual	10
28	Komutan	Responsibilities/Commander	42
29	Toprak kirliliği	Damages/Soil pollution	18
30	Hava kirliliği	Damages/Air pollution	16

31	Su kirliliği	Damages/Water pollution	28
32	İklim değişikliği	Damages/Climate change	4
33	Fauna zararı	Damages/Harm fauna	26
34	Flora zararı	Damages/Harm flora	21
35	Habitat zararı	Damages/Harm habitat	35
36	Doğal kaynak zararı	Damages/Harm natural resources	15
37	Diğer zararlar	Damages/Other damages	3
38	Kültürel miras zararı	Damages/Damage-cultural heritage	20
39	Hariç tutma	Security elements/Exclusion	4
40	İçerik	Security elements/Covers	1
41	Amaç	Security elements/Purpose	7
42	Kapsam	Security elements/Scope	10
43	Konu	Security elements/Subject	5
44	Çekince detay	Reservation detail	14
45	Yunanistan	Reservation country/GRC	2
46	Bulgaristan	Reservation country/BGR	2
47	ABD	Reservation country/USA	2
48	Almanya	Reservation country/DEU	1
49	Birleşik Krallık	Reservation country/GBR	1
50	İtalya	Reservation country/ITA	2
51	Türkiye	Reservation country/TUR	1
52	Romanya	Reservation country/ROU	1
53	Litvanya	Reservation country/LTU	1
54	Kanada	Reservation country/CAN	1
55	Farklı düzenleme	Reser. reason/Different regulation	9
56	Özel konu	Reser. reason/Specific issue	11
57	Kaynak yetersizliği	Reser. reason/Resource shortage	2
58	AB Üyesi	Region/Eu-member	10
59	AB Üyesi değil	Region/Non-Eu	4
60	STANAG	Ref. type/STANAG	63
61	Makale	Ref. type/Research paper	9
62	Rehber	Ref. type/Guidebook	27
63	Direktif	Ref. type/Directive (+)	25
64	Kanun	Ref. type/Act	1

65	Doktrin	Ref. type/Doctrine	2
66	SOP	Ref. type/SOP	11
67	Program	Ref. type/Programme	51
68	Rejim	Ref. type/Regime	18
69	Politika	Ref. type/Policy	16
70	En iyi uygulama-RT	Ref. type/Best Practice	6
71	Standart	Ref. type/Standard	7
72	Kitap	Ref. type/Book	2
73	NATO	Ref. origin/NATO	83
74	BM	Ref. origin/UN	52
75	AB	Ref. origin/EU	33
76	NGO	Ref. origin/NGO	7
77	Akademik	Ref. origin/Academic	8
78	ISO	Ref. origin/ISO	4
79	ASTM	Ref. origin/ASTM	1
80	OGC	Ref. origin/OGC	1
81	FİN-İSVEÇ-ABD	Ref. origin/FIN-SWE-USA	6
82	ABD	Ref. origin/USA	33
83	Birleşik Krallık	Ref. origin/UK	5
84	Kanada	Ref. origin/CAN	4
85	Norveç	Ref. origin/NOR	1
86	Avustralya	Ref. origin/AUSTRALIA	1
87	Almanya	Ref. origin/GER	1
88	Özel şirket	Ref. origin/Private Company	2
89	Mümkünse	Binding/If possible	4
90	-malı, -meli	Binding/Should	343
91	-acak, -ecek	Binding/Will	205
92	-acaktır, -ecektir	Binding/Shall	31
93	Gereklilik	Binding/Must	105

1. Yarar (Benefit)

Uygulama belgelerinde belirtilen doküman, yönetim sistemi, çevre çalışmaları gibi yönetimsel araçların kullanımından beklenen faydanın ortaya konabilmesi amacıyla oluşturulmuş koddur. Manuel olarak oluşturulan kod, metnin okunması esnasında birbiriyle ilişkili olacak şekilde fayda içeren cümle ya da cümleler kod içinde değerlendirilmiştir.

2. Örnekler (Examples)

Uygulama dokümanlarda herhangi bir en iyi uygulamaya yer, konu ve içerik bildirilerek verilen örnekler kodlanmıştır. Kodlama manuel olarak gerçekleştirilmiştir.

3. Çevresel etki (Environmental impact)

Çevresel etki (environmental impact) NATO uygulama dokümanlarında üzerinde mutabık kalınan tanıma göre olumlu / yararlı (beneficial) ya da olumsuz nitelikte çevrede meydana gelen her türlü değişiklik olarak adlandırılmaktadır. Belgeler içerisinde "çevre üzerindeki etkiler" (impacts on environment) ve "çevresel etki" (environmental impact) ifadeleri MAXQDA –Lexical Search özelliği kullanılarak aşağıda belirtilen arama kriterleri çerçevesinde aranmıştır. Arama sonucu elde edilen sonuçlardan içindekiler, başlık, tanım gibi metin ile direkt olarak ilgisi bulunmayan sonuçlar çıkarılarak otomatik olarak kodlanmıştır. Kodun oluşturulmasındaki maksat uygulama dokümanları içerisinde NATO faaliyetlerinin çevreye ne tür olumsuz nitelikte etki edeceğinin öngörülmüş olmasıdır. Kodlanan kısımlar tekrar çağırılarak özelde NATO askeri faaliyetlerinin ne tür etkilerinin olabileceğinin tespitidir. Bu kodlama içerisinde tespit edilecek hususların genel olarak "Güvenlik Unsurları açısından" özelde ise çevre güvenlik politikasının hangi tür çevre etkilerini tehdit olarak kabul ettiğini ortaya çıkaracağı değerlendirilmektedir. Benzer şekilde kodlamanın yapıldığı bölümlerin incelenmesinin aynı zamanda bahse konu etkilerin (en azından olumsuz) nasıl azaltılacağı, hangi araçların kullanılacağı ile de bağlantısı olduğu değerlendirilmektedir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: impacts on environment environmental impact
- İçinde: Belge
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

4. Çevresel Boyut (Environmental aspect)

Çevresel yön/taraf ya da boyut (environmental aspect) olarak Türkçeye çevrilebilecek kavram, NATO uygulama dokümanlarında herhangi bir kurum/kuruluş ya da organizasyonun çevre ile etkileşimde bulunan faaliyetleri, ürünleri ya da hizmetlerinin bir unsuru olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım çerçevesinde ileride oluşturulacak çevresel etkiler başlığının çevre boyutunu belirleyebilmek amacıyla kodlanmıştır. Çevresel etki kodu ile birlikte NATO'nun çevre güvenlik konseptine temanın oluşturulmasına yardımcı olabileceği değerlendirilmiştir. Belgeler içerisinde "çevresel boyut" (environmental aspect) ifadesi MAXQDA –Lexical Search özelliği kullanılarak aşağıda belirtilen arama kriterleri çerçevesinde aranmıştır. Kod, arama sonucu elde

edilen sonuçlardan başlık, içindekiler ve tanım bölümünde yer alan kısmın çıkarılması ile otomatik olarak oluşturulmuştur. Kodlama sonuçları ayrıca geri çağırılarak kontrol edilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: environmental aspect
- İçinde: Belge
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

5. Diğer AJEPP (Other AJEPPs)

Uygulama belgeleri içerisinde kendi kapsamı dışında diğer çevresel koruma belgelerine atıfları belirlemek amacı ile oluşturulmuş koddur. Kodun NATO çevre güvenliği politikası unsurlarından iç boyutunun ortaya konmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda uygulama belgeleri içinde aratılan doküman hariç bırakılarak MAXQDA –Lexical Search özelliği kullanılarak aşağıda belirlenen kriterler kullanılarak aratılmıştır. Arama her bir uygulama dokümanı içinde kendisi dışında kısaltmalar kullanılarak beş (5) defa tekrar edilmiştir. Arama sonucunda belge içinde atıfta bulunulan yerler başlık, tanımlar, içindekiler, kaynakça ve çekinceler kısımları kapsam dışı bırakılarak otomatik olarak kodlanmıştır.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: AJEPPs AJEPP-1 AJEPP-3 AJEPP-4 AJEPP-6 AJEPP-7
- İçinde: Belge
- Büyük küçük harf duyarlı
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

6. Koruma-1 (Approach/Conservation)

NATO uygulama belgelerinde çevre koruma ile ilgili yaklaşımın niteliğini belirlemek amacıyla oluşturulmuş koddur. Kodun oluşumunda özellikle uluslararası iş birliği çerçevesinde çevre güvenliği kapsamında kullanılan Türkçeye benzer ya da aynı olarak çevrilen iki farklı kavramın nitelik farkından yararlanılarak uygulama dokümanlarında hangi yaklaşımın tercih edildiği ile çevresel güvenlik kapsamında nasıl kullanıldığının belirlenmesi planlanmıştır. Bu iki kavramdan ilki koruma-1 (conservation) olarak Türkçeye çevrilmiştir. Uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kullanılarak aşağıda belirtilen arama kriterleri çerçevesinde ilgili ifade aratılmış, arama sonuçlarından başlık, içindekiler, kaynakça, tanımlar ile dipnotlara denk gelen kısımları hariç tutularak oto kodlanmıştır.

Uygulama belgeleri içerisinde yer alan kodlama tamamlanması sonrası metnin içeriği değerlendirilirken ilgili kod ile birlikte değerlendirilebilecek fiil hali korumak (conserve) yine aşağıdaki arama kriterleri dâhilinde uygulama belgeleri içerisinde aratılmış dipnotta yer alan iki (2) arama sonucu hariç tutularak ilave oluşan dokuz (9) ifade kodlamaya dâhil edilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: conservation
- Within: Document
- Find whole words
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

7. Koruma-2 (Approach/Preservation)

NATO uygulama belgelerinde çevre koruma ile ilgili yaklaşımın niteliğini belirlemek amacıyla oluşturulmuş bir diğer koddur. Kodun oluşumunda özellikle uluslararası iş birliği çerçevesinde çevre güvenliği kapsamında kullanılan Türkçeye benzer ya da aynı olarak çevrilen iki farklı kavramın nitelik farkından yararlanılarak uygulama dokümanlarında hangi yaklaşımın tercih edildiği ile çevresel güvenlik kapsamında nasıl kullanıldığının belirlenmesi planlanmıştır. Bu iki kavramdan ikincisi koruma-2 (preservation) olarak Türkçeye çevrilmiştir. Uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kullanılarak aşağıda belirtilen arama kriterleri çerçevesinde ilgili ifade aratılmış, arama sonuçlarından başlık, içindekiler, kaynakça, tanımlar ile dipnotlara denk gelen kısımları hariç tutularak oto kodlanmıştır. İki kavrama ilişkin sonuçlar kategori oluşumunu müteakip tema içerisinde tartışılacaktır.

Uygulama belgeleri içerisinde yer alan kodlama tamamlanması sonrası metnin içeriği değerlendirilirken ilgili kod ile birlikte değerlendirilebilecek fiil hali korumak (preserve) yine aşağıdaki arama kriterleri dâhilinde uygulama belgeleri içerisinde aratılmış arama sonucu oluşan dört (4) ifade kodlamaya dâhil edilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: preservation
- Within: Document
- Find whole words
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

8. Standart Oluşturma (Tools/Standard development)

Uygulama belgelerinde yer alan herhangi bir operasyonel faaliyet ya da herhangi bir tesise yerleşim ile ilgili NATO planlama safhası içerisinde değerlendirilen çevre ile ilgili planlama ve uygulama aşamasına ilişkin yönetimsel araç olarak değerlendirilen standart belirleme, ortaya koyma amacı güden, MC'ye göre komutan sorumluluğu içerisinde yer alan prosedür ve standart oluşumu ile ilgili ifadeler “standart oluşturma” adı altında manuel olarak kodlanmıştır.

9. ÇED-Çevre Etki Değerlendirmesi (Tools/EIA)

Uluslararası çevre güvenliğinde metin içerisinde aranan konulardan biri de NATO çevre güvenlik politikasında tehdit olarak öngörülen konuların hangi araçlar ile güvenliğin sağlanacağıdır. Uygulama belgelerinde NATO’nun gerek operasyonel gerekse inşaat, eğitim, vb. faaliyetlerinden kaynaklanan çevreye yönelik olumlu ya da olumsuz nitelikte çeşitli etkiler oluşturabileceği ifade edilmektedir. Bahse konu olumsuz etkilerin tez kapsamında NATO’nun çevreye yönelik olarak oluşturduğu risk ya da

tehdit olarak görülebileceği değerlendirilmektedir. Tezin konusu NATO çevre güvenliği politikasının unsurlarını ortaya çıkarmayı amaçladığından bu çerçevede görevin yerine getirilmesi konusunda ya da çevreye yönelik tehdit olarak gördüğü bu hususların nasıl yönetileceği bir başka ifade ile bahse konu tehditleri azaltmaya yönelik olarak hangi araçları kullanacağı / kullandığına ilişkin koddur. Açıklamaya ilişkin olarak kodlama uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip kapak, yayımlama yazısı, çekinceler, içindekiler, başlıklar, kısaltmalar ve tanımlar ve metin içerisinde yer alan çevre etki değerlendirmesine ilişkin şablon form kısımları çıkarılarak oto kodlanmıştır. Oto kodlanan kısımlar geri çağrılarak içerikleri kontrol edilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: Environmental Impact Assessment EIA environmental impact assessment
- Within: Document
- Find whole words
- Case-sensitive
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

10. Risk Yönetimi (Tools/Risk Management)

Uygulama belgelerinde NATO, kendi aktivite ve faaliyetlerinden kaynaklanan çeşitli etkiler ve zararlar tanımlamaktadır. Aynı belgelerde bahse konu zarar ve etkileri azaltmaya farklı şekilde ifade edilecek olursa çevre güvenliği sağlamaya yönelik çeşitli araçlardan bahsetmektedir. Bahse konu güvenliği sağlamaya yönelik yönetimsel araçlardan biri olduğu düşünülen risk değerlendirmesi ile ilgili uygulama belgelerinde geçen ifadeleri belirten koddur. Açıklamaya ilişkin olarak kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip kapak, yayımlama yazısı, çekinceler, içindekiler, başlıklar, kısaltmalar ve tanımlar ile metin içerisinde yer alan çevre etki değerlendirmesine ilişkin şablon form kısımları çıkarılarak oto kodlanmıştır. Oto kodlanan kısımlar geri çağrılarak içerikleri kontrol edilmiştir.

Risk Değerlendirme süreci daha geniş ölçekteki Risk Yönetim sürecinin bir parçası olduğu değerlendirildiğinden daha önce uygulama belgelerinde yer alan ve risk değerlendirme sürecine işaret eden kodları içerecek şekilde kodlama genişletilmiş ve adı risk değerlendirmesinden risk yönetimine çevrilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: risk assessment Risk Assessment risk analysis Risk Analysis
- Within: Document
- Find whole words
- Case-sensitive
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

11. ÇTA-Çevresel Mevcut Durum Araştırması (Tools/EBS)

Standart oluşturma, çevre etki değerlendirmesi ve risk yönetimi kodları ile birlikte çevre güvenliğini sağlamada yönetimsel araçlarından biri olarak değerlendirilen "çevresel mevcut durum araştırması" ile ilgili ifadelerin yer aldığı koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip kapak, yayım yazısı, çekinceler, içindekiler, başlıklar, kısaltmalar ve tanımlar ile metin içerisinde yer alan çevre etki değerlendirmesine ilişkin şablon form kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan kısımlar geri çağrılarak içerikleri kontrol edilmiştir.

Aynı paragraf ya da yakın metin içerisinde birbiri arkasında yer kodlar anlam bütünlüğünün sağlanması amacıyla birleştirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: environmental baseline study Environmental Baseline Study EBS
- Within: Document
- Find whole words
- Case-sensitive
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

12. ÇYS-Çevre Yönetim Sistemi (Tools/EMS)

Standart oluşturma, çevre etki değerlendirmesi, risk yönetimi kodları ve çevresel mevcut durum araştırması ile birlikte çevre güvenliğini sağlamada yönetimsel araçlarından biri olarak değerlendirilen "çevre yönetim sistemleri " ile ilgili ifadelere ilişkin bölümleri içeren koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA – Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip kapak, yayım yazısı, çekinceler, içindekiler, başlıklar, kısaltmalar ve tanımlar ile örnekler kısımları çıkarılarak oto kodlanmıştır. Oto kodlanan kısımlar geri çağrılarak içerikleri kontrol edilmiştir.

Aynı paragraf ya da metin içerisinde birbirine ardışık ya da yakın olarak yer alan kodlar anlam bütünlüğünün sağlanması amacıyla birleştirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: Environmental Management System EMS environmental management system
- Within: Document
- Find whole words
- Case-sensitive
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

13. Standart-sınırlama (Tools/Standard-limitation)

Standart oluşturma, çevre etki değerlendirmesi, risk yönetimi kodları, çevresel mevcut durum araştırması ve çevre yönetimi sistemi ile birlikte çevre güvenliğini sağlamada yönetimsel araçlarından biri olarak değerlendirilen "standart-sınırlama" anlamı içeren ifadelere ilişkin bölümleri içeren koddur. Uygulama belgeleri içerisinde yer alan çevre konularında standart ifade eden ya da çeşitli sınırlamalar bildiren ifadeler metin incelenirken manuel olarak kodlanmıştır.

14. En iyi uygulama (Tools/Best practice)

Standart oluşturma, çevre etki değerlendirmesi, risk yönetimi kodları, çevresel mevcut durum araştırması, çevre yönetimi sistemi ile standart-sınırlama kodları ile birlikte çevreye ilişkin tehdit ve riskleri azaltmak amacıyla kullanılan araçlardan biri olarak değerlendirilen en iyi uygulamalara yer veren koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde çevre ile ilgili NATO faaliyetlerinden kaynaklanan çevre tehditlerini- doküman içerisindeki ifadesi ile "çevreye yönelik etkileri"- azaltmak, kontrol etmek ya da minimize edebilmek amacı ile önerilen en iyi uygulamaların bulunduğu bölümler manuel olarak kodlanmıştır.

15. ÇDÇ-Çevre Durum Çalışması (Tools/ECS)

Standart oluşturma, çevre etki değerlendirmesi, risk yönetimi kodları, çevresel mevcut durum araştırması, çevre yönetimi sistemi, standart-sınırlama ve en iyi uygulama kodları ile birlikte çevreye ilişkin tehdit ve riskleri azaltmak amacıyla kullanılan araçlardan biri olarak değerlendirilen çevre durum çalışmasına yer veren koddur. Yönetimsel araç olarak kullanılan Çevre Durum Çalışması ile ilgili ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Kodlamaya Petrol Sızıntı Raporu (Spill Report) ve Çevre Durum Raporu (Environmental Condition Report) dâhil edilmemiştir.

16. Eğitim (Tools/Training)

Uygulama belgeleri içerisinde NATO'nun faaliyetlerinin, yerleşkelerinin çevre üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceği değerlendirilmektedir. Belgeler bahse konu olumsuz çevre etkilerini azaltmak, minimize etmeyi amaçlayan çeşitli araçlardan bahsetmektedir. NATO bünyesinde yer alan personele yönelik eğitim ile personelde farkındalık yaratmayı amaçlayan nitelikteki faaliyetlerin araçlarından biri olduğu düşünülmektedir. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda eğitim, farkındalık ve kursların İngilizce karşılıkları (training, awareness and courses) aratılmış, arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan başlık, atıf yapılan dokümanlar, eğitimden farklı anlama gelen ifadeler, dipnotlar, kaynaklar, çekinceler ile örnekler ve eğitim alanı, tesisleri gibi ifadelere denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan kısımlar geri çağrılarak içerikleri kontrol edilmiştir.

Ayrıca aşağıdaki kriterler çerçevesinde eğitmek ve eğitim ile ilgili (educate and education) kelimeler aranarak ikinci bir arama gerçekleştirilmiştir. İkinci arama sonuçlarından elde edilen on sekiz (18) kod ana gruba ilave edilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: courses awareness training
- Within: Document
- Find whole words
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

17. Ulusal Bağlantı (Links/National)

Uygulama belgelerinde çevre ile ilgili olarak ev sahibi ülke, birlik katkısında bulunan ülke ya da geniş anlamda ilgili mevzuat (applicable law), yasal düzenleme (legislation), yönetmelik ya da tüzük (regulation) ve yerel (local) gibi ifadelere bakılarak "uygulamada ülkelerin ulusal çevre mevzuatına ve düzenlemelerine atıf yapan ya da işaret eden ifadeler" manuel olarak kodlanmıştır. Kodlamadaki amaç hangi çevre konularında ülkelerin ulusal hukuk mevzuatının genel uluslararası iş birliği çerçevesinde (uluslararası, iç ve MC 469 kodları ile birlikte) unsurlarını ele almaktır.

Uluslararası Bağlantı (Links/International)

Uygulama belgelerinde çevre ile ilgili uluslararası düzeyde kabul görmüş antlaşma ve sözleşmelere dair ifadeler bu kod altında toplanmıştır. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda aratılmış, arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlama sonrası her bir kod ifadesi gözden geçirilerek sadece uygulama belgeleri içinde uluslararası mevzuat ile bağ kuran ifadeler bırakılmıştır. Ülke içerisinde örneklerde- eğitim alanları ile ilgili- iş birlikleri antlaşmaları kapsam dışına alınmıştır.

İç bağlantı, MC 469/1 ve ulusal mevzuat kodları ile birlikte NATO çevre güvenlik politikasının uluslararası iş birliği bağlamında yasal çerçevenin nasıl oluşturulacağına ilişkin bilgi sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği ile ilgili mevzuatlarına yönelik metin içerisinde yer alan ifadeler kod kapsamına alınmıştır.

Kodlama adı olarak kullanılan ifade bu kodun parçalara bölünmesi suretiyle kategori olarak kullanılabileceği değerlendirilmektedir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama- HERHANGİ BİR: agreement convention
- İçinde: Belge
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın

18. Links/Internal

Özellikle uluslararası iş birliği kapsamında uygulama dokümanlarında atıfta bulunulan özelde iç doküman niteliği taşıyan bağlantıların tespit edilmesi genelde ise kategori ve temaları oluşturma suretiyle uluslararası işbirliğinin çevre güvenlik politikası

bağlamında hangi unsurlardan oluştuğunun ortaya konması amaçlanmaktadır. Uygulama dokümanlarında yer alan AJEPP'lere atıflar ilgili dokümanların yapısının ortaya konması amaçlandığından kapsam dışı bırakılmıştır. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Kod genel olarak uygulama belgeleri içerisinde NATO'nun iç dokümanları içermektedir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: STANAG
- İçinde: Belge
- Büyük küçük harf duyarlı
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

19. MC 469/1 bağlantısı (Links/MC 469/1)

Kod, uygulama belgelerinin üst düzey doküman olarak değerlendirilen ve NATO Askeri Komite tarafından hazırlanan Çevre Koruma Politikasına atıf yapılan bağlantıları ortaya koymak amacı ile manuel oluşturulmuştur. Bu kapsamda ilerleyen dönem içerisinde STANAG ve diğer AJEPP kodları ile birlikte iç bağlantı (internal) kategorisi olarak değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

20. Müdür/Komutan sorumlulukları (Responsibilities/Land Manager/Commander)

NATO birliklerine ve görevlerine tahsis edilmiş eğitim alanlarının üst yöneticileri uygulama belgeleri içerisinde Arazi Müdürü/Komutan olarak adlandırılmaktadır. Bu kapsamda ilgili eğitim alanlarının en yüksek yöneticilerinin görev ve sorumluluklarını belirten ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Kodlama işleminin tamamlanmasını müteakip kodun kendisine yakın diğer kodlar ile birlikte Komutan sorumlulukları (Commander) kategori içine alınabileceği düşünülmektedir.

21. Lider Ulus sorumlulukları (Responsibilities/LN)

Lider ulus sorumlulukları (Leading nation responsibilities) olarak belirtilen NATO faaliyetlerinin liderliğini yürüten devletin sorumluluklarını ortaya çıkarabilmek amacı ile oluşturulmuş koddur. Uygulama belgelerinde liderlik eden ülke, birlik katkısında bulunan ülke ile ev sahibi ülke görev ve sorumlulukları açısından ayrıma gidilmiştir. Bu kapsamda yukarıda belirtilen üç farklı tipte ülke ile bu ülkelerin temsilcilerinden oluşan çevre koruma ile ilgili çeşitli görev ve sorumluluklar tevdi edilen bireylerin sorumluluklarının ve iş birliğinin nasıl yürütüldüğü aynı zamanda NATO gibi çok uluslu olarak faaliyet gösteren güvenlik örgütünün çevre güvenlik politika unsurlarından bir olarak değerlendirilebilecek uluslararası iş birliğini nasıl yönettiği, nelere dikkat ettiği gibi hususların belirlenmesi açısından önemli görülmektedir. Kodlama manuel olarak metnin incelenmesi esnasında oluşturulmuştur.

22. Birlik gönderen ulus sorumlulukları (Responsibilities/TCN)

Herhangi bir NATO görevine birlik göndererek katkı sağlayan ülkelerin çok uluslu bir ortamda NATO tarafından çevre koruma ile ilgili kendilerine ne tür görev ve sorumlulukların verildiğinin ortaya çıkarılması amacıyla manuel olarak oluşturulmuş koddur. Bahse konu kodlama manuel olarak gerçekleştirilmiştir. Lider ulus sorumlulukları adlı kod altında belirtilen hususlar ile birlikte kategorilerin belirlenmesini müteakip çok uluslu olarak icra edilen NATO tatbikat ve harekât gibi askeri görevler içerisinde çevre güvenliğine ilişkin uluslararası işbirliğinin unsurlarını ortaya çıkarmaya yarayacağı değerlendirilmektedir.

23. Ev sahibi ülke (Responsibilities/HN)

Ev sahibi ülkenin uygulama belgelerinde yer alan sorumluluklarını belirlemek amacı ile oluşturulmuştur. Genel olarak çevre koruma ile ilgili uygulama belgelerine yansıyan önemli derecede görevi ve sorumluluğu görünmemektedir. Ancak özellikle uygulama belgelerinde görev ve sorumlulukların dağıtıldığı otorite tarafından ev sahibi ülkenin mevzuatına, çevre konularındaki uzman kişi ve kuruluşlara sıklıkla atıf yapılmakta ve ev sahibi ülkenin yasal hakları vurgulanmaktadır. Bu çerçevede, bahse konu atıflar hariç tutulmuş kodlama manuel olarak gerçekleştirilmiştir.

24. ÇYK-Çevre Yönetim Kurulu (Responsibilities/EMB)

Çevre Yönetim Kurulu (environmental management board), müşterek olarak görev yapan (farklı birim ve ülkelerin bir araya gelmesi ile) NATO karargâhlarında (belirli bir operasyonun yürütülmesine ilişkin olarak) oluşturulan genellikle askeri istihkâm sınıfına sahip kıdemli bir subay tarafından yönetilen kurul, çevre koruma subayı/temsilcisi, harekât, lojistik, planlama, istihkâm, sağlık ve asker-sivil işler temsilcilerinin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır. İhtiyaca göre birlik gönderen devletlerin çevre koruma subayı; personel, istihbarat, maliye, halkla ilişkiler, hukuk ve siyasi temsilciler ile ev sahibi ülke yetkililerinin de yer aldığı kuruldur. Bahse konu kurulun görevlerinin ortaya konması amacıyla oluşturulmuş koddur.

Kod manuel olarak uygulama belgelerinin gözden geçirilmesi ile oluşturulmuştur. Çevre Yönetim Kurulu (ÇYK) ile Çevre Koruma Subayı/Görevlilerinin (ÇKS) sorumluluk ve görevleri konusunda benzerlikler bulunmaktadır. Uygulama belgeleri içerisinde net olarak ifade edilmese de Çevre Yönetim Kurulu (ÇYK)'nun sadece harekâtı yöneten müşterek komutanlık içerisinde yer aldığı, diğer tüm kademelerde ve yerleşkelerde ise Çevre Koruma Subayı/Görevlisinin (ÇKS) bulunduğu değerlendirilmektedir.

25. ÇKS-Çevre Koruma Subayı/Görevlisi (Responsibilities/EPO)

Uygulama belgelerinde çevre koruma faaliyetleri ile görevli bir çevre koruma subayı ya da eşiti uzman görevlendirilmektedir. Uygulama belgelerinde temel sorumluluk komutanda olmakla birlikte çevre koruma ile ilgili belirlenen görev ve sorumlulukların icrası metinlerin içeriklerinden anlaşıldığı kadarı ile çevre koruma subayı/görevlisindedir. Başta destek, koordinasyon ve dokümantasyon gibi işlevler olmak üzere icra, yönetim, denetim ve izleme gibi görev ve sorumluluklara sahip çevre koruma subayının görevlerinin neler oluğunun belirlenmesi amacıyla oluşturulmuştur. ÇKS-Çevre koruma subayı/görevlisi sorumlulukları olarak adlandırılabilecek kod,

belgelerin okunması ve çevre koruma subayına ilişkin olarak ilgili dokümanlarda yer alan görev ve sorumlulukların belirlenerek manuel olarak kodlanması ile oluşturulmuştur.

26. Bireysel-sorumluluklar (Responsibilities/Individual)

Uygulama belgeleri içerisinde görevlendirilen ülkeler lider ulus (LN), birlik gönderen ulus (TCN), ve ev sahibi ülke olarak tasnif edilmekte bu çerçevede görev ve sorumlulukları belirlenerek genelleştirilmektedir. Bahse konu tasnifte yer alan ülkelerin çevre koruma faaliyetlerine ilişkin olarak görevlendiği birey ve ekiplerin görev ve sorumlulukları kendi adlarının belirtildiği kodlamalar içerisinde yer almaktadır. Bu kapsam dışında uygulama belgeleri tasnifte yer almayan ancak organizasyon içerisinde faaliyet gösteren genel nitelikte bakım ve onarım ekipleri, planlayıcılar ve savaşan unsurlar (birey) gibi unsurların çevre koruma ile ilgili olarak çok uluslu NATO görevlerinde kendilerinden beklenen sorumluluk ve görevleri içeren koddur. Kod, dokümanların gözden geçirilmesi ve incelenmesi esnasında karşılaşılan kapsamı yukarıda belirtilen birey ve ekiplerin sorumluluklarını belirlemek amacı ile manuel olarak oluşturulmuştur.

27. Komutan-sorumlulukları (Responsibilities/Commander)

Uygulama belgelerinde bir askeri harekâtı icra etme ile görevlendirilmiş en yüksek yönetici seviyesi "Komutan" (Commander) olarak adlandırılmaktadır. Kod, bu çerçevede en üst yöneticinin çevre korumasına ilişkin olarak tevdi edilmiş görev ve sorumluluklarını ortaya çıkarmak amacı ile oluşturulmuştur.

Kodlama işlemi uygulama belgeleri içerisinde yer alan komutan sorumluluklarına ilişkin ifadelerin belirlenmesi amacı ile manuel olarak gerçekleştirilmiştir. Kodlama işlemi gerçekleştirilirken bahse konu sorumlulukların çeşitli genel konuların tekrarlarını içeren bir örüntü niteliği taşıdığı gözlenmiştir. Kategorilerin oluşturulması esnasında tekrar incelenecek olup sorumlulukları kaynak tahsisi, planlama faktörlerine çevrenin dâhil edilmesi, çevre koruma ile ilgili görev ve sorumluluklarının belirlenmesi, politika oluşturulması- yönlendirme gibi alt başlıklara bölünebileceği ya da birleştirilebileceği düşünülmektedir.

28. Toprak kirliliği (Damages/soil pollution)

Uygulama belgelerinde NATO'nun gerek askeri görevlerinden gerekse diğer faaliyetlerinden kaynaklanan aktivitelerin toprakta ne tür zararlar verebileceğini ortaya koyabilmek amacı ile oluşturulmuş koddur. Bu çerçevede bahse konu etkiler ve zararlar NATO'nun çevre güvenliğine ya da kendisinin görevine etki eden tehdit niteliği taşıdığı ve güvenlik unsurlara ilişkin olarak "hangi tür tehditler güvenliği tehlikeye atar?" sorusu ile ilişkili olduğu düşünülmüştür.

Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece toprak kirliliğine ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir. Diğer kodlamalar gerçekleştirilirken arama

sonuçlarında yer almayan ancak NATO'nun faaliyet ve uygulamalarından kaynaklanan toprak kirliliğine atıfta bulunan ifadeler kod ile ilgili olarak görülmüş ve kod içerisine eklenmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ALL: soil ANY: pollution
- Within: Sentence (text, tables, PDFs)
- Find whole words

29. Hava Kirliliği (Damages/air pollution)

Uygulama belgelerinde NATO'nun gerek askeri görevlerinden gerekse diğer faaliyetlerinden kaynaklanan aktivitelerin hava için ne tür zararlar verebileceğini ortaya koyabilmek amacı ile oluşturulmuş koddur. Bu çerçevede bahse konu etkiler ve zararlar NATO'nun çevre güvenliğine ya da kendisinin görevine etki eden tehdit niteliği taşıdığı ve güvenlik unsurlara ilişkin olarak "hangi tür tehditler güvenliği tehlikeye atar?" sorusu ile ilişkili olduğu düşünülmüştür.

Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece hava kirliliğine ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ALL: air ANY: pollution
- Within: Sentence (text, tables, PDFs)
- Find whole words

30. Su Kirliliği (Damages/water pollution)

Uygulama belgelerinde NATO'nun gerek askeri görevlerinden gerekse diğer faaliyetlerinden kaynaklanan aktivitelerin temiz su kaynakları için ne tür zararlar verebileceğini ortaya koyabilmek amacı ile oluşturulmuş koddur. Bu çerçevede bahse konu etkiler ve zararlar NATO'nun çevre güvenliğine ya da kendisinin görevine etki eden tehdit niteliği taşıdığı ve güvenlik unsurlara ilişkin olarak "hangi tür tehditler güvenliği tehlikeye atar?" sorusu ile ilişkili olduğu düşünülmüştür.

Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece hava kirliliğine ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ALL: water ANY: pollution
- Within: Sentence (text, tables, PDFs)
- Find whole words

31. İklim değişikliği (Damages/climate change)

NATO faaliyetleri ve aktivitelerin iklim değişikliğine ilişkin oluşturabileceği zarar ve etkiler ile ilgili ifadeleri içeren koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece iklim değişikliğine ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: climate change
- Within: Document
- Find whole words
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

32. Fauna zararı (Damages/harm fauna)

NATO faaliyetleri ve aktivitelerin faunaya ilişkin oluşturabileceği zarar ve etkiler ile ilgili ifadeleri içeren koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA – Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece fauna zararlarına ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: fauna
- Within: Document
- Only in activated documents

33. Flora zararı (Damages/harm flora)

NATO faaliyetleri ve aktivitelerin floraya ilişkin oluşturabileceği zarar ve etkiler ile ilgili ifadeleri içeren koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA – Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece flora zararlarına ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: flora
- Within: Document
- Only in activated documents

34. Habitat zararı Damages/harm habitat

NATO faaliyetleri ve aktivitelerin habitata ilişkin oluşturabileceği zarar ve etkiler ile ilgili ifadeleri içeren koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA – Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece habitat zararlarına ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: habitat
- Within: Document
- Only in activated documents

35. Doğal kaynak zararı (Damages/harm natural resources)

NATO faaliyetleri ve aktivitelerin su kaynakları gibi yenilenebilir doğal kaynaklara ilişkin oluşturabileceği zarar ve etkiler ile ilgili ifadeleri içeren koddur. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir. Oto kodlanan bölümler tekrar geri çağrılarak kontrol edilmiş sadece habitat zararlarına ilişkin ifadeler kodlama kapsamında değerlendirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Lexical Search - ANY: natural resources
- Within: Document
- Find whole words
- Interpret search items as regular expressions
- Only in activated documents

36. Diğer zararlar (Damages/Other damages)

Kirlilik, iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik (flora, fauna ve habitat) ile doğal kaynaklara verilebilecek zararlar dışında kalan NATO faaliyetlerinin çevreye verebileceği zararlara ilişkin olarak oluşturulmuş koddur. Dokümanlar zararlar çerçevesinde kodlama işlemi gerçekleştirilirken yukarıda bahse konu kodlama içerisinde alınamayan diğer zararlar için manuel olarak oluşturulmuştur.

37. Kültürel miras zararı (Damages/damage to cultural heritage)

Hague Sözleşmesi ve ilgili protokoller kapsamında uygulama belgeleri kültürel miras varlıklarını tanımlamıştır. Bu çerçevede NATO faaliyetlerinin kültürel varlıklara ilişkin olarak öngörülen zararlarla ilgili ifadeler dokümanlar içerinde belirlenerek manuel olarak oluşturulmuştur.

38. Hariç tutma (Security Elements/Exclusion)

Uygulama belgeleri incelenirken genel olarak belirtilenin dışında bazı hususlar uygulamanın kapsamı ve konusu dışında bırakıldığı gözlemlenmiştir. Kod belgeler içerisinde ne tür faaliyet ve kapsamın hariç tutulduğu gösteren ifadeleri içermektedir. Belge gözden geçirilirken manuel olarak oluşturulmuştur.

39. İçerik (Security Elements/Covers)

Uygulama belgelerinde NATO'nun hangi faaliyetlerinin belgeler içinde değerlendirileceğine ilişkin oluşturulmuş koddur. Kodlama belgeler gözden geçirilirken manuel olarak gerçekleştirilmiştir.

40. Amaç (Security Elements/Purpose)

Uygulama belgelerinin amacını ortaya çıkarabilmek amacı ile oluşturulmuş koddur. Metinler yapılandırılmış nitelikte olduğundan ilgili bölümler incelenerek dâhil edilmiştir. Manuel olarak kodlanmıştır.

41. Kapsam (Security Elements/Scope)

Uygulama belgelerinin hangi faaliyet alanlarını kapsadığını göstermek amacıyla oluşturulmuştur. Manuel olarak kodlanmıştır.

42. Konu (Security Elements/Subject)

Belgelerin uygulamada hangi konuya işaret ettiğine ilişkin oluşturulmuş koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

43. Çekince (Reservation detail)

Uygulama dokümanlarına verilen çekincelerin yer aldığı koddur. Manuel olarak belgeler taranarak kodlanmıştır.

44. Yunanistan (Reservation Country/GRC)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Yunanistan'ı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

45. Bulgaristan (Reservation Country/BGR)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Bulgaristan'ı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

46. ABD (Reservation Country/USA)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten ABD'yi belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

47. Almanya (Reservation Country/DEU)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Almanya'yı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

48. Birleşik Krallık (Reservation Country/GBR)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Birleşik Krallığı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

49. İtalya (Reservation Country/ITA)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten İtalya'yı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

50. Türkiye (Reservation Country/TUR)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Türkiye'yi belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

51. Romanya (Reservation Country/ROU)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Romanya'yı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

52. Litvanya (Reservation Country/LTU)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Litvanya'yı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

53. Kanada (Reservation Country/CAN)

Uygulama dokümanlarına çekince belirten Kanada'yı belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır.

54. Farklı düzenleme (Reservation Reason/Different regulation)

AJEPP'ler içerisinde yer alan çekinceler bölümünde ülkelerin çekinceleri incelenerek farklı bir mevzuat (EU, ulusal, vb.) gösterilerek belirtilen ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Çekincelerin sebepleri ile ilgili oluşturulan kodlamaların (tek bir özel konu ya da kaynak yetersizliği kodları ile birlikte) çok uluslu olarak güvenlik ve savunma alanında faaliyet gösteren uluslararası örgütün üyelerinin hangi konulara daha fazla hassasiyet gösterdiği dolayısı ile uluslararası işbirliğinin nasıl şekillendiğinin ortaya konmasında önemli olduğu düşünülmektedir.

55. Özel konu (Reservation Reason/specific issue)

AJEPP'ler içerisinde yer alan çekinceler bölümünde ülkelerin çekinceleri incelenerek farklı bir özel bir konu ya da husus ya da standartlara ilişkin çekince belirtilen ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Farklı düzenleme kodunda belirtilen hususlara ilave olarak bir çekince de birden fazla olarak sebep belirtilebildiğinden sebeplere ilişkin kodlama sayısı mevcut çekince sayısından fazla olabilmektedir.

56. Kaynak yetersizliği (Reservation Reason/resource shortage)

Uygulama dokümanlarında belirtilen çeşitli standart ve işlemler için kaynak yetersizliğimi gerekçe gösteren ifadeler için belirlenerek manuel olarak kodlanmıştır. Bu kodun özellikle NATO'nun yeni üyeleri için geçerli olduğu değerlendirilmektedir.

57. AB üyesi (Reservation Country-region/Eu-member)

Çekince belirten ülkelerin AB üyesi olup olmadıklarına ilişkin olarak hazırlanan koddur. Ülkeler bazında üyelik ilişkilerinin ya da çevreye yönelik diğer uluslararası örgütlere nazaran daha kısıtlayıcı önlemlere sahip olduğu değerlendirilen AB üyelerinin NATO içerisindeki pozisyonlarının çekincelere nasıl yansıdığını (reservation-reason) ilgili kod ile birlikte değerlendirebilmek amacı ile manuel oluşturulmuştur.

Genel olarak çekinceler kategorisi ya da temasının ise ülkelerin uluslararası antlaşma niteliğinde olan uygulama belgelerinde hangi konuları hariç bırakarak uluslararası iş birliğini sağlamaya çalıştığını göstermesi açsından anlamlı olabileceği değerlendirilmektedir. Birleşik Krallık uygulama belgelerini imza aşamasında halen AB üyesi olduğundan kod altında belirtilmiştir.

58. AB üyesi değil (Reservation Country-region/Non-Eu)

Çekince belirten ülkelerden AB üyesi olmayanları göstermek için manuel oluşturulmuş koddur.

59. STANAG (Reference Type/STANAG)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen STANAG olan dokümanlar manuel olarak kodlanmıştır.

60. Makale (Reference Type/Research Paper)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen akademik makalelere atıfta bulunulan ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Genel itibari ile araştırma raporu (research report) olarak adlandırılan kaynakları içermektedir.

61. Rehber (Reference Type/Guidebook)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen belirli bir konuda yararlı bilgiler sunan, faaliyetlere rehberlik edecek nitelikte hazırlanmış dokümanlara ilişkin ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Rehberler (guidebook), sahada faaliyet başlamadan gerçekleştirilen kısa bilgilendirmeler (toolbox training), el kitapları (handbook), el kılavuzları (reference manual), rehberler (guide) kılavuzlar (manual) kod kapsamında yer almaktadır.

62. Direktif (Reference Type/Directive (+))

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen ulus ya da ulus-üstü idare tarafından belirli bir konuda düzenleme ve kararını içeren ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Kararlar (decision, resolution), tüzükler (directive), düzenlemeler (regulation) kod kapsamında yer almaktadır. Düzenlemelere ilişkin ayrı olarak daha önce oluşturulmuş kod direktif kodu ile birleştirilmiştir. Avrupa Parlamentosu, Komisyonu, UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) gibi kurumların yayınladığı direktif ve düzenlemeler bu kapsamdadır.

63. Kanun (Reference Type/Act)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen ulusal yasalara atıfta bulunulan ifadeler manuel olarak kodlanmıştır.

64. Doktrin (Reference Type/Doctrine)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen çeşitli ilkelere atıfta bulunan ifadeler manuel olarak kodlanmıştır.

65. SOP (Reference Type/SOP)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen askeri nitelikte talimat benzeri yayınlara ilişkin ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Askeri yayınlar (publication), teknik kurallar (tecnical rules), sahra talimnameleri (field manuals), teknik talimnameler (tecnical manual) ve formlar kod kapsamında yer almaktadır.

66. Program (Reference Type/Programme)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen belirli aşamaları ve özellikleri içeren bir program dâhilinde yürütülen süreçlere ilişkin olarak belirtilen ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. Yeşil bina programı (green building programme, Green Building), BM

barış gücünün çevre faaliyetleri (Greening the Blue Helmets) gibi kaynaklar kod kapsamında yer almaktadır.

67. Rejim (Reference Type/Regime)

Reference kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen uluslararası rejim ya da sözleşme niteliğinde olan kaynakla ile ilgili ifadeler kod kapsamında manuel olarak oluşturulmuştur.

68. Politika (Reference Type/Policy)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen politika niteliğinde yer alan ifadeler manuel olarak kodlanmıştır. NATO, UN tarafından çıkarılan politika dokümanları bu kapsamda yer almaktadır.

69. En iyi uygulama (Reference Type/Best Practice)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen en iyi uygulamalar (best practices) manuel olarak kodlanmıştır. Avrupa komisyonunun sel önleme koruma ve risk azaltıcı tedbirleri ile ilgili kaynak kod kapsamında örnek olarak gösterilebilir.

70. Standart (Reference Type/Standard)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen standartlar manuel olarak kodlanmıştır. Burada yer alan kodlara örnek olarak ISO, ASTM, OGC kuruluşları tarafından hazırlanmış standartlar yer almaktadır.

71. Kitap (Reference Type/Book)

Kaynakça kısmında belirtilen gerek metin içerisinde atıfta bulunulan gerekse konu ile ilgili daha fazla bilgiye ulaşılabileceği belirtilen kaynakların cinsini belirtir koddur. Bu kapsamda kaynak olarak belirtilen kitap tipi manuel olarak kodlanmıştır.

72. Reference Origin/NATO

Kaynakçada belirtilen kaynakların kimin tarafından yayınlandığını göstermektedir. Manuel olarak oluşturulmuştur. Kod kapsamında NATO tarafından yayımlanan STANAG, askeri komite politika dokümanı, doktrin belgeleri, müşterek harekât operasyonları için planlama direktifi, mükemmeliyet merkezleri yayınları, alınan dersler merkezinin yayınları ile resmi internet siteleri gibi yayınların kimin tarafından gerçekleştirildiğini belirtmektedir.

73. BM (Reference Origin/UN)

Kaynakçada belirtilen kaynakların kimin tarafından yayınlandığını belirtir koddur. Birleşmiş Milletler bünyesinde yer alan Avrupa Ekonomik komisyonu yapı olarak BM çatısında faaliyet alanı olarak AB'yi içerdiğinden hem AB hem de UN kategorilerine dâhil edilmiştir. Kod kapsamında BM tarafından ya da BM'ye bağlı organizasyonlar tarafından uygulama belgeleri içinde atıfta bulunulan ifadeler kod kapsamındadır. İçeriğinde UNEP, UN Barışı Koruma Operasyonları Departmanı, WHO, BM gıda ve tarım kurumu, UNESCO ile Basel, biyolojik çeşitlilik sözleşmesi çerçevesinde oluşturulan uluslararası rejimlere yönelik atıfta bulunulan ifadeler yer almaktadır. Kodlama manuel olarak gerçekleştirilmiştir.

74. AB (Reference Origin/EU)

Kaynakçada belirtilen kaynakların kimin tarafından yayınlandığını belirtir koddur. Avrupa Konseyi ve Parlamentosu, Avrupa çevre kurumu kodlamada bu gruba dâhil edilmiştir. Birleşmiş Milletler bünyesinde yer alan Avrupa Ekonomik komisyonu yapı olarak BM çatısında faaliyet alanı olarak AB'yi içerdiğinden hem AB hem de UN kategorilerinde ayrı ayrı yer almaktadır. Kodlama manuel olarak gerçekleştirmiştir.

75. NGO (Reference Origin/NGO)

Kaynakçada belirtilen kaynakların kimin tarafından yayınlandığını belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır. Sivil Toplum Kuruluşları tarafından oluşturulan yayınları belirtmek amacıyla oluşturulmuştur. Doğanın ve doğal kaynakların korunması için uluslararası birlik, (IUCN-The International Union for Conservation of Nature and Natural Sources), Mavi Kalkan Uluslararası Komitesi (ICBS-International Commitee of the Blue shield) gibi sivil toplum kuruluşlarını içermektedir.

76. Akademi Reference (Origin/Academic)

Kaynakçada belirtilen kaynakların kimin tarafından yayınlandığını belirtir koddur. Manuel olarak kodlanmıştır. İlgili kaynakların akademik camia tarafından oluşturulan yayınları belirtmek amacıyla manuel olarak oluşturulmuştur.

77. ISO (Reference Origin/ISO)

Uluslararası Standardizasyon Korumu (ISO- International Organization for Standardization) olarak adlandırılan uluslararası nitelikte standart geliştiren ve yayımlayan kuruluşu belirtmek amacı ile oluşturulmuş koddur. Bu kapsamda ISO 14001:2015 Çevre Yönetim Sistemi Standardı, ISO 19011:2011 Yönetim sistemlerinin denetim rehberi gibi kaynaklar yer almaktadır. Kodlama uluslararası metinler incelenerek manuel olarak gerçekleştirilmiştir.

78. ASTM (Reference Origin/ASTM)

Uluslararası Amerikan Test ve Materyalleri Topluluğu (ASTM International), çeşitli malzemeler, ürün ve sistemler için teknik standartları geliştiren ve yayınlayın bir standart organizasyonudur. Dokümanlar içerisinde tek bir yerde kaynak olarak verilmiştir. Kategori oluşturulurken ISO kodu ile birlikte değerlendirilebileceği düşünülmektedir. Ancak her ne kadar uluslararası ifadesi kurum adı içerisinde yer alsa

da kodun içeriğinin ayrıca ABD olarak adlandırılan ve Amerikan menşeili kaynakları belirten kodlamanın yer aldığı kategori ile birlikte değerlendirilebilir.

79. OGC (Reference Origin/OGC)

Açık Coğrafi ve Mekânsal Konsorsiyum (Open Geospatial Consortium), dünya çapında 500'den fazla ticari, hükümet, kâr amacı gütmeyen ve araştırma kuruluşunun dâhil olduğu bir kuruluştur. OGC, coğrafi mekânsal içerik için açık standartların geliştirilmesini ve uygulanmasını teşvik eden fikir birliği çerçevesinde iş birliği yapmaktadır. CBS veri işleme ve veri paylaşımı, hizmetler ve ürünler konusunda çalışmaktadır. İlgili kod uluslararası standart kategorisi altında ISO ile birlikte düşünülebilir.

80. FİN-ISVEÇ-ABD (Reference Origin/FIN-SWE-USA)

Finlandiya, İsveç ve ABD ortaklığında kaynakça kısımlarında yer alan kaynakların kökenini belirtir koddur. Kod belgelerin incelenmesi ile manuel olarak oluşturulmuştur.

81. ABD (Reference Origin/USA)

Sadece ABD ya da herhangi bir kurumu tarafından kaynakça kısımlarında yer alan kaynakların kökenini belirtir koddur. Kod belgelerin incelenmesi ile manuel olarak oluşturulmuştur. Kod kapsamında ABD Savunma Bakanlığı (United States Department of Defense), Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıkları (Departments of the Army, the Navy, and the Air Force.), Teknoloji ve Düzenleme Kurulu (ITRC-Interstate Technology & Regulatory Council), Uluslal İstilacı Türler Bilgi Merkezi (USDA National Invasive Species Information Center), Çevre Koruma Ajansı (United States Environmental Protection Agency -USEPA), Avrupa Ordusu (United States Army, Europe-USAREUR), Avrupa İstihkam Kolordusu (US Army Corps of Engineers Europe District) gibi birim ve kurumların yayınları yer almaktadır.

82. Birleşik Krallık (Reference Origin/UK)

Kaynakça kısmında atıf yapılan dokümanların kaynağı Birleşik Krallık olanları belirlemek amacı ile manuel olarak oluşturulmuş koddur.

83. Kanada (Reference Origin/CAN

Kaynakça kısmında atıf yapılan dokümanların kaynağı Kanada olanları belirlemek amacı ile manuel olarak oluşturulmuş koddur

84. Norveç (Reference Origin/NOR)

Kaynakça kısmında atıf yapılan dokümanların kaynağı Norveç olanları belirlemek amacı ile oluşturulmuş koddur.

85. Avusturalya (Reference Origin/AUSTRALIA)

Kaynakça kısmında atıf yapılan dokümanların kaynağı Avustralya olanları belirlemek amacı ile oluşturulmuş koddur. Avustralya Çevre ve Doğal Kaynaklar Bakanlığı Yangın Yönetim Şubesi kapsamında tek doküman mevcuttur.

86. Almanya (Reference Origin/GER)

Kaynakça kısmında atıf yapılan dokümanların kaynağı Almanya olanları belirlemek amacı ile oluşturulmuş koddur.

87. Özel Şirket (Reference Origin/Private Company)

Kaynakça kısmında atıf yapılan dokümanların kaynağı özel şirket olanları belirlemek amacı ile oluşturulmuş koddur. Bu kapsamda Kültürel Keşif (Cultural Recon) adlı kültürel miras konusunda çeşitli eğitimler veren özel bir firmanın kaynaklarına gerçekleştirilen iki atıf kod kapsamına yer almaktadır.

88. Mümkünse (Binding/If possible)

Uygulama belgeleri içerisinde metnin bağlayıcılık düzeyi ile ilgili olarak oluşturulan kodlardan biridir. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: if possible
- İçinde: Belge
- Büyük küçük harf duyarlı
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

89. Binding/Should

Uygulama belgeleri içerisinde metnin bağlayıcılık düzeyi ile ilgili olarak oluşturulan kodlardan biridir. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: should
- İçinde: Belge
- Büyük küçük harf duyarlı
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

90. –ecek, -acak (Binding/Will)

Uygulama belgeleri içerisinde metnin bağlayıcılık düzeyi ile ilgili olarak oluşturulan kodlardan biridir. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım

yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: will
- İçinde: Belge
- Büyük küçük harf duyarlı
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

91. –ecektir, -acaktır (Binding/Shall)

Uygulama belgeleri içerisinde metnin bağlayıcılık düzeyi ile ilgili olarak oluşturulan kodlardan biridir. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: shall
- İçinde: Belge
- Büyük küçük harf duyarlı
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde

92. Gereklilik (Binding/Must)

Uygulama belgeleri içerisinde metnin bağlayıcılık düzeyi ile ilgili olarak oluşturulan kodlardan biridir. Kodlama, uygulama belgeleri içerisinde MAXQDA –Lexical Search özelliği kapsamında aşağıda belirtilen arama kriterleri doğrultusunda arama işleminin gerçekleştirilmesini müteakip elde edilen sonuçlardan kapak sayfası, içindekiler, yayım yazısı, başlık, kaynakça, kısaltmalar, tanımlar ve çekinceler kısımlarına denk gelen kısımları çıkarılarak otomatik olarak gerçekleştirilmiştir.

Arama Kriterleri:

- Sözcüksel Arama - HERHANGİ BİR: must
- İçinde: Belge
- Büyük küçük harf duyarlı
- Arama öğelerini normal ifadeler olarak yorumlayın
- Sadece etkin belgeler içinde